Альманах

УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

НА ЮВІЛЕЙНИЙ РІК

1968

АЛЬМАНАХ

УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

НА ЮВІЛЕЙНИЙ РІК

1968

1893 1968

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА"
Джерзі Ситі — Ню Йорк

ALMANAC

OF THE

UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION

FOR THE JUBILEE YEAR

1968

1893 1968

SVOBODA PRESS
Jersey City — New York

Обкладинка і мистецьке оформлення заголовних сторінок роботи артиста-маляра Богдана Титли.

Printed in U.S.A.

Svoboda — 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

THE STAR-SPANGLED BANNER

O say, can you see, by the dawn's early light,
What so proudly we hail'd at the twilight's last gleaming?
Whose broad stripes and bright stars, thro' the perilous fight,
O'er the ramparts we watch'd, were so gallantly streaming?
And the rockets' red glare, bombs bursting in air,
Gave proof thro' the night that our flag was still there.
O say, does that star-spangled banner yet wave
O'er the land of the free and the home of the brave?

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ГИМН

Ще не вмерла Україна і слава і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці, —
Запанує́м і ми, браття, у своїй стороні.
Душу-тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, з козацького роду.

ГИМН АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Далека Ти, а близька нам, кохана Вітчино!
Як сонце з неба Твоїм ланам, Ти світиш нам водно,
Світи нам, Вітчино, світи, кохана Україно,
Щоб знали ми, куди нам іти у слушную годину —
У бій, у бій
За світлий прапор Твій,
За Тебе, Україно!

СВОБОДА

Руте се бритке чве, кудрьяве спрлїте
И тихому звучанїю [illegible] не чуратїтесь
„Въ своя нет [illegible] сами и рада"
Шевченко

ЧАСОПИСЬ ЗА РУСКОГО НАРОДА ВЪ АМЕРИЦИ

Часопис I. ДЖЕРСІ СІТІ Н. Д. 15 Вересня 1893 РОДЪ I

БРАТЯ РУСИНЫ!

"Пускаючи сей перший нумеръ нашого часопису въ широкій свѣтъ, кличемо до Васъ, браттю русскимъ братнимъ словомъ. Прийміть и повитайте дяко свою „Свободу"!

Русины!

Лѣта коштовнѣйшого для народа, въ которомъ, сторожа зрѣлый народъ волю справедливыхъ и истовыхъ домогань сформовує, такъ до сего дня не було, якъ въ теперешнемъ часѣ. Якъ подъ чужимъ панованьемъ русскій родъ!.. Жадному не дасть Богъ мѣшкати надъ особливостями политичнаго життя народа. Нехай то знаменіе сего народа самъ не буде обмежене то, щобъ имъ найвисшія розвивати сили и способности, а цѣлымъ грудьми отхилятись назустрѣчъ волѣ, якъ ясному сонцю, що ласкаво усміхнулось до нашихъ очей.

Якимъ же дивомъ Богъ Милостивый надъ особливостями политичнаго життя народа—

ЮВІЛЕЙНИЙ РІК

Рік 1968-ий — це справжній ювілейний рік, рік багатьох ювілеїв. Очевидно, що найбільший з цих ювілеїв, це 50-річчя вікопомного 22-го січня 1918-го року, коли Українська Центральна Рада в Києві своїм Четвертим Універсалом проголосила створення на українській землі силою і волею українського народу вповні суверенної і ні від кого незалежної Української Народної Республіки. У цьому, 1968-му році припадає і 50-річчя так само вікопомного 1-го Листопада 1918 року, коли західня вітка українського народу своєю силою і волею скинула вікове ярмо неволі та проголосила і встановила Західню Українську Народну Республіку із столицею у Львові, щоб несповна три місяці пізніше, 22-го січня 1919-го року „однині воєдино" злучитись з наддніпрянською Українською Народною Республікою в одну вільну і суверенну Соборну Українську Державу.

Великі це ювілеї, справжні Золоті Роковини. Але в цьому 1968-му році припадають ще й ювілеї інших подій, які попередили історичні акти 22-го Січня та 1-го Листопада і до них причинилися. Це — 100-річчя „Просвіти" і і 100-річчя Української Кооперації.

Із цими ювілеями сходиться ще один, який має посереднє відношення до всіх інших та який є наче синтезою і Просвіти, і Кооперації і Незалежности для того, що називаємо Американською Україною. Це — 75-річчя „Свободи".

Усім цим ювілеям віддано деяку увагу в цьому ювілейному збірнику Українського Народного Союзу на 1968-ий рік. Очевидно, що кожна з цих подій, ювілей якої в цьому році відзначаємо, більше ніж заслуговувала б на окреме видання, і сподіваємось, що такі будуть. Видавши в минулому році ювілейний збірник „Золоті Роковини", присвячений в цілості 50-річчю Великої Української Національної Революції, що завершилася актами 22-го січня і 1-го листопада, в цьому році УНСоюз публікує цей „Ювілейний Альманах" із присвятою для всіх цих ювілейних дат. Коли ж мова про 75-річчя „Свободи", про нього тут тільки згадуємо, з'ясовуючи у передрукованій із календаря на 1958-ий рік та відповідно достосованій статті історичні події 1918 р. на підставі повідомлень у „Свободі". Про саму „Свободу" з нагоди її 75-річчя публікується окрема книжечка: «„Свобода" в минулому і сучасному».

Богдан ВІСТОВИЙ

22 СІЧНЯ 1918

Під небом в іскрах встав залізний День,
І Сварог на степи мечем промінно кинув —
Гей!.. Розкотились громом строфи кантилен,
І крикнула Земля: Од нині — Самостійна!..

І закричав у прапорах Майдан,
І заревли всі дзвони в київській Софії —
На ґрифі в бронзі знов ожив Богдан
І ожили, сповнилися Народу мрії!

І поєдналися степи, й поля,
Й моря, і ріки, й гори в золотій мережі —
І знову, як колись, Дажбогова Земля
Свої мегами гриднів закреслила межі.

Із золотом з'єдналася блакить
Під гуд гармат у переможному хоралі —
І рушили бриґади і полки,
На ясну путь Трояню в хрусталевій далі.

Гримлять пісні в степах під крок твердий,
Хвала рокоче в полі харалужним громом,
І ллється морем радість із грудей,
І в сонці тризуби горять, мечі, шоломи!

І серед моря люду став віщун,
Старий, сивоволосий Літописець слави,
І на мечі слова до вічних струн,
Мов той ґраніт, поклав під світлий храм держави.

Залізний День піднявся на мегах
І гордо звів голо своє грізне до гину —
Двигнулись кметі знов на давній шлях —
Благословенна ж будь нам, наша Україно!..

Благословенна будь, Земле свята,
Насигена кістками, кров'ю і піснями —
Твій День горить промінням на хрестах
І на мегах Борців безсмертними вогнями!

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ
Української Центральної Ради 22 січня 1918

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народна Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Скількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убійників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну власть над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й зорганізувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народних Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою власть, і посилає на наші землі свої війська — червону ґвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде дальше криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те ж саме петроградське Правительство Народних Комісарів починає проволікання мира й закликає до нової війни, називаючи її „святою". Знов поллється кров, знов нещасний робочий люд буде мусіти приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскорше.

Софійська площа і пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщуємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Власть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народних Міністрів.

І отсе, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народних Міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку якихнебудь інших частей бувшої російської імперії, та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі.

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народної Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народна Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїздників, які нарушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, вимучила наш народ, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпускати солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною й демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при помочі державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради — громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Міжтим, щоб установити таку власть, до якої мали б довір'я й яка спіралася б на всі ре-

волюційно-демократичні верстви народа, має Правительство додати до помочі самоврядування ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціялізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народної Української Республіки.

Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільке те, що було необхідне для війни, й народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народних Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен страждати ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисл держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для обезпечення покаліченим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригнічених клясах надмірні капітали.

Відтепер Українська Народна Республіка бере в свої руки найважніші области торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити з-за границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої доріжні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання сього поручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, а також про монополі заліза, вугля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі кляси в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народну контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим клясам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передусім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народно-

го господарства Української Народної Республіки, а не для спекуляції й різнородної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокоїв у життю й недостачі продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються різні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволюційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо — Росії. Рада Народних Міністрів повинна безпощадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народної Республіки й до повороту старого ладу, — карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22-го січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не вспіємо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найближчі тижні виконають, справлять і до оконечного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергічно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори, — найвищий господар і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народної Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу і на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народними республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх горожан самостійної Української Народної Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки.

Українська Центральна Рада

У Києві, 9 (22) січня 1918 р.

ПРОКЛЯМАЦІЇ

Української Національної Ради 1-го листопада 1918

ДО НАСЕЛЕННЯ МІСТА ЛЬВОВА!

Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА

Найвищою державною владою Української Держави є Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради.

Взивається населення до спокою і послуху тим зарядженням.

Під цією умовою безпечність публичного порядку, життя й маєтку, як також заосмотрення в поживу вповні запоручається.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА

Львів, 1 падолиста 1918

Український Народе!

Голосимо Тобі святу вість про Твоє визволення з віковічної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19 жовтня Твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвища влада, Українська Національна Рада.

З нинішним днем Українська Національна Рада обняла владу в столичному місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народе! Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідимий мур при Українській Раді і відіпреш всі ворожі замахи на Українську Державу.

Заки будуть установлені органи державної влади в законному порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають

До населення
міста Львова!

Волею українського народу утворила
ся на українських землях бувшої
австро-угорської монархії

Українська Держава

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬ[illegible] РАДА.

[illegible] днем Української Національної Ради

ОБНЯЛА ВЛАСТЬ В СТОЛИЧНІМ МІСТІ ЛЬВОВІ

[illegible] на цілій території Української Держави

Дальші зарядження видадуть ЦИВІЛЬНІ І ВІЙСЬКОВІ ОРГАНИ
Української Національної Ради

[illegible]

3

[illegible] НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ

Проклямація Української Національної Ради з 1-го листопада 1918 року.

обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати владу.

Де цього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути усунені.

Всі вояки української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установленої нею військової влади Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських вояків з фронтів відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до зброї українське населення має утворити боєві відділи, які або ввійдуть в склад української армії або на місцях зберігатимуть спокій, порядок, особливо мають бути оберігані залізниця, почта і телеграф.

Всім горожанам Української Держави без ріжниці народности і віроісповідання запоручається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншості Української Держави, Поляки, Жиди і Німці, мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, оскільки вони не стоять в противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й закріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього й тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програма будуть оголошені.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

Львів, 1 листопада, 1918.

ІСТОРІЯ 1918-ГО РОКУ У „СВОБОДІ"

АНТІН ДРАГАН

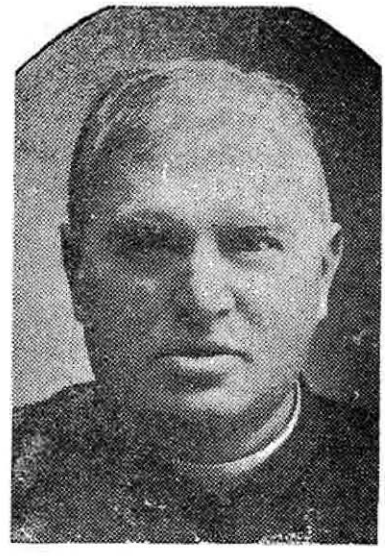

о. Григорій Грушка
Основник і перший редактор „Свободи"

У 1968-му році сповняється 50 років з того часу, як український нарід своєю волею і силою посягнув по своє невід'ємне, бо дане йому Творцем право бути господарем на своїй землі і жити суверенним життям у своїй, ні від кого незалежній державі. П'ятдесят років тому, після століть неволі, український народ ясно і недвозначно передрішився, вивісивши національні прапори над столицями своїх земель: Києвом, Львовом, Чернівцями і Ужгородом, щоб через рік, 22-го січня 1919 року, пам'ятним Актом Соборности на Софійській площі в золотоверхому Києві „однині воєдино" з'єднати віками відірвані одну від одної частини Української землі в Самостійну Соборну Державу.

Здавалося б, кожний рік чимраз більше віддаляє нас від тих світлих часів української історії, бо кожний черговий рік додає до історії нову сторінку неволі. Але на ділі ті роки, які минають, не тільки не віддаляють, але зближають нас до того дня, коли українське передрішення з-перед 50 років уже раз назавжди перетвориться з мрії в дійсність.

У тій вірі і в такому переконанні весь український нарід, кожний українець і українка, де б вони не жили, відзначають ці Великі Роковини відповідно до обставин, у яких вони живуть. Зокрема, урочисто відзначають їх американські українці, і ці відзначування в останніх двох десятиріччях набрали вже не тільки українського, але й загальноамериканського характеру, підкреслюючи цим співзвучність американських ідеалів з тими, що були здійснені в Україні 50 років тому. Роковини 22-го січня відзначає тепер Конґрес З'єднаних Держав, відкриваючи свої наради в цьому дні молитвами представників українських Церков ,а губернатори стейтів та посадники міст, в яких живуть українці, проголошують в ці роковини Українські Дні, видають відповідні проклямації і закликають вивішувати на урядових будівлях українські національні прапори.

Американські українці завжди пишалися тим, що вони, хоч живуть далеко і в інших, безмірно кращих обставинах, бо на волі, в країні необме-

жених можливостей, — все ж таки перебувають постійно в ідейному та духовому зв'язку з усім українським народом, глибоко переживають його недолю, радіють його радощами і сумують його смутками. Найвимовнішим доказом цього може бути річник „Свободи" з 1918-го року, саме з того часу, Великий Ювілей якого в цьому році відзначаємо.

Рік 1918-ий був переломовий в українській історії і залишив нестерту печать на українській духовості, для якої немає океанів, немає кордонів та заслон. На це є багато доказів і пам'яток. Надзвичайно вимовним доказом цього і є річники „Свободи", яка в цьому 1968-му році відзначає 75-річчя свого безперервного існування. Короткий перегляд річника „Свободи" за 1918-ий рік відновлює яскравий образ тих подій, що їх творив український нарід на рідній землі 50 років тому, і характеристичний для самої „Свободи" в її 75-річчя.

„Свобода" в 1918-му році появлялась три рази на тиждень, у вівторок, четвер і суботу, в теперішньому форматі, але на 6 і часом 8 сторінок. Усіх чисел того року появилось 153, разом на понад 1 000 сторінок друку. Головним редактором „Свободи" був тоді, з однорічною перервою від 1911-го року, покійний уже Осип Стеткевич.

„Річник „Свободи" за 1918-ий рік, ці 1 000 пожовклих сторінок, задрукованих різними черенками — чи не найбільш об'ємиста і автентична історія того великого часу. Там бо справді, наче сейсмографом, занотовано кожний рух і відрух розбурханої української національної стихії, занотовано щиро і автентично. Річник „Свободи" — це справжня фільмова стрічка, на якій задокументований той історичний 1918-ий рік, з усіма його великими поривами й депресіями, з перемогами й поразками, світлами й тінями. Навіть сьогодні, відаленим від того часу на більше як одне покоління, не можна читати тієї живої історії без глибокого хвилювання, без глибоких переживань усіх радощів і болів народження Держави. Передаємо за річником „Свободи" короткий огляд тієї великої історії в надії, що він допоможе читачам відчути величність тії доби в її 50-ті роковини.

Історія 1918-го року в „Свободі" складається з трьох головних частин друкованих матеріялів, а саме: з вісток про актуальні події, з коментарів на ті вісті та події і з статтей з інформаціями, насвітлюваними та вияснюваннями подій, як і з всілякими вказівками та пропозиціями. З уваги на воєнний час, майже при всіх матеріялах, часом навіть при найменшій вістці, подано англійською мовою заввагу: „Правдивий переклад на англійську мову передано поштмайстрові в Джерзі Ситі". Коли мова про джерела тих вісток — вони в більшості міжнародні, передавані найчастіше за американською пресою, хоч не бракує й оригінальних вісток з України, публікованих з великим спізненням. Характер і спосіб вміщування матеріялів, зокрема актуальних вісток, відповідний до їх важливости і сенсаційности. В кожному числі є великий заголовок через цілу сторінку найважливішої, переважно української події, а опісля дещо меншими літерами, але так само через цілу сторінку, ряд підзаголовків про подробиці чи дальші події. Уже з самих заголовків та підзаголовків можна збагнути, в чому діло, і слідкувати за розвитком подій.

Коли мова про редакційні коментарі ,то вони в більшості до такої міри правильні, що під ними міг би підписатися кожний український патріот і сьогодні. Для характеристики становища „Свободи" до тодішніх подій на Україні можна згадати, наприклад, коментар при вістці про підписання миру між Україною і Центральними Державами в Бересті Литовському 9-го лютого 1918 р. Видно, що в Америці, Західній Европі і в Росії було багато критичних голосів на цю подію. „Свобода" зі свого боку коментує: „. . . Річ ясна, що Українська Центральна Рада находилась у такім

положенні, що мусіла заключити мир, коли хотіла рятувати нарід перед руїною. Заключенням миру УЦРада врятувала Україну перед руїною зі сторони большевицтва, як і перед руїною зі сторони центральних держав. Це може не подобатись Московщині і — як видно — не подабалось також деяким альянтським і американським ґазетярам. Але УЦРада мусить зважати на добро українського народу, а не на те, чи це подобається Московщині та ґазетярам в деяких державах..." Такий підхід, підхід під кутом ДОБРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ і ніщо інше, характеризує становище „Свободи" до всіх подій в Україні в цю бурхливу добу, як і впродовж всієї 75-літньої історії цього органу Українського Народного Союзу.

Можна сміливо твердити, що творення Української Держави, встановлювання української волі так само цілковито полонило у 1918-их роках американських українців, як і весь український нарід. Це виразно віддзеркалює „Свобода", із кожної сторінки якої гураґаном вибухає радість, що „ми вже не раби, а вольнії діти вольного народу". „Як ми виходили з України, як ми покидали рідну землю — пише „Свобода" в різдвяній редакційній статті 1918-го року, — ми виїздили з тавром сина або доньки поневоленого народу. З таким тавром ми приїздили і на чужину. А нині? Нині українець і українка — це вже діти вільного народу, вільної України. І сьогодні перший Святий Вечір, коли ми так собі можемо сказати. Це перший Святий Вечір вільного українця і вільної українки! Прапори вільної української республіки мають над могутнім Дніпром і гомін вільної пісні несеться понад козацькими степами. Його чує серцем і душею кожний українець і кожна українка, де вони не жили б, на рідній землі чи тут далеко, на чужині..."

Між іншим, у тому ж різдвяному числі „Свобода" пропонує американським українцям, щоб вони в це перше українське Різдво на волі співали

Редактори і друкарі „Свободи" в 1897 році. Зліва: співредактор Денис Пирч, друкар Денис Мурдза, редактор о. Степан Макар та друкар Василь Фекула.

на нуту: „Дивная новина" коляду, яку склав для них Іван Чагарин:

Щаслива година, весела новина;
Вже воскресла наша Ненька, славна
[Україна.

Вже злидні пропали, борці зі сну
[встали
І прогнали царя-ката, кайдани
[пірвали

Прогнали недолю, уже нема болю,
Уже нарід український здобув
[собі волю.

Вже нема кайданів, розбились тумани,
Вже у Москву і Варшаву
[втікають тирани.

Никнуть темні сили,
[що кров нашу пили,
І встає вже сильне слово Тараса
[з могили:

„О, ви, мої діти, мої любі квіти,
Маєте вже на Вкраїні куди ся подіти.

Люби ж ти, мій сину, Неньку Україну,
І за неї ти борися до смерти-загину".

У тому самому різдвяному числі „Свободи" є ще й кілька інших віршів „на нуту" коляд, а також парафраз відомих колядок вроді: „Нова радість стала, яка не бувала: самостійної Вкраїни звізда засіяла! Не в царській палаті нині цар проклятий, а в пустині, на Сибірі, як медвідь кудлатий..." і ін.

22-ГО СІЧНЯ 1918 У „СВОБОДІ"

З уваги на роковини, цікаво познайомитись з тим, як подія 22-го січня 1918-го року в Києві відбилась в американській „Свободі".

Вістка про цю подію дійшла до Америки через Петроґрад щойно 27-го січня і була подана в „Свободі" з 29-го січня під одним з найбільших за всі часи її існування заголовків: „УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ПРОГОЛОСИЛА ПОВНУ НЕЗАВИСИМІСТЬ УКРАЇНИ". У підзаголовку, також через цілу сторінку, подано, що „Україна вислала 24-годинний ультимат до правительства большевиків". У самому повідомленні, датованому днем 27-го січня, сказано: „Українська Центральна Рада рішила більшістю 508 голосів проти 4 проголосити цілковиту независимість України.В проклямації УЦРада робить закид петроґрадським комісарам [правительству большевиків] за зволікання з миром та за накликування до так званої нової святої війни. Проклямація подає, що бажання України є жити в згоді і приязні з Румунією, Туреччиною і прочими сусідніми державами".

Про дальші вістки в цьому числі говорять заголовки:

Україна вислала большевикам 24-годинний ультимат [домагаючись признання Української Народної Республіки і заключення з нею миру, погрожуючи, що в іншому випадку Україна заключить сепаратний мир з Німеччиною]; Німецький канцлер про переговори з українцями [надіється швидкого заключення угоди]; Ґраф Чернін про переговори з Україною [жадає для російської делеґації права брати участь у переговорах між Україною і центральними державами]; Австрія хоче від України збіжжя; Анґлія займе супроти України таки становище, як і супроти Росії; Кириня зі сторони харківських большевиків [відкидають вступну угоду української делеґації в Берестю Литовськім]; Большевики хваляться, що збіжжя під їхньою контролею; Большевики бояться, що Україна заключить сепаратний мир.

Вже в тому самому часі, в якому подано вістку про проголошення независимости УНРеспубліки, „Свобода" сама зайняла становище до цієї події в своєму редакційному коментарі. Коментар говорить сам за себе і його передруковуємо разом із заголовком:

УКРАЇНА ПРОГОЛОШЕНА САМОСТІЙНОЮ ДЕРЖАВОЮ

Телеграма з Петроґраду доносить, що Українська Центральна Рада проголосила цілковиту независимість України. Під час голосування за цим заявилось 508 голосів, а проти цього було тільки 4 голоси. Це значить, що УЦРада заявилася майже одноголосно за повною самостійністю української республіки. Коли зважити, що ще недавно майже ціла УЦРада заявилася за союзом з Росією, яко федеративною республікою, то теперішня постанова УЦРади є радикальною зміною її дотеперішнього становища.

Ця зміна не сталася в Українській Центральній Раді з власної спонуки. Цю зміну викликало становище Московщини супроти України.

Україна вже має московського братерства аж занадто. Злучилася з царською Московщиною як вільна країна на правах автономії, — Московщина потоптала її волю і закувала український нарід у тяжкі кайдани. Боролися українці разом з москалями проти царської неволі, повалили царя і його бюрократію і здавалося, що оба братні народи будуть мати волю і оба будуть рішати свобідно про свою долю.

Але ні. Перше правительство князя Львова „позволило" українцям учитися в рідній мові у школах народних і — кінець. Поза тим мала остатись стара московщина на Україні, але вже в ліберальній ліберії. Рух за автономією України московським лібералам аж так далеко не сподобався, що грозили баґнетами.

Прийшов до влади соціяліст Керенський, але і цей супротивлявся довго

автономії України, а українському війську відмовив права зборів, з якого московські війська свобідно користали.

Прийшли большевики. Ті знову „в засаді" признають українцям право не лише автономії, але й самостійности, а на ділі підпирають московсько-большевицький рух на Україні, який вважає Україну за кілька губерній ,що належать до Московщини. І то ще як підпирають! Підпирають — карабінами і гарматами! Проти українських жовнірів, проти українських соціялістів — але не большевицьких — посилають кулі. Проливають кров українського робітника на те тільки, аби піддержати панування своєї партії і на Україні, аби Україна була частиною большевицької Московщини!

УЦРада, як могла, так старалась врятувати революцію демократії всіх народів Росії. Тому вона змагала до того, аби Росію перетворити у федеративну спілку народніх республік, на чолі якої стояло б правительство, що репрезентувало б ті республіки. Тому УЦРада скликала з'їзд народів і тому добивалася, аби відбулися загально-російські установчі збори.

Але що ж, теперішнє большевицьке правительство все те знехтувало. Всі стремління до перебудови давньої Росії у федеративну спілку народних республік — поборює при помочі карабінів. Перші конституційні збори народів Росії розігвано збroєю... Провідників усякого руху, а передусім соціялістичного, хоч не большевицького, пакує до тюрми, як за царських часів.

УЦРада не могла такого божевілля терпіти, особливо, коли большевицтво почало від Харкова вбиватися клином в українську територію. І тоді УЦРада поставила большевикам ультимат, в якому зажадала аби вони припинили війну проти українського народу. На це відповів перед кількома днями большевицький прем'єр Ленін, відкриваючи з'їзд совєтів у Петрограді, кажучи, що здавить революційний рух в Україні.

На всі провокації Московщини — від князя Львова до Леніна — відповіла Українська Центральна Рада аж тепер найрішучіше — відповіла проголошенням самостійної Української Народної Республіки. Тепер наїзд большевиків на українську територію вже не буде „класовою боротьбою" „правдивих" соціялістів проти „буржуазних" соціялістів з УЦРади, але наїздом одної держави на територію другої, отже проголошенням війни...

Розглядаючи відношення „Свободи", отже американських українців, до подій на Україні в 1918-му році, треба вже на початку підкреслити один дуже знаменний момент: надію і певність, що проголошена в Києві Українська Народна Республіка „так або інакше" допоможе Західній Україні визволитись і включитись в єдину Українську Державу. Це, зокрема, підкресловано в повідомленнях та коментарях до і після підписання Берестейського договору. Висловлюючи певність, що українська делеґація в Бересті зробила „все можливе", щоб визволити Галичину, Буковину і Карпатську Україну, „Свобода" прямо висловлювала домагання американських українців, щоб уряд УНР поставив Австрії ультимат, домагаючись негайного звільнення тих українських територій і погрожуючи зірванням мирового договору, якщо б так не сталось.

Очевидно, що другою найбільшою вісткою в річнику „Свободи" з 1918-го року є Листопадовий Зрив в Західній Україні. Перша конкретна вістка про це, датована в Амстердамі 4-го листопада і подана за „варшавськими часописами", отже й у „варшавському насвітлені", появилася в „Свободі" 7-го листопада, під великим заголовком: УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКА ЗАЙНЯЛИ ЛЬВІВ І ПЕРЕМИШЛЬ. АДМІНІСТРАЦІЯ СХІДНЬОЇ ГАЛИЧИНИ В РУКАХ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РАДИ. У повідомленні, поданому також на всю ширину газети, сказано:

Варшавські часописи доносять, що між польськими і галицько-українськими військами прийшло до ворожнечі. Ці останні, маючи поміч від австрійських і німецьких полків, зайняли дня 1-го листопада Львів, столицю Галичини. Перемишль також в українських руках. Австрійська армія, під командою генерала Гавза, в рядах якої находиться також архикнязь Вільгельм, посувається в напрямі Рави Руської і Замостя. Телеграма зі Львова, яка надійшла дорогою через Відень доносить, що збройні українські сили обсадили львівські державні будинки, взяли в посідання залізниці, телеграфи і телефони та роззброїли воїків інших національностей. Українська Народна Рада, як це доносить далі телеграма, перейняла у свої руки адміні-

страцію Східньої Галичини. Телеграма з минулого тижня доносила, що генеал Скоропадський, гетьман України, зібрав велику силу українських і німецько-австрійських військ на границі Холмщини з тим наміром, щоб обсадити Холмщиву, як тільки австро-німецькі війська опорожнять російську Польщу.

В тому самому числі „Свободи" подана також вістка про виїзд української делеґації до З'єдинених Держав. У повідомленні, датованому в Амстердамі 4-го листопада, сказано: Українська Делеґація виїхала цього тижня до З'єдинених Держав, як це доносить телеграма з Києва до берлінської газети „Фосіше Цайтунґ". Ціллю делеґації є представити американській публіці національне і міжнародне становище України та вияснити всякі суперечності. На чолі делеґації стоїть Іван Коростовець, бувший російський посол у Пекіні. В склад делеґації входять: Дмитро Антонович, бувший міністер мариварки, і Гасенко, бувший мировий делеґат ва мировій конференції в Берестю Литовським та бувший посол України у Швайцарії.

Становище американських українців до історичних листопадових подій в Галичині з'ясоване в редакційній статті „Свободи" з 7-го листопада п. з. „По 577 ЛІТАХ НЕВОЛІ", де подана й вістка про переворот. У статті м. і. сказано:

Телеграма з Амстердаму, в Голяндії, під датою 4-го ц. м. принесла вістку, що українські війська побили в Східній Галичині війська польські і зайняли залізниці, телеграфи і телефони в цілім нашім краю. Опісля Українська Народна Рада у Львові проголосила, що переймає управу над цілою Східньою Галичиною...

577 років була Галичина в польській шляхетській тяжкій неволі. Скільки наш нарід в Галичині натерпівся, скільки перейшов горя і боротьби, яку руїну перебув, а все тяжко було добитись волі...

Тепер управа Галичини в руках Української Народної Ради у Львові. Її ціллю є передусім боронити край, дбати про злуку з Галичиною північної Буковини та угорської України, а опісля злучити ці землі з Українською Республікою та пильнувати, аби міжнародна мирова конференція затвердила злуку українських земель в одну Українську Народну Республіку...

Однак крім цих важких і пильних заходів, львівська Українська Народна Рада мусить готовитись також до внутрішнього перестрою краю. Як звісно, ціла управа краю була чужа, польська; шкільництво було майже скрізь польське, а найважніше це те, що половина землі українського народу в Галичині і всі ліси були в руках польської шляхти... Отже, коли львівська Українська Народна Рада скличе установчі збори для Галичини для постанов у внутрішніх справах краю, то головною річчю їх буде — віддати народові землю, від віків загарбану польською шляхтою...

Вітаємо свободу нашого старого краю і бажаємо всьому українському народові Галичини якнайскоріше серед миру забезпечити для свого краю повну свободу та злучити його, разом з нашими буковинськими і угорськими землями, з київською УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ.

КАЛЕЙДОСКОП ПОДІЙ

Ми віддали окрему увагу повідомленням „Свободи" про дві найважливіші для українського народу події в 1918-му році: проголошення незалежности Української Народної Республіки в Києві 22-го січня і встановлення української державної влади у Львові та в Західній Україні 1-го листопада, цитуючи при цьому і становище „Свободи" до тих подій.

Далі подамо загальну хроніку всіх найважливіших українських і міжнародних подій з того часу так, як вони були передавані в „Свободі", зосереджуючи увагу на двох, головних в нашій історії того року місяцях: січні і листопаді. Щоб не ускладнювати реєстру, подаватимемо дати самих вісток і дати їх проголошення у „Свободі". При вістках зазначатимемо також назви місцевостей, з яких ці вістки передавано, бо це дуже часто характеризує саму вістку і її тенденцію. Часом траплялися й такі вістки, що не були згідні з фактичним станом. Проте, ми будемо їх реєструвати, бо в цій хроніці йде нам не про ствердження історичних фактів, які тепер уже відомі, як радше про те, щоб сьогодні відтворити ту велику добу нашої історії так, як її переживав наш нарід, зокрема американські українці.

„Свобода", 3-го січня 1918 р.

Лондон, 2 січня. Большевики зривають мирові переговори в Берестю

Литовським, домагаючись відкликання німецьких військ з Польщі, Литви та інших зайнятих ними територій російські імперії. Українці зажадали, щоби Україна була заступлена урядово і офіціяльно своєю державною репрезентацією.

Петроґрад, 2 січня. Українське правительство вислало большевикам ультимат, домагаючись відкликання большевицьких військ з території України впродовж 24 годин.

Стокгольм, 1 січня. Українські і козацькі війська у великій битві на південно-західнім фронті побили большевиків, взявши полонених і здобувши зброю. На вулицях Одеси знову прийшло до боїв між українцями і большевиками.

„Свобода", 5-го січня

Лондон, 4 січня. Большевики признають незалежність України і рішили на цій базі почати переговори з українським урядом, але під умовою, що Україна не буде ставити перешкод у воєнних операціях проти козацького отамана ген. Калєдіна. „Н. Й. Таймс" доносить у телеграмі з Петроґраду, що в українськім правительстві зайшли зміни і що Петлюра, організатор української армії, уступив з посту міністра війни, а його місце зайняв адвокат Порш. Телеґрама з Берестя Литовського доносить, що там прибули українські делеґати на мирові переговори з центральними державами. Правительство большевиків повідомило про скликання установчих зборів Росії на 18-го січня. Делеґація українських послів на ці збори вже прибула до Петроґраду. Тим часом українське правительство в Києві повідомило, що відтепер воно вестиме свої міжнародні справи на власну руку.

„Свобода", 10-го січня

Вашинґтон, 8 січня. Президент Вилсон проголосив своїх 14 пунктів ,ставлячи їх як передумову миру.

Лондон, 8 січня. Кореспондент „Дейлі Нюз" доносить, що Українська Центральна Рада готова розпочати окремий мировий торг з Німеччиною. В Берестю вже мало відбутись перше формальне засідання між українськими і німецькими делеґатами. Тим часом на Україні проголошено перемир'я між українськими і большевицькими військами. Україна погодилась відмовити допомоги ген. Калєдінові, а большевики погодились відкликати свої війська з української території.

Париж, 7 січня. Місцева преса подає вістки, з яких виходить, що французький уряд готовий визнати Українську Центральну Раду за уряд України.

„Свобода", 12-го січня

Петроґрад, 10 січня. Французький уряд іменував генерала Табуї представником Франції в Українській Республіці. В Петроґраді вважають цей крок за формальне визнання Францією незалежности України. Тим часом з Берестя повідомляють, що Україна і Росія подали собі руки і йтимуть разом у мирових переговорах з центральними державами. З Берна, Швайцарія, повідомляють, що Росія і Болгарія підписали окремий мир. В самій Росії продовжується громадянська війна.

„Свобода", 15-го січня

Амстердам, 11 січня. Голубович, український делеґат у Берестю Литовським, склав на вчорашньому засіданні заяву, що Україна, відзискавши своє міжнародне існування, яке вона була втратила перед 250 роками, рішила зайняти незалежне становище в теперішніх мирових переговорах і що Генеральний Секретаріят України доручив йому передати представникам усіх держав, заступлених на конференції, ноту такого змісту:

„Українська Народна Республіка подає до відома всіх воюючих і невтральних держав слідуюче:

Українська Центральна Рада проголо-

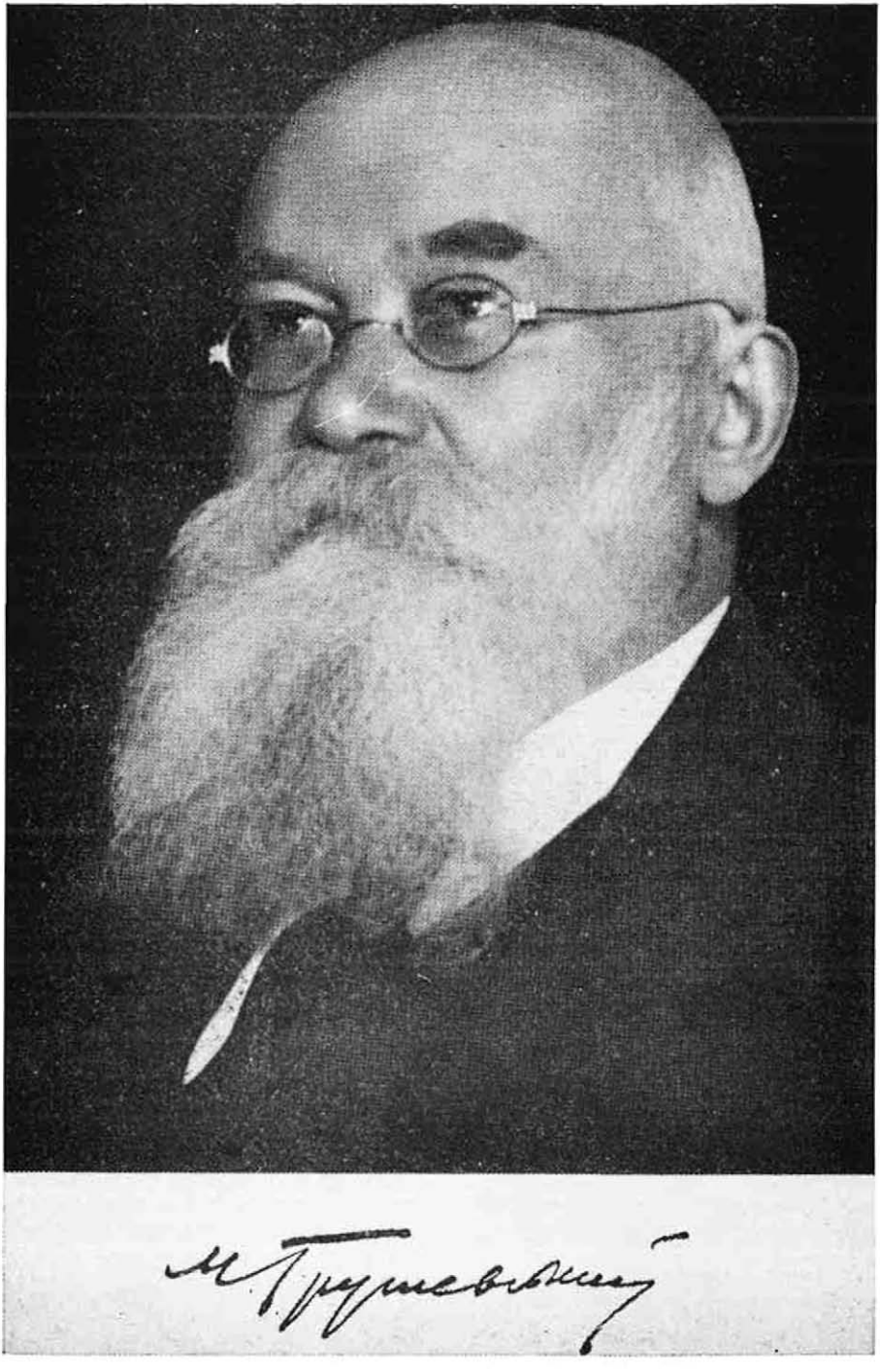

Проф. Михайло Грушевський
Голова Української Центральної Ради
і Президент Української Народної Республіки

сила дня 20-го листопада Народну Республіку і цим фактом означено її міжнародне становище. Змагаючи до створення федерації всіх республік, які постали на території бувшого російського царства, Українська Народна Республіка займає через свій Генеральний Секретаріят незалежне становище, як довго формування федерального правительства находиться в стадії творення і доки відносини між Україною і майбутньою федерацією не будуть означені."

Голубович в дальшому запротестував проти поведінки большевицьких комісарів, які заключили перемир'я незалежно від українських делеґатів, і склав заяву, що Україна бореться за загальний світовий мир на демократичних підставах, який вимагає запевнення навіть найменшому народові необмеженого права на самовизначення, з відповідним забезпеченням, щоб ці народи мали можливість висловити дійсно свою волю.

„Свобода", 17-го січня

Лондон, 15 січня. Альянти відносяться прихильно до України, доказом чого може послужити вістка, що Франція позичила Україні 2,000.000 рублів у золоті, а французька друкарня грошей надрукувала велику кількість українських паперових грошей — доносить телеґрама „Таймсу". У телеграмі рівночасно подається, що Винниченко, президент Генерального Секретаріяту України, заявив у своєму довгому звідомленні перед Центральною Радою, що Франція, З'єдинені Держави Америки, Англія, Бельгія та Румунія надзвичайно заінтересовані організацією української республіки. Винниченко ствердив, що Україна становить оазу порядку серед російської анархії. Тим часом англійська партія Праці проголосила сьогодні свою проклямацію, домагаючись повного права на самовизначення для всіх народів. Мирові переговори в Берестю перервано на неозначений час.

„Свобода", 19-го січня

Петроґрад, Лондон, Стокгольм, 17 січня. На передмістях Полтави ведуться запеклі бої між українськими і большевицькими військами. Завзяті бої між українцями і большевиками продовжуються на вулицях Одеси. Большевики безпощадно нищать Україну, а взятих в полон українців вивозять на Сибір. Переговори в Берестю продовжуються.

„Свобода", 22-го січня

Телеграми з Петроґраду, Лондону, Стокгольму, Берліну, датовані 17, 18 і 20 січня. Большевики зривають Установчі Збори в Петроґраді, намагаючись захопити в свої руки їх контролю. На вулицях міста, як і в цілій Росії, продовжується громадянська війна. Українські делеґати в Берестю продовжують окремі переговори з центральними державами в справі миру. Троцький гостро виступив проти УЦРади, відмовляючи їй права до будь-якої самостійної політичної акції та визнаючи [створений большевиками] Український Центральний Комітет у Харкові. Українські делеґати на Установчі Збори в Петроґраді не взяли участи в зборах і заявили, що виїжджають додому. На приблизно 100 українських делеґатів тільки 15 було приявних на зборах.

„Свобода", 29-го січня

Повідомлення про проголошення самостійности Української Народної Республіки зрефероване окремо на початку цієї хроніки.

„Свобода," 31-го січня

Повідомлення про дальший натиск большевиків на Україну та про зірвання російсько-румунських дипломатичних відносин. У Фінляндії також почалася „революція проти буржуазії".

ГОЛОВНІ ВІСТКИ ПРО ПОДІ В ЛЮТОМУ

У першому лютневому числі „Свободи" подано велику вістку про за-

хоплення большевиками столиці України, Києва, та про завзяті бої між українськими і большевицькими військами в багатьох районах України. Російський з'їзд робітничих і солдатських депутатів схвалив конституцію для „Російської Совєтської Соціялістичної Республіки".

У „Свободі" з 5-го лютого подано вістку про те, що большевицькі війська, зайнявши Київ, заарештували Винниченка і членів УЦРади, а в черговому числі вже подано повідомлення, що Київ знову в українських руках, що головний командант большевицьких військ Криленко і члени його штабу заарештовані українцями та що Голубовича найменовано президентом Українського Головного Секретаріяту. Наче характеризуючи ці повідомлення, в черговому числі „Свободи" під великим заголовком надруковано повідомлення: „Суперечні вісті про події на Україні".

Очевидно, що найважливішим повідомленням в лютому була вістка про мир у Берестю Литовськім. Її подала „Свобода" в числі з 12-го лютого під величезним заголовком: „УКРАЇНА ЗАКЛЮЧИЛА МИР". Вістку подано з Лондону з датою 9-го лютого і вона дослівно звучала: „Нинішній урядовий звіт з Берліну доносить, що нині о год. 2-ій рано підписано мировий договір між центральними державами і Україною. В імені України підписали договір представники Української Центральної Ради." Подробиці з тієї конференції, на якій підписано договір, подано в довшій телеграмі з Амстердаму, а в черговому числі „Свободи", з 14-го лютого, подано і повний текст того договору. В тих числах подано також повідомлення про „велику перемогу українських військ над большевиками" в Сарнах та вістку, що „Франція і Англія визнали незалежність Української Народної Республіки". В усіх дальших лютневих числах „Свободи" переважають вістки про невпинні бої між українськими і большевицькими військами.

БЕРЕЗЕНЬ

До найважливіших вісток у „Свободі" в березні 1918-го року належать: велике повідомлення про ВИЗВОЛЕННЯ КИЄВА українськими військами 2-го березня; про те, що РОСІЯ УХВАЛИЛА МИР З УКРАЇНОЮ 6-го березня; про здобуття Одеси українськими і німецькими військами 13-го березня та повідомлення про „критичне положення на Україні" і про „протест українського уряду проти німецьких зловживань і насильств."

У КВІТНІ

Найбільші заголовки в „Свободі" у квітні 1918-го року відносяться до:

Виданої українським урядом заборони вживати російську мову на Україні, при чому „Свобода" від себе додає, що це відноситься, правдоподібно, до вживання тієї мови в урядах і урядових документах; до закроєних на велику скалю військових акцій на західньому і східньому европейських фронтах.

ТРАВЕНЬ

Уже з повідомлень, поданих в кінці квітня, видно було велике напруження між українським урядом і німецьким „союзником", що прийшло до вибуху з початком травня. У „Свободі" з 4-го травня подано під великим заголовком телеграму з Гааґи про те, що „українське правительство зголосило протест у Берліні проти вмішування німців у внутрішні українські справи". УЦРада, зокрема запротестувала проти поведінки коменданта німецьких військ на Україні, ген. Айнхгорна, та німецького амбасадора Швайценштайна, які наказали українським селянам звернути землю московським і польським дідичам. УЦ Рада видала проклямацію, щоб селяни не слухали цього і жадного іншого безпосереднього наказу німецького коменданта, і загрозила резиґна-

цією, якщо німці не шануватимуть суверенних прав України. При цьому повідомлено, що „німці завели в Києві воєнний стан і ув'язнили деяких членів уряду."

ГЕНЕРАЛ СКОРОПАДСЬКИЙ ГЕТЬМАНОМ УКРАЇНИ — це повідомлення подано в „Свободі" величезним заголовком 7-го травня; в детальних телеграфічних повідомленнях з Амстердаму, датованих 4-го травня, сказано:

Телеграма з Києва, яка тут наспіла через Берлін, подає такі подробиці про лення нового українського правительлення нового українського правительства:

На зборах, дня 29-го квітня, в яких брало участь кілька тисяч селян з усієї України, виявлено невдоволення селян з політики правительства та остаточно прийнято резолюцію, щоб:

СКИНУТИ ІСНУЮЧЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО;

ЗАКРИТИ УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ;

УНЕВАЖНИТИ УСТАНОВЧІ ЗБОРИ, ЯКІ БУЛИ СКЛИКАНІ НА ДЕНЬ 12-ГО ТРАВНЯ, ЗАЛИШИТИ СПРАВУ УДЕРЖАВЛЕННЯ ЗЕМЛІ.

ГЕНЕРАЛА СКОРОПАДСЬКОГО, ПОТОМКА ДАВНЬОГО ГЕТЬМАНА КОЗАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ, ПРОГОЛОШЕНО ГЕТЬМАНОМ УКРАЇНИ. Він сейчас удався на площу перед Софійським Собором, де відбулось його торжественне заприсяження. Скоропадський був командантом ґвардійського полку кавалерії в російській армії, має славу доброго офіцера, але не брав участи в політиці.

Українська Центральна Рада, маючи вже від початку слабу підтримку збоку військ, продовжувала своє засідання, але опісля уступила, коли війська перемовлено, щоб вони відступили для омининення проливу крови. За виїмком деяких менших боїв, в яких мало впасти кілька жертв, революція пройшла цілком спокійно. Уступлення давнього правительства, як це заявив заступник німецького канцлера, відбулося цілком спокійно. Президент українського кабінету міністрів, Всеволод Голубович, і президент Української Центральної Ради проф. Михайло Грушевський, заявили щодо своїх осіб, що складають свою власть, і залишили своїм товаришам вільну руку щодо співучасти в новім правительстві. Берлінська часопись „Фосіше Цайтунґ" доносить, що в склад нового українського кабінету міністрів увійшли: Василенко, як прем'єр (конституційний демократ), Лоський, як міністер закорд. справ (федераліст), Лизогуб, як міністер внутр. справ (конст. демократ і Слівінскі (поляк), як міністер війни. Новий прем'єр Василенко належить до партії кадетів (конст. демократ). Він противиться цілковитому відлученню України від Росії. Обидві партії, кадети і українські федералісти є умірковані в національних змаганнях і є за злукою України з Росією.

У редакційній статті „Свобода" коментує переворот і встановлення нового уряду з гетьманом на чолі, як „німецьке насильство над Україною". В статті сказано:

„Не селянство, не працюючі українські маси повалили Українську Центральну Раду, вчинила це Німеччина, при допомозі ворогів українського народу. Українська Центральна Рада була заступницею інтересів працюючого люду України, вона берегла цих інтересів... Але Німеччині це не на руку, вона хоче поживи, бо її населення вмирає з голоду... Були випадки, що німецькі війська стріляли з кулеметів до українських селян, які не позволяли німцям насильно забирати від них збіжжя. Ці злочини таврувала Українська Центральна Рада, закликаючи Німеччину придержуватись постанов мирового договору та не вмішуватись до внутрішніх українських справ... Німеччина поповнила насильство над Україною і за це мусить відпокутувати".

З такого становища до гетьманського перевороту подано й дальші повідомлення в „Свободі" про події в Україні. Заголовки цих повідомлень: „Продовжується німецькі насильства в Україні"; „Рука центральних держав у поваленні правительства УЦ-Ради", і т. п. Для характеристики дальших повідомлень подаємо окремі заголовки з поодиноких чисел „Свободи":

14-го травня: Гетьман Скоропадський заповідає земельні реформи. Поступування німецьких властей на Україні викликало роз'ярення серед населення. У Києві розпочалися мирові переговори між Україною і Росією.

18-го травня. Правительство України проголошує свою програму. „Свобідна, независима і сильна Україна" має бути кличем нового правитель-

Гетьман Павло Скоропадський

ства. Ген. Рогоза іменований міністром війни в новім українськім правительстві. Протинімецькі настрої в Україні. Воєнний стан в Одесі, Полтаві і Катеринославі.

21-го травня. На цілій Україні проголошено воєнний стан. Мирові переговори між Україною і Росією почнуться 22-го травня.

23-го травня. Домашня війна на Україні. Українська Центральна Рада існує дальше. Гетьман Скоропадський організує проти неї військо. Німці мають намір всю власть на Україні взяти в свої руки.

25-го травня. Завзята боротьба в Києві. Утеча правительства Скоропадського з Києва. Пруські полки спішать на поміч. Поляки ведуть торг з австрійським правительством — заявилися проти поділу Галичини.

28-го травня. Українські селяни проти гетьмана Скоропадського. Мирові переговори України з Москвою мають початись 28 травня. Проголошення Білоруської Республіки під німецьким військовим протекторатом.

У ЧЕРВНІ

Упродовж червня перші великі заголовки в „Свободі" відносяться переважно до подій на західньому фронті, зокрема до наступу німців на Париж та до активности на італійському фронті. В українських справах заголовки говорять про такі події: УКРАЇНА ПРИЗНАЛА НЕЗАВИСИМІСТЬ БІЛОРУСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ; Мир між Україною і Москвою буде аж по звільненні всіх українських земель; Українська Рада з Далекого Сходу домагається влучення до України Манджурської і Амурської областей; Українські і московські делеґати підписали тимчасовий мировий договір; УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ ПРОТИНІМЕЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ; Велика пожежа в Києві; Цар Николай і його син не живуть; Урядова криза в Австрії через Галичину.

У ЛИПНІ

Коротка характеристика заголовних повідомлень у „Свободі" за липень 1918 р.: Битва над Марною; Натяки на можливість збройної альянтської інтервенції в Східній Европі; Україна і Московщина погодились застосувати етнографічний принцип у переговорах для визначення кордонів; Збільшується спротив і виступи українських народних мас проти уряду гетьмана Скоропадського; в Московщині здавлено спробу протибольшевицької революції.

У СЕРПНІ

Подібно, як і в попередніх двох місяцях, головні повідомлення в „Свободі" відносяться до подій на західньому фронті, зокрема до участи американських військ в боях з німцями. До найважливіших повідомлень в українських справах належать вістки про такі події, як убивство головного коменданта німецьких військ на Україні, ген. Айхгорна і його адьютанта, проголошення воєнного стану в усій Україні, масові арешти в Києві та ув'язнення Винниченка і Голубовича, дальше поширення протигетьманського руху та багато вісток про підготову визвольної акції галицьких українців. З Московщини подано вістки про встановлення большевицької диктатури під проводом Леніна, Троцького та Зінов'єва і про розгорнення большевицького терору.

У ВЕРЕСНІ

Повідомлення у вересневій „Свободі" стоять уже під знаком розвалу Австро-Угорщини та капітуляції центральних держав. Головні з них такі: посли у Відні проти влучення Східньої Галичини до Польщі.

10-го жовтня. ВІДПОВІДЬ ПРЕЗИДЕНТА ВИЛСОНА: РОЗ'ЄМ ОРУЖЖЯ МОЖЛИВИЙ, КОЛИ ВІЙСЬКА ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВ ОПОРОЖНЯТЬ ЗАЙНЯТІ ТЕРИТОРІЇ.

Австрія напередодні революції. На місце большевиків має прийти правительство під проводом проф. Мілюкова.

12-го жовтня. ЗМАГАННЯ НІМЕЧЧИНИ ДО РЕСПУБЛІКИ. Німецький цісар мав зректися престола в користь свого сина Авґуста Вільгельма. Рада міністрів у Відні рішила завести автономію для народів Австро-Угорщини. Завзяті бої у Франції продовжуються.

15-го жовтня. НІМЕЧЧИНА ПОГОДЖУЄТЬСЯ НА ВСІ УСЛІВ'Я ПРЕЗИДЕНТА ВИЛСОНА. Сподіються кризи в українськім правительстві. Україна має стати монархією. Зірвано переговори між Україною і большевиками. Ув'язнення большевицьких делеґатів. Україна має ввійти назад в склад давньої неділимої Росії.

АВСТРІЯ ПРОСИТЬ МИРУ І ВИЛСОН ВІДКИДАЄ ПРОСЬБУ АСТРІЇ ПРО МИР. Багато повідомлень про наступи альянтських, зокрема американських, військ на західньому фронті. З важливіших вісток ще треба відзначити такі: Америка визнала незалежність Чехословацької республіки; Слов'янські народи Австро-Угорщини напередодні революції. З українських вісток: дальші повідомлення про невдоволення і виступи проти уряду гетьмана Скоропадського та про активність галицьких українців. Під великими заголовками подано вістки про Червоний Терор в Росії та про зірвання Америкою всяких зв'язків з большевиками, які проголосили „воєнний стан" проти Америки.

РІШАЛЬНІ ПОДІЇ В ЖОВТНІ

Усі числа „Свободи" в жовтні стоять вже під знаком рішальних жовтневих і листопадових подій. тому до речі буде перейти знову до реєстру заголовків кожного числа „Свободи".

1-го жовтня. БОЛГАРИ ПРОСЯТЬ АЛЬЯНТІВ ПРО МИР. Альянти зажадали від Болгарії цілковитого зірвання з центральними державами. Німецька соціялістична преса домагається безпроволочного миру і демократичного правительства. Большевики грозять знищенням Москви. Тисячі „буржуазії" падуть жертвою „червоного терору".

3-го жовтня. БОЛГАРІЯ ПІДПИСАЛА РОЗ'ЄМ ОРУЖЖЯ. Страх перед большевиками був причиною, що Болгарія рішила покінчити війну. В Німеччині жадають парляментарного правительства. Цілий кабінет уступив. Організація української армії. Побіда революціонерів коло Канева.

5-го жовтня. ЗАГАЛЬНИЙ ВІДВОРОТ НІМЦІВ У ФРАНЦІЇ І БЕЛЬҐІЇ. Українці протестують проти заяви австрійського прем'єра в справі полагодження польського питання.

8-го жовтня. НІМЕЧЧИНА ПРОСИТЬ О МИР. Годиться на всі точки, які президент Вилсон подав у своїх бесідах. Австрійський прем'єр Гусарек уступив. Соціялісти і німецькі партії домагаються права самовизначення.

17-го жовтня. ВІДПОВІДЬ ПРЕЗИДЕНТА НА ДРУГУ НОТУ НІМЕЧЧИНИ. Президент дає до пізнання, що переговори можливі лише з дійсним народним правительством. Гетьман України має віднестися до президента Вилсона в справі опорожнення зайнятих територій. Німецька революційна армія на Україні.

19-го жовтня. НЕДАЛЕКИЙ УПАДОК ГЕТЬМАНА СКОРОПАДСЬКОГО. Революція на Україні змагається. Австро-Угорщина розпадається. Мадяри і чехо-словаки проголошують независимість. Революційні заворушення в Німеччині.

У повідомленнях з України говориться про організацію „селянської армії", на бік якої переходять також німецькі вояки, вбиваючи офіцерів.

22-го жовтня. ВІДПОВІДЬ ПРЕЗИДЕНТА ВИЛСОНА НА НОТУ АСТРІЇ: автономія для народів Австрії невистачаюча — самі народи мають тепер рішати про свою долю. Чехословаки проголосили своє правительство, а польські посли опустили ві-

денський парлямент. Небезбека большевизму щораз більша.

24-го жовтня. „МАНІФЕСТ НЕ ВДОВОЛИТЬ УКРАЇНЦІВ, ЯКІ НЕ МАЮТЬ ДОВІР'Я ДО ЦІСАРСЬКИХ ОБІТНИЦЬ" — ЗАЯВИВ Д-Р ПЕТРУШЕВИЧ.

26-го жовтня. УКРАЇНСЬКИЙ КАБІНЕТ УСТУПИВ. Змагання до повалення большевиків і нав'язання приязних відносин з альянтами.

У „Свободі" з 29-го жовтня появилась під величезним заголовком: „ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ ПРОГОЛОСИЛИ НЕЗАВИСИМІСТЬ" така коротка вістка, подана також великими літерами на повну ширину сторінки:

„Амстердам, 25 жовтня. Українські Установчі Збори у Львові проголосили цілковиту независимість українських земель Австрії і Угорщини. Цюріх, Швайцарія, 25 жовтня. Галицькі українці проголосили независимість української держави, яка обіймає всі землі Австро-Угорщини, заселені українським народом. Нова держава, столицею якої є Львів, заявила, що вже більше не признає власти цісаря Карла, ані віденського правительства, а тільки власть міжнародної мирової конференції".

ІСТОРИЧНИЙ ЛИСТОПАД

Повідомлення в „Свободі" за 1918-ий рік дійшли до свого вершка саме в тому історичному листопаді, на який припадає і формальне закінчення першої світової війни. Ось ці вістки в заголовних повідомленнях „Свободи":

2-го листопада. РЕВОЛЮЦІЯ В АВСТРО - УГОРЩИНІ. Туреччина прийняла всі услів'я альянтів та заключила роз'єм оружжя. Гетьман Скоропадський вислав українські війська на Холмщину і Підляшшя. В Катеринославі 40.000 німців збунтувались та вистріляли своїх офіцерів.

5-го листопада. АВСТРІЯ ЗАКЛЮЧИЛА РОЗ'ЄМ ОРУЖЖЯ. Австро-угорські українці злучились з Україною. Болгарія проголосила республіку. Угорщина республікою. Гр. Тіса замордований. Австро-Угорська фльота в руках південних слов'ян.

Повідомлення у „Свободі" з 7-го листопада, в якій подано вісті про перебрання влади в Галичині українцями, віддано окрему увагу на початку цієї хроніки.

9-го листопада. РЕВОЛЮЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ. Всі воєнні пристані і вся німецька фльота в руках революціонерів. Прем'єр польського кабінету проголосив Польську республіку.

12-го листопада. У цьому числі „Свободи" тільки один заголовок, найбільший за 75 років її існування: КІНЕЦЬ ВІЙНИ! Під цим заголовком також величезними літерами подана вістка: „Вашинґтон, 11 листопада. Роз'єм оружжя підписаний — проголосив департамент заграничних справ сьогодні о год. 2.56 рано. Війна закінчиться нині о год. 6-ій рано після вашинґтонського часу, то є о год. 11-ій після часу в Парижі. Німецькі делеґати підписали роз'єм оружжя опівночі."

14-го листопада. НІМЕЧЧИНА ПРОГОЛОШЕНА СОЦІЯЛІСТИЧНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ. Просить президента Вилсона, щоби вплинув на злагіднення строгих условій роз'єму. АВСТРІЙСЬКИЙ ЦІСАР КАРЛО УСТУПИВ З ПРЕСТОЛУ. Австрійські німці проголосили злуку з німецькою республікою.

16-го листопада. МИРОВІ НАРАДИ ВІДБУДУТЬСЯ В ПАРИЖІ. Загальні втрати американської армії на 100,-000 людей. Між поляками і українцями прийшло до заключення 5-денного роз'єму.

19-го листопада. ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ АРМІЇ. Вступні мирові переговори почнуться в половині грудня. Ген. Пілсудський перейняв власть реґенції. Дашинський іменований прем'єром Польщі.

21-го листопада. РОСІЯ ФЕДЕРАТИВНОЮ ДЕРЖАВОЮ. Україна має ввійти в склад російської федерації. Нове правительство на Україні. Переговори між поляками і українцями в

справі спірних земель. Депутація американських українців у Вашинґтоні.

23-го листопада. МОСКАЛІ ПОВАЛИЛИ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО. Московські війська під командою ген. Денікіна зайняли Київ. Адмірал Колчак іменований омським правительством диктатором Росії.

26-го листопада. СТВОРЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ. Проф. Юліян Романчук іменований прем'єром, д-р Кость Левицький міністром закордонних справ. Загальні втрати ЗДА у війні виносять 236.117, між ними 53,-169 вбитих. ВІСТКА ПРО ЗАЙНЯТТЯ КИЄВА НЕПРАВДИВА.

28-го листопада. ЛІБКНЕХТ ЗДОБУВ ВЛАСТЬ У НІМЕЧЧИНІ. Президент Вилсон виїде у вівторок до Франції. БОРОТЬБА В ГАЛИЧИНІ ТРИВАЄ ДАЛЬШЕ. Поляки просять альянтів, щоби обсадили Львів.

30-го листопада. КРИВАВА БОРОТЬБА У ЛЬВОВІ. Поляки вимордували багато тисяч жидів. Нове українське правительство в Києві має всеросійський характер.

ВЕЛИКІ ЗМІНИ В ГРУДНІ

У грудневих числах „Свободи" знову вибиваються на перше місце повідомлення, що віддзеркалюють бурхливі події і зміни на Україні.

„Свобода" з 3-го грудня подає під великим заголовком, що „УКРАЇНЦІ ПРОСЯТЬ АЛЬЯНТІВ О ПОМІЧ". У дальших повідомленнях під цим заголовком сказано, що [неназваний] голова української делеґації в Берліні заявив кореспондентові Ассошієйтед Пресс, що українці кликали німців на поміч тільки тому, що альянти були далеко, а боротьба проти большевизму вимагала негайної акції. Далі він заявив, що німці зловжили договором, розігнали український парлямент і наставили свій уряд під проводом гетьмана Скоропадського, і тому висловив надію, що „альянти візьмуть Україну під свою опіку та уможливлять скликання установчих зборів." Далі інформується, що гетьман Скоропадський найменував князя Долгорукова командантом українських військ. Надруковано також обширні вістки про вчинені поляками протиукраїнські і протижидівські погроми у Львові.

„Свобода" з 5-го грудня подає переважно повідомлення про польсько-українські бої в Галичині.

7-го грудня у „Свободі" знову величезний заголовок: РЕВОЛЮЦІЯ НА УКРАЇНІ. А далі: УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО ПІД ПРОВОДОМ ВИННИЧЕНКА. Польські орди наступають на українські землі, зайняли Берестє Литовське.

У повідомленні про революцію в Україні, поданому телеграмою з Лондону, на підставі вісток з Петроґраду, сказано: На Україні вибухла революція, правительство звернулось до альянтів, щоб вони обсадили чорноморські пристані. Рівночасно подано датоване ще в листопаді таке повідомлення Української Народної Ради в Парижі:

Згідно з останніми інформаціями з Києва, Винниченко, бувший прем'єр українського кабінету створив ще перед кількома тижнями народний кабінет міністрів, попри кабінет гетьмана Скоропадського. В склад того народного кабінету ввійшли представники Українського Народного Союзу, який є коаліцією всіх українських демократичних партій. Переважна частина урядовців з правительства гетьмана Скоропадського є прихильниками Українського Народного Союзу. Український Народний Союз взиває помочі альянтів до боротьби проти большевиків і до зорганізування української держави, згідно з принципами, проголошеними альянтами і З'єдиненими Державами Америки.

Великою сенсацією мусіла бути для американських українців „Свобода" з 10-го грудня, в якій величезними літерами подано, що: КИЇВ І ЛЬВІВ В РУКАХ УКРАЇНЦІВ. У підзаголовку подано спростовану щойно в „Свободі" з 19-го грудня „качку" про „засуд і розстріл генерала Скоропадського". Повідомлення заслуговують на окрему увагу і тому передруковуємо їх:

Женева, 6-го грудня. Генерал Скоропадський, гетьман України, убитий і вся

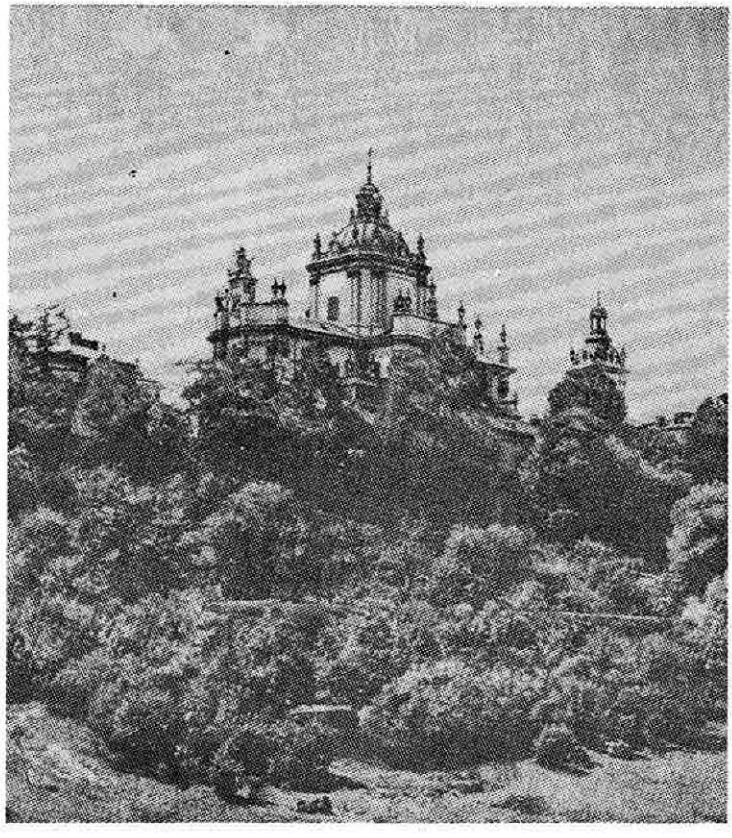

Собор св. Юра у Львові.

власть на Україні перейшла тепер в руки Українського Народного Союзу. Війська Українського Народного Союзу здобули Київ по завзятій битві, в якій впало убитих і ранених 10.000 осіб, між ними 500 офіцерів, як це доносить телеграма з Києва.

Париж, 6-го грудня. Телеграма з Одеси до часопису „Люзан Газет" доносить, що генерала Скоропадського, гетьмана України, розстріляно на підставі смертного засуду, оголошеного трибуналом, який був установлений новим революційним правительством, на чолі якого стоять Винниченко і Петлюра.

Лондон, 7-го грудня. УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКА ВІДБРАЛИ ВІД ПОЛЯКІВ ЛЬВІВ І ПОСУВАЄТЬСЯ В НАПРЯМІ ПЕРЕМИШЛЯ, як це доносить телеграма до Ексчендж Телеґраф Ко.

Як поставилась „Свобода" до цих змін? В редакційному коментарі, на друкованому в тому самому числі, вона стверджує: „. . . цей успіх військ Українського Народного Союзу в Києві є великою побідою українського народу над внутрішніми ворогами і наїзниками, і тепер, сподіємось, галицька і буковинська Україна, по зломанню польських наїзників, заявлять свою свобідну волю злучитися з Києвом".

Чергове число „Свободи", з 12-го грудня, подає, під великим заголовком: БОРОТЬБА В ГАЛИЧИНІ ТРИВАЄ ДАЛЬШЕ, багато вісток з українсько-польської війни. „Свобода" з 17-го грудня інформує головно про акцію американських українців в ко-

ристь України, зокрема про внесену в Конґресі Гемилем резолюцію в справі незалежности України та допущення її представників на мирову конференцію.

Докладніші інформації про переворот в Україні подає „Свобода" з 19-го грудня, спростовуючи подану раніше безпідставну вістку про розстріл гетьмана Скоропадського. У повідомленнях сказано, що війська Директорії зайняли всю Україну, що переворот відбувся безкровно, що гетьман Скоропадський зрікся влади і вся влада в Україні перейшла в руки Директорії, в склад якої входять: Винниченко, Петлюра, Січ [правдоподібно перекручене прізвище Швець] і Андрієвський.

В наступних числах „Свободи" інформується про розвиток українсько-польської війни в Галичині та поступове опанування урядом Директорії ситуації на Україні. Є вістки про французів в Одесі та про виїзд українських делеґатів, Панейка і Сидоренка, до Парижу.

Цей короткий перегляд заголовних повідомлень „Свободи", поданий не так для хроніки самих подій, як радше для характеристики, як ці події приймали і переживали американські українці, хочеться ще доповнити подією подій, їх кульмінацією, що сталась 22-го січня 1919-го року на Софійській площі в Києві.

Вістка про злуку українських земель в одну державу появилась у „Свободі" з 25-го січня в телеґрамі з Берна, в якій сказано: „До Швайцарії надійшла урядова вістка, що правительство Галицької Республіки, зложеної з бувших австрійських територій, заселених українцями, проголосило злуку Галицької республіки з Україною. Провізоричне правительство Галицької республіки подало цей факт до відома правительствам альянтів і мировій конференції та зажадало признання цієї зміни, опертої на праві самовизначення".

„Свобода в тому самому числі зайняла до тієї події своє становище в редакційній статті, яку передруковуємо:

Телеграма зі Швайцарії доносить, що Західня Українська Республіка проголосила свою злуку з київською Українською Республікою. Західню Українську Народну Республіку творили, як відомо, Східня Галичина, разом з Лемківщиною, українська Буковина і угорська Русь. Коли ж тепер ця республіка злучилась з київською, то вже є тільки одна Українська Народна Республіка на злучених і з'єднених українських землях. Поза межами Української Народної Республіки оставала б тільки Кубанщина... але і вона могла б злучитись із соборною Україною.

Сповнилися мрії українського народу; сповнились надії тих, що за сю велику ідею проливали кров і віддали життя. Радіють нині українці в Києві, що не буде границь серед народу українського, що у Львові вони будуть так само дома, як Києві, а також радіють українці галицькі, буковинські і закарпатські з угорської Руси, що не даром вони терпіли і проливали кров, бо прийшла година, коли вони свобідною волею злучились зі своїми братами, аби скінчити неволю та жити життям вольним, новим. Українці американські не менше радіють цією великою подією. Радіють, що сповнилась мрія їх і їхніх батьків, що як будуть вертатись до старого краю, то вже поїдуть на Україну, до Української Народної Республіки.

Ще багато треба буде боротьби і праці, поки ся з'єднена Українська Народна Республіка буде сильна і непобідима. До цієї боротьби і праці кожний українець і кожна українка мусять доложити труду і посвяти, але сила у єдності передусім. Як наші брати в старім краю подають собі руки і єднаються та лучать рідні землі, то це полегшить оборону України і запевнить їй силу, розвиток та світлу будучність.

Так в загальному виглядало українське передрішення п'ятдесят років тому в повідомленнях „Свободи". Опісля це передрішення було заперечене аґресією і насильством ворога, але воно єдине, що його визнас український нарід, доказавши це безперервною боротьбою за здійсення тих своїх найвищих ідеалів, що є рівночасно і передумовою миру в світі.

ВЕЛИКА ПОДІЯ

Світовий Конґрес Вільних Українців

У 1967-му році українці у вільному світі врочисто відзначали 50-річчя Великої Української Національної Революції та 25-річчя Української Повстанської Армії. У тому році „Золотих Роковин" відбувся перший Світовий Конґрес Вільних Українців, що перейде до історії як одна з чергових великих подій, які становлять межовий стовп у розвитку суспільства та в його змаганнях до здійснення своїх ідеалів.

Світовий Конґрес Вільних Українців відбувся в Ню Йорку в репрезентативному готелі „Ню Йорк Ґілтон" в тижні від 12 до 19-го листопада. Почався він торжественними Богослуженнями в українських церквах православного, католицького і протестантського віровизнань і в його рямках відбулося ряд інших світових сесій, з'їздів і конференцій українських ідеологічних угрупувань та професійних груп, науковців, жінок, молоді та інших. У Конґресі взяло участь 1,003 зареєстровані делеґати з 17 країн вільного світу та майже вдвоє стільки гостей. Крім пленарних сесій, в рямках Конґресу відбулася велика маніфестація „За Волю України" в Медісон Сквер Ґардені з участю понад 10,000 осіб та з виступами промовців і артистичних груп, зокрема молоді.

Конґрес, відомий уже під скороченою назвою СКВУ, в своєму результаті створив постійну установу тієї ж назви з її Секретаріятом та схвалив ряд важливих документів, які в дальшому друкуємо.

МАНІФЕСТ

ПАНАМЕРИКАНСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ПРО СКЛИКАННЯ СВІТОВОГО КОНҐРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

Боже Провидіння покерувало долею українського народу так, що мільйони його дочок і синів живуть нині поза Україною.

Задивлені в гідні приміри своїх попередників, докладаємо всіх зусиль, щоб зберегти нашу національну ідентичність. Свідомі ми того, що наша доля нерозривно пов'язана з долею українського народу, а духова єдність з материком — це джерело нашої духової сили, це наш моральний обов'язок.

Ми затривожені всім тим, що діється на Батьківщині: Україна поневолена в тенетах московсько-комуністичного імперіялізму. Майже

пів століття триває політичне поневолення і економічний визиск нашого народу новим червоним московським окупантом. До того долучається тепер наступ на духа українського народу у формі посиленої русифікації та нищення культурних скарбів української нації.

Жорстокий наступ ворога на життя і духа української нації скріплює нашу віру в українську правду.

Виконуючи постанови Конґресів українського організованого суспільства у різних країнах вільного світу, Панамериканська Українська Конференція, провівши підготовчу працю, скликає на четвер, п'ятницю, суботу і неділю листопада 16, 17, 18 і 19-го Року Божого 1967го в місті Ню Йорку, осідку Організації Об'єднаних Націй,

СВІТОВИЙ КОНҐРЕС ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

щоб

I. Закокументувати перед світом непохитну волю українського нароку боротися за віднову своєї суверенної соборної держави.
2. Заманіфестувати солідарність української спільноти у вільному світі з визвольною боротьбою українського народу і готовість допомогти йому засобами, які є до нашого розпорядження.
3. Об'єднати всі сили українців, громадян чи мешканців країн вільного світу для близької співпраці між собою.
4. Устійнити шлях для скріплення та всесторонньої розбудови всіх ділянок життя української спільноти у вільному світі.

До участи в Світовому Конґресі Вільних Українців запрошуємо

Ієрархів Українських Церков

Представників Центральних Репрезентацій та крайових громадських організацій, церковно-релігійні та наукові установи, жіночі, молодечі, студентські, ветеранські, господарсько-фінансові, культурно-мистецькі та професійні і станові об'єднання українського суспільства.

Як гості Світового Конґресу Вільних Українців, будуть запрошені визначні діячі українського політичного життя, представники урядів приязних нам країн, парляментаристи країн нашого поселення та наші співгромадяни, які з симпатіями відносяться до українського народу в Україні та української спільноти у вільному світі.

Ми глибоко переконані, що на наш заклик позитивно відгукнеться все організоване українство у країнах вільного світу. Ми віримо, що всі запрошені організації і інституції подбають про масову участь їхніх делеґацій у Світовому Конґресі Вільних Українців. Ми віримо, що не буде жадної місцевости, в яких діють українські парохії чи організації, які б не подбали про вміле зібрання фінансових засобів потрібних для успішного переведення Світового Конґресу Вільних Українців. Ми віримо, що вся вільна українська преса займеться популяризацією завдань і цілей Світового Конґресу Вільних Українців, а все це буде виявом солідарности та громадської зрілости нашої спільноти.

Українці! Ми скликаємо цей Конґрес саме в році пів століття від початку великої української національної революції XX століття, та створення вільної держави українського народу — Української Народної Республіки.

День проголошення нашого Маніфесту — це день коли ми відзначуємо світлі акти суверенности і соборности Української Держави. І хоч вона впала жертвою воєнної аґресії комуністичної Росії — то воля українського народу, бути сувереном своєї землі — дотепер незламна.

Хай же наш перший Світовий Конґрес Вільних Українців стане нагодою здобути ширший круг приятелів української визвольної справи.

Хай же він стрясе совістю тих, які живуть свобідно і остереже їх, що окупант України, — Москва — є ворог цілого вільного світу.

Хай він докаже що Москва невпинно і систематично приготовляє аґресію проти вільного світу, захитує основи тривалого миру в світі.

Хай же перший Світовий Конґрес Вільних Українців донесе до наших рідних в Україні радісну вістку, що об'єднана і організована українська спільнота у вільному світі, скріпляє свої сили і докладає всіх зусиль, щоб приспішити день визволення українського народу та відновлення його Суверенної Соборної Української Держави.

Пан-Американська Українська Конференція

Ню Йорк, 22 січня 1967 р.

ПЕРШИЙ МАНІФЕСТ
до Українського Народу в Україні і поза її межами в СССР та в країнах московського бльоку

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!

Тяжку добу переживає Україна. Після довгої і завзятої збройної боротьби в рр. 1917 — 1920, молода Українська Держава впала, Україна була окупована військом совєтської Росії і включена до складу Союзу Совєтських Соціялістичних Республік, на ділі, московської колоніяльної імперії. Її теперішня назва — Українська Радянська Соціялістична Республіка — є лише прикриттям для московського колоніяльного ладу, що панує в Україні. Наш народ позбавлено політичних, культурних і економічних прав. Усі найважливіші міністерства знаходяться в Москві. Багатства нашої землі і праця її людей використовується передусім для зміцнення московського імперіяльного центру і його тоталітарних політичних цілей. Приналежність УССР до Об'єднаних Націй оформлено тільки тому, що її представники в ОН є ставленцями Москви без власної політики й голосу. Іде посилений наступ на українську духовість, щоб затерти в нашому народі свідомість рівноправности з іншими націями і вбити

в ньому прагнення привернути втрачену соборну, суверенну державність, що сягає своїми традиціями до Великокнязівської Київської Руси-України, Галицько-Волинської і Гетьмансько-Козацької Держави.

Саме цього року повела Москва широку пропаґандивну кампанію з нагоди 50-річчя захоплення влади Комуністичною Партією большевиків у Росії, 7-го листопада 1917 року. В Україні ця кампанія скерована на те, щоб цілком стерти з пам'яті українського народу факт, що вже 17 березня 1917 року почалася Велика Українська Національна Революція, яка через різні етапи боротьби проти імперіялістичної Москви здобула можливість відновити свою державність. Власною силою і волею український народ через вільно обране представництво утворив і проголосив 20 листопада 1917 року свою державу — Українську Народню Республіку, і тією ж власною силою і волею 22 січня 1918 року проголосив її повну суверенність та незалежність. Ця державність з ходом часу міняла свої форми: Українська Народня Республіка на чолі з Українською Центральною Радою та її парляментарним урядом; Українська Держава з Гетьманом на чолі; Українська Народня Республіка з Директорією, і в цім періоді соборне об'єднання всіх українських земель в єдиній суверенній і самостійній українській державі — Актом 22 січня 1919 року.

Не зважаючи на офіційне визнання УНР, Совєтська Росія, своєю декларацією з 17 грудня 1917 року, почала війну проти України. Протягом трьох років, по кінець листопада 1920 року, українські війська обороняли українську суверенну державність проти переважаючих російських сил. Українські збройні сили були переможені не лише фізичною перевагою большевицької Москви, але й тому, що тодішні міжнародні чинники, ще не розуміючи імперіялістичного характеру московського комуністичного руху, не дали Україні моральної, політичної та економічної підтримки. Після ліквідації реґулярного фронту — у листопаді 1920 року, український народ продовжував визвольну боротьбу в повстанських загонах і революційних акціях. Голова Директорії УНР Симон Петлюра, його Уряд, провідний політичний та військовий актив з окремих періодів державного будівництва були змушені вийти поза кордони України, щоб на еміґрації продовжувати боротьбу іншими засобами.

Окупаційний режим в Україні, згідно з директивами свого московського центру, завжди старався зфальшувати добу Великої Української Національної Революції так, що нібито в Україні в той час ішла „громадянська війна", міжклясова боротьба, а не українська національно-визвольна боротьба за завершення державного будівництва, незалежного від будь-якої сторонньої сили. Зокрема тепер, під час відзначування 50-річчя совєтської влади, це фальшування досягає свого вершка.

Починаються пленарні сесії Світового Конґресу Вільних Українців. Прапори в руках молоді, президія та частина учасників СКВУ під час його відкриття президентом Пан-Американської Української Конференції о. прелатом д-ром Василем Кушнірем у четвер, 16-го листопада 1967 о год. 2-ій по пол. в готелі Н.И. Ґілтон.

Ту саму політику фальшування стосує Москва супроти дальшого ходу української визвольно-революційної боротьби, що невпинно йшла як у політично-революційній, так і в збройній формі. Завоювавши українські землі, московський большевицький режим почав завзяту боротьбу з силами, пробудженими Українською Національною Революцією і роками державности. Все ж, під тиском українських мас, московський уряд в Україні був змушений погодитися на частинну українізацію урядового апарату, сподіваючись одночасно, що рідною мовою українського народу легше буде ширити серед нього ідеї комунізму. Під кінець 1920-их років почався московський наступ на Україну в формі колективізації, яка мала завдання вивласнити і поневолити ядро української нації — її селянство. Одночасно Москва зліквідувала Українську Автокефальну Православну Церкву, перевела судові процеси проти Спілки Визволення України і Спілки Української Молоді, які були носіями самостійницьких ідеалів, а під час примусової колективізації зорганізувала на селі голод з мільйоновими жертвами. В 1930-их роках Україна стала суцільним домом терору. Нищено не тільки українську інтеліґенцію, але й селян і робітників, з яких та інтеліґенція вийшла. Самих українських письменників знищено понад 200. Масові могили Вінниці й інших міст ховають десятки тисяч жертв зпоміж українського населення всіх станів.

Все це трагічно відбилося на кількості українського населення. Навіть беручи до уваги воєнні втрати, число українців за останніх 50 років повинно було подвоїтися, тим часом воно залишилося майже на тому самому рівні. Вистачить порівняти два совєтські переписи населення України в роках 1926 і 1959: супроти інших мешканців України, кількість українців за той час зросла на 1.4%, тоді як росіян — на 132%. Все це наслідки зорганізованого голоду, розстрілів, вивозів і денаціоналізації.

1939 року Карпатська Україна задокументувала свою волю жити самостійним життям, проголосивши в місяці березні державну незалежність, за вдержання якої по-геройськи боролася Карпатська Січ. Того ж року, після договору Сталіна з Гітлером, Західня Україна була окупована московськими військами. Як і 1914 року за царської окупації, всі українські установи, видавництва, пресу зліквідовано і на їх місці закладено нові, режимові. Почалися також вивози українських діячів.

Відступаючи з українських земель в 1941 році, большевики не тільки нищили українські культурні надбання та пам'ятки, але й масово вбивали ув'язнених ними наших сестер і братів. Надії на те, що німецько-совєтська війна принесе якісь корисні зміни для українців, не здійснилися. Гітлерівські окупанти з перших же днів окупації почали арешти, зліквідували утворене у Львові Актом 30 червня Державне Правління і незабаром почали розстрілювати українських дія-

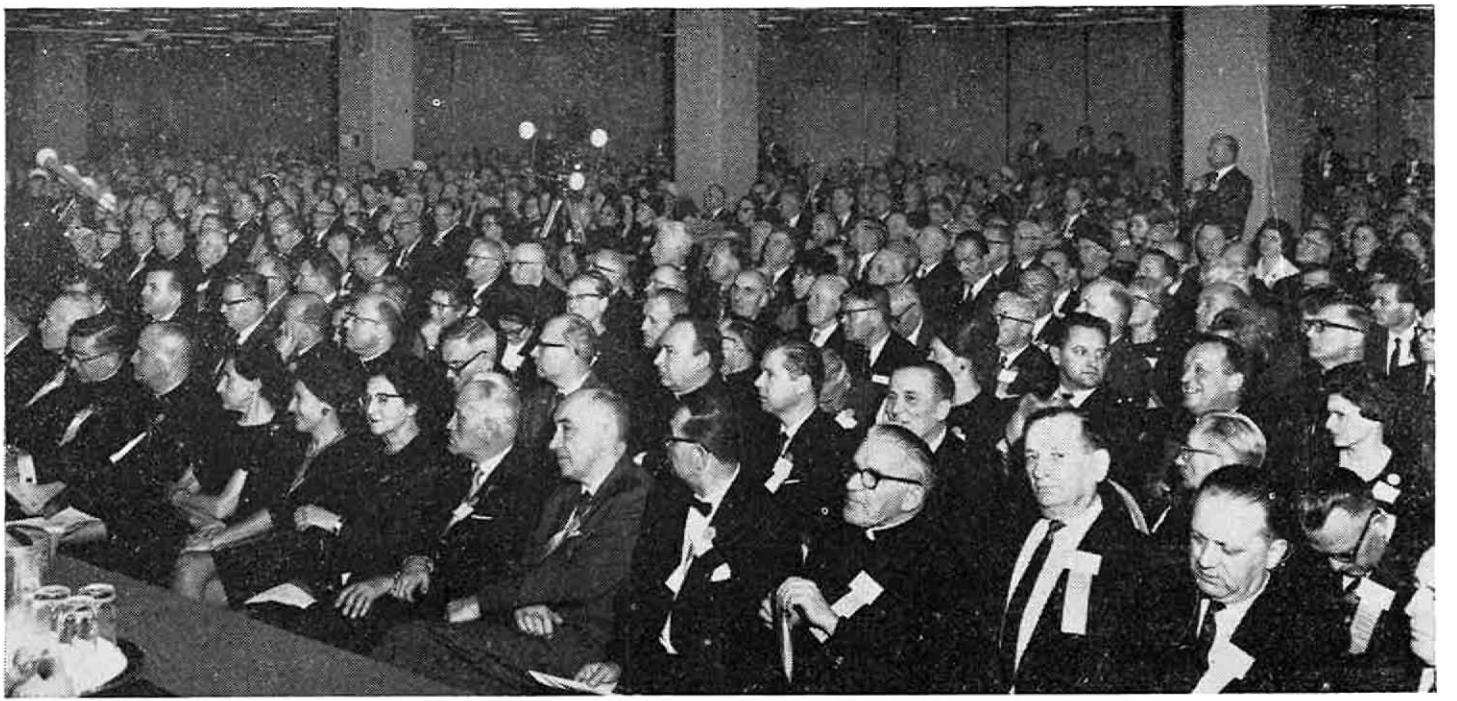

ПІД ЧАС ПЛЕНАРНИХ СЕСІЙ СВІТОВОГО КОНҐРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ. На фотознімці у першому ряді (п'ята зліва) вдова по сл. п. полк. Євгенові Коновальцеві, пані Ольга Коновалець, п-і Ольга Кузьмович, вдова по сл. п. Андрієві Мельникові п-і Софія Мельник, президент УНР в екзилі Микола Лівицький, голова Виконавчого Органу УНРади д-р-Атанас Фіґоль.

чів у Львові, Києві й інших місцях України. Жертвою цього терору впала Українська Національна Рада.

Це привело до широкого розгорнення визвольної політично-революційної боротьби Організацією Українських Націоналістів (ОУН), яка діяла в часі між двома світовими війнами на українських землях, продовжуючи боротьбу Української Військової Організації (УВО), як теж збройної боротьби Української Повстанської Армії (УПА), в обороні українського населення проти гітлерівських насильств і проти рейдуючих совєтських груп. Збройні змагання вела УПА ще довго по закінченні війни, під командуванням генерал-хорунжого Романа Шухевича — Тараса Чупринки та під політичним проводом Української Головної Визвольної Ради (УГВР), керівного органу революційної боротьби українського народу, в героїчному спротиві об'єднаним московським, польським і чеським комуністичним військам. В боротьбі проти УПА большевики безпощадно нищили українське населення за підтримку й прихильну поставу до українського визвольного руху, вживаючи жорстоких засобів загального терору, розстрілів і вивозів, випалюючи ліси і сусідні з ними села, організуючи голодову блькаду відділів УПА на західніх землях України.

У той самий час Москва послідовно нищила Українську Католицьку Церкву, ув'язнила Митрополита Кир Йосифа, Єпископів та священиків, як також провідних діячів інших Церков, заславши багато з них у концентраційні табори, а то й повбивавши їх, і насильно перетворила Українську Католицьку Церкву в московську православну.

Готуючись до дальшого наступу на вільний світ, Москва скрінила свій натиск на населення окупованих територій, передусім України, щоб зцементувати себе внутрішньо. Для цього висунено ідею вже не інтернаціоналізму, а „провідного" російського народу, „першого між рівними". Звідси — шовіністичні теорії російської вищости, „злиття націй", „совєтської батьківщини" з центром у Москві. В Україні це позначилося посиленням русифікації державного апарату, вищих шкіл, преси і радіо. Двадцять найважливіших журналів Академії Наук УССР з ділянок фізики, хемії, медицини, математики, кібернетики, ґенетики, металюрґії, архітектури, вугілля — видається російською мовою. На світовій виставці в Монтреалі 1967 року УССР була представлена не як союзна республіка, а як один кіоск з панорамою колгоспу, і то з московським написом. Замазати цей образ українського приниження не змогли навіть найкращі українські хори та солісти.

Ми читаємо про те, що за виробництвом на душу населення залізної руди, чавуну, сталі, прокату, цукру і вугілля Україна займає перше місце в світі. Але ми знаємо також, що державний бюджет СССР у 1966 р. становив понад 105 мільярдів рублів ,отже, багата

ПІД ЧАС ПЛЕНАРНИХ СЕСІЙ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ. На світлині в першому ряді (зліва) сидять: голова ПУН Олег Штуль, проф. д-р Юрій Бойко, віце-президент УНР в екзилі проф. Микола Степаненко, венесуельський консуль, голова Закордонних Частин ОУН проф. Степан Ленкавський, мґр. Слава Стецько, Юліян Заблоцький, голова АБН, б. голова Українського Правління у Львові Ярослав Стецько.

Україна, що начисляє 1/5 населення СССР, повинна була б мати бюджет в сумі 21 мільярда рублів. Тим часом вона мала тільки 9.8 мільярда, тобто більш як 11 мільярдів забрала собі Москва, використовуючи ті українські гроші на власне зброєння і шантажування вільного світу. І це тільки за один рік. А скільки Україна втратила за 47 років московського панування!

Одночасно Москва намагається здискредитувати перед українським народом український національно-визвольний рух. Постійна лайка на „українських націоналістів", суди над членами ОУН і УПА та культурними діячами, які вимагають для української мови і культури належних їм прав, все це вказує на те, що широкі народні маси в Україні тій ворожій пропаґанді не вірять. Навпаки, посилений наступ Москви на збірне життя українського народу лише скріплює його спротив ворогові, виявом чого були, між іншим, страйки і заворушення українських в'язнів у концентраційних таборах Воркути, Норильська, Караґанди й Колими, по смерті Сталіна, а під цю пору є боротьба за збереження й розвиток української культурної творчости, мови і релігії. Москва також уважно стежить за всіми проявами українського життя у вільному світі, і своїми підісланими аґентами ліквідує його провідників. Так з їх рук згинули Симон Петлюра, Євген Коновалець, Лев Ребет та Степан Бандера.

Усвідомлюючи, яку важку добу переживає тепер Україна, і в повній солідарності з її спротивом ворогові, ми, делеґати всіх українських національних організацій у Північній і Південній Америці, Західній Европі та Австралії разом з Новою Зеляндією, за благословенням Ієрархів Українських Церков у вільних країнах, зібралися в осідку Об'єднаних Націй — в Ню Йорку, на Світовий Конґрес Вільних Українців у днях 16, 17, 18 і 19 листопада 1967 р.

Перше завдання Світового Конґресу Вільних Українців — розглянути сучасну ситуацію в Україні та поза нею і обміркувати способи й засоби для найвидатнішої допомоги визвольній справі України.

Друге завдання Конґресу узгіднити діяльність української громади в кожній країні цих континентів для того, щоб не лише зберегти національну субстанцію українства, але також розвинути кожну громаду в цих країнах у всіх ділянках життя до найвищого ступня. Вся українська спільнота цих країн невідмінно має бути скерована в своїй діяльності до того, щоб всебічна допомога Україні була найуспішнішою.

Ми, уповноважені делеґати Світового Конґресу Вільних Українців, на своїх нарадах розглянули обидва завдання і ухвалили потрібні постанови. Секретаріят Світового Конґресу Вільних Українців дбатиме про виконання цих постанов до наступного Конґресу.

Світовий Конґрес Вільних Українців у висліді своїх нарад однозгідно постановив звернутися до українського народу в Україні

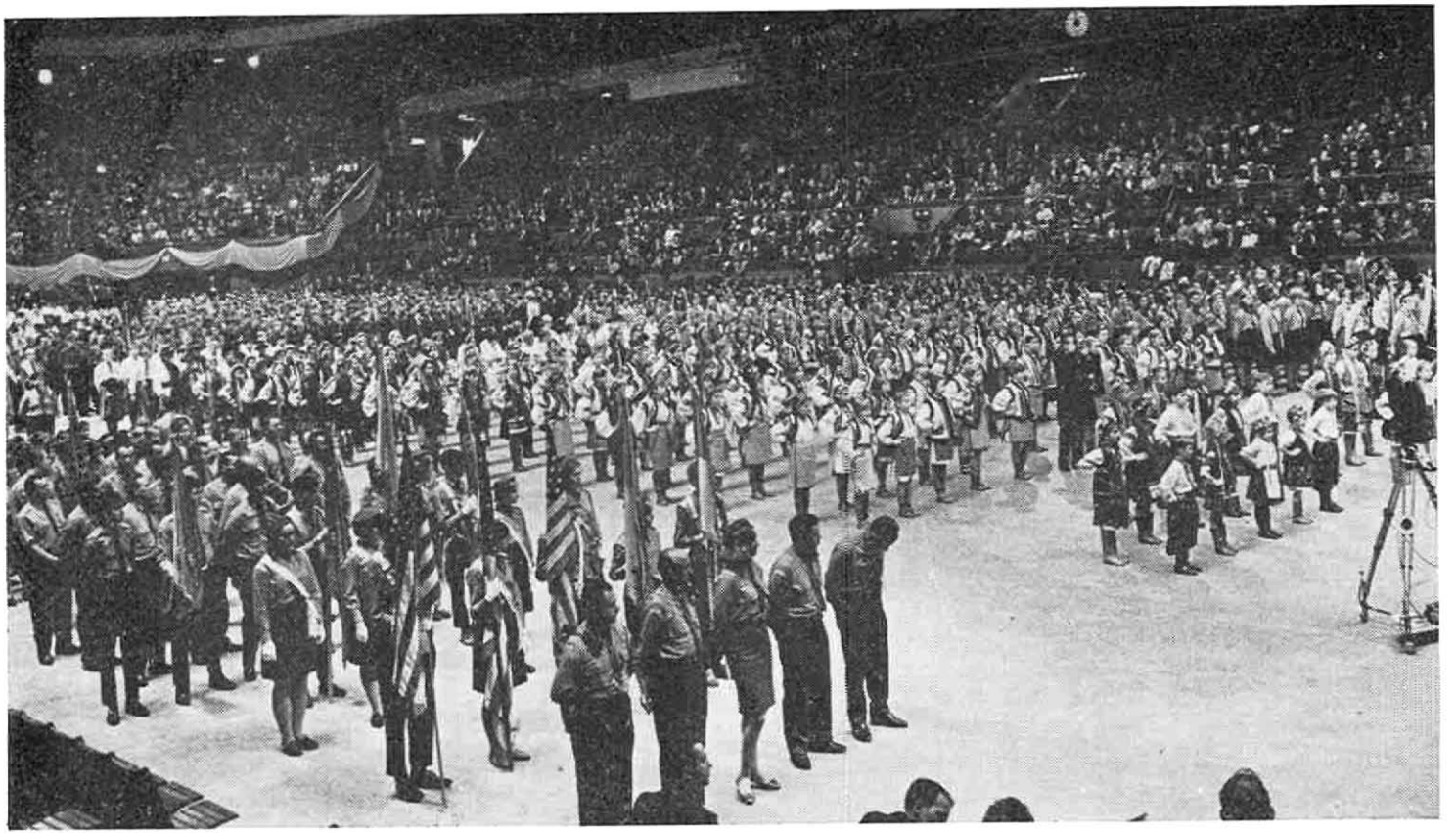

Понад 10,000 осіб, у тому тисячі молоді в національних одягах та зі своїми прапорами, взяли участь у величній Маніфестації за Волю України, що відбулася з нагоди Світового Конґресу Вільних Українців у Медісон Сквер Гардені в Ню Йорку в суботу, 18-го листопада 1967 року.

і поза її межами в СССР та в країнах московсько-комуністичного блоку з цим Першим Маніфестом.

Ми, учасники Світового Конґресу Вільних Українців, заявляємо перед цілим світом, що українська національна спільнота у вільному світі допомагатиме своєму народові в його боротьбі доти, аж поки він остаточно визволиться і побудує незалежну суверенну і соборну державу.

Для допомоги Україні ми використовуємо всі способи й спроможності, які маємо в демократичній дійсності вільного світу. На першому місці у нас стоїть ширення правди про Україну, її історію, визвольну боротьбу, культуру. В цій ділянці ми вже чимало виконали нашими багатомовними виданнями, радіомовленням, доповідями на наукових з'їздах, працею в університетах тощо. Ми постійно даємо відсіч протиукраїнській пропаґанді.

За одно з найважливіших наших завдань ми вважаємо втримання національної субстанції українства в країнах нашого поселення. Для цього еміґрація розгорнула велику організаційну роботу. У всіх країнах нашого поселення діють українські Церкви — православні, католицькі, протестантські. Вони мають мільйонову громаду вірних і багато величних храмів. Українські Церкви є однією з головних опор збереження українства, розсипаного по світу, вони мають також свої організації та нижчі й вищі школи.

В окремих країнах свого поселення українці здобули вже значні успіхи і впливи. Об'єднані в центральних установах, вони мають свої суспільно-політичні організації. Українські науковці щорічно публікують десятки своїх праць рідною й іншими мовами. Закінчується друк уже четвертої енциклопедії, цим разом англомовної, завдання якої подати об'єктивні факти про Україну. В українських високих школах спеціяльну увагу присвячується українським дисциплінам.

В країнах поселення українців, особливо в Америці й Канаді, де існують забезпеченеві Союзи, Товариства й Братства з понад 100 тисячами членів, спілки, кооперативні банки, розвинулось українське економічне життя. Скрізь там діють різні місцеві товариства й установи, виховні організації молоді з тисячами членів і власними таборами. Українські жінки об'єднані у своїх організаціях, що належать до Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО). Діють робітничі спілки, професійні товариства лікарів, інженерів, професорів, бібліотекарів, спілки мистців, письменників, музик, допомогово-харитативні установи. Публікується вільна українська преса — щоденники, тижневики, місячники, наукові, літературні, мистецькі і популярні журнали. Розвинулася незалежна українська наука, зорганізована в першій історично-академічній установі, що продовжує майже 100-річну львівську традицію, Науковім Товаристві імени Шевченка, та в Українській Вільній Академії Наук, що продовжує традиції Київської

Під час і з нагоди Світового Конґресу Вільних Українців в Ню Йорку відбулися зорганізовані місцевою Українською Громадою дві публічні демонстрації: одна перед будинком Об'єднаних Націй в п'ятницю, 17-го листопада, і друга біля будинку совєтської місії до ОН в суботу, 18-го листопада, після великої маніфестації за волю України в Медісон Сквер Ґарден. Фраґмент цієї другої демонстрації видно на цій фотознімці. Під час цієї демонстрації через непорозуміння прийшло до деякої малої суперечки з поліцією, як та намагалася завернути демонстрантів із зайнятих уже місць на вулиці.

академічної установи, поки вона була опанована московсько-большевицькою владою.

Діють ще від 1921 року високі навчальні заклади, Український Вільний Університет і Український Технічно-Господарський Інститут, а також недавно створений в Римі Український Католицький Університет, випускаючи щорічно фахові високошкільні кадри з академічними ступнями. Сотні українських професорів навчають по американських, канадійських, арґентинських, німецьких, австралійських і інших університетах. Діють ще й інші спеціяльні українські високі школи, духовні семінарії та численні початкові школи.

В обидвох світових війнах десятки тисяч українців боролись у рядах армій країн свого поселення. Багато тисяч з-поміж них віддали життя в обороні свободи, яка для них була ідеалом України. Ті, що залишилися живими, створили свої організації ветеранів, яких єднає братерство зброї з ветеранськими союзами їхніх країн поселення та з організаціями українських комбантантів, які на рідних землях і в різних часах боролися за визволення України. В переконанні, що збройна сила народу є найкращою запорукою його незалежности, ветерани українських, американської, канадійської й інших Армій спільно плекають українські військові традиції.

На еміґрації існує Державний Центр УНР, діють різні політичні організації і установи. Всі вони заступлені на цім Світовім Конґресі Вільних Українців і згідно працюють у його рамках, як також в рамках своїх центральних крайових об'єднань, подаючи допомогу українському народові в його визвольній боротьбі через впливи в урядових колах і в суспільствах своїх країн, через здобування прихильности й підтримки для усамостійнення України й інших поневолених країн. Українці, як громадяни країн свого поселення, беруть активну участь у суспільно-політичному житті цих країн, подекуди займаючи високі становища в парляментах і державних управліннях.

Величезні духово-культурні та матеріяльні досягнення українців у вільних країнах світу є найкращим доказом вітальности та творчих сил українського народу, свідоцтвом того, яких успіхів він міг би добитися й як міг би збагачувати культурну скарбницю людства, маючи волю й незалежність на рідній землі.

Зовнішнім виявом значення української спільноти у вільних країнах можуть служити, зокрема, такі факти: побудова пам'ятника Тарасові Шевченкові в Канаді, в столиці Манітоби, Вінніпезі, 1961 р.; побудова пам'ятника Шевченкові на публічній площі у столиці Америки — Вашинґтоні, 1964 р.; побудова пам'ятника Шевченкові в Бразилії, в столиці естада Парана, Куритибі, 1967 р.; законний дозвіл Президента Арґентини генерала Онґанія побудувати пам'ятник Шевченкові в столиці цієї країни, Буенос Айресі, 1967 р; однодушна постанова законодатних палат Америки про щорічне відзначування Тижня Поневолених Націй, щоб таким способом американський народ мав

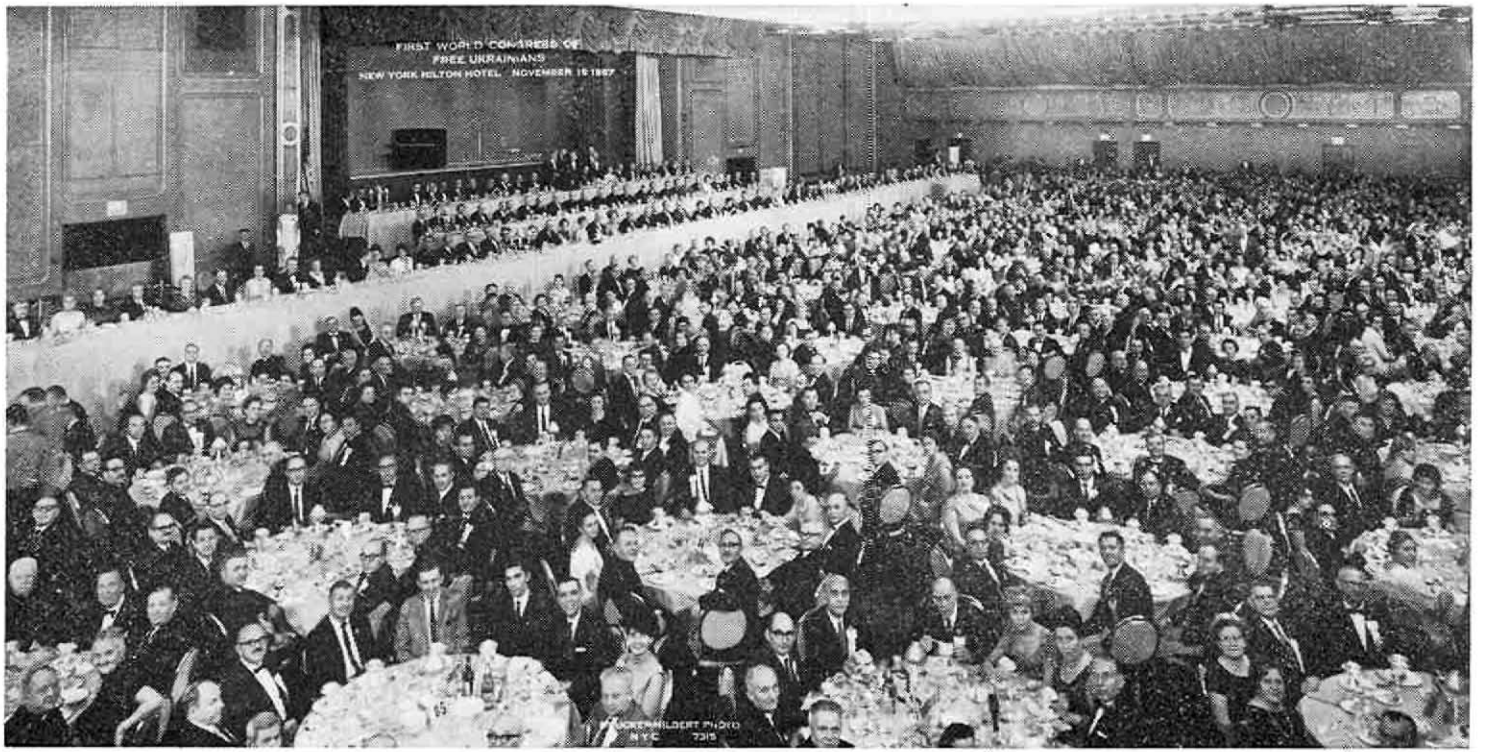

Перший Світовий Конґрес Вільних Українців закінчився бенкетом, що відбувся у балевій залі готелю Ню Йорк Гілтон в неділю, 19-го листопада 1967 року.

нагоду виявляти прихильність до визвольних рухів усіх поневолених комунізмом народів, при чому в цім законі спеціяльно вказана також Україна.

Цією нашою постійною діяльністю ми намагаємося втримати українську спільноту поза Україною і створити такі духові та матеріяльні цінності, що їх потребує і потребуватиме Україна. Ми переконані в тому, що, викриваючи й тавруючи злочини московської комуністичної диктатури ,робимо тим самим послугу іншим волелюбним народам і здобуваємо собі приятелів у їхньому колі. Мир і воля націй у маєстаті права і справедливости, рівної для всіх, будуть запевнені у світі щойно тоді, коли під ударами національно-визвольної революції поневолених народів розвалиться московська комуністична деспотія. Цю революцію, як колись проти московської царської деспотії, переведуть поневолені нації в слушний час. Наше завдання — здобувати й скріплювати симпатії та підтримку вільних народів для тієї неминучої національної революції.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!

Ми, твої брати і сестри в країнах вільного світу, чітко відрізняємо те, що репрезентує духові і матеріяльні цінності української нації, від пануючого в Україні московського комуністичного режиму, проти якого Ти стоїш у постійній боротьбі. Твої осяги на полі науки, мистецтва, господарства і на всіх інших ділянках життя для нас усіх мають найвищу ціну. Ми подивляємо Твою видержливість і витривалість у боротьбі за збереження та розвиток духових і матеріяльних цінностей України, що перекреслили пляни ворога, спрямовані на знищення й асиміляцію українського народу.

Ти пережив не одне лихоліття у своїй героїчній історії. Ти не піддавався і завжди виходив з них непокорений. Твоя героїчна постава викликає подив свободолюбного людства. Вона була і є джерелом духової наснаги для всіх нас, розпорошених на всіх континентах світу. Тобі призначено бути господарем своєї землі.

Український народе, прийми від усіх нас, Твоїх братів і сестер у вільному світі, нашу пошану і наше запевнення, що ми свято віримо в успіх Твого незламного спротиву і в успіх нашої муравлиної праці, які наближають день Твого Визволення.

Перший Світовий Конґрес Вільних Українців передає Тобі на рідну землю і на заслання наш щиросердечний привіт. Ми ніколи не спочинемо, поки Ти, з Божою допомогою, не здобудеш утрачену волю і самостійність. Ми віримо, що прийде той день, коли Ти засядеш у народів вольних колі, серед справедливого й миролюбного людства.

ПРЕЗИДІЯ
СВІТОВОГО КОНҐРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

ЗВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНЦІВ ПОЗА УКРАЇНОЮ СУЩИХ

ДОРОГІ ЗЕМЛЯКИ!

Ми, уповноважені делеґати крайових представництв з усіх країн українського поселення, звертаємося до всіх українців поза Батьківщиною з повідомленням про те, що в днях 16, 17 18 і 19 листопада 1967 року відбувся в місті Ню Йорку, Н. Й. у ЗДА, Світовий Конґрес Вільних Українців, який створив Секретаріят СКВУ і прийняв важливі постанови.

Здійснено це велике діло внаслідок зговорень і узгіднень всіх українських самостійницьких організацій, згуртовань та установ, які взяли участь у Конґресі. Це слід вважати загальним успіхом всіх українців, що перебувають поза межами України.

Наші успіхи в країнах нашого поселення були можливі завдяки двом чинникам: 1. Рокам нашої державности і дальшої невпинної боротьби за її відновлення, яка активізувала й українські сили поза Україною; 2. Зусиллям тих українців з різних часів еміґрації, які, часто у важких умовах, не жаліли своєї праці й майна, щоб зберегти себе як окремішну національну групу, щоб створити установи й організації, які стали незрушимою підвалиною для дальшого будівництва.

Нас тепер багато у вільному світі. Ми живемо в різних країнах, на різних континентах. В ЗДА, в Канаді ми розбудували поважні установи, виховали нові кадри інтеліґенції і здобуваємо щораз більші впливи в усіх ділянках життя. В Европі, в Південній Америці, в Австралії — скрізь українці своєю зорганізованістю, заповзятливістю, моральною поставою і рішучим обстоюванням прав українського народу здобули собі респект серед громадян і їх політичних керівників у цих країнах.

Українці винесли зі своєї Батьківщини великі духові вартості, довголітню героїчну традицію, любов до волі й вільної національної творчости. Ми навчилися від свого народу, згідно з його традицією, шанувати гідність людини, ми пізнали вільне життя, а також пам'ятаємо усі страхіття національної неволі, старшування одного народу над другим. В Україні наш ворог і ворог усього людства — імперіялістична Москва винищує все наше, національне, самобутнє. А людську гідність нівечать брутальні накази комуністичної монопартії ,не допускаючи ні до вільного вислову думки, ні до будьякої незалежної творчости. Москва у своєму русифікаторському наступі намагається усунути всякі сліди великої минувшини українського народу, а себе виставляє як представника нібито єдиної творчої, передової нації.

Москва насамперед пробує спотворити українську історію, зробити з її героїв ворогів народу, і на місце наших героїв поставити своїх.

Те саме в світі ідей, де витворені століттями українські ідеали Москва намагається заступити своїми.

Ніяка держава не може існувати без власних національних ідеалів; їх не має створена Москвою Українська ССР, і тому це твориво скрізь, у своїх і чужих, не викликає жадної поваги.

Україна така багата історичними та культурними традиціями, родючістю своєї землі і працьовитістю своїх людей, заслуговує на кращу долю, на те, щоб бути одною з передових країн Европи не тільки в продукції сталі й хліба, але й у сферах думки, ідей, науки, мистецтва. Аяк же вона може бути передовою, зокрема в науці, коли майже всі її наукові журнали видаються мовою окупанта.

Ми у вільному світі мусимо зберегти і розвинути ті ідеали і культурні надбання, які винесли з України, і передати їх нашим дітям та всім, кому дорогі ідеали волі. Своєю працею ми мусимо охопити всі ділянки нашого життя — церковні і політичні справи, виховання молоді і творення нових кадрів інтеліґенції, всі роди культурної творчости і духові справи, економіку, і суспільну опіку — все, що потрібне для розвитку нормального суспільства. Зайнявши відповідні позиції, ми зможемо значною мірою допомагати своєму народові в його визвольній боротьбі, організуючи під гаслами волі для України і всіх уярмлених Москвою народів єдиний фронт вільних націй для ліквідації тоталітарного московсько-большевицького режиму.

Сучасний демократичний світ, що стоїть на засадах індивідуальної і національної свободи, на пошануванні прав народів і людини, дає кожній групі належне місце, відповідно до її сили й вартости. У цьому світі нам дано змогу всебічно виявляти наші національно-духові творчі особливості і нашу культуру. Це тільки в тюрмі народів — СССР людина змушена мислити й діяти проти власного переконання, за накиненими їй директивами.

Збереженням і розбудовою нашої національної многотисячної духово-культурної спільноти, своїм життям, працею й зорганізованістю ми заперечуємо московську теорію „злиття націй". Замість „злиття націй" у московському виданні, ми проповідуємо і боремося за сіт різних — великих і малих, але однаково вільних і рівних націй, які у вільній конкуренції ідуть шляхом поступу. Замість „злиття культур", тобто накинення всім московської культури, замість однієї „спільної мови московської, ми прагнемо буйного розвитку мов і культур усіх народів, що підноситиме їх і кожну людину на щораз вищий духовий щабель. Замість сірого життя під диктатом тиранії, ми боремося за глибину і всебічність вільної творчости.

В Україні народ трудиться і творить, крок за кроком іде вгору і в найтяжчих умовах, під постійними ударами московського імперіялізму, змагається за рівне місце в колі вільних народів.

У вільному світі ми маємо необмежені можливості творити для себе індивідуально, для українського народу, для людства. І ми повинні ці можливості всебічно використати, щоб роля еміґрації в історії України залишилась світлою сторінкою. Власне, для цього Світовий Конґрес Вільних Українців (СКВУ) дає огляд наших здобутків і наших сил, щоб заманіфестувати наші прагнення, наші принципи і нашу готовість жертвувати всім для осягнення найвищого ідеалу українського народу.

Наш Конґрес одноголосно прийняв такі рішення:

1. Посилювати й розвивати самостійницьку визвольну дію української еміґрації в кожній ділянці нашого життя, щоб осягати чимраз кращі позиції для допомоги українському народові в його боротьбі за визволення.

2. Сприяти всім консолідаційним заходам українських громадських і політичних сил на базі самостійницької визвольної концепції.

3. Закликати всіх українців включитися в зорганізоване життя, підтримати всі крайові центри та організації і сконцентрувати всі сили для здійснення наших основних завдань.

4. СКВУ закликає всі українські організації поза межами України скріплювати й поглиблювати їх роботу, творити нові сили, вирощувати нові кадри працівників та приєднувати до активної дії всі ті сили і групи, що стоять осторонь зорганізованого життя. Ніякі церковно-релігійні, територіяльні чи політичні різниці не можуть стояти українцям на перешкоді у виконуванні їхніх обов'язків супроти батьківщини.

5. Виявляти якнайбільшу дбайливість у вихованні молоді в українському дусі. Це стосується не тільки шкіл і інших виховних закладів, а передусім самих батьків.

6. Дбати про те, щоб чимраз більше наших матеріяльних вартостей перетворювалося на духові. Співвідношення цих вартостей у нас ще далеко не пропорційне до наших спроможностей.

До виконання всіх цих закликів і постанов, у 50-ті роковини національного, політичного і державного відродження українського народу, кличе Вас, Дорогі Земляки, Світовий Конґрес Вільних Українців! Хай же нашим незмінним гаслом і непохитною настановою буде:

З вірою в Бога жити — творити — боротись!

ПРЕЗИДІЯ
СВІТОВОГО КОНҐРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

РЕЗОЛЮЦІЇ

Ми, уповноважені делеґати українських установ та організацій, що діють у вільному світі, зібравшись на першому Світовому Конґресі Вільних Українців у місті Ню Йорку, осідку Організації Об'єднаних Націй, в днях 16, 17, 18 і 19 листопада 1967 року, коли сповняється 50-річчя початку наших новітніх державно-визвольних змагань, спільно й одноголосно стверджуємо й постановляємо:

I. Унаслідок поневолення України та національного, релігійного, політичного, культурного, економічного й соціяльного гноблення великого і волелюбного українського народу його сусідами-окупантами, сотисяч українців, вийшовши на чужину, поставили перед собою завдання допомагати своєму народові у його змаганнях до волі і незалежности.

II. Українські поселенці у вільних країнах уже від початків свого поселення зорганізували українські громади і — користуючися волею та необмеженими можливостями — створили численні національні, релігійні, культурні, наукові, виховні, жіночі, студентські, економічні й інші установи та організації, в яких плекають і розвивають рідну мову і культуру, свої національні й релігійні традиції, збагачуючи ними скарбницю українського народу, як і скарбниці країн свого поселення.

III. Живучи в країнах вільного світу та збагачуючи їх своєю духовою творчістю і матеріяльними надбаннями, українські поселенці ніколи не втрачали й не втрачають глибокого відчуття свого нерозривного історичного і духово-культурного зв'язку між ними самими й українським народом на рідній землі. Вони жили й живуть, поділяючи його радощі і смутки, а їхнім головним завданням залишається постійна допомога своєму народові привернути утрачену ним волю і незалежність, за які він веде безупинну боротьбу. Українці у вільному світі з найбільшим обуренням протестують проти духового і фізичного народовбивства, що його доконує над українським народом большевицька Москва, загарбавши українські землі та встановивши на них свою систему тоталітарного поневолення і терору.

IV. Виходячи з цих стверджень та наявних істин, ми, уповноважені репрезентанти українських громад в країнах вільного світу, зібравшись на своєму Світовому Конґресі Вільних Українців, урочисто й одноголосно постановляємо:

1. Усіми нашими силами й засобами, в рамках законів країн нашого поселення, допомагати українському народові в його змаганнях до волі й незалежности, до віднови самостійної, соборної і народоправної Української Держави.
2. Вживати всіх потрібних заходів, щоб для цих справедливих змагань українського народу здобувати прихильність і допомогу народів та урядів країн нашого поселення.

3. Зберігати, плекати, розвивати й затіснювати духово-культурний зв'язок з нашим волелюбним українським народом.

4. В українських громадах у країнах вільного світу зберігати, плекати і розвивати наші національні, історичні й релігійні традиції, нашу мову та культуру і збагачувати ними культуру країн нашого поселення.

5. Демаскувати і поборювати підривну комуністичну діяльність та комуністичну загрозу в країнах нашого поселення, бо цим посередньо допомагаємо ми зміцненню фронту волелюбних народів проти московської тиранії. Викривати й поборювати затії Москви, яка намагається інфільтрувати й розкладати українські громади в країнах їхнього поселення різними засобами, а зокрема висиланням під всякого роду претекстами своїх делеґацій з СССР.

6. Усіми силами й засобами сприяти розвиткові наших Церков, громадських, наукових, господарських, виховних, робітничих, жіночих, молодечих, студентських, професійних, видавничих, допомогово-харитативних та всіх інших установ і організацій, що забезпечують нам духову і матеріяльну базу, без якої ми не могли б вести незалежної політичної й громадської діяльности.

7. Активно підтримувати консолідаційні зусилля для налагодження співпраці всіх наших громадських, культурних, виховних, економічних і політичних сил у наших центральних і крайових репрезентаціях, уважаючи це за одну з головних передумов нашого дальшого розвитку в країнах нашого поселення та нашої допомоги визвольним змаганням українського народу.

V. Щоб успішно виконувати ці завдання та досягнути визначених цілей, одноголосно ухвалюємо:

1. Створити установу Світовий Конґрес Вільних Українців з його постійним Секретаріятом для кращого контакту й порозуміння між українцями й українськими громадами в країнах вільного світу та для координації їхньої праці і зусиль в досягненні устійнених в цих постановах цілей.

2. Подбати про створення відповідних фондів, які уможливили б здійснювання цих постанов.

У 25-РІЧЧЯ УПА

VI. У 25-річчя створення і дії Української Повстанської Армії Світовий Конґрес Вільних Українців стверджує, що боротьба цієї найновішої збройної формації є власністю всього українського народу.

Боротьба проти гітлерівсько-німецького, російсько-большевицького й інших окупантів в роках другої світової війни і після неї повновно засвідчила прагнення українського народу до волі й державної незалежности.

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ УКРАЇНЦЯ В ДІЯСПОРІ

VII. Світовий Конґрес Вільних Українців визначує виховний ідеал Українця в діяспорі в такому змісті:

„Українець у діяспорі — це повноцінний громадянин своєї країни, пов'язаний із українським народом вузлами української мови й культури, особовість якого визначується християнсько-етичними вартостями і творчою ідеєю України".

В ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ СПРАВАХ

VIII. Світовий Конґрес Вільних Українців стверджує:

1. Релігія і Церква є невід'ємною складовою частиною життя і розвитку християнської України і вони відіграли в цьому житті та розвитку рішальну ролю, ставши основою тисячолітньої української культури.

2. Комуністична Московія, силою і насильством загарбавши Україну та перетворивши її в свою колонію, найбільш драконськими засобами і методами, включно до фізичного народовбивства, намагалася й намагається вбити в українському народі віру в Бога, знищити Українську Автокефальну Православну Церкву, Українську Католицьку Церкву та українські протестантські церковні громади й об'єднання. В цьому поході нищення застосовано найжорстокіші переслідування, включно з фізичною ліквідацією Ієрархів Українських Церков та тисячів вірних, а українські Храми Божі, найкращі зразки української культури поруйновано або перетворено на безбожницькі клюби, заповідники, музеї тощо.

3. Український народ не тільки не погодився з тим нищівним походом безбожницького комуно-московського окупанта проти релігії і Церкв в Україні, але й активно проти нього боровся і бореться, зберігаючи глибоко в своєму серці і душі віру в Бога та бажання вільно по своєму до Нього молитися.

4. Як для українського народу на рідній землі, так і для українців у діяспорі сущих релігія і Церкви є найбільшим духовим добром та найбільшою остоєю їх самобуття і розвитку.

Мавши це на увазі, Світовий Конґрес Вільних Українців рішає і постановляє:

1. Натаврувати і засудити перед цілим культурним світом злочинний похід безбожницької комуністичної Москви проти найбільшого духового скарбу українського народу, його християнської релігії і Церкви. Зокрема засудити і натаврувати продовжування нею цього жорстокого переслідування всіх Церков і віровизнань в окупованій Україні сьогодні.

2. Домагатися від Об'єднаних Націй та їх аґенцій негайного створення окремої комісії, яка перевірила б і потвердила б ці драконські практики уряду і режиму СССР, звернені проти релігії і церков, а проти християнської релігії і Церкви в Україні зокрема.

3. Усіми нашими силами і засобами піддержувати наші Церкви і церковне життя у вільному світі, зокрема всі їх заходи і зусилля для збереження і дальшого розвитку наших світлих церковно-релігійних традицій.

ПРОТИ ДИСКРИМІНАЦІЇ І РУСИФІКАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

IX. Світовий Конґрес Вільних Українців засуджує дискримінацію і русифікацію совєтською владою релігійних та національних меншин в Україні. Зокрема, Конґрес протестує проти релігійного та національно-культурного переслідування російсько-большевицьким режимом жидівської меншини в Україні.

ЗВЕРНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДУХОВНИХ ПРОВІДНИКІВ

до Братів і Сестер на поневоленій Україні та у вільному світі перебуваючих, з нагоди 1-го Світового Конґресу Вільних Українців, яке відчитав Архиєпископ Мстислав на закінчення Конґресу, в неділю 19-го листопада 1967 року.

Ми, Духовні Провідники Українського Народу у вільному світі — Єпископи Українських Православної і Католицької Церков та Провідники українських Євангеликів і Баптистів, — учасники Першого Світового Конґресу Вільних Українців, що саме тепер відбувається в місті Ню Йорку, об'єднані любов'ю у Христі й журбою за долю нашого побожного Українського Народу, керуємо оце наше слово до наших Братів і Сестер на поневоленій Батьківщині - Україні та по всьому світі розсіяних.

Дорогі Брати й Сестри!

Найперше, від щирого й люблячого Вас нашого серця вітаємо Вас — наших улюблених Братів і Сестер на Рідних Землях та запевняємо Вас, що нам відомі Ваші відважні змагання й тяжкі терпіння в обороні Церкви Христової й нашого Українського Народу. Ми безмежно щасливі, маючи змогу ствердити Вашу постійну відданість Христу Спасителю і нашому народові. У своїх щоденних молитвах ми постійно просимо Всевишнього, щоб Він, Всесильний, зміцнив і помножив Ваші сили та сподобив Вас на Батьківщині сущих і всіх нас по світі розсіяних якнайскорше зустріти радісний день повної релігійної й національної волі на всіх землях України.

Одночасно звертаємось і до Вас, Брати і Сестри, в країнах вільного світу перебуваючих, та сердечно просимо — постійно зміцнювати Вашу віру в Христа і Його Св. Церкву та йти за Христовими заповітами, як у Вашому родинному житті, так і в житті громадському та політичному. Зокрема Вас просимо постійно пам'ятати про наш найвищий поза Батьківщиною обов'язок: — всіма доступними нам засобами збагачувати нашу українську духовну скарбницю — Церкву Христову та існуючі у вільному світі українські наукові, культурні й харитативні установи, дані нам Божим Провидінням для збереження духовних скар-

бів і стародавніх традицій нашого побожного народу. Крім того, ніколи не забуваймо, що там на нашій далекій і дорогій Батьківщині всі дорогоцінні скарби релігійної й національної культури нашого народу постійно руйнуються, а найбільший, дарований Богом нам скарб — прекрасну мову українську — зневажається. Бережімо ж і помножуймо скарби нашої душі у вільному світі!

Благодать Господа нашого Ісуса Христа і любов Бога і Отця і спільність Св. Духа нехай перебувають з усіма нами!

Дано в Ню Йорку листопада 19 дня, Року Божого 1967.

† ІОАН, Архиєпископ Філядельфійський, Митрополит Української Православної Церкви в ЗДА;
† МИХАЇЛ, Архиєпископ Торонтський і Сх. Канади;
† МСТИСЛАВ, Архиєпископ Ню-Йоркський;
† АНДРЕЙ, Архиєпископ Едмонтонський і Зах. Канади;
† ОЛЕКСАНДЕР, Єпископ Чікаґський;
Протопресвітер ІВАН БАЧИНСЬКИЙ, Адміністратор у Бельгії, репрезентант Блаженнішого НІКАНОРА, Митрополита Української Автокефальної Православної Церкви;

Пастор ІВАН ЯЦЕНТИЙ, Голова Українського Євангельського Об'єднання Північної Америки.

† МАКСИМ, Архиєпископ Вінніпеґський, Митрополит Українців Католиків Канади;
† АМВРОЗІЙ, Архиєпископ Філядельфійський, Митрополит Українців Католиків у ЗДА;
† НІЛ, Єпископ Едмонтонський;
† ІСИДОР, Єпископ Торонтський;
† АНДРЕЙ, Єпископ Саскатунський;
† ЙОСИФ, Єпископ Стемфордський;
† ЯРОСЛАВ, Єпископ Чікаґський;
о. прелат КЛИМЕНТІЙ ПРИЙМА, репрезентант Преосв. Кир ЙОСИФА, Єпископа Українців Католиків у Бразилії;

Пастор д-р ЛЕВ ЖАБКО-ПОТАПОВИЧ, Президент Всеукраїнської Євангельсько-Баптистської Церкви.

Державно-Правний розвиток УНР і різні етапи совєтської влади в Україні

Др. Матвій Стахів

ДОПОВІДЬ НА СВІТОВІМ КОНҐРЕСІ ВІЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ В РЯМКАХ СКВУ В ЛИСТОПАДІ 1967 Р. В НЮ ЙОРКУ

І. Перша світова війна і Велика Українська Національна Революція.

Від початку першої світової війни політичні організації українців, які діяли поза межами російської імперії, проголосили боротьбу за реалізацію програмового постуляту відновлення самостійної державности українського народу. Це було гасло, проголошене загальною репрезентацією Західньої України з нагоди утворення легіону Українських Січових Стрільців, і такий самий клич був політичної репрезентації Придніпрянської України поза межами Росії — Союзу Визволення України. Вони були певні, що Росія зазнає у війні поразки і після того вибухне велика революція на Сході Европи, що уможливить віднову державности України. Цю ідею поділяли найвизначніший провідний діяч Придніпрянської України М. Грушевський і його послідовники. Тільки незначна меншість провідної верстви вірила в перемогу Росії і в тім сенсі складала заяви („Украинская Жизнь" під редакцією С. Петлюри).

З вибухом революції в російській імперії, з її перемогою та з вибухом Великої Української Національної Революції в березні 1917 р., постулят реалізації віднови української державности в Придніпрянській Україні став голосним кличем. Авторитетної ваги цьому кличеві надав Всеукраїнський Національний Конґрес у Києві (19 - 21 квітня 1917 р.), приймаючи постанову, що новий лад на Сході Европи і в цілій Европі має спиратися на природнім праві кожної нації на самовизначення. Як мирну розв'язку державного співжиття вільних націй на Сході Европи, постанова

Конґресу висунула програму федерації державних націй у цій області Європи. Ідейний провідник національного руху М. Грушевський виразно вклав у цю федеративну програму реальну перспективу утворення всеєвропейської федерації, а потім світової на засаді демократії. Вільно обраний Конґрес перевів реорганізацію тимчасового національного революційного органу, Української Центральної Ради, на основі правильних виборів і доручив їй реалізувати ці основні постанови щодо віднови державности України[1].

II. Угода УЦРади з Тимчасовим Урядом Росії і її зламання.

Спроби укласти з Тимчасовим Урядом Росії договір про мирний шлях відбудови державности України, після різних перипетій, довели до обопільної угоди в дні 12-го липня 1917 р. між делеґацією Тимчасового Уряду Росії і проводом УЦРади та її Ген. Секретаріяту, як виконавчого органу. Основа угоди полягала в тому, що ще до Установчих Зборів Росії і Установчих Зборів України має бути переведений у життя повний автономно-територіяльний лад України з власним парляментом—УЦРадою, і власним урядом, Генеральним Секретаріятом, відповідальним перед УЦРадою. Ця угода мала бути ратифікована УЦРадою і Тимчасовим Урядом Росії.

УЦРада угоду ратифікувала і включила в свій II. Універсал 16-го липня 1917 р. Тимчасовий Уряд Росії зволікав з повною ратифікацією аж до 17-го серпня 1917 р., обстоюючи накинену Україні свою власну нібито автономну конституцію, яка фактично позбавляла УЦРаду всіх законодавчих функцій, а Генеральний Секретаріят робила виключно виконавчим органом Тимчасового Уряду Росії, обкраявши його адміністративні компетенції. В додатку Тимчасовий Уряд Росії перевів поділ України, признавши для автономної адміністрації лише 4 з половиною губерній з усіх дев'яти, анектуючи для безпосередньої російської адміністрації половину України, відрізуючи її від моря і від промислового району на Лівобережжі. Це явне зламання угоди було вислідом переконання Тимчасового Уряду Росії, що сила УЦРади є слаба і що Україні можна накинути цей новий поділ і лад.

УЦРада запротестувала проти того зламання угоди, і тільки з огляду на тодішні відносини сил прийняла цю накинуту базу для того, щоб, всупереч волі Петроґраду, допровадити Україну до Українських Установчих Зборів в часі зросту власних політичних і збройних сил.[2])

III. Плян Тимчасового Уряду знищити УЦРаду і його упадок внаслідок большевицького перевороту.

Уже в серпні 1917 року УЦРада почала радити над підготовою суверенних Установчих Зборів України. Обрано окрему комісію для виробления законопроєкту про вибори цієї конституанти, паралельно до Всеросійських Установчих Зборів.[3])

Саме ця підготова УЦРади стала приводом до рішення Тимчасового Уряду Росії провести друге, ще різкіше зламання угоди з 12-го липня 1917 року. Проти скликання суверенних Установчих Зборів України рішуче висловилися всі депутати національних меншин в УЦРаді (крім польських).

Коли підготова до виборів Установчих Зборів України увійшла в рішальну стадію, міністер юстиції Тимчасового Уряду Росії Малянтович дав наказ прокураторові провести негайне слідство і арештувати провід УЦРади і Ген. Секретаріяту за „злочинний намір відділити Україну від Росії" (1-го листопада 1917 р.).[4]) Заки ця постанова Тимчасового Уряду Росії могла прийти в стадію реалізації, упав сам цей уряд внаслідок збройного замаху російських большевиків у Петроґраді, а потім у Москві і в інших центрах Росії (7-го листопада

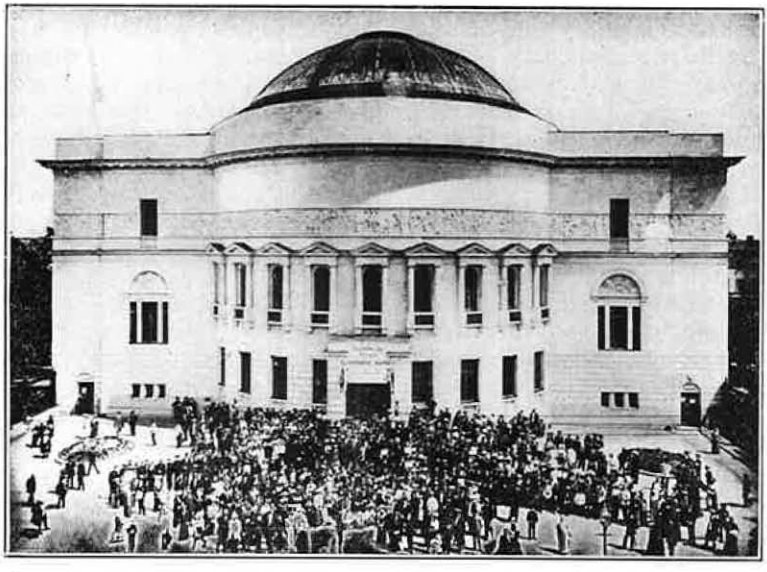

Будинок Педагогічного Музею в Києві, в якому відбувалися сесії й наради Української Центральної Ради.

1917 р.). Властива Росія опинилася під диктаторською владою Совєту Народних Комісарів (Совнарком).[5])

IV. Своєю волею і силою утворили Україну — свою суверенну державу 13-го листопада 1917 р.

Політично-мілітарні сили Тимчасового Уряду Росії під проводом А. Керенського пробували декілька днів ставити спротив Совнаркомові Росії. Ці заходи роблено в області столиці Петроґраду і в Україні, зокрема в Києві, де були сконцентровані значні російські військові з'єднання ще з світової війни. Завданням цих сил було повалити владу УЦРади та Генерального Секретаріяту, встановити повноту влади Тимчасового Уряду Росії в Україні і звідсіля повести допоміжну боротьбу для Керенського в самій Росії.

Рівночасно з тими заходами йшла плянова підготова російських большевиків у Києві і в інших містах України несподіваним збройним ударом захопити владу для Совєтів, що вповні підлягали Совнаркомові Росії.

Провід УЦРади використав антагонізм обидвох російських конкурентів на владу над Україною. Збройні сили УЦРади у завзятих боях розбили війська Тимчасового Уряду Росії, а потім здушили спробу большевиків опанувати Київ і інші центри України. Власною волею і силою УЦРада своїми збройними силами перемогла білих і червоних російських неділимців у боях 8 - 12 листопада 1917 р. Так УЦРада усунула в Україні всіляку російську владу і сама через свій Генеральний Секретаріят перебрала повноту влади в усіх 9-ох губерніях України. 12-го листопада УЦРада в зв'язку з перемогою поширила склад Генерального Секретаріяту, як виконавчої влади України, на всі ресорти державної адміністрації. 13-го листопада УЦРада прийняла закон про правне поширення своєї влади на всіх 9 губерній України, бо фактична її влада в тих губерніях вже була устійнена.[6])

Так шляхом суспільно-політичного чину була утворена Українська Держава, яка від 13-го листопада стала вповні самостійною і ні від кого не-

залежною державою. Вона відповідала всім вимогам панівної науки про державу, бо це була найвища влада народу на окресленій території. Тоді влада УЦРади і її Ген. Секретаріяту була найвищою владою в Україні, і ніякої іншої влади в Україні над нею не було, як і вона не визнавала над собою ніякої іншої вищої влади поза Україною.

V. Третій Універсал з погляду державного і міжнародного права.

Українська Республіка тривала й діяла повних сім днів, як вповні реальна, суверенна держава, ще не маючи конституційного оформлення, що його в той час підготовляли спільно УЦРада і її Генеральний Секретаріят. Ця законодавча підготова була закінчена ухваленням і урочистим проголошенням 20-го листопада 1917 р. на Софійській Площі III Універсалу.

III Універсал лише правно оформив ту державну організацію, яка фактично вже сім днів діяла. Під оглядом державного права він містить такі важливі постанови:

1) Оформлює конституційно існуючу Українську Державу, як Українську Народну Республіку.

2) Тривалий конституційний лад в УНР має встановити всенародна воля в особі Українських Установчих Зборів.

3) До часу конституанти, днем виборів якої визначено 9-го січня 1918 року, а днем її законного відкриття 22-го січня 1918 р., Універсал постановляє: „вся власть творити власть, давати закони і правити" належить УЦРаді і відповідальному перед нею Ген. Секретаріятові, як правлінню.

4) Універсал, крім того, містить декілька основних конституційних постанов про внутрішні справи УНР: а) означення кордонів держави; б) вивласнення великої земельної власности для проведення основної земельної реформи, яку має ухвалити конституанта; в) встановлення 8-годинного дня праці; г) встановлення державної контролі над продукцією; ґ) скасування кари смерти; д) повна амнестія для політичних в'язнів; е) ґарантія громадянських свобід — слова, друку, віри, зборів, організації, страйків, недоторканости особи і мешкання; право вживати всіх місцевих мов у зносинах з урядами; є) національно-персональна автономія для меншин московської, жидівської, польської і інших; ж) встановлення дня виборів до Українських Установчих Зборів — 9-го січня 1918 р. і дня їх скликання — 22-го січня 1918 року.

Побіч цієї законодавчо-конституційної частини III Універсалу міститься там також політично-декларативна частина без законодавчого характеру. Універсал рішуче звертається проти самовільного захоплення влади будь-якою меншістю і обіцяє, що влада твердо боронитиме демократичний лад. Він висловлюється також негативно про криваву міжусобицю в самій Росії. Довше спиняється над конечністю скорого закінчення світової війни і закликає союзників та ворогів розпочати мирові переговори.

Явно декларативний, політично-пропаґандивний характер мають ті уступи III Універсалу, в яких говориться про те, що новоутворена Українська Держава не бажає цілком сепаруватися від Росії, тобто від держави московського і немосковських народів кол. царської імперії, але прагне творити з ними „федерацію рівних і вільних народів". УЦРада декларативно згідна договоритися про такий федеральний союз із Всеросійськими Установчими Зборами після того, коли будуть вони обрані так, як і 9-го січня Українські Установчі Збори.

Таким способом під правним оглядом була оформлена відновлена Українська Держава у вигляді УНР. Вона була відразу суверенною, бож про федерацію можуть домовлятися лише суверенні суб'єкти держави. Реалізація декларативної політики щодо федерування була відсунута до часу майбутніх ухвал Українських Уста-

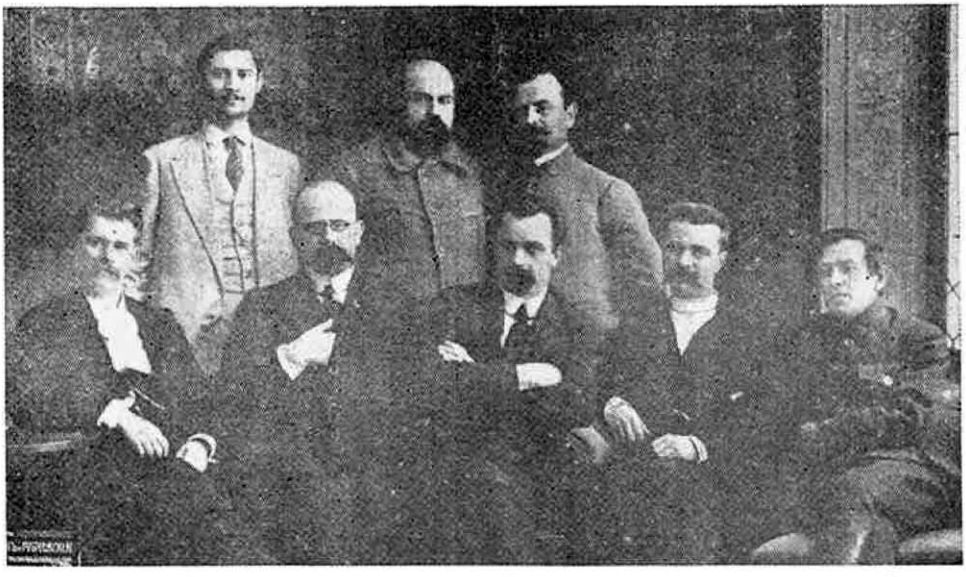

Генеральний Секретаріят Української Центральної Ради 1917 року. Сидять зліва: І. Стешенко, Х. Барановський, В. Винниченко, С. Єфремов, С. Петлюра. Стоять: П. Христюк, М. Стасюк, і Б. Мартос.

новчих Зборів і переговорів з іншими республіками на Сході Европи.[7])

VI. Конституційне завершення УНР і оформлення Совнаркому.

Під конституційним оглядом державна будівля УНР була завершена згідно з волею народу України. Вона була виявлена в найдемократичніший спосіб двома політичними голосуваннями: а) всенародними виборами до Всеросійських Установчих Зборів, які відбулися через 5 днів після проголошення Ш. Універсалу, 25 листопада 1917 р.; б) всенародними виборами до Українських Установчих Зборів 9-го січня 1918 р. В обидвох виборах був застосований найширший демократичний, всенародний принцип: вибори були загальні, рівні, безпосередні, таємні і пропорційні. У виборах 25-го листопада виборчий список Російської Комуністичної Партії (большевиків) зазнав в Україні ганебної поразки: не зважаючи на розперізану демагогію і на факт, що ця партія вже мала в Росії повноту влади, вона не дістала навіть 10%. Повну перемогу в цих виборах — кругло 75% — здобули українські партії, що керували УЦ-Радою.

Справа цих двох всенародних і вільних виборів в Україні має велике не лише історично-політичне, але й державно-правне та міжнародно-правне значення. Вони мали значення плебісциту. Факт, що російсько-большевицький список кандидатів зазнав повної поразки, визнають навіть совєтські урядові джерельні публікації.[8]) Така кількість голосів цього списка, яка не досягла навіть 10 відсотків голосів виборців, означає, що не тільки ввесь український нарід, але також національні меншини рішуче відкинули совєтсько-большевицьку форму влади і підкорення України Совнаркомові Росії. Українські виборці віддали свої голоси лише за українські національні самостійницькі партії — 75 відсотків. Кандидатські списки неукраїнських партій, які мали своїх послів в УЦ-Раді і займали льояльне становище

до УНРеспубліки, отримали понад 15 відсотків голосів. Це разом давало партіям УЦРади понад 90% усіх голосів, відданих при всенародних виборах до Всеросійської Конституанти. Українські партії УЦРади ще перед виборами ухвалили постанову, що їхні посли, обрані до Всеросійської Конституанти, не візьмуть у ній участи, а брали участь у виборах лише для того, щоб мати опінію народу щодо своєї політичної платформи.

Вибори до Всеросійської Конституанти проголосив ще Тимчасовий Уряд Росії Керенського декретом 22-го серпня 1917 р., визначивши дату голосування — 25-го листопада 1917 року. Власне, щоб попередити дату виборів і фактом захоплення влади вплинути на вислід голосування у свою користь, російські большевики вчинили збройний переворот у столиці Росії, Петроґраді, 6-го листопада і перемогли на другий день, — 7-го листопада. Цей факт стверджують активні учасники цих подій у центрі Росії. [9]) Подібний мотив щодо дати перевороту мали російські большевики також у стосунку до Всеросійського З'їзду Совєтів, що мав визначену дату на 7-го листопада. Власне, щоб випередити цей Другий Всеросійський З'їзд Совєтів, центр російських большевиків на чолі з Леніним і Троцьким постановив перевести збройний переворот перед цим з'їздом — ще 6-го листопада. [10])

Все одно вислід обидвох виборів представницьких органів самої Росії був для большевиків фатальною поразкою. У властивій Росії, щоправда, список кандидатів російських большевиків здобув у голосуванні більший відсоток голосів, ніж в Україні, але все таки на 36 мільйонів голосів, відданих на всій території кол. російської імперії (окрім земель окупованих тоді армією центральних держав — Польщі, Литви і частини України — Підляшшя, Холмщини, половини Волині і Полісся), большевицький список здобув при всіх демагогічних ґаслах і в обставинах большевицької диктаторської влади лише 9 мільйонів голосів, або кругло 25%. В самій Росії більшість здобула опозиційна партія російських соціялістів-революціонерів, бо на всіх 707 мандатів до конституанти їх список здобув 370 мандатів, тобто абсолютну більшість (58%3, а голосів 21 мільйон. Інші російські соціялісти мали таку кількість мандатів: ліві есери — 40, соціял-демократи меншовики — 16, народні соціялісти — 2. З буржуазних демократичних партій лише конституційні демократи („кадети") здобули 17 мандатів. Безпартійні мали 11 мандатів, а немосковські нації — 86. Російські большевики на 707 мандатів російського установчого представництва здобули тільки 175. Нарід властивої Росії у вільному голосуванні, — єдиному на протязі тисячолітньої історії, — висловився проти большевиків і їхньої влади — Совнаркому. [11])

Інакше сталося з виборами до Другого Всеросійського З'їзду Совєтів, який мав зібратися в Петроґраді 7-го листопада 1917 року. Зійшовшись в означений день, цей з'їзд був поставлений перед фактом захоплення влади большевицьким Совнаркомом протягом ночі з 6-го на 7-ме листопада і протягом дня 7-го листопада. З'їзд міг відкрити свою сесію щойно вночі 7-го листопада. І на цім з'їзді російські большевики були в меншості: на всіх 670 делеґатів мали вони 300, російські соціялісти - революціонери — 193, меншовики — 68, а решту мандатів посідали інші дрібніші соціялістичні угруповання і деяка кількість безпартійних. [12]) По гострих дебадах на з'їзді над питанням, чи схвалити факт большевицького перевороту і утворення Совнаркому, як центрального уряду Росії, большевикам удалося переконати фракцію лівих російських соціялістів - революціонерів у кількості кругло 100 делеґатів прийняти їхню постанову і в такий спосіб здобути більшість з'їзду для Совнаркому, проти Тимчасового Уряду Керенського.

Сталося це, одначе, під різними умовами, які остаточно зреалізовано пізніше. Передусім Совнарком мусів визнати себе тимчасовим урядом Росії, до часу скликання Всеросійських Установчих Зборів, вибори яких мали відбутися свобідно 25-го листопада. Крім того засадничі декрети Совнаркому, зокрема про господарські справи і насамперед про землю, які З'їзд Совєтів підтвердив по дебатах, були проголошені із застереженням, що вони тимчасові, до рішення конституанти. Але навіть ці накинені большевикам обмеження не задовольнили фракцію лівих есерів, які перетворилися в окрему партію, бо вони вимагали на наступних з'їздах Совєтів засади, що уряд має бути коаліційним, зложеним із соціялістичних партій, які стоять на „радянській платформі". Тому на надзвичайному З'їзді Совєтів, скликаному на 23-го листопада 1917 р., де знову большевики були в різкій меншості, вони були примушені прийняти коаліційну засаду для Тимчасового Совнаркому, і на тій основі З'їзд покликав новий склад Совнаркому, в якому ліві есери отримали важливі комісаріяти, зокрема народний комісаріят земельних справ і народний комісаріят юстиції (комісаром у цьому останньому був Ісаак Штейнберґ, визначний теоретик народницького, немарксистського революційного соціялізму). Зроблено це за ухвалою З'їзду Совєтів 30-го листопада 1917 року. [13])

З усього видно, що большевики в самій Росії не прийшли до влади на основі вільного вислову волі народу в загальних виборах і навіть не прийшли у виборах до З'їзду Совєтів. Вони здобули владу замахом меншини, і цей замах міг би стати легітимною владою лише тоді, якби дістав хоча б пізніше схвалення народного представництва, обраного всенародним вільним голосуванням. На такій легітиматизації народу Совнаркомові дуже залежало. Він сподівався, що наступні вибори 25-го листопада, вже при його владі, дадуть большевикам більшість мандатів у Всеросійських Установчих Зборах. Тому не ставив ніяких перепон у цих виборах. Але й ті вибори принесли повну поразку кандидатам большевицької партії на всіх територіях кол. російської імперії, зокрема у властивій Росії. [14]) Пересічно в цілій Росії большевицькі кандидатські списки отримали кругло 25 відсотків голосів. Лише в деяких містах, зокрема у Петроґраді і Москві, дістали большевицькі кандидати кругло 40 відсотків голосів; проте ніде вони не дістали абсолютної більшости.

VII. Три елементи пляну Совнаркому завоювати Україну.

Ця влада Росії, що прийшла до керми держави внаслідок замаху збройних відділів меншини, не могла мирно-політичним способом здобути собі симпатію українського народу для того, щоб він визнав її правлячим органом майбутньої федерації вільних народів колишнього російського царства. Навіть представницькі органи національних меншин в Україні виразно заявляли, що вони відкидають методу креації Совнаркому, і вимагали, щоб у властивій Росії була створена коаліційна демократично-соціялістична влада на широкій базі. Ця обставина пояснює нам факт, чому явно не противилися своїми голосами представники національних меншин в УЦРаді при голосуванні над текстом Третього Універсалу, який правно оформлював існуючу Українську Державу, як УНРеспубліку.

Тим то Совнарком Росії вже в коаліційній формі плянував здобути для себе владу в Україні не так виборчим бальотом, як наслідуванням свого збройного замаху в столиці Росії в днях 6 - 7 листопада. Большевики вимагали скликання Всеукраїнського З'їзду Рад на половину грудня 1917 р. в Києві і одночасно з цим синхронізували збройний переворот своїх

військових відділів, що в Києві і довкруги нього стаціонували ще з попередніх часів у нормальнім порядку дислокації відділів російської армії в часі світової війни. Цей збройний замах був призначений на день 13-го грудня, як про це свідчить сам командир плянованого перевороту І. Пуке.[15]) Він мав до свого розпорядження 8,000 вояків різних родів зброї, 10 артилерійських батерій, багато панцерних автомобілів і 6 військових літаків.[16])

УЦРада погодилася на скликання Всеукраїнського З'їзду Рад Робітничих, Селянських та Військових Депутатів і скликала його на день 17-го грудня 1917 р. до Києва. Збройний переворот большевиків був запляно ваний саме на 13-го грудня тому, щоб на зразок петроґрадського перевороту випередити цей Перший Всеукраїнський З'їзд Рад, по кількох днях боїв захопити владу в Києві, а потім, по доконаному факті, осягнути схвалення перевороту на цьому Першому Всеукраїнському З'їзді Рад.

Проте, знаючи вже існуючу силу Української Народної Республіки, Совнарком Росії припускав можливість довгого збройного опору українського війська поза Києвом, на провінції, і приготовляв реґулярну інвазію своєї армії в Україну також на половину грудня, після запляно ваного збройного замаху в Києві. Совнарком міг це легко перевести, бо саме 5-го грудня, без порозуміння з урядом УНРеспубліки, він підписав декрет про припинення воєнних дій на всіх фронтах колишньої російської імперії проти Німеччини і Австро - Угорщини, звільняючи таким способом потрібні військові з'єднання для операцій проти УНРеспубліки.

Цілість цього пляну спиралася на старій ідеологічній тезі голови Совнаркому В. Ульянова-Леніна, яка щодо не-московських народів колишньої царської імперії не допускала фактично не то відділення від неї, але навіть після її повалення відкидала всякий федералізм. Тим то ця теза вимагала всіми засобами повалити Українську Республіку. Навчені досвідом при виборах до Всеросійської Конституанти, при яких противники большевизму отримали велику більшість, провідники Совнаркому рішили цілком ударемнити вибори до Українських Установчих Зборів, які мали визначений день виборчого голосування на 9-го січня 1918 р., отже за пару тижнів.

Совнарком Росії вже знав із висліду виборів до Всеросійських Установчих Зборів в Україні 25-го листопада 1917, що понад 90 відсотків вільних виборців є проти большевизму. Совнарком, щоправда, від того часу розвинув шалену демагогічну виборчу пропаґанду в свою користь, проти всіх партій Української Центральної Ради і проти неї самої. Але він знав одночасно, що успіх цієї демагогії лише дещо поправить попередню поразку при виборах, а в ніякім разі не дасть большевикам перемоги. З преси в Україні в часі виборчої акції ще до Всеросійських Установчих Зборів большевицький провід знав, що українські політичні партії виставляли виразні самостійницькі гасла. Звичайно виборчі плякати кінчалися такими словами, як наприклад: „Хай живе одна неподільна незалежна Українська Держава!" Це було ще в жовтні 1917 р. (див. київська „Народна Воля" з 29-го жовтня 1917 р.). Ось тому Совнарком прагнув знищити УЦРаду й УНРеспубліку ще перед виборами до Всеукраїнської Конституанти, бо поразка большевицького виборчого списка при цих виборах відібрала б Совнаркомові раз назавжди претенсію до леґітимности своєї окупаційної влади по евентуальній перемозі над УНРеспублікою. Всі ці чинники в московськім большевицькім пляні були синхронізовані до того, щоб приблизно всередині грудня 1917 року мати основу території УНРеспубліки в руках своєї збройної сили, а номінально була б там адміністрація „совєтської влади".

Всі ці міркування Совнаркому виявилися помилковими щодо кожного фактору його завойовницького пля-

Президія й учасники Третього Українського Військового З'їзду, що відбувся у Києві в жовтні 1917 року. Посередині Симон Петлюра і голова Української Національної Ради Михайло Грушевський.

ну. Влада УНРеспубліки своєчасно розвідала про заплянований на 13-го грудня збройний замах у Києві, і вже напередодні, 12-го грудня несподівано заскочила ворожі збройні сили своїм військом і по короткім спротиві їх роззброїла.[17])

Коли відпав у пляні Совнаркому елемент внутрішнього збройного перевороту в Україні, тоді ще він не втратив надії другим елементом плян досягнути свою ціль психологічним засобом на Першім Всеукраїнськім З'їзді Рад. Проте, також цей момент пляну Совнаркому ударемнили українські партії. Большевики плянували на цім з'їзді провести постанову про недовір'я УЦРаді, проголосити її „розпущення" і утворення „влади рад" в Україні у рямках Совєтської Росії. Тим часом на понад 2,000 делеґатів цього з'їзду було большевиків і їхніх симпатиків лише 47. Тільки додатковим психологічним ударом сподівався Совнарком заломити духово більшість делеґатів і склонити їх до „радянської плятформи". Цим засобом був ультиматум УЦРаді, щоб вона протягом 48 годин вернула зброю обеззброєним большевицьким полкам, признала для своєї армії верховне командування російської армії та червоної ґвардії і приступила до спільної війни проти збройних сил Донського Козацького Війська.[18])

Цей ультиматум проголошено саме в часі з'їзду 17-го грудня. Але українська демократична більшість делеґатів не піддалася воєнному ультиматумові Совнаркому, навпаки, по вислуханні звіту уряду УНРеспубліки про цей ультиматум ухвалила відкинути його і висловити повне довір'я УЦРаді.[19])

Коли відпав ще й другий елемент пляну опанування України, тоді для Совнаркому Росії не залишалося вже нічого іншого, як третій елемент: відкрита воєнна аґресія після відкинення ультиматуму УЦРадою. Вона роз-

почалася зараз після 19-го грудня, коли були прийняті всі ці постанови З'їзду. Мирового договору між УНР і Совнаркомом Росії ніколи не підписано. Тому з погляду міжнародного права воєнний стан тривав дотепер.

VIII. Як Совєтська Росія утворила фіктивний „уряд" України.

Совєтська влада в Україні почалася щойно після перших успіхів воєнної аґресії Совєтської Росії, коли переважні зброєю і чисельністю совєтсько - російські армії здобули частину Лівобережної України з губерніяльним містом Харковом. Ця влада була принесена дослівно на вістрях баґнетів російської армії, як це красномовно висловив командир однієї з цих армій, ґвардійський полковник Міхаїл Муравйов, [20]) який переводив наступ на протикиївському фронті і так окреслив своє завдання в окремім наказі після здобуття Києва (9-го лютого 1918 р).

Фактично утворена в Харкові влада совєтів була від самого свого початку окупаційним органом Совнаркому Росії в Україні. Вона була утворена формально лише після того, як почала велику інвазію російська армія під верховним командуванням В. Антонова - Овсєєнка, який був одночасно від листопада 1917 р. по березень 1918 р. народним комісаром війни в Совнаркомі Росії. [21]) Сталося це 26-го грудня 1917, коли Антонов остаточно опанував Харків і коли того дня була там проголошена совєтська влада під фальшивою покривкою „Першого Всеукраїнського З'їзду Рад", яким проголосив себе місцевий большевицький з'їзд з участю групки сецесіоністів - большевиків і їхніх симпатиків із правдивого Першого Всеукраїнського З'їзду Рад у Києві в днях 17 - 19 грудня 1917 року.

Виконавчу владу названо „Народним Секретаріятом", щоб уподібнити назву до „Генерального Секретаріяту УНР". Все це мало служити додатковою леґалізацією воєнної інвазії Совєтської Росії в Україну, яка почалася 19-го грудня. Вперше в історії дальших воєнних аґресій Совєтської Росії застосовано цю методу до обманної досконалости: окупаційний орган названо урядом Української Народної Республіки, проти якої ведено воєнну аґресію, а цей окупаційний орган в фіктивному характері уряду УНР „запросив" допомогу Совєтської Росії. [21])

За цим ляльковим „Народним Секретаріятом" під головуванням большевика українського роду, Миколи Скрипника, а притягнено до нього ще заломаних духово трьох колишніх українських соціял-демократів: Василя Шахрая, Юрія Коцюбинського і Нероновича, не стояло ніякої української організації. Всі інші члени цієї лялькової совєтської влади були або москалі, або цілком змосковщені большевики з національних меншин. Реальної влади цей псевдоуряд не мав ніякої: ні одного свого, хоча б найменшого відділу війська, ні власного скарбу, ні власного адміністративного апарату. Вся реальна влада належала до органів, які творила сама окупаційна армія Росії на частині здобутої території України, навіть не в формі „совєтів", а в формі номінованих партійним проводом „революційних комітетів" (ревкомів) і „воєнних революційних комітетів" (воєнревкомів). [23])

Ця фікція формально - державної противаги Українській Центральній Раді під проводом Михайла Грушевського і відповідальному перед нею Генерального Секретаріяту під головуванням В. Винниченка була утворена 26 грудня 1917 р. лише для леґалізації воєнної інвазії Совєтської Росії. За пару днів навіть цій фікції відібрала Російська Комуністична Партія (большевиків) і її Совнарком характер формальної влади цілої України в межах III Універсалу, побоюючись, що фікція, на зразок духа в „Фавсті", готова набрати реального характеру української державности хоча б і в совєтсько-комуніс-

тичній формі. Тому згідно з партійною директивою привернено поділ території України під адміністративним оглядом згідно з „Тимчасовою Інструкцією" Тимчасового Уряду Росії під проводом Керенського з дня 17 серпня 1917 р., тобто надано номінальну владу „народного секретаріяту" тільки для 4-ох з половиною губерній України, замість для 9 губерній.

Фіктивний совєтський уряд у Харкові мав лише приблизно половину України, при чому ця територія була цілком відрізана від доступу до моря. На другій половині території України утворено владу інших фіктивних „совєтських республік": Криворіжжя і Донецького басейну; Одещини й Херсонщини; Таврії (з Кримом); а решту території України (Чернігівщину і повіти, що прилягають до Донської области) приділено формально під безпосередню владу Совнаркому Росії. Формально від січня 1917 року існувало на території України аж 5 совєтських республік, при чому українську назву затримано формально лише для одної з них у межах „Тимчасової інструкції" Керенського.

Ця фіктивна совєтська республіка України формально поширювала свою номінальну владу з поступом інвазійної армії Росії. Аж 9 лютого 1918 р. „Народний Секретаріят" цієї республіки мав змогу перенестися до столиці України, Києва, тим більше, що місцева „республіканська" влада в Харкові не бажала толерувати в себе тимчасового осідку „Народного Секретаріяту", як „уряду чужої держави".[24])

IX Вияв всенародної волі українського народу

Оборона Армії УНРеспубліки проти воєнної інвазії Совєтської Росії творить вийняткову епопею в світовій історії. Порівнюючи оборонну війну, яку провадили европейські сторічні держави проти аґресії гітлерівської Німеччини, опір Армії УНР був далеко довший і упертіший. Лише власними силами УНРеспубліка боронилася проти в кілька разів сильнішого ворога цілих два місяці (по день 18 лютня 1918 р., коли увійшов у виконання мілітарний допомоговий договір Уряду УНР з Німеччиною і Австро-Угорщиною).[25])

В міжчасі в Україні, так і в Росії, зайшли події важливі з погляду державного і міжнародного права. Всупереч сподіванням Совнаркому, поступ інвазійної армії ішов дуже мляво. Цей факт мав такі правні і політичні наслідки: Поперше, Росія не могла перешкодити переведенню виборів до Українських Установчих Зборів, бо до 9 січня 1918 року вона мала змогу окупувати лише меншу частину Лівобережжя. Тим то вибори до Українських Установчих Зборів відбулися на великій більшості території України, давши вислід волі всього державного народу у всенароднім голосуванні. Подруге, одночасно в переговорах у Бересті про мир з центральними державами і Росією большевики не могли покликатися на те, що делеґація Генерального Секретаріяту УНР нібито не має належних повноважень з огляду на втрату державної території, щоб таким робом добитися визнання лялькової делеґації „Народного Секретаріяту" під проводом В. Медвєдєва і В. Шахрая, які признавали себе членами делеґації Совєтської Росії і формально підкорялися її проводові. Обидва моменти спричинили політичну поразку Совнаркому в Україні і міжнародну поразку в переговорах про мир у Бересті.[26])

Річ ясна, що за шість тижнів, які мала РКП(б) для підривної і виборчої акції до Українських Установчих Зборів, вона мусіла мати деякі успіхи, маючи на увазі ту обставину, що РКП(б) розпоряджала значною аґітаційною машиною серед московської і інших національних меншин на Україні та серед тих груп українського народу, які через неграмотність або через малу політичну виробленість були податні для демагогічних

кличів і провокаційних видумок большевиків. Проте, ці успіхи були далеко меншими від тих, яких очікував Центральний Комітет РКП(б). Тоді на території цілої України, зрештою, мала РКП(б) лише 4,364 членів (вліті 1918 р.). Це була чисто російська партія територіяльно і національно. Територіяльно вона була поширена в усій колишній царській імперії, де наприкінці 1917 р. нараховувала до 200,000 членів. Її центр членства і проводу був у Росії, отже територіяльно ця партія, яка творила лялькoвий совєтський уряд України в грудні 1917 р., була для України цілком чужою Окрім того РКП(б) в Україні по всіх губерніях складалася майже виключно з таких членів, які своєю національною приналежністю були москалями (чи то з уродження чи цілком змосковщеними чужого походження). Згідно з совєтською статистикою того часу, лише 3 відсотки членства РКП(б) в Україні признавалися до української національної приналежности, або в абсолютних цифрах кругло 130 осіб. Ясно, що ця кількість большевиків українців в РКП(б) не могла бути ніякою соціяльно-політичною силою в Україні і не могла творити реальної держави, а навіть фікції. Її творила чужа по національності, московська РКП (б). Така нікчемно мала кількість большевиків-українців не могла в значній мірі вплинути на опінію виборців українців при голосуванні до Українських Установчих Зборів. Члени РКП(б) у числі 4,364 могли впливати лише на опінію московської меншини і частинно на інші національні меншини.[27])

Тим то лише головно за рахунок національних меншин могла РКП(б) при виборах до Українських Установчих Зборів поправити свою позицію у висліді голосування. Характеристичні приклади виборів у деяких губерніях: Волинь дала спискові большевицьких кандидатів лише 4 відсотки всіх голосів, Полтавщина — лише 6 відсотків, Київщина — 6.6 відсотка, Поділля — 7.7 відсотка, Харківщина — 11 відсотків, Херсонщина — 11 відсотків, Чернігівщина — 20 відсотків, Катеринославщина — 28 відсотків. Якщо взяти цілість усіх голосів у цих губерніях, де відбулися вибори, то вони дали такий вислід для всіх партійних кандидатських списків: Українська Партія Соціялістів-Революціонерів — у бльоці з професійною організацією Селянська Спілка — 66.65% мандатів, большевицький список 21.35% мандатів, жидівський сіоністичний список — 4.36% мандатів, жидівський соціял-демократичний „Бунд" — 0.48% мандата, польський бльок — 2.42% мандата, українські хлібороби власники — 0.48% мандата, українські хлібороби безпартійні — 0.96% мандата, російські ліві соціялісти революціонери — 0.48% мандата, німецький список — 0.48% мандата, російські крайні націоналісти-чорносотенці (Володимир Шульгин) — 0.48% мандата, російські конституційні демократи („кадети") — 0.48% мандата, список УСДРП — 1.45% мандата. Решта дрібні — розсіяні.[28])

Звертає на себе увагу факт, що такий великий пролетарський центр, як Харківщина, дав большевикам лише 11 відсотків, хоча вибори відбувалися в часі, коли большевицько-російські війська Антонова вже два тижні як окупували всю ту область. Причиною такого малого відсотка голосів в області з найбільшою кількістю пролетаріяту, і то московської національної приналежности, було те, що тут були діяльні сильні професійні робітничі організації, які, бачачи наїзд совєтської армії і її безправну поведінку, протестували проти цієї окупації відкрито і в голосуванні; про це свідчить сам таки Антонов.[29]) Знову ж значний відсоток голосів за большевицький список кандидатів у Катеринославщині (28 відсотків) і в Чернігівщині (20 відсотків) пояснюється не лише тим, що в тих губерніях голосування відбувалося вже в часі панування російсько-большевицької окупаційної влади, але також тим фактом, що в тих

губерніях були слабі українські соціялістичні організації, які в тих обставинах єдині могли успішно протиставитися большевицькій пропаґанді максималістичного змісту.

Також треба підкреслити цікаве явище, що український національний елемент, поляки і жиди найсильніше боронилися проти большевицької демагогічної пропаґанди при цій виборчій акції. З порівняння здобутих різними національними списками голосів бачимо, що московська і німецька меншини дали большевицькому спискові найбільше голосів. Згідно з дослідом проф. М. Кордуби („Територія і населення України"), в 1914 році на землях України під російською окупацією (без поселення в Азії) було: 28,445,240 українців, 5,373,860 москалів, 2,971,910 жидів, 753,090 поляків, 816,510 німців, 159,240 болгарів, 104,780 греків і ще деякі інші меншини, що містилися разом у загальній кількості населення тієї території України в тому часі 39,604,040. Відсотково українці творили 71.8% всього населення, москалі — 13.5%, жиди — 8.4%, поляки — 1.9%, німці — 2%.

Як ми бачили, національні, небольшевицькі списки дістали разом лише 1,44% мандата, тобто втратили в користь большевиків кругло 98 відсотків голосів. Німці дістали 0,48 мандата, тобто втратили понад половину своїх голосів. Українські списки (соціялісти - революціонери, хлібороби, безпартійні селяни, соціял-демократи) отримали разом 69.54% мандата, або майже всі свої голоси, бо втратили своїх голосів у користь чужих списків, головно большевиків, лише 2.26%. Жиди отримали разом 4.86% мандата, отже втратили в користь большевиків у порівнянні з москалями далеко менше, бо лише кругло третину (3.56%). Поляки дістали 2.42%, отож зискали на свою користь більше голосів, як було самих поляків; мабуть за їх список голосували деякі жиди і деякі українські несвідомі селяни.

Вибори до Українських Установчих Зборів фактично були плебісцитом, бо це було всенародне голосування із затриманням усіх вимог демократичних виборів із пропорційною системою. В цім плебісциті українські державотворчі організації здобули блискучу перемогу, бо за їх списки голосували майже всі українські виборці. Неділимська російська програма була відкинена і за неї в большевицькій формі і в небольшевицькій формі голосували лише москалі та частина збаламучених інших виборців, отже все те творило незначну меншість. З погляду демократичного самовизначення цей вислід має історичне значення: всенародним голосуванням населення України понад двотретинною більшістю висловилося за свою українську суверенну державність, бож сама тільки партія соціялістів-революціонерів, що була провідною партією в Українській Центральній Раді, отримала дві третини всіх голосів, а власне ця партія від самого початку Великої Української Національної Революції заступала вимогу переведення виборів до Українських Установчих Зборів з суверенним характером.[30])

Установчі Збори УНР мали, згідно з постановою III Універсалу, зійтися в Києві 22 січня 1918 року. Але, внаслідок того, що Совєтська Росія в тому часі вже окупувала значну частину Лівобережної України, а також частину південного Правобережжя, обрані депутати не могли своєчасно прибути до Києва. Тим то Українська Центральна Рада ухвалила в згоді з волею виборців IV Універсал, в якім формально-правно проголосила державно-правну суверенність, самостійність і від будь-якої зовнішньої сили незалежність Української Народної Республіки. Для підкреслення факту, що УЦРада у тім випадку діє не лише згідно із своїми нормальними законодавчими повноваженнями, але також згідно з всенародною волею, виявленою

при виборах Українських Установчих Зборів, які мали зійтися, але покищо не могли цього зробити у повнім складі внаслідок воєнних перешкод, президент М. Грушевський вніс проєкт, щоб під IV Універсалом поставити дату 22 січня, хоча він, цей Універсал був ухвалений 24 січня.[31]) IV Універсал конституційно завершив правну будову української суверенної державности, як Української Народної Республіки згідно з усіми вимогами природного права, демократії і всенародної волі.

X. Міжнародне визнання УНРеспубліки

В міжчасі УНРеспубліка була визнана, як самостійна держава, з повним правом відділитися від інших державних творів колишнього російського царства. Виключно з політично-тактичних мотивів, перший визнав Українську Народну Республіку, як суверенну державу, таки сам Совнарком Росії в ноті з 17 грудня 1917 року. У цій ноті між іншим читаємо:

„... Соціялістичне правительство Росії, Совєт Народних Комісарів, ще раз стверджує право на самовизначення за всіми народами, які були пригнічені царатом і російською буржуазією, аж до права цих народів відділитися від Росії. Через це ми, Совєт Народних Комісарів, визнаємо Народну Українську Республіку і її право цілком відокремитись від Росії або укласти угоду з Російською Республікою на федеративних і цьому подібних взаємовідносинах між ними. Все, що стосується національних прав і національної незалежности українського народу, визнається нами, Совєтом Народних Комісарів, без обмеження і безумовно".[32])

Зараз після того 18 грудня 1917 р. окремою нотою французького представництва в Києві (шеф Табуї) визнала УНРеспубліку Франція, а негайно потім британське представництво нотою повідомило Генеральний Секретаріят УНР, що Британія також визнає УНР (шеф Баґґе.)[33])

Незабаром визнала суверенність УНРеспубліки в міжнародно-правнім розумінні ціла мирова конференція в Бересті заявами всіх учасних державних урядів Австро-Угорщини, Німеччини, Болгарії і Совєтської Росії. Зокрема делеґація Совнаркому Росії під проводом наркома зовнішніх справ Л. Троцького склала 10 січня 1918 р. в цій справі заяву на мировій конференції такого змісту:

„Беручи на увагу ноту Генерального Секретаріяту УНР про приступлення УНР до участи в мирових переговорах, як її повноправний член, російська делеґація заявляє із свого боку, що вона в цілості, в згоді з принциповим признанням права кожної нації на самовизначення аж до цілковитого відокремлення, не бачить жадної перешкоди до участи української делеґації в переговорах".[34])

За два дні після того на пленарній сесії мирової конференції, яка відбулася публічно, вже після прибуття делеґації УНР, делеґація Совєтської Росії склала таку заяву:

„Що торкається самовизначення України, яке фактично відбувається в формі Народної Республіки, то ця справа не може бути причиною конфлікту між обидвома братніми республіками. З огляду на те, що в Україні нема ніяких окупаційних військ, що політичне життя там відбувається вільно, що там нема середньовічних станових органів ,які бажали б представляти країну, ані лише згори призначеного міністерства, яке працює в межах, призначених йому лише згори; далі, з огляду на те, що в Україні є всюди вільно обрані ради робітничих, вояцьких і селянських депутатів та що при виборі всіх органів самоуправи дотримуються засад загального, рівного безпосереднього виборчого права з таємним поданням голосів, то нема й не може бути ніякого сумніву, що самовизначення України в її етнографічних межах і державних формах, які відповідають волі українського народу, знайде своє

завершення. З огляду на попереднє (сказане) і в згоді із заявою, зложеною дня 10 січня, російська делеґація не бачить ніякої перешкоди для самостійної участи делеґації Генерального Секретаріяту в мировых переговорах".[35])

Треба тут лише замітити, що цю заяву складала делеґація Совнаркому Росії тому, що сподівалася скорого упадку УЦРади і Генерального Секретаріяту внаслідок рішальної поразки Військ УНР в обличчі переваги інвазійної армії Росії, та внаслідок полону влади УНР. Тоді силою факту перестала б УНР бути міжнародним чинником. Ці сподівання Совнаркому виявилися помилковими, бо УНР своїми власними силами оборонила себе аж до уложення миру з центральними державами 9 лютого і сама в половині лютого розпочала протинаступ проти інвазійних військ. Тим то делеґати лялькового „Народного Секретаріяту", — Медведєв і Шахрай, яких привезла наприкінці січня делеґація Росії, могли брати участь короткий час у мировій конференції лише як члени російської делеґації і в цім характері підписали її заяву при перерві переговорів її в Бересті 10 лютого 1918 р.[36])

Окремим міжнародним договором Совєтська Росія ще раз визнала суверенність УНР і зобов'язалася не тільки підписати з нею мир, але також не встрявати в її внутрішні справи. Сталося це в мировім договорі Совєтської Росії з центральними державами 3 березня 1918 р. в Бересті. В статті VI цього договору Совнаркому Росії з центральними державами читаємо:

„Росія зобов'язується заключити негайно мир з Українською Народною Республікою і признати мировий договір між цією державою і державами почвірного союзу, а українську територію негайно очистити від російських військ і російської червоної ґвардії. Росія припиняє всяку аґітацію або пропаґанду проти влади або публічних установ Української Народної Республіки"...[37])

Пізніше твердження совєтської пропаґанди і навіть історичної „науки" совєтських істориків про нібито виключно клясовий характер війни всередині УНР між урядом і військом совєтів самої України і Урядом УНР — Генеральним Секретаріятом і Армією УНР, є суперечна з історичною правдою. Це стверджує незаперечно сама нота Совнаркому Росії з дня 17 грудня 1917 р. з ультиматом до УЦРади і Генерального Секретаріяту УНР. В цій ноті читаємо такий останній уступ:

„У випадку, коли протягом 48 годин не дістанеться задовільної відповіді на ці питання, то Совєт Народних Комісарів буде уважати [Українську Центральну] Раду в стані одвертої війни проти совєтської влади в Росії[38]) і в Україні. Совєт Народних Комісарів: В. Ульянов (Ленін). Народний комісар зовнішніх справ Л. Троцький".[39])

Цим безсумнівно підтвердив сам Совнарком міжнародний характер війни в 1917 р., а не її внутрішньо-клясовий в Україні.

Врешті ще раз в урочистий спосіб це підтвердив Совнарком Росії 12 червня у своїм договорі з Українською Державою про повне припинення всіляких ворожих дій між обидвома договірними сторонами, про нав'язання негайного консулярного зв'язку і про те, що цей прелімінарний договір буде заступлений тривалим мировим договором, зміст якого встановлять обидві сторони в дальших мирових пересправах. У вступній частині цього договору читаємо:

„Договір, укладений між Російською Соціялістичною Федеративною Совєтською Республікою і Українською Державою 12 червня 1918 р. в місті Києві. Уповноважені представники правительства Російської Соціялістичної Федеративної Совєтської Республіки... з одного боку і Української Держави... з другого боку, зібравшися в місті Києві для укладення між названими двома незалежними[40]) державами договору про мир, 12 червня 1918 року на час ведення

мирових переговорів установили між собою й прийняли оці тимчасові, але зобов'язуючі для договору про мир умови".[41])

XI Континуїтет української державности

Так всенародною в демократичний спосіб висловленою волею народу була встановлена Українська Держава, і вона була визнана іншими державами, як суверенна, в тому числі при різних нагодах в урочистий спосіб також Совєтом Народних Комісарів Росії. Вона мала свій конституційний лад, установлений III і IV Універсалами УЦРади, різними спеціяльними законами конституційного характеру (як, наприклад, закон про герб держави, закон про культурну національно-персональну автономію меншин), прецедентати і вкінці ухваленням однієї конституційної грамоти 29 квітня 1918 р.[42]) Як у кожній тодішній державі, в часі великого революційного здвигу в цілій Европі і спеціяльно в її східньо-середущій частині, ішла в Українській Державі боротьба різних політично-соціяльних систем для застосування їх у державнім ладі.

Система большевизму була в Україні в оборонній воєнній кампанії переможена, хоча її пробувала накинути інвазійна армія Совєтської Росії. Але існували ще дві інші головні ідейні політичні й соціяльні системи: одна, яку репрезентувала велика більшість фракцій в УЦРаді, а саме система демократичного соціялізму, який у боротьбі проти большевизму виставляв позитивну радикальну соціяльну реформу в маєстаті демократичного права громадянських вольностей і людської гідности; друга система, яка в тодішніх революційних часах пробувала переводити лише незначні реформи в соціяльній ділянці, а зате всю увагу звертала на формальну політичну демократію консервативного типу. Ця остання була в меншості, яка у виборах до конституанти України отримала лише кілька відсотків голосів, тобто не мала в народній масі бази, потрібної для ведення державної влади в революційній добі. Ця друга система рада була відсунути народне представництво на пізніший час, коли настане „заспокоєння" по закінченні світової війни.

Після викинення інвазійної армії Росії з меж України в половині квітня 1918 р. силами зреорганізованого українського війська і союзних мілітарних сил Німеччини та Австро-Угорщини (після 18 лютня) Українська Центральна Рада на своїй Малій Раді 11 квітня 1918 р. ухвалила скликати вже в повнім внутрішнім спокою Українські Установчі Збори на 12 червня того ж року. Вислід голосування до Українських Установчих Зборів і поділ мандатів був у користь соціялістів-революціонерів, які отримали понад дві третини всіх мандатів. Українські соціял-демократи-марксисти здобули лише кілька мандатів, партія поміркованої інтеліґенції — соціялісти-федералісти, націоналістичні самостійники - соціялісти вийшли з пустими руками, не мавши опори в масах, а консервативні селяни отримали лише три мандати. Тим то ці кола були неприхильні до ідеї скликати Українські Установчі Збори вже в червні.

По дебатах на публічнім засіданні прийняла Мала Рада УЦРади більшістю 28 голосів голосів проти 15 і при чотирьох голосах, що стрималися, законну постанову про скликання на 12 червня першої сесії Українських Установчих Зборів. За цю постанову голосували також усі жидівські депутати УЦРади. Проти голосували соціял-демократи, соціялісти-федералісти, самостійники-соціялісти і польські демократи. Опозиція боялася повної домінації радикального реформізму провідної УПСР, представниками якої був прем'єр тодішнього Уряду УНР Всеволод Голубович і міністри важливіших портфелів.[43])

Проти скликання конституанти були також представники союзних центральних держав у Києві і взагалі

консервативні елементи українського суспільства та національних меншин. Ці консервативні кола використали деякі незручні тактичні ходи Уряду УНР у стосунку до обидвох союзних держав та їхніх симпатиків консервативного й спекуляційного типу в Україні і разом вчинили з 29 на 30 квітня 1918 р. насильну зміну начальної влади Української Держави: — усунено УЦРаду і Раду Міністрів, а натомість з повнотою влади перейшла керма держави в руки генерала Павла Скоропадського, який прогоголосив себе гетьманом і обіцяв скликати на основі нової виборчої ординації законодавчий орган, що встановить тривалу конституцію.[44]) Влада гетьмана тривала до 14 листопада 1918 р., коли проти нього блок усіх українських політичних партій і професійних організацій оголосив повстання під проводом обраної цим блоком Директорії УНР з 5 осіб на чолі з її головою В. Винниченком і Головним Отаманом усіх військ УНР С. Петлюрою. По кількох днях Директорія опанувала цілу Україну, окрім столиці Києва, де боронився сам гетьман із своїми військовими відділами та відділами союзників. 14-го грудня він підписав капітуляцію і зрікся влади в користь Директорії УНР.[45])

Директорія УНР уклала договір з Західньо-Українською Народною Республікою, яка існувала реально від часу революційного зриву 1-го листопада 1918 р. і в цім договорі умовилася з Урядом ЗУНР про злуку обидвох республік в одну велику соборну УНР. Цей договір був укладений парляментом ЗУНР, Українською Національною Радою, 3 січня 1919 р., а Директорія ратифікувала його і проголосила спільно з делеґацією ЗУНР у Києві 22 січня 1919 р. Владу Директорії оформив конституційно законодавчий орган, обраний по всіх областях України під назвою Конґрес Трудового Народу України; він законно схвалив договір про злуку. Президент УНРади ЗУНР, яка від того часу прийняла назву Західньої Области УНР з власною автономією, д-р Е. Петрушевич увійшов як 6-ий член Директорії до начальної влади УНР.[46])

Дальші зміни в начальній владі УНР не мали засадничого значення: постійне звужування кола членів Директорії УНР з шести до п'яти, а врешті до одного голови Директорії Симона Петлюри. В міжчасі Совєтська Росія зламала договір про перемир'я з 12 червня 1918 р. і знову розпочала воєнні операції проти УНР з тією самою метою, з якою почала першу інвазійну війну. Ця війна не скінчилася миром, ні капітуляцією Армії Укр. НРеспубліки або Уряду УНР перед Совнаркомом Росії чи його новою лялькою у вигляді Совнаркому нібито Української Совєтської Соціялістичної Республіки на частині здобутої армією Совєтської Росії території України.

Дня 20-го листопада 1920 р. Армія УНР разом з Урядом УНР з боями уступила перед перевагою на територію під владою Речі Посполитої Польської, де ця армія згідно з договором про перемир'я польського уряду з Москвою була роззброєна. Уряд УНР вийшов на еміґрацію, де під проводом С. Петлюри продовжував далі незламно політичну і дипломатичну боротьбу з окупантом, Совєтською Росією.[47])

Останній конституційного значення закон видала Директорія УНР на державній території УНР 12 листопада 1920 р. В цім законі встановлено засади про переємність начальної влади на випадок смерти або іншої причини, яка унеможливлювала б Голові Директорії виконувати свої урядові обов'язки.[45]) На основі цього закону йшло переємство влади НР йде безперервно в межах устаректорії С. Петлюри внаслідок скритовбивчого замаху на нього в Парижі большевицького аґента (1926 р.) Воно продовжується дотепер. Отож, державно-правна сукцесія влади УНР йде безперервно в межах установлених конституційних норм, при чому соціяльно-політичний напря-

мок діяльности різних урядів УНР був різний, але завжди старався йти згідно з демократичним висловом волі народу.

XII Нема сукцесії між УНР і УССР

Цілком інакше ішов формальний розвиток фіктивної совєтської влади зразу на частинно окупованій території України, а потім, від 20 листопада 1920 р. на всій Придніпрянській Україні та від вересня 1939 р. на всіх українських землях (з деякою перервою в часі окупації націонал-соціялістичної Німеччини від червня 1941 до жовтня 1944 р.). Тут нема формального контитуїтету протягом років 1917-1920. Цей історичний факт стверджують самі совєтські державні документи і свідчення учасників цих подій, друковані свого часу в совєтських виданнях . Окрім того над цією фіктивною формою совєтської держави в Україні панує незаперечний факт, що вона була утворена виключно чужою для України владою Совєтської Росії, як засіб заслони голої воєнної інвазії червоних військ Совєтської Росії в Україну для її завоювання і для включення її в рямки відновленої і поширеної російської імперії.

Перейдімо по черзі головні факти формального розвитку цієї фіктивної совєтсько-державної влади в Україні від грудня 1917 року:

1). Ультимативна нота Совнаркому Росії з 17 грудня 1917 р. в кваліфікований спосіб ствердила, що коли протягом 48 годин УЦРада не прийме вимог Совнаркому про фактичне підданство України під Росію, то Совнарком Росії буде вважати себе в воєннім стані. Цей ультиматум відкинув наперед окремою постановою Перший Всеукраїнський З'їзд Рад 19 грудня 1917 р., а після того також в імені УНР Генеральний Секретаріят України на основі постанови УЦРади. Отож, від 19 грудня 1917 р. Совєтська Росія цілком формально станула на позицію воєнного стану з Україною.

Щойно після здобуття Харкова інвазійною армією Совєтської Росії, 26 грудня 1917 р. був утворений під охороною окупаційних баґнетів так званий совєтський уряд України під обманною назвою „Народного Секретаріяту". Як нібито вільно обраний робітним народом „робітничо-селянський уряд" УНР для маскування війни Совєтської Росії саме проти УНР, цей ляльковий уряд проголосив війну УЦРаді, „скинув її з урядового становища", і сам нібито закликав на допомогу Совєтську Росію у цій війні.[49])

Формально-правно ця лялькова влада проголосила Україну частиною Совєтської Росії, хоча ніякий формальний конституційний акт Совєтської Росії аж до дня 1-го лютня 1918 р. не відповідав позірній ухвалі З'їзду Совєтів, що проголошувала засаду федеративної будови Совєтської Росії. Внаслідок того формально взаємини цієї фіктивної влади з владою Росії не були ніяк управильнені.[50])

Щойно на псевдо-Другім Всеукраїнськім З'їзді Рад у Катеринославі в днях 17-20 березня 1918 р. обмірковано можливість війни проти УНР, всупереч постановам мирового договору Росії в Бересті 3 березня 1918 р. Москва дала залаштункову директиву, щоб ця війна продовжувалася силами Совєтської Росії на території України під фірмою псевдосамостійної совєтської влади в УНР, як внутрішня громадянська війна. Згідно з „народного секретаря воєнних головний командир інвазійної російської армії Антонов-Овсєєнко перейменував свою армію в „армію УНР", а себе — з комісара воєнних справ в „народного секретаря воєнних справ у народнім секретаріяті". Псевдо-Другий Всеукраїнський З'їзд Рад 18 березня прийняв по довгих дискусіях, у яких виявилося серед депутатів нерозуміння дійсної тактики Москви, постанову про незалежність „совєтської влади УНР" під проводом М. Скрипника, а Москва в урочис-

тий спосіб цю „незалежність" визнала 4 квітня 1918 р.[51])

Ця совєтська республіка в Україні торкалася лише половини української території в межах „Тимчасової Інструкції" ще з часів уряду Керенського, без доступу до моря.

Надії на можливість провадити довшу війну воєнними силами Росії під покришкою „совєтської армії УНР" завели. Бравурний наступ армії УНР при допомозі союзних вейськ німецьких і австрійських викинув інвазійну армію на територію Совєтської Росії. Звідтіля вона вже не могла продовжувати війну, не ламаючи явно постанов мирового договору. Тому залаштунковим наказом Москва наказала військам армії Антонова негайно зложити зброю і розійтися. Так скінчилася збройна сила, яка баґнетами утворила і на баґнетах тримала фікційний „Народний Секретаріят" першої совєтської влади в Україні. Сама ця влада на нараді в Таганрозі 20 квітня формальною постановою зліквідувала всі свої державні органи. Так сама зліквідувала себе ця перша совєтська республіка в Україні, і тому згідно з історичними фактами не можна теперішню владу УССР уважати правним контитуїтетом цієї першої з грудня 1917 року. [53])

2) Щойно в змінених відносинах міжнародного положення наприкінці 1918 року Совєтська Росія розпочала нову воєнну інвазію в Україну. В надії на цю зміну міжнародного положення вона заздалегідь її підготовляла, організуючи сильну інвазійну армію знову під командуванням Антонова — Овсєєнка. Діялося це всупереч прелімінарному мирові з Українською Державою з 12 червня 1918 р. Формальний наказ бути готовим до наступу дано Антонову вже 11 листопада 1918 р.[53]) Всі його війська були зорганізовані на території Росії і були частиною її армії. Тим разом для прикриття наступу дипломатичною заслоною Совнарком і Політбюро РКП(б) рішили утворити нову совєтську владу для України в формі „Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України" під головуванням москаля Ґеорґія Пятакова. Цей новий совєтський „уряд України" був утворений Політбюром РКП(б) і Совнаркомом Росії у самій Росії, в Курську, аж 29 листопада 1918 р. Його утворення проголошено в пресі в Москві щойно 1-го грудня 1918.[54])

Проте, воєнні операції інвазійної армії Совєтської Росії почалися півтора тижня раніше, бо вже 20 листопада 1918 р. Це стверджено поза всяким сумнівом не лише українськими державними, але також совєтськими документами. Тому спізнене утворення „уряду" Пятакова для України вже не могло закрити голого факту воєнної аґресії Совєтської Росії великими силами її регулярної армії.

Перед цим наступом і вже в часі воєнних операцій аж до кінця 1918 р. не вдалося московсько-большевицькій аґентурі зорганізувати синхронізовані повстання робітників з-поміж московської меншини в Україні проти української влади.[55]) Цей факт стверджують совєтські джерела, які тепер офіційна історія СССР промовчує і подає фальсифіковані документи на доказ, нібито з моментом проголошення „уряду" Пятакова вибухли по всій Україні пролетарські повстання в користь того „уряду".

Таким робом і ця друга совєтська республіка, яка почала діяти, як окупаційний апарат інвазійної армії на частинно здобутій території Лівобережжя, була твором баґнетів російської червоної армії і була підтримувана тільки цими баґнетами.

Щойно 3 січня 1919 р. вдалося переважним силам російської червоної інвазійної армії здобути Харків, бо оборона Армії УНР була вперта. Наприкінці січня перенісся „уряд" Пятакова на українську окуповану територію до Харкова з Росії. До 6 січня 1919 р. „уряд" Пятакова вживав різних назв для своєї фіктивної держави і аж того дня офіційно

устійнено назву для окупаційної влади на частині території України в формі „Українська Соціялістична Совєтська Республіка". З перенесенням „уряду" УССР з Росії на українську територію в Харкові змінено також 30 січня 1919 р. його „прем'єра" і членів кабінету, бо Пятаков походив з московської меншини в Києві[56]) і тому центр РКП(б) припускав, що він готов інстинктово боронити економічні інтереси України проти колоніяльного режиму Московії. Тому „прем'єром" УССР іменувала залаштунково РКП(б) цілковитого чужинця щодо України, румунського посла до парляменту, але болгарського роду, Християна Раковського, який виявився на еміґрації вірним Леніновим учнем.[57])

Всі ці факти підтверджують, що ніякої громадянської війни в Україні тоді не було, а була міждержавна війна між Совєтською Росією і Українською Народною Республікою.

Перипетії воєнних операцій були перісті: раз мали хвилевий успіх червоні російські дивізії, то знову Дійова Армія УНР, хоча ввесь час російська червона армія на „українському фронті" мала постійну перевагу в людському і збройнім матеріялі. До рішального успіху інвазії не причинився також масовий погромний червоний терор, стосований органом інвазійної армії — „Чрезвичайною Комісією" (ЧеКа). В цих масових погромах проти українців загинули сотні тисяч людей. В серпні 1919 року обернулося воєнне щастя в користь Соборної Армії УНР — дійової Армії УНР і Української Галицької Армії. Велика контрофензива Соборної Армії УНР проти інвазійної червоної армії Совєтської Росії в напрямку на Київ і Одесу увінчалася великою перемогою: розбиттям ворожого фронту на київськім відтинку. 30-го серпня Київ був визволений. Інвазійна армія мусіла відступити назад на територію Росії.

Начальні установи фіктивної другої „Української Соціялістичної Совєтської Республіки" втекли до Москви, де на основі залаштункового наказу Політбюра РКП(б) і Совнаркому Росії самі себе зліквідували і тим самим зліквідували також цю фіктивну республіку так, як перша совєтська республіка в Україні самозліквідувалась у Таганрозі. Сталося це формально постановою найвищої окупаційної інституції в Україні — Центрального Комітету Комуністичної Партії (большевиків) України; наперед ця установа сама себе зліквідувала, як свідчить совєтський історик того часу, М. Яворський, „передавши дальшу роботу Центральному Комітетові РКП(б)". З якого лона цей орган був породжений, до того самого лона він повернувся. Також усі начальні органи УССР самозліквідувалися. Про це свідчить той самий совєтський історик сухо: „Радянське правительство України так само скасувало себе". Обидва акти самоскасування були прийняті постановами з 2 жовтня 1919 року в Москві.[58])

3) У листопаді 1919 року Совєтська Росія розпочала нову офензиву, щоб здобути Україну. Тим разом червона армія йшла в Україну без фікції третьої совєтської республіки, як це було при першій і другій інвазіях. Коли розпочався наступ, то він ішов без ніякої „української совєтської республіки" на її баґнетах. Аж на початку грудня 1919 р. ЦК РКП(б) ухвалив нову програму політики в Україні, але в ній не було фіктивного голосу ні КП(б)У через її Центральний Комітет, бо він самозліквідувався, ні Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Совєтів УССР, ні Совнаркому УССР, бо вони також самозліквідувалися і все передали в руки ЦК РКП(б) і Совнаркому Росії. Щойно коли червона армія здобула Полтаву, а потім Харків, тобто 12 грудня 1919 року, був з наказу ЦК РКП(б) покликаний „Всеукраїнський Революційний Комітет" (у скороченні Всеукревком), як орган РКП(б). Він мав переводити

окупаційну політику на теренах України, наново здобутих червоною армією. Завданням Всеукрревкому було при допомозі червоної армії і ЧеКа розчистити терором ґрунт в окупованих землях України від національної опозиції так, щоб потім центр РКП(б) міг формально привернути фікцію УССР.

Коли це завдання було виконане, Москва в особі ЦК РКП(б) розпустила Всеукрревком і покликала до життя новий Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Совнарком УССР. Сталося це щойно 19 лютого 1920 року, при чому для Совнаркому УССР не передано тих ділянок адміністрації, що фактично означають державну суверенність, яку на словах голосила інвазійна влада: 1) зовнішні справи; 2) військові справи; 3) фінанси; 4) народне господарство; 5) шляхи і інші засоби комунікації. Всі ці ділянки державної адміністрації затримано виключно в компетенції Совнаркому Росії.[95])

Від 19 лютого можна формально рахувати існування фіктивної третьої форми УССР, яка із різними „конституційними" змінами триває дотепер. Тільки до тієї УССР з 19 лютого 1920 року може сучасний окупаційний режим в формі УССР нав'язувати в 1970 році, якщо до того часу УССР дотриває, свій 50-річний ювілей.

Сучасна совєтська влада, УССР, не має формального континуїтету до совєтської влади з 26 грудня 1917 року. Цей факт стверджений самими несфальшованими совєтськими джерелами.

Також несфальшовані совєтські джерела підтверджують безсумнівний факт, що всі ці три Совєтські Республіки в Україні були твором інвазійної окупації, і третя совєтська республіка в Україні залишилась її органом досьогодні.

Ніякого органічного зв'язку ця форма влади із внутрішнім українським суспільно-політичним розвитком не мала ніколи. Зокрема вона не має нічого спільного з УНР і ніхто не може її вважати правною сукцесією УНР. Це окупаційний орган Совєтської Росії, яка його накинула Україні в ході дотепер не закінченої імперіялістично-колоніяльної і ґеноцидної супроти українців війни.

ПРИМІТКИ

[1]) Про політичне становище придніпрянських українців під Росією див. ближче: а) Микола Залізняк: Україна, Росія і війна. Відень, 1915. б) Дмитро Дорошенко: Історія України 1917-23 рр. Том І. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932. стор. 4-39. в) „Ухвала Президії Союзу Визволення України". В ній всебічно виложена програма СВУ про боротьбу за самостійність України („Вістник Союзу Визволення України", Відень, стор. 199-200 за 1917 р. ґ) Політичне становище українців під Австрією: Михайло Лозинський: Галичина в рр. 1918-20. Відень, 1922. Стор. 13 і наступні; ґ) Окрім того огляд цілей Росії у війні: С. Дж. Смит: Рашен Строґґл фор Павер, 1914-1917. Ню Йорк. Коротко треба замітити, що більшість українців під Росією орієнтувались у часі війни не так на перемогу Росії, як на перемогу Антанти, як опори демократії в світі. Таке було становище С. Петлюри. Вони сподівались, що коли Антанта, до якої входила також царська Росія, переможе у війні, то західні великодержави примусять царат до демократизації Росії і, зокрема, до запровадження автономії не-російських народів. Михайло Грушевський орієнтувався на перемогу Антанти, але одночасно передбачував неминучу велику революцію в російській імперії. (Див. про це його заяву в доповіді М. Стахова про те, чому Грушевський повернувся в 1924 р. до Києва (у виданні НТШ).

Початок Великої Української Національної Революції, див.; а) Володимир Винниченко: Відродження Нації, Том І, Відень, 1920, стор. 18-94. б) І. Мазепа: Україна в огні й бурі революції 1917-1921. Том І. Стор. 17-30. в) д-р Панас Феденко: Історія революції. (1917-1921). Частина Перша: Центральна Рада. Стор. 2-10, ґ) П. Феденко: Ісаак Мазепа, борець за волю України. Лондон, 1954. Стор. 20 і на-

ступні. г) Павло Христюк: Замітки й матеріяли до історії Української Революції 1917-20. Стор. 5-81. д) Д. Дорошенко, там таки, стор. 40 і наст. е) Вістник СВУ, стор. 177 і наст. за 1917 р.

[2]) а) Христюк, там таки, стор. 82 і наст. б) Дорошенко, там таки, стор. 99 і наст. в) Феденко, Історія революції, стор. 11 і наст. г) Панас Феденко: Український рух у XX столітті. Лондон, 1959, стор. 109 і наст. ґ) М. Шаповал: Велика Революція і українська визвольна програма, Прага, 1928. Стор. 62 і наст. д) Вістник СВУ, річник 1917, стор. 450 і наст. е) Михайло Грушевський: Як творилася Українська Держава? (Вістник СВУ, річник 1918, стор. 393 і наст. та 506 і наст.) є) Н. Григоріев: Спогади „руїнника", Львів, 1938 і його ж „Весна революції", Львів, 1938. ж) Александер Керенські. Де Катастроф. Керенски'с овн стори ов де Рашан революшен. Ню Йорк, 1927. з) Джордж Вернадски: Ленін. Ред Діктейтор. Ню Гейвен, 1937, стор. 100 і наступ. и) Дейвід Шуб, Ню Йорк, 1948, стор. 129 і наст. і) М. Яворський: Революція на Україні в її головних етапах, Харків, 1923.

[3]) Вістник СВУ, стор. 501 з року 1917, де передрук „Биржевых Ведомостей (з 13 липня), що УЦРАДА підготовляє проєкт закону в справі скликання Установчих Зборів; там таки, стор. 551 передрук з київських газет про ухвалу з'їзду УСДРП з вимогою прискорення скликання Українських Установчих Зборів; там таки, стор. 686, де подана за київською пресою ухвала УЦРади з вимогою скорого скликання Українських Установчих Зборів; там таки, стор. 734, де поданий передрук з київської преси про ухвалу партії к. д. про виступ її членів з УЦРади з приводу ухвали УЦРади про прискорення скликання суверенних Українських Установчих Зборів; там таки, де подана київська преса з обширною дискусією на сесії УЦРади дня 25 жовтня над звітом комісії про скликання суверенних Українських Установчих Зборів.

[4]) Докладно ця справа описана в тодішній московській газеті „Русское Слово" з 1 листопада 1917 р., яке подає інформацію з кіл Тимч. Уряду Росії. Передрук цієї інформації в „Вістнику", стор. 700 за 1917 р.

[5]) а) Дорошенко, там таки, стор. 158 і наст. б) Христюк, там таки, том II, стор. 36 і наст; в) М. Стахів: Юкрейн енд Раша, Ню Йорк, 1967. г) Шуб, Вернадський, там таки; ґ) Едвін Сіссард: Ван Гандрет Ред Дейс. А Персонал Еккаунт ов Болшевік Революшен. Ню Гейвен, 1931. д) Керенський, там таки, а крім того його ж Раша енд Гісторі'с Тернінґ Пойнт. Ню Йорк, 1966; його ж Де Рашен Провіжіонел Говернмент. Селектід докюментс. Стенфорд, 1961. е) Б. Souварін: Сталін. А крітікел Сервей ов Болшевізм. Ню Йорк, 1929. є) Троцки Леон: Де Гістори ов Рашен Революшен. Вол. І. енд II.

[6]) а) Христюк, том II, 41 і наст. б) Дорошенко, там таки, стор. 160 і наст. в) Київська преса в „Вістнику" СВУ, річник 1917, стор. 773 і наст. г) Вишниченко, том II, стор. 58 і наст. ґ) Феденко, Український рух, стор. 124-125.

[7]) Текст Третього Універсалу див: Христюк, там таки, на стор. 51 і наст. б) Вишниченко, там таки, стор. 73 і наст.

[8]) Архів Радянської України, історичний архівознавчий журнал. Ч. 1-2 за 1932.

[9]) Сам Ленін це стверджує досить виразно в своїм листі до ЦК партії 6 листопада 1917 р. Лист цитований у Шуба, там таки, стор. 609. Також учасник цих подій: Н. Н. Суханов: Де Рашен Революшен. А Персонел Рікорд. Цю обставину підкреслює також: Джордж Вернадски: Ленін, стор. 175 і наст.

[10]) Вислід голосування до Всеросійських Установчих Зборів в Україні 25 листопада 1917 році стверджений в уже цитованім „Архіві Радянської України" ч. 1-2, а також в українських джерелах, зокрема в київській пресі, передрукованій у „Вістнику" СВУ за 1917 р. стор 783 і наступні, а також у заяві делеґата УНР на Мирову Конференцію в Бересті М. Любинського, поданій в Христюка, том II, стор. 112, а за цими джерелами в Феденка (Український рух), стор. 127-28.

[11]) Вислід виборів до Всеросійських Установчих Зборів у цілій кол. російській імперії див.: а) Вернадський, там таки, стор. 201 і наст. б) Шуб, там таки, стор. 289. в) Борис Соколов: Защита Учредительного Собрания (Архив Русской Революции, пр. 13) в) Марк Вишняк: Всероссийское Учредительное Собрание. Париж, 1932.

[12]) Вернадський, там таки, стор. 177.

[13]) Вернадський, там таки, стор. 183-184.

[14]) Вернадський, там таки, стор. 202, а також „Архів Радянської України", ч. 1-2.

[15]) І. Пуке, 1917 год на Киевщине, стор. 415-416.

[16]) І. Пуке, там таки.

[17]) Там таки.

[18]) Текст ноти Совнаркому: Дорошенко, там таки, стор. 214-215.

[19]) Христюк, том II, стор. 69 і наст. — Микола Скрипник: Нарис історії пролетарської революції на Вкраїні, Червоний Шлях, ч. 1-4, Харків, 1923. Також М. Яворський у своїй „Історії України в стислому нарисі", Харків, 1923, та А. В. Ліхолат: Разгром националистической контрреволюции на Украине, стор. 22.

[20]) Так писав Муравйов у своїм „Наказі ч. 14" по здобутті Києва 9 лютого 1918 року. Там між іншим читаємо: „Цю владу [советську] ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх баґнетів і там, де її встановлюємо, підтримуємо її всіма способами („всемерно") силою цих баґнетів". Текст цього наказу, розліпленого в Києві московською мовою, знаходимо у Христюка, том II. Підтверджує наявність цього наказу Мойсей Рафес: Два года революции на Украине, Москва, 1920.

[21]) Докладні дані про підготову війни Сов. Росії проти УНР і потім про всі операції з текстами наказів і звітів подає командир інвазійної армії В. Антонов-Овсеєнко в „Записках о гражданской войне", том I, Москва-Ленінґрад, 1924.

[22]) Скрипник і Яворський, там таки, а також „История советского государства и права", під редакцією А. М. Денісова, Госиздат, Москва, 1949 (стор. 17) і Ліхолат, там таки, стор. 66 і наст. Також Дорошенко, стор. 277 і наст. та Христюк, там таки, стор. 77 і наст.

[23]) Ближче: История Советского государства и права, Москва 1949, стор. 43 і наст. Окрім того згадки в окремих місцях „Записок" Антонова, том I.

[24]) Про попередній готовий плян поділу України під безпосереднім керівництвом Леніна див. бібліографію у відповіднім розділі праці Ю. Лаврінєнка (в англійській мові „Український комунізм і політика Сов. Росії щодо України", Ню Йорк, 1954). Про ці фіктивні республіки на території України багато матеріялу з різних аспектів у „Записках" Антонова-Овсеєнка.

Цій проблемі присвячена частина праці М. Стахова, „Перша сов. республіка в Україні" Ню Йорк, 1956, стор. 41 і наст.

[25]) Література про цей період війни Сов. Росії проти України подана в розділі праці М. Стахова „Перша Совєтська республіка в Україні", стор. 91 і наст.

[26]) Хід переговорів у Бересті поданий у цитованій праці М. Стахова, стор. 46 і наст. Нервовість Совнаркому Росії і його делеґації в Бересті з приводу пинявого поступу інвазійних операцій армії Сов. Росії проти України в часі мирових переговорів у Бересті видно яскраво з поданих розмов „по прямому дроту" членів делеґації в Бересті з Совнаркомом у Петрограді. Див. про це докладніше в Едґарда Сіссарда, там таки, стор. 277 і наст.

[27]) Кількість членів РКП (б) у цілості і зокрема в Україні подає точно „Ежегодник Коминтерна", Москва 1923, стор. 414 і 477.

[28]) Такого докладного звіту дотепер не подавав ніякий автор. Тут зіставлено звіт виборів із різних губерній на основі передруку з тогочасних київських газет у „Віснику СВУ", річник 1918, стор. 244 і наст.

[29]) Антонов-Овсеєнко, там таки, стор. 170 і наст.

[30]) Українська Партія Соціялістів-Революціонерів на своїм установчім з'їзді в квітні 1917 року перша з українських політичних партій висунула гасло, що мусить іти повне змагання за скликання Української Установчої Ради, тобто щоб всенародним голосуванням обрана конституанта встановила державний лад України. Текст резолюції цього з'їзду подав Христюк, том I, стор. 36.

[31]) Про це пише сам Грушевський у своїй статті „Як творилась Українська Держава", передрук у „Віснику" за 1918 рік, стор. 493 і наступні, а спеціяльно стор. 416 і наступні.

[32]) Текст ноти в Дорошенка, цитований вповні, стор. 214-215.

[33]) Тексти нот в оригінальних мовах у Дорошенка, там таки, стор. 234 і наст.

[34]) Христюк, том II, стор. 100.

[35]) Стахів, Перша сов. республіка, стор. 49-50.

[36]) Христюк, там таки.

[37]) Христюк, там таки, стор. 118.

[38]) Скрипник, там таки.

[39]) Підкреслення додане.

[40]) Повний текст у Дорошенка, том I, стор. 215. Підкреслення додане.

[41]) Дорошенко, том II.

[42]) Деяке законодавство в Христюка, том II, стор. 128 і наступні, а також конституційна грамота з 29 квітня 1918 р. на стор. 175 і наст. Інше законодавство у „Вістнику", річник 1918 р.

[43]) Звіт із цього засідання Української Центральної Ради в передруку з київського „Відродження" в річнику „Вістника" за рік 1918, стор. 250-253, де подані хід дискусії і заяви різних фракцій Ради.

[44]) Про переворот ґетьмана П. Скоропадського і про хід його влади див. Дорошенко, том II; Христюк, том III, Винниченко, том II і початок III.

[45]) Найдокладніше описане повстання Директорії УНР і перші тижні її влади з використанням усіх джерел у праці М. Стахова „Україна в добі Директорії УНР", томи I і II.

46) Там таки.

47) Мазепа, томи I, II і III.

48) Рішальне значення має тут закон з 12 листопада 1920 р., ухвалений ще на території влади Директорії УНР, а оповіщений у „Вістнику Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки" під наголовком „Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці", рік видання 1920 з датою 19 листопада 1920 р. (рідкісний примірник цього „Вістника Державних Законів" в архіві автора).

49) Сама Совєтська Росія тоді була в безконституційнім стані. Формально Російська Республіка під владою Совнаркому була унітарною державою аж до кінця січня 1918 р. Щойно наприкінці січня наступили важливі формальні зміни: а) Дня 21 січня 1918 р. постановою Другого З'їзду Совєтів Росії формально розпущено конституанту і таким способом зірвано формально з демократичними принципами влади взагалі; б) Щойно 1 лютого 1918 р. цей З'їзд Совєтів формально устійнив назву держави, як „Російська Соціялістична Совєтська Республіка" з додатком „Федеративна". Про це І-ий параграф цієї постанови, запропонованої з доручення Леніна Сталіним, говорить, що „Російська Соціялістична Совєтська Республіка основана на підставі добровільного об'єднання російських народів як федерація республік цих народів". (Повний текст цієї постанови: Сіссард, там таки, стор. 272-273). Про „Другий" Всеукраїнський З'їзд Совєтів: Антонов, том I, Скрипник, там таки.

50) Там таки.

51) Скрипник, Червоний Шлях ч. 3. рік 1923, Антонов-Овсеєнко, том I, стор. 298 і наступні.

52) Антонов-Овсеєнко, том II, стор. 250

53) Антонов-Овсеєнко, том III, стор. II і наст.

54) Про утворення цього „уряду" в Курську оповідає в барвистій спосіб „міністер" цього „уряду" Володимир Затонський у своїх „Спогадах про українську революцію", Літопис Революції, книжка 5 за 1930 р., стор. 152 і наст.

55) Яворський, там таки, стор. 61 і наступні, а також Антонов-Овсеєнко, том III, стор. 111 і наступні.

56) Точною датою переїзду „уряду" Пятакова з Курська до Харкова є день 24 січня 1919 р. До того часу окупаційна влада в Харкові почувалася непевно в цій області, хоча Харків був здобутий уже 3 січня 1919 р. Для зовнішнього „фоєрверку" мав уже на території України в Харкові утворитися новий „совєтський уряд України". Його залаштунково визначила Москва 25 січня 1919 р. Дату визначає Яворський там таки, стор. 64.

57) Яворський, там таки. Вірність московському центрові видно у Раковського виразно при нагоді внутрішніх спорів у партії в Харкові в 1920 році, що описує М. Равіч-Черкаський (История Коммунистической Партии Украины", Харків, 1923.

58) Яворський, там таки, стор. 69. Перед самоліквідацією начальних „державних" органів УССР вони 1 червня 1919 р. „самообмежили" свою „державну" адміністрацію так, що фактично з тієї адміністрації залишився голий титул. Всі ділянки адміністрації були передані Совнаркомові Росії. Сталося це за попередньою постановою ЦК РКП (б), яку запропонував Ленін. Див. його твори, том 29, стор. 379. Також „История Сов. Государства и Права", стор. 167 і наст.

59) Про це в звіті до „Четвертого З'їзду" Совєтів у 1920 р. в Харкові. Початки третьої совєтської республіки в Україні представлені джерельно в окремій праці автора п.н. „Третя совєтська республіка в Україні" (тепер у друку).

МОЯ УКРАЇНО

Не гладенькі вітри, не блакить тополина,
Не смутні вітряки, що гекають вітрів,
І не сонне блаженство глухих хуторів —
Ні, сьогодні моя не така Україна.
Ти виходиш твердою, прямою ходою
Потайними стежками лісів і лугів,
І змиваєш сліди річковою водою,
І вкриваєшся сіном промерзлих стогів;
Ти складаєш пісні, що блищать, мов патрони,
Ти із кулями — серце вкладаєш в обріз,
Щоб злітав не один, а сотні ешелонів,
Щоб не сльози летіли, а шмаття коліс!
Ти приносиш пісок, щоб сипнути в машини,
Ти стоїш на тривожних повстанських постах...
Ні, сьогодні, на щастя, моя Україно,
Ти уже не така тополино-проста!

Наче домна, кипиш і клекочеш зловісно,
Домна та, що у ній — не металь, не руда,
А усе твоє: воля і щастя, і пісня,
Навіть мова твоя, і любов, і хода!
Так не можна умерти. Такі не вмирають.
Хай скоріш тужавіє жадане лиття,
Щоб усі наші муки — оплатились докраю,
Щоб усі наші смерті — були для життя;
Щоб корлонів багнисті розступились стіни
І о гніздо своє рідне — злетілась сім'я ..
Я щасливий тобою, моя Україно —
Воскресаюча Мати моя!

Четвертий Універсал і Берестейський Мир

Іван Кедрин

Обидві ці події, які належать до найвидатніших у новітній історії України та що їх 50-річчя відзначаємо у 1968 році, стоять у найтіснішому взаємному, однаково часовому (хронологічному), як і сутньому (прагматичному) зв'язку. Годі переповідати усю передісторію 4-го Універсалу, бо й не відомо було б, відколи її починати. Адже Українська Національна Революція не прийшла у 1917-му році „з нічого", а мала за собою державницьку історію Княжої і Гетьманської діб та революційну боротьбу за політичні, культурні й господарські права в добі поярмлення у державних межах Росії й Австро-Угорщини.

Ближчою вихідною точкою для опису й оцінки 4-го Універсалу є, звичайно, початок нашої Національної Революції, що його можна рахувати від 20 березня 1917 р., коли-то на зборах українських організацій у Києві рішено покликати до життя Українську Центральну Раду, але насправді слід би рахувати від могутньої 100.000-ої маніфестації на вулицях Києва 1 квітня 1917 р., як першого на території України масового й спонтанного революційного вияву.

Від 1-го до 4-го Універсалу

Знаємо, що тодішні революційні події мчалися головокружним бігом. Універсали Центральної Ради стали наче межовими стовпами на тому шляху. 1-ий Універсал, проголошений 23-го червня 1917 р., стверджував, що „однині самі будемо творити наше життя" і сформулював українські політичні вимоги у таких реченнях: ... „Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямими і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші українські Збори".

У цій формулі вміщалася політична вимога широкої територіяльної автономії, яка на тодішній час, в несповна чотири місяці після того, як в Україні не вільно було мати і не було ні одної української народної школи, ні одної газети й не вільно було публічно співати українських пісень, — була дійсно вимогою революційною. Під щораз сильнішим натиском збоку того українського революційного руху прибули до Києва три російські міністри — Керенський, Церетелі й Терещенко — й у висліді переговорів між ними та представниками Української Центральної Ради,

Російський Тимчасовий Уряд признав територіяльну автономію України, хоч і на обмеженому просторі 5-ох губерній, і визнав Генеральний Секретаріят, як верховний орган влади в Україні, про що й сповіщав Другий Універсал з 16 липня 1917 р.

„Статут вищого управління України", проголошений Українською Центральною Радою 29 липня 1917, як своєрідна конституція автономної України, та проголошена 4 серпня 1917 Тимчасовим Урядом у Петрограді „Тимчасова інструкція для Генерального Секретаріяту Тимчасового Правительства на Україні" уточнювали правно-політичний статус України. Однак упадок Тимчасового Уряду і прихід до влади на Московщині большевиків, супроводжений щораз більшим хаосом, спонукав Українську Центральну Раду проголосити 20 листопада 1917 р. свій Третій Універсал, в якому заявлено: „Від нині Україна стає Українською Народною Республікою".

Все ж, Третій Універсал не зривав ще всіх державних зв'язків з Московщиною. У ньому казалось: „Не відділяючись від Російської Республіки і зберігати єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів". Очевидно, Третій Універсал скасував територіяльні обмеження України, що їх накинув був Генеральному Секретаріятові Тимчасовий Уряд, і проголосив нові межі Української Народної Республіки, що охоплювали вже не 5, а 9 губерній, залишаючи до пізнішого часу вирішення долі всенародним голосуванням тих окраїнних земель (Курщина, Холмщина, Вороніжчина), де був великий відсоток українців. З уваги на хаос і анархію в решті земель колишньої російської імперії, здавалося, що Україна дійсно буде базою ладу і спокою, і що від України можна буде здійснювати ту концепцію федеративної Росії, від якої не могла ще відірватись молода українська незалежницька думка.

Однак, нова большевицька влада в Москві сама приспішувала своїми діями процес кристалізації української державницької думки, уже без будь-якого правно-політичного зв'язку з Росією. Московські большевики ставили Генеральний Секретаріят і цілу Центральну Раду перед два факти: з одного боку вони негайно проголосили звернення до всіх народів світу припинити війну, з другого почали гарячково приготовляти захоплення влади також у Києві. Молода Українська Народна Республіка не мала можливости у будь-якому спокої будувати власний державний апарат, бо не тільки поглиблювалась загальна анархія внаслідку демагогії большевицьких гасел, але й треба було оборонятись взагалі проти безпосередніх затій — повалити владу Української Центральної Ради і її Генерального Секретаріяту.

Первісні енергійні протизаходи української влади виявились правильними й успішними. Так, наприклад, вночі з 29 на 30 листопада розброєно в Києві всі збольшевичені військові частини та відправлено їх на північ, на Московщину. Але, очевидно, большевики не здали позицій і навіть з Петрограду прибули до Києва для керування дальшою акцією большевиків проти Центральної Ради — Зіпов'єв-Апфельбавм і Рошель. Большевиків у Москві хвилювали й сердили особливо такі заходи Центральної Ради, як стягання з фронту українських частин і формування з них незалежної української армії та дозвіл донським козакам переїхати через територію України над Дін, де творився новий, грізний для Москви протибольшевицький центр.

Таким чином 17 грудня Совєт Народних Комісарів вислав українському Генеральному Секретаріятові за підписали Леніна і Троцького ультиматум, в якому вправді формально визнавалось Українську Народну Республіку і признавалось їй право на повне відокремлення від Росії, але водночас вимагалось повернути до 48 годин зброю відібрану у большевиків

ків у Києві, припинити творення української армії із фронтових частин та припинити переїзд донців. Той ультиматум давав Українській Народній Республіці 48-годинний термін для згоди на всі ті вимоги та погрожував у випадку відкинення тих вимог — війною. А що Україна не була просто всилі ті вимоги признати, бо цим насправді визнала б свою безсильність та підпорядкувалась би волі Москви, то між нею і Москвою настав стан війни. У тій ситуації було нісенітницею підтримувати надалі принцип державної єдности всієї колишньої Росії з фіктивним федеративним устроєм.

Поруч із цим розвитком подій на внутрішньому терені, що штовхав до проголошення повної державної самостійности України, так само відношення України до зовнішнього світу примушувало її проголосити свою державну самостійність. Однаково Франція, як Англія ставились прихильно до українського визвольного руху, покладаючи на нього надію, що він зможе опертись загальній російській анархії і створити з України санаційний всеросійський центр. Очевидно, Франції й Англії залежало на тому, щоб зберегти східній воєнний фронт проти держав так званого почвірного Союзу — Австро-Угорщини, Німеччини, Болгарії і Туреччини. Однак французькі і англійські представники — генерал Табуї і Піктон Баґґе — як і представник Румунії — генерал Куанда — обмежувались до висловлювання прихильних фраз, але конкретної і реальної допомоги Україні в її боротьбі проти московських большевиків не давали. З одного боку ті західні держави не вірили в силу московського большевизму й були переконані, що влада народних комісарів у Москві провалиться у вирі революції, з другого — не здавали собі, мабуть, справи з блискавичного ходу подій та не розуміли, що треба було поспішити з допомогою Українській Народній Республіці негайно, а не придивлятись збоку московській воєнній аґресії проти України та розкладові воєнного фронту.

Не діставши ніякої допомоги від Франції, Англії і Румунії та ставши перед доконаний факт воєнного перемир'я, що його большевицька Рада Народних Комісарів підписала 18 грудня з центральними державами, Центральна Рада і її Генеральний Секретаріят не мали іншого виходу, як боронити інтересів України у безпосередніх переговорах з центральними державами. А щоб могти виступати перед центральними державами як партнер цілком від Москви незалежний, треба було відокремитись від неї також формальним правно-державним актом. Це й сталося власне 4-м Універсалом з дати 22 січня 1918 року, але проголошеним 25 січня 1918 року.

Значення 4-го Універсалу

Дві найбільші в Центральній Раді політичні партії, соціял-революціонерів і соціял-демократів, так і оцінювали проголошення державної самостійности України, як акт, вимушений зовнішніми обставинами. Однак з дальшої перспективи 4-ий Універсал втратив цілком те практичне значення, що його мав тоді — вести оборонну війну проти московсько-большевицької аґресії, як суверенна держава, і підписати мир із центральними державами, як рівнорядна з тодішньою Росією (Московщиною) самостійна держава. Зате з ходом часу 4-ий Універсал набрав власне того значення, що його власні творці в моменті його створення ще не цілком усвідомлювали: як здійснення найвищого національно-політичного ідеалу, як остаточне викристилізування української національно - політичної думки. З перспективи часу можна теж бачити логіку подій в ході української національної революції. Ті події приспішували розвиток політичної думки від автономії через федерацію до повної самостійности, але політична думка ні одного народу у

світі не розвивалась „сама для себе", а тільки серед даних обставин, під впливом прерізних подій, керованих народними провідниками, але й накидуваних їм зовнішніми обставинами. І тому сьогодні ніхто й не думає про ті умовини, в яких творився 4-ий Універсал, ані про ті безпосередні цілі, яким він мав служити, ніхто теж не думає про те, як його схвалювали і хто саме голосував „за" акт 4-го Універсалу, хто стримався від голосування та хто голосував „проти".

Це сьогодні маленькі подробиці, а навіть без значення є різні уступи й постанови 4-го Універсалу в другорядних практичних справах державного будівництва. Сутнє історичне значення має заява: „Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу". Ця одна декларація стала наріжним каменем всього національно-політичного думання всіх українців на світі сущих. Ця одна декларація стала політичною програмою, метою та узасадненням діяння всіх українців. Вони змагають до тієї мети різними методами, залежно від обставин, в яких знаходяться, на рідній землі, окупованій ворогом, чи у вільному світі з правом ясно висловлювати свої думки, вони різняться в поглядах на способи, як найкраще й найлегше здобути ту державно-політичну ціль, але всі вони визнають її так, як це власне й окреслила та основна декларація 4-го Універсалу.

Тільки тому, що на оцей наш 1968 рік припадає золотий ювілей 4-го Універсалу можна пригадати деякі його подробиці.*)

Як уже згадано вгорі, на акті 4-го Універсалу є дата 22-го січня 1918 р., але насправді схвалено його вночі з 24 на 25 січня на засіданні Малої Ради. Від 22-го січня велися дебати над трьома проєктами Універсалу, що їх склали Михайло Грушевський, Володимир Винниченко і Микита Шаповал. З тих проєктів складено текст, що був вислідом спільної їх редакції. 22 січня наради велись з участю тільки українських фракцій, а від 5-ої години 23 січня майже до півночі 24-го січня наради відбувались при закритих дверях з участю також неукраїнських членів Малої Ради. „Нарешті коло 12 години ночі закриту частину засідання було закінчено і після невеликої перерви члени Малої Ради зійшлися у великій залі. Явилося багато членів пленума Центральної Ради. Всі місця в залі були зайняті публікою і всі з напруженням дожидали моменту проголошення. Прилюдне засідання Малої Ради почалось в 12 год. 20 хв. у ночі з 24 на 25 січня. Збори відкрив М. Грушевський короткою промовою. Він казав, що вибори до Українських Установчих Зборів через заколот і безладдя не могли відбутись і самі Збори через те не могли зійтися в призначений час. Обставини, одначе, склалися так, що відкладати надалі деякі важні рішення було не можна. Народ давно вже дожидає миру, а так звані „народні комісари" кличуть його до нової „священної" війни. Вони шлють на Україну своїх червоногвардійців для братовбивчої війни. Щоб мати змогу самим заключити мир і запровадити лад та спокій, Центральна Рада постановила не відкладати таких важних справ аж до Установчих Зборів. Зібравшися 22 січня Центральна Рада засідала пернаментно і постановила проголосити Четвертий Універсал. М. Грушевський бере в руки текст Універсалу. Всі відразу встають і уважно слухають... Коли Грушевський промовив „Однині Україна стає самостійною, ні від кого незалежною..." —

---

1 Повний текст 4-го Універсалу, як і тексти всіх трьох попередніх Універсалів були надруковані у Календарі-Альманаху Українського Народного Союзу „Золоті Роковини" за 1967 рік. Найповніше і найоб'єктивніше подано тло, на якому він постав, і подробиці його формального схвалення в „Історії України" Дмитра Дорошенка, т. І, стор. 256-276, вид. Ужгород 1932, Ню Йорк, Вид. Булава 1954. — І. К.

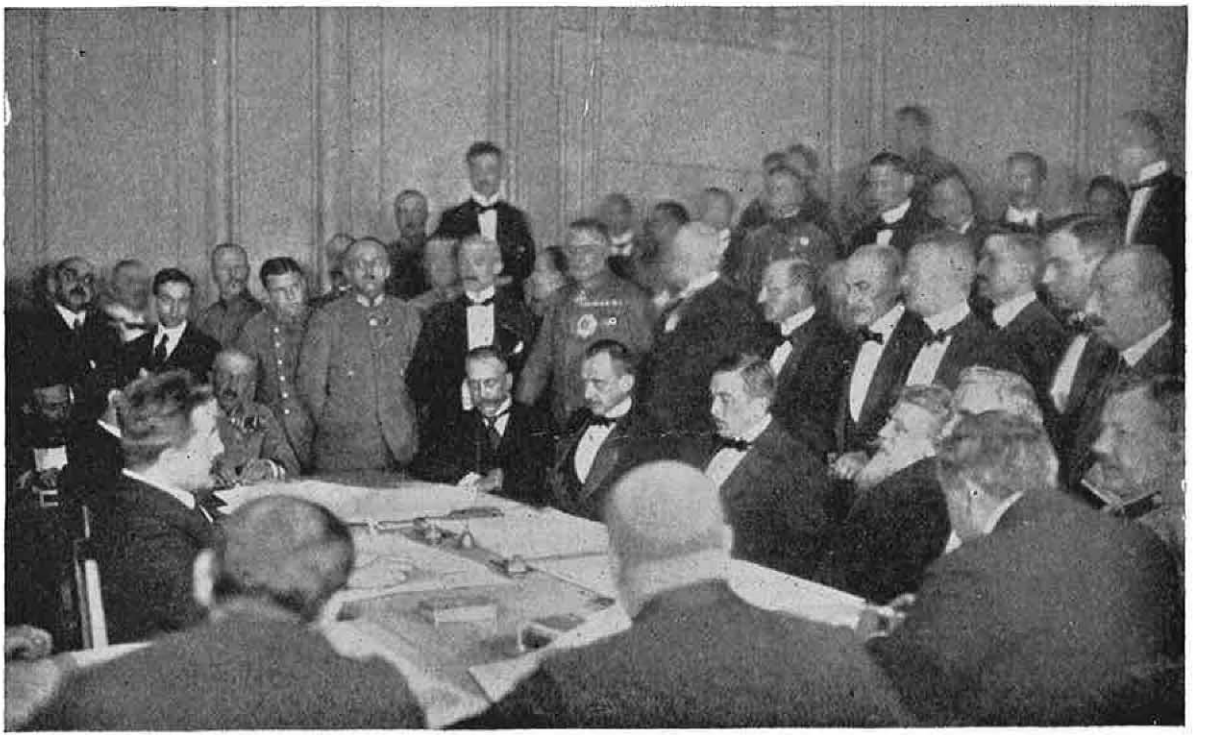

Пленарне засідання мирової конференції в Бересті Литовськім в дні підписування мирового договору з представниками Української Народної Республіки, 9 лютого 1918 року.

заля вибухла громом оплесків і вигуків „слава", які стократ лунають в залі, аж стіни дрижать. Кілька разів читання припиняється овоціями, особливо при словах, що Генеральний Секретаріят перейменовується в Раду Народних Міністрів, що Україна повинна бути очищена від насланих з Петербургу насильників та при згадці про земельну реформу і національно-персональну автономію. Так вітало Універсал свідоме українське громадянство, що заповнило тієї пам'ятної ночі залю Педагогічного Музею.

„Але керівники Центральної Ради вважали за потрібне піддати цей історичний акт під голосування, неначе це був звичайний законопроєкт. Спочатку було переведене поіменне голосування, а потім дано слово представникам фракцій, щоби вони могли висловитися по мотивам голосування. Це поіменне голосування перевелося в Центральній Раді тільки вдруге: вперше воно було вжите при проголошенні 3-го Універсалу... Всього було присутніх 49 членів Малої Ради. З них „за" Універсал подало свій голос 39 — всі українці і представник польської партії соціялістичної Корсак... „проти" подали голос 4... утрималось 6 чоловік. Після скінчення голосування М Грушевський урочисто промовив: „Четвертий Універсал Центральної Ради прийнято. Україну проголошено самостійною і незалежною Народною Республікою". У відповідь почувся спів „Ще не вмерла Україна", який підхопили всі присутні. В залі запанувала знову тиша, взяв слово голова Ради Народних Міністрів В. Винниченко: „Від імени Ради Міністрів самостійної Української Народної Республіки маю честь висловити щире вдоволення з приводу того важного історичного акту, що тількищо відбувся... Винниченкові зробили овацію..."*)

Однак радість, яка царила на залі Української Центральної Ради вночі з 24 на 25 січня 1918 року з приводу проголошення державної самостійности України, не могла стосуватися загальної ситуації, яка в той час царила в Україні. У своїй промові В. Винниченко казав: „особливо приємний він (Універсал) нам тим, що проголошує мир, — ще більше, в ньому говориться, що ніякої війни не буде і народ український зможе приступити до творчої праці, до будування в своїй державі ладу..." На жаль, ці Винниченкові слова сварилися з тодішньою дійсністю. В Україні шаліла війна, поведена проти неї большевицькою Московщиною ,а внутрішня революційна анархія доповнювали той стан, в якому годі було думати про „будування в своїй державі ладу". Ще 24 січня Центральна Рада встигла прийняти „Закон про національно-персональну автономію", а 31 січня Земельний закон. Але здійснювати негайно ці закони український уряд не мав змоги, бо проти Києва йшла збройна навала червоної армії. 19 січня Муравйов зайняв Полтаву, 24 січня Ромодан і Лубні, 27 січня був зайнятий Бахмач. Наступного дня, вніч з 28 на 29 січня вибухло дбайливо большевиками підготовлюване повстання на Печерську, з центром у фортеці Арсеналу. Правда, це повстання здавлено й Арсенал здобуто, але задля цього треба було відкликати війська з зовнішнього протибольшевицького фронту на Лівобережжі. Після трагічного бою під Крутами 29 січня шлях на Київ з півночі був відкритий. 4-го лютого Муравйов зайняв вже Дарницю під самим Києвом. Почалось страшне бомбардування Києва. З 8 на 9 лютого переведено евакуацію Києва і уряд подався на захід, до Житомира. Не описуємо тут оборони Києва та різні, що її вчинила большевицька дич за тієї першої червоної окупації Києва, бо це інша тема, можна тільки згадати, що вже зараз тоді всі, що переживали у Києві ті страшні дні, порівнювали їх із варварським поруйнуванням Києва князем Андрієм Боголюбським з 1169 року...

*) Цитат з „Історії України 1917-1923 р.р." Дмитра Дорошенка, вид. „Булави" в Ню Йорку, 1954.

Війна в Україні — старання за мир назовні

Рядові українські вояки не знали того, що геройська оборона Києва мала також на меті зберегти в руках політичний атут перед зовнішнім світом, що ось у столиці України перебуває уряд Української Народної Республіки. Цей атут був страшенно потрібний делеґатам Української Центральної Ради, які в міжчасі виїхали були на мирові переговори з центральним державами до Берестя Литовського.

Вгорі вже згадувалось, що большевики зараз же із приходом до влади проголосили маніфест до всіх народів в світі у справі негайного миру у тоні демагогічної пропаґанди. Вони були розумніші за своїх попередників, літеплих демократів-фарисеїв з Тимчасового Уряду, які подекуди й завдячували західнім альянтам свою владу, бо англійська амбасада у Петроґраді чимало причинилась до підготови революції, просто тому, щоб зліквідувати ґерманофільські настрої у царському дворі. З вдячности альянтам Тимчасовий Уряд повів навіть у липні 1917 року наступ на „юґо-западному" фронті, який швидко скінчився ще одним російським розгромом. Тимчасовий Уряд проголосив був зараз на початку березневої революції гасло „Мир без анексій і контрибуцій" — гасло дуже вигідне, бо Росія не мала що анектувати (кусник зайнятої російським військом Східньої Галичини), зате великі її простори були зайняті німецькою армією. Большевики не мали ніяких зобов'язань супроти союзникін царської Росії, а розуміли, що тільки негайний мир може закріпити за ними владу, зате дальша війна — це для них загин. І тому їхнє гасло було вже куди радикальніше і приємніше масам: „Війна війні!"

Ось так новопризначений большевицький „воєнком" моряк Криленко звернувся до німецького головного командування з радіо-телеграфічною пропозицією перемир'я. 2 грудня 1917 року обидві сторони стрінулись у Бересті Литовському, а 15 грудня підписано перемир'я. Те перемир'я стало вступом до миру, що його большевики запропонували центральним державам за посередництвом Швеції. Ось так Центральна Рада була поставлена перед факт воєнного перемир'я та перед загрозу, що Москва може підписати з центральними державами мир без відома і згоди України та за її кошт. Про потребу миру мовив вже 3-ій Універсал, заповідаючи: „Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир установлено якнайшвидше. Для того ми ужиємо рішучих заходів, щоб через центральне правительство примусити спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори. Так само будемо дбати, щоб на мирному конґресі права українського народу в Росії і поза Росією в замиреиню не нарушено..." Очевидно большевицька „рада народних комісарів" вважала себе за „центральне правительство" Росії і тому підписала перемир'я з цеитральними державами без попереднього повідомлення Генерального Секретаріяту України. Зате головний командант т. зв. румунського фронту, генерал Щербачов сам звернувся депешею безпосередньо до Центральної Ради, повідомляючи її, що він примушений старатися за воєнне перемир'я, щодо якого вже порозумівся з румунським урядом та одночасно просив вислати своїх делеґатів на переговори з центральними державами. Щойно 22 грудня Генеральний Секретаріят вислав обширну ноту за підписами В. Винниченка й Ол. Шульгина, як ген. секретаря закордонних справ, до воюючих і невтральних держав, в якій запротестував проти підписання большевицьким урядом перемир'я без порозуміння з українським урядом, повідомив про перетворення давніх російських румунського і південно-західнього воєнних фронтів в один Український фронт та в точці 8 окремо заявив: „Влада Ради Народних

Комісарів не простягається на цілу Росію, а зокрема не простягається на Українську Республіку. Через це мир, який хоче заключити Росія з своїми противниками, може мати силу для Української Республіки тільки тоді, коли його умови прийме і підпише правительство Української Народної Республіки". Водночас повідомлено, що „Генеральний Секретаріят уважає за необхідне, щоб його заступники брали участь в переговорах в Берестю Литовськім". На цю ноту наспіла дуже швидко, бо вже 26 грудня 1917 року дуже прихильна відповідь, що „Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають необхідним зазначити, що вони готові привітати участь представників УНР в Берестю Литовськім".

У Бересті Литовському

Українську делеґацію на мирову конференцію у Бересті Литовському становили: Всеволод Голубович — голова, члени — Микола Левитський, Микола Лубинський, Олександер Севрюк і Михайло Полоз. Головою німецької делеґації був державний секретар (міністер закордонних справ) Ричард фон Кюльман, а його заступником і фактичним керівником генерал Макс Гофман, представник головної німецької кватири. Головою австрійської делеґації був міністер закордонних справ ґраф Оттокар Чернін, стовідсотковий дипломат-аристократ. Представником Болгарії був міністер Попов, згодом прем'єр Родославов, а Туреччину амбасадор у Берліні Гаккі і державний підсекретар (віце-міністер закордонних справ) Мессімі-бей. Большевицьку делеґацію очолював спершу Адольф Йоффе, але Москва приписувала йому вину за невдачі большевиків на мировій конференції і 7-го січня прислала до Берестя „самого" Лева Троцького; до большевицької делеґації належали також Лев Каменєв і проф. Михайло Покровський.

Формально почались переговори 24 грудня 1917 р. заявою графа Черніна, що держави почвірного союзу приймають формулу замирення на базі „без анексій і контрибуцій". Щоб вивести большевиків із фальшивого переконання, що німці згідно з тією формулою звільнять всі окуповані російські землі, ген. Гофман заявив, що — очевидно — до Росії не належатимуть ті землі, які застосують до себе право самовизначення: Польща й балтійські країни — Литва, Латвія й Курляндія — вже проголосили свою незалежність. Тоді большевики почали грати на зволікання: переговори перервано на 10 днів, щоб ніби почекати, чи може на мировий заклик до всього світу не відгукнуться також держави Почвірного порозуміння, себто Британія, Франція, Італія і Румунія. Очевидно, цього не сталось і в перших днях січня 1918 р. переговори відновились, коли з Москви вернулась большевицька делеґація, вже під проводом Троцького та з Йоффе, як його заступником. Троцький перетворив мирову конференцію у Бересті в трибуну большевицької пропаґанди, що надзвичайно дратувало німців і австрійців, які проте мали до вибору або зірвати переговори і просто йти збройною силою на схід, або старатися переламати большевицьку тактику безконечних промов і діялектики.

В цій ситуації 12 січня 1918 р. прибула до Берестя окрема українська делеґація. Представники центральних держав прийняли її дуже прихильно, бо побачили в українській делеґації шанс зашахування московських большевиків. Українські ж делеґати зорієнтувалися в цій корисній для них ситуації і зручно її використовували. Однаково генерал Гофман, як граф Чернін висловлюються в своїх споминах з великим признанням про здібність і зручність українських дипломатів, які не мали за собою ніякого дипломатичного досвіду, проте вміли ставити чоло таким „асам", як ген. Гофман, граф Чернін чи старий демагог Троцький. Делеґати центральних держав переговорювали з українськи-

ми представниками окремо, але відбувалися пленарні засідання з участю також большевиків. Головною трудністю в українсько-австрійських переговорах виявилась українська вимога прилучення до України Холмщини та створення із Східньої Галичини та української північної частини Буковини окремого коронного краю в межах Австро-Угорщини з широкою автономією. Граф Чернін здавав собі справу, що прийняти ті українські вимоги — це значить породити смертельний спротив збоку поляків та дати іншим народам австро-угорської монархії прецедент вимагати й для себе широкої територіяльно-національної автономії. Але австрійський цісар Карло наполягав на Черніна — підписати мир, бо Відневі грозила голодова катастрофа.

Ото ж між 18 і 21 січня прийшла нова перерва, бо делеґати роз'їхались по нові інструкції від своїх урядів. Коли переговори відновились, то большевики почувались певнішими, бо були переконані, що ось-ось їхні війська займуть Київ і не стане Української Народної Республіки ані, автоматично, й її делеґації у Бересті. Троцький привіз навіть окрему делеґацію від „радянського уряду" в Харкові та представляв Євгена Медведева і Василя Шахрая, як „леґітимних" репрезентантів „українського уряду". 2 лютого Микола Любинський виголосив велику промову, яку генерал Гофман назвав у своїх споминах „знаменитою": Любинський вирахував большевикам всю їхню забріханість, облуду, імперіялістичну захланність у пануванні. Граф Чернін пише у своїх споминах, що „Троцький був у такому пригніченому настрої, що викликав жаль. Як полотно блідий, з широко розкритими очима, він нервово щось креслив по бібулі. Великі краплі поту стікали йому по лиці. Він, мабуть, глибоко відчував приниження від образ, які наносили йому його співгромадяни в присутності ворогів".*)

Зфабрикованої московськими большевиками „української" делеґації Медведева-Шахрая центральні держави не визнали й переговорювали далі з делеґатами Центральної Ради. Австрійський уряд просив посла буковинських українців у віденському парляменті Миколу Василька поїхати до Берестя і вплинути на українську делеґацію в поміркованому дусі. Раніше прибув до Берестя через Фінляндію видатний наддніпрянський діяч, політичний еміґрант, — д-р Микола Залізняк, що мав у Відні добрі зв'язки з австрійськими колами.

Вони обидва заохочували українських делеґатів не поступатися, а використати ту історичну для України нагоду. Українські делеґати виявили великий гарт духа, щоб заперечувати твердженням большевиків, що не існує вже влади Української Народної Республіки, та представляти докази на перебування уряду УНР у Києві. Вночі з 8 на 9 лютого уряд УНР і члени Української Центральної Ради були примушені виїхати з Києва на захід, до Житомира. А 9-го лютого підписано мир між центральними державами й Українською Народною Республікою.

Наступного дня Троцький заявив, що Росія взагалі миру підписувати не буде, але вважає війну за закінчену. Большевики від'їхали до Петрограду, але коли німці розпочали похід вглиб Росії, большевицькі делеґати, цим разом уже під проводом Сокольнікова, мерщій вернулись до Берестя і підписали, продиктований їм німцями, мировий договір 3 березня 1918 року.

Безпосереднє враження від миру.

Негайно після підписання Берестейського миру, уряд УНР звернувся з відозвою до німецького народу за допомогою проти большевицької навали. Німці дуже радо підхопили цей заклик і вмаршували в Україну вже

---

*) Цитовано за перекладом автора цієї статті споминів Черніна "Im Weltkriege" в збірнику „Берестейський мир", Львів 1928.

в характері українського союзника. 28 лютого Київ був звільнений від большевицької влади, а продовж наступних чотирьох тижнів звільнена була й ціла Лівобережна Україна.

Український нарід поставився до Берестейського миру, як до рятунку від московсько-большевицької навали. Мешканці Києва й тих міст та земель України, що зазнали вже першого короткого панування большевиків, дивились на Берестейський мир, як на чудо. Керівні українські кола вбачали в ньому можливість дальшого державного будівництва. За кордоном враження від Берестейського миру було інше, різне. Держави т. зв. Почвірного порозуміння, себто Антанта — ЗДА, Британія, Франція, Італія, Румунія, — вважали Берестейський мир за „ніж у спину" Заходові збоку України. Їхні державні кола, преса, публічна опінія, не здавали собі зовсім справи з розвитку подій на Сході Европи, з розвалу російської імперії, із справедливого гону окремих народів в колишній царській Розії до власного державного життя та, зокрема, з примусової ситуації України, яка не мала іншого виходу, як шукати сепаратного миру з Німеччиною й Австрією. Очевидно, Україна була б воліла, щоб той мир був загальний, але її заклики до загального миру були знехтувані, і тому підписала мир сепаратний. Про похід військ Муравйова - Антонова-Овсеєнка проти України, про бої у Києві, його облогу, різню, яку перевели большевики у Києві, про все це на Заході не було відомо, бож навіть німецькі й австрійські делеґати у Бересті мали тільки неясне уявлення про всі ті події.

З найбільшою радістю стрінули підписання Берестейського миру — у Відні. Австрійські керівні кола дивились на нього не як на перебудову державно-політичного стану Сходу Европи, а як на безпосередній рятунок від голодової катастрофи. Австрія Габсбурґів, яка завжди вигривала українців проти поляків та поляків проти українців, була нещира, облудна, зрадлива, залишилась такою і після підписання Берестейського миру. Виснажена мілітарно й економічно війною до краю та з безпосередньою загрозою голодових заворушень у Відні, Австрія погодилась на рішучі вимоги української делеґації у Бересті щодо західніх кордонів України, які мали охоплювати й Холмщину, та на перетворення Східньої Галичини в окремий коронний край. Але, щоб не дразнити поляків, те договорення списано в окремому тайному додатку. Очевидно, справа не збереглась в тайні, поляки про це дізнались і зняли крик, що в Бересті переведено „четвертий розподіл Польщі". Щоб заспокоїти поляків — Австрія ніколи Берестейського договору не ратифікувала і ніяких приготувань щодо поділу Галичини не перевела. Революція в Німеччині, програна на західньому фронті і розвал Австро-Угорської монархії це були ті дальші події впродовж 1918-го року, які перекреслили значення Берестейського миру для осередніх держав. Вони використали його для себе тільки, як „Бротфріден", хлібний мир. Галицькі українці вирішували власну долю власними руками, вивісивши 1 листопада 1918 р. на львівській ратушці блакитно-жовтий прапор.

Значення Берестейського миру

Яке ж значення мав Берестейський мир для України з ширшої перспективи? Найбільшою користю із нього було для України те, що він уможливив продовження українських взвольних змагань. Він не врятував тривко української державности, бо рівно в рік після нього, після евакуації Директорією Києва, большевики знову вмаршували туди. Відомо, що й здобуття з'єднаними українськими Арміями Києва 30 серпня 1919 р. скінчилося катастрофою, яка довела до трагічного „чотирокутника смерти". Відомо, що й Варшавський договір з 20 квітня 1920 року, похід польсько-українських армій та поновне визволення Києва були теж короткотрива-

лими, бо в червні 1920 року большевики втретє здобули Київ і — з перервою у другій світовій війні — перебувають там по нинішній день. Все ж, Берестейський мир вчинив те, що становить для кожного народу у світі неперевершену вартість, що є безцінним скарбом: вможливив створення тієї традиції збройної боротьби за рідну державність, яка постала внаслідку боїв у рр. 1918-1919-1920, з трагедією під Базаром 22 листопада 1921 р. і з цілим повстанським рухом в Україні. Без уваги на те, чи хтось є „гетьманцем" чи „уенерівцем", незаперечними фактами є, що 1) Центральна Рада зробила після Берестейського миру велитенську, невибачну помилку, що ані трішки не поступилась із свого доктринерського становища в аґрарній політиці та взагалі в соціяльно-економічних справах, наче б в Україні не було півмільйонової німецької армії з її командуванням та німецької амбасади — людей правого консервативного світогляду і сторожів риґористичного використання 7-ої статті Берестейського договору, де були вирахувані всі господарські данини для середніх держав, і 2) 7-имісячний період Гетьманщини Павла Скоропадського дав Україні величезні культурні надбання.

Найбільш негативним наслідком Берестейського миру було придбання українцями у західньому світі марки германофілів. Коли ще царська Росія причеплювала українському самостійницькому рухові, що тоді проявлявся тільки в гаслах, в ідеї, в публіцистичному формулуванні („Самостійна Україна" Миколи Міхновського з 1900 р. чи „Україна ірредента" Юліяна Бачинського з 1895 р.) ярлик „німецького винаходу", то сепаратний мир з Німеччиною й Австро-Угорщиною у 1918 році дав всім ворогам України ще сильніший арґумент українського „германофільства". Згідно з історичною правдою — Центральна Рада була про-антантська й анти-німецька. Зокрема і особливо Ми-

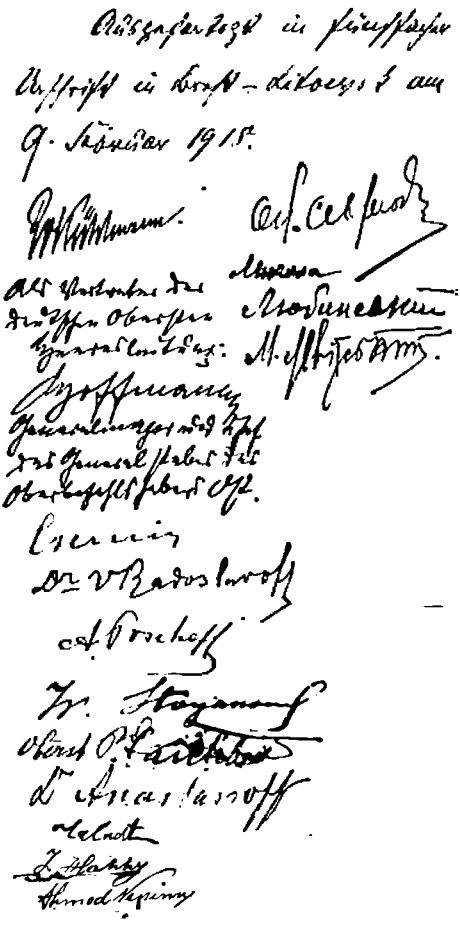

Підписи на Берестейському мировому договорі

хайло Грушевський та Володимир Винниченко були противниками концепції віденського Союзу Визволення України — орієнтації на центральні держави, розбиття „єдиної неподільної" Росії з допомогою центральних держав та створення самостійної України (під скіптром Габсбурґів). Про острах керівників Центральної Ради, щоб не посуджено її в германофільстві, говорить і д-р Микола Залізняк у своїх споминах, про холод, з якими делеґати Центральної Ради у Бересті зустріли Миколу Василька, тому, що той мав ніби надто яскраву марку австрофіла й довіреного австрійського

уряду. Ніхто інший, тільки самі західні держави своїм незнанням Східньої Европи, нехтуванням тамошніх національних рухів та задивленням тільки в єдину ціль — збереження протинімецького східнього воєнного фронту штовхнули молоду Українську Народну Республіку до сепаратного миру з центральними державами.

Сучасні українці загально вбачають найбільшу користь з Берестейського договору у тому, що там, мовляв, уперше визнано міжнародно українську самостійну державність. Формально воно так, але для української визвольної справи воно не мало ані не має аж дуже великого значення. Перш за все, самі німці своїм поведенням вже зараз після Берестейського миру в Україні не дуже шанували її суверенність, а своєю політикою під час другої світової війни перекреслили цілком своє визнання УНР в Бересті, поставившись до України, як свого власного „лебенсравму", як своєї колонії, та до українського народу, як до колективу нижчого сорта, не вартного не тільки держави, а взагалі ніяких політичних і вищих культурних прав. В західньому ж світі, як згадано, Берестейський мир був радше перешкодою, ані ж допомогою, у визнанні української державности. Автор цих рядків висловив уже 40 років тому погляд, що „леґалізація українства у Бересті Литовському не була наслідком справжньої сили українського народу, не була наслідком сили української національної стихії. Величезний успіх, який здобули українські делеґати в Бересті є зразком використання для справи рідного краю зовнішньої коньюктури без внутрішніх даних. Це перемога дипломатії — при відсутності здобутків громадської діяльности. Все покладено на карту чужої допомоги. Внаслідку прийшла реакція: гасло віри у власні сили з відкиненням усякої чужої допомоги!.. Захоплення формальним дипломатичним визнанням нас „рівними поміж рівними" довело до зневіри в кожні дипломатичні заходи та зв'язки... Чи правильно кидатися в політиці з одного бігуна на другий?!"*)

Ота власне внутрішня слабість українства тому 50 років знецінювала реальну вартість Берестейського договору й формального визнання у ньому української державности, бо вже тоді, в 1918 році, як сказано, німецькі військові й цивільні репрезентанти у Києві не ставились та й, об'єктивно визнавши, не могли ставитись до уряду УНР й Центральної Ради, як до „рівних з рівними". Можна сьогодні тільки потвердити висловлене тому 40 років переконання, що „міжнародна леґалізація приходить завжди автоматично слідком за власною силою". Це й вихідний пункт для міркувань про вартість Берестейського миру для українських визвольних змагань, для української визвольної політики на нинішній день.

Висновки

Відновлення української національної держави може прийти тільки у сполуці сили українського народу з міжнародною коньюктурою. Так учить історія всіх національних визвольних рухів, так учить історія деколонізаційного процесу в Азії й Африці. Яка користь українському народові з приналежности УССР до Об'єднаних Націй, коли насправді та УССР залишилась на далі частиною російської імперії, єдиним завданням якої є служити цілям, внутрішньому і зовнішньому скріплюванню тієї імперії?!

Бо ж Україна не стала членом Об'єднаних Націй внаслідку своєї сили, своєї волі і свого бажання, а внаслідку гри Сталіна на Ялтинській конференції, де тодішні „сильні світа цього" вирішували долю народів без їх участи й запиту, без участи і вислухання волі також народу українського. Очевидно, Сталін вважав за потрібне творити назверхні познаки української самостійности власне тому, що сила українства була вже завелика,

*) „Берестейський мир", Львів 1928.

щоб можна було цілком не бачити її і цілком з нею не рахуватися: тому й створено УССР з її конституцією і включено її до членських держав ОН з призначенням ролі неначе вентилю для українських політичних амбіцій. І коли московські большевики не могли вже завернути до Валуєвського „не било, нет і бить не может" з 1863 року, а формулювали своє становище супроти України від „Ленінської національної політики" через період націоналізації, ґеносидського штучного голоду, теорію злиття націй і нинішньої систематичної русифікації, то це теж доказ, що велика Українська Національна Революція започаткувала той здвиг українства, що його вже не можна було здусити муравйовськими методами. І тому, виходячи з точки бачення української внутрішньої сили, а не закордонно-дипломатичного успіху й міжнародно-правного прецеденту, Берестейський мир має найбільше значення: уможливлення розвивати власне ту внутрішню силу українства.

Ще один внутрішньо-український аспект найбільш притаманний Берестейському мирові: він уперше в новітній історії України заманіфестував єдність, соборництво української політики та української політичної думки. Це правда, що ані Холмщина ніколи не стала частиною української держави, ані галицької клявзулі Берестейського миру Австрія не дотримала. Але в історії української політичної думки залишається факт, що коли тільки в Києві постав осередок української державности, то той осередок негайно упімнувся за українські західні окраїнні землі — за Східню Галичину, Холмщину і Підляшшя. Приходиться знову повторити сказане автором цих рядків тому 40 років: „Берестейський мир був першою історичною подією в новітніх часах, де головно, перед усім світом, державна Наддніпрянщина упімнулася західньо-українських земель".

У 1939 році радіо з Москви й Києва теж проголошувало похід совєтських військ задля „визволення" західньо-українських земель, що були в межах Польщі. Але те „визволення" мало насправді на цілі не включення західніх українців до української держави, а ліквідацію української державницької ірредента, небезпечної для червоної Росії, небезпечної української самостійницької політичної думки, плеканої українцями навіть в препоганих умовинах польської займанщини.

І тому з Берестейського миру найважливішими для нас ті морально-політичні вартості, які залишились вічними: змагання до державности, бажання здобути в усіх умовинах якнайбільші користі для української державної справи, всі дії базувати на 4-му Універсалі, який проголосив суверенну Українську Народну Республіку, яка окупована ворогом перестала існувати як політична дійсність, але не перестала існувати, як політична ціль і політична програма всіх вільних українців.

Література: Енциклопедія Українознавства, 1-3, Мюнхен-Ню Йорк, 1949; Проф. Дмитро Дорошенко: Історія України, 1917-1923 р.р., Том 1-2, Ужгород 1932, Булава Ню Йорк 1954.; В. Винниченко: Відродження Нації, I-III, Київ-Відень 1920; І. Мазепа: Україна в огні й бурі революції 1917-1921, I-III, В-во Прометей 1950.; Д-р М. Стахів: Перша совєтська республіка в Україні, Українська Вільна Громада, Скрентон; Д-р М. Стахів: Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772-1918) 1-2, Скрентон 1958; Д-р М. Стахів: Звідки взялася совєтська влада в Україні та хто її будував? Ню Йорк-Дітройт 1955; Matthew Stachiw: Ukraine and Russia. An Outline of History of Political and Military Relations (December 1917 - April 1918). Translated from Ukrainian by Walter Dushnyck. Published by Ukrainian Congress Committee of America, Inc., New York 1967. Shevchenko Scientific Society; Берестейський мир 1918-1928. Зладив і попередив вступом І. Кедрин. Червона Калина, Львів 1928; Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergruende. Von Theophil Hornykiewicz. Philadelphia, Pa. 1967; Проф. д-р Яків Зозуля: Велика Українська Революція. УВАН, Ню Йорк 1967; „Золоті Роковини", Календар-Альманах У.Н.Союзу на 1967 рік. Джерзі Сіті 1967.

Симон Петлюра

Головний Секретар Військових Справ УЦРади, опісля Голова Директорії і Головний Отаман Військ УНРеспубліки

Головний Отаман СИМОН ПЕТЛЮРА

Кость Туркало

ДОПОВІДЬ, ВИГОЛОШЕНА В М. НЮ ГЕЙВЕНІ, КОН., 13 ТРАВНЯ 1967

У нашій доповіді про професора Михайла Грушевського ми сказали, що згідно з думками нашого славнозвісного історика, єдиний герой історії — це сам народ, народна маса, що вирішує і творить ті чи інші історичні події й процеси. Отож здавалося б, для поодиноких осіб мало залишається місця, щоб їх відрізняти, вихваляти, вшановувати. Виглядає, проте, що в цьому загальному правилі бувають винятки, дуже рідкі винятки, особливо за часів бурхливих історичних процесів: переворотів, повстань, революцій.

У травні 1920 року в Києві, коли Симона Петлюру на чолі його війська вітали голосними промовами, привітаннями й похвалами, він, ніби маючи на увазі слова Михайла Грушевського, дослівно сказав: „Багато висловлено слів довір'я до моєї праці, яка припала мені в участі на добро українського народу. Та мушу сказати, що ці слова перебільшені... я думаю, що все зроблене дотепер виконав і здобув через мене сам український народ... нас рятував і рятує сам народ, український гурт, українські селяни".

Чи хотять цього історики чи не хотять, українська національна революція, починаючи з осени 1918 року, пов'язана виключно з людиною, ім'я якої — Симон Васильович Петлюра. Епоха, що почалася за життя Петлюри, не закінчилася і триває, власне кажучи, по сьогоднішній день.

Політична діяльність Симона В. Петлюри починається вже на 21-му році його життя, в Семінарії в Пол-

таві, коли він став членом першої Революційної української партії (РУП), що заклалася 1900 року. Доля всіх активних революційних діячів тоді приводила до в'язниці, тим то й Симон Петлюра 1903 року потрапив до неї. Через кілька місяців, по звільненні з в'язниці, він еміґрував до Львова. Після революції 1905 року він повертається на територію Росії. У Києві він видає й редаґує першу українську щоденну газету „Слово". 1906 р. у Петербурзі редаґує газету „Вільна Україна". Трохи згодом ми бачимо нашого невтомного працівника в Києві, в редакції української газети „Рада", а починаючи з 1912 р. він, як відомо, редаґує український місячний журнал російською мовою „Украинская Жизнь". Цей журнал заклали у Москві українські діячі за ініціятивою нашого історика Михайла Грушевського, ставивши собі за мету пропаґувати українську справу серед російського суспільства.

У цей період журналом зацікавилась Петербурзька Академія Наук, а зокрема один з її академіків, мовознавець і літератор Федір Корш. Він приїхав до Москви, щоб познайомитися з його редактором особисто. Пізнавши Симона Петлюру, Корш у приватному листі до одного із знайомих 1914 року писав такі характеристичні й пророчі слова: „Познайомився я з редактором журналу Петлюрою... Виглядає мені, що самі українці не знають, якого чоловіка вони мають з-поміж себе. Вони думають, що він видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо. Це все правда, але не вся правда. Цей чоловік — безконечно вищий за все те, що про нього думають. Він з породи вождів, людина такого тіста, що колись в старовину закладали династії імперій, а в наш демократичний вік стають національними героями. Живе він у несприятливих умовах і не може себе виявити. Але хто знає, чи не зміниться усе навкруги, а коли зміниться, він може стати провідником народу"... Ці слова були писані 1914 року, коли Симона Петлюру мало хто знав.

Зразу ж по березневій революції ораторські здібності висунули Симона Петлюру в делеґати на 1-ий український Військовий З'їзд, а звідтіля в члени Центральної Ради. У Генеральному Секретаріяті Петлюра керував військовими справами. Генерал Сальський, професійний з царських часів вояк, співробітник Симона Петлюри в штабі армії УНР, дослівно писав так: „Не був він військовий з фаху, не студіював по школах воєнної штуки, але ж то був єдиний з-поміж нас, політичних діячів, хто з самого початку російської революції зрозумів значення й потребу збройної сили для України в нових умовах її історичного життя"...

Зразу ж після вістки про большевицьку революцію Симон Петлюра, з типовою для нього рішучістю видає наказ усім українським військовим відділам не приймати настанов комуністичного уряду і виступає проти петербурзьких комісарів та їхніх претензій репрезентувати усі народи Росії.

На початку 1918 року роля Симона Петлюри, як керівника українського руху, була незаперечна. Коли 22 січня на Софійській площі в Києві урочисто читали Універсал Української Центральної Ради, протоєрей Василь Липківський, майбутній митрополит Української Церкви, ні до кого іншого, як до цього чоловіка звернувся прилюдно з благословенням. Він сказав до нього такі зворушливі слова: „Ти, сиину мій Симоне, воюватимеш за Україну мечем, а я боронитиму її хрестом". Симон Петлюра, треба сказати, і всі про це тоді знали, був релігійна людина й приділяв церковним справам багато уваги. Це була, мабуть, одна з причин, що на нього кривим оком дивилися деякі соціялісти.

За часів Гетьманщини, у літку 1918 року, Симон Петлюра, у проти-

лежність іншим діячам, що відступили від праці взагалі або виїхали за кордон, бере участь у праці Земства. Він робить постійні спроби українізувати уряд Гетьмана Скоропадського. І ще в кінці 1917 року виявилася ще одна прикмета вдачі Петлюри, а саме, що він не був владолюб і не мав ознак зарозумілости, коли відмовився був від посади Генерального Секретаря Військових справ. - Натомість Симон Петлюра зразу зформував Гайдамацький Кіш Слобідської України й пішов з ним на фронт проти більшовиків, і воював із ними аж до гетьманського перевороту.

Основна думка, що проймає увесь національно-громадський світогляд Симона Петлюри, зв'язує всі окремі сторони в одну органічну цілість — це ідея української державної незалежности. Це альфа і омега його теоритичних міркувань і його практичної боротьби. У цьому факті криється причина його просто містичної популярности серед народних мас. На відміну від інших політичних діячів часів революції, що постійно „розглагольствували" на тему політичних устроїв, або хилилися до всіляких політичних течій, тим самим роблячи зло загальній визвольній боротьбі, Симон Петлюра ясно бачив усю суть справи. „Між царською Росією і сучасною комуністичною, — дослівно казав він, — для нас нема ніякої різниці, бо обидві вони являють собою тільки різні форми московської деспотії та імперіялізму".

Один із чужинців, що звернув увагу на Симона Петлюру, був блискучий, але, на жаль, мало впливовий журналіст, француз Пеліс'є. У квітні 1919 року у відкритому листі до іншого публіциста Ерве цей Пеліс'є дослівно писав так:

„У день мого приїзду до Києва, як одного з представників французької амбасади, у листопаді 1917 року я познайомився із загальною ситуацією тут. Незабаром після вбивства большевиками генерала Духоніна український провідник і визначний супротивник большевиків і тому приятель нас французів, Симон Петлюра, рішуче прийняв такі заходи:

1) Він не визнав ген. Криленка, як наступника Духоніна і як претендента на командувача російських і українських військових частин.

2) Він проголосив фронт українського війська на відтинку між Берестем Литовським і румунським фронтом і призначив генерала-українця, як головного командира цього відтинку.

3) Він роззброїв большевиків у Києві і в усій Україні. Це, розуміється, означало війну між Україною й большевицькою Росією.

Історія колись покаже, мій дорогий Ерве, що ці три заходи, зроблені цим передбачливим і великим чоловіком, розбили пляни його противників і, хто його знає, чи не врятували вони цілу европейську цивілізацію. Він (Симон Петлюра), як політик, звільнився від Винниченка й інших, які через їхню слабість духу загравали й досі загравають з большевиками. Петлюра — організатор і провідник молодих українців, друзів демократії, ворогів большевиків і німоти. Його популярність далеко більша за, приміром, популярність Керенського. Я сказав би, що ця популярність якась фантастична: її можна порівняти хіба з успіхами Наполеона Бонапарта при його повороті з Єгипту, або з популярністю Ґарібальді".

Свій відкритий лист Пеліс'є, до речі, цілком присвятив Симонові Петлюрі, називаючи його українським Ґарібальді, порівнюючи його із славнозвісним борцем за незалежність Італії. Таке сильне враження зробила особистість Петлюри на цього француза. Пеліс'є намагався зацікавити французьке суспільство українською справою. У паризькій Палаті Депутатів на його прохання було сказано кілька промов та про-

хань дати українській армії військову допомогу.

У відповідь на заклик Пеліс'є Симон Петлюра дослівно писав 28, жовтня 1919 році:

„Мій дорогий Пеліс'є!

Ми не одержали досі жодної помочі: ні амуніції, ні технічного знаряддя, ні санітарного матеріялу... Трапляється часами так, що нашим воякам бракує патронів!.. Приклади їхнього героїзу й ті криваві жертви, що вони несли це щось винятковe, нечуване в історії війни...

Наш народ ненавидить большевиків, так само він відноситься до деспотичних прихильників Денікіна. Ці останні вживають тих самих метод, що й большевики. Між ними існує один стратегічний план відносно України і українців. Денікін ллє воду на совєтський млин, а цю воду доливає Антанта. Що за сумне явище! Тут мається діло з цілковитою політичною сліпотою! Я з цілого серця бажаю, щоб антантські кола увільнилися від подібної хвороби й почали дивитися на справи правдивими очима"...

Ці слова актуальні й сьогодні.

Ісаак Мазепа, один з найсолідніших критиків подій 1920 років дослівно писав так: „Поза всякими неуспіхами і навіть помилками Симон Петлюра, якому доля судилась стати на чолі великого визвольного руху, залишиться визначною історичною постаттю, бо своєю вірою в перемогу, своїм завзяттям, непохитністю щодо основної мети — він безперечно цього заслужив. Симон Петлюра — це єдиний з чільних державних діячів, що до кінця виніс на своїх плечах увесь тягар визвольної боротьби 1917-20 рр. Ми українці повинні бути горді з того, що наша земля породила людину маштабу Симона Петлюри. Рівному його в нашому поколінні людей не видно, дармащо деякі з простоти свого розуму заперечують цей факт".

Ніби підсумовуючи все вище сказане, сам Петлюра, два тижні перед смертю, яскраво пояснює пройдений шлях та дає вказівки на майбутнє. У листі до одного із своїх колишніх вояків він дослівно писав так: „При тому стані національної свідомости нашого народу, його організованости і дисциплінованости, на якому застав його 1917-1918 роки, тільки скоординованістю обох його частин — наддніпрянців і галичан можна було досягнути ідеалу державної самостійности. Цієї скоординованости не було в самому початку боротьби. Обидві частини не доросли до визнання єдиної керуючої сили і волі... Фактично ідея Соборної України була фразою, якою користувались для святочних промов, деклярацій... В своїй діяльності я завжди керувався думкою, що головним ворогом була, є і буде Московщина... Я знаю нашу історію, знаю сили нашого народу, не підперті працею поколінь і віків, і не роблю собі ілюзій щодо тієї легкости, з якою ідеал Соборної України може бути здійснений, особливо коли взяти під увагу анальфабетизм наших політиків і провідників в міжнародних справах... Майже всі наші провідники поставили карту на Центральні Держави — ця карта була побита... Я прийшов до керуючої ролі в проводі української політики відносно пізно, — якщо не згадувати взагалі тяжкої історичної спадщини минулих віків, яка виявилась у загальній непідготовленості народу до самостійного життя... Я гадав і сподівався, що спільна акція Галицької і Наддніпрянської армій допоможе її направити... Політика Галицької армії, чи вірніше її командування ці надії розвіяла... Щоб врятувати ситуацію, мені і моїм політичним однодумцям нічого не залишилось, як забезпечити себе від Польщі, спробувати боротись проти Москви... На жаль і тут міжнародні обставини були проти нас: поляки зрадили. Зброї від Европи ми не дістали. Решта всім відома... Тільки нечесний демагог може дозволити собі говорити про те, що Петлюра

продав Галичину, Волинь тощо... Все це справляє враження, ніби справа з українською державністю взагалі безнадійна. Я так не думаю. Я вірю й певний, що Україна як держава буде... Я думаю, що шлях української державности стелиться насамперед через Київ... Тільки тоді, коли українська державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді можна думати, як про якусь реальну річ, про збирання українських земель, захоплених ворогами... У мене нема розчарування ні в нашому народі, бо він є такий, яким його зробили обставини, часом сильніші від нього, ні в його здібності до самостійного життя, бо ця здібність буде розвиватись і зміцняти його. Ситуація, в якій він опинився сьогодні, не є вічною, ні безнадійною. Змінити її до деякої залежить від напруження власних сил і можливостей всім, кожному, завжди, усюди".

На закінчення дозволю собі своїми власними словами сказати про Симона Петлюру таке:

Перед нами життя чоловіка, що народився в провінційному місті від простих і скромних батьків. Він виріс, провів своє дитинство і дістав середню освіту в тому самому провінційному місті. У зрілому віці він займав скромні, мало платні посади, заробляючи на життя писанням статтей на суспільні теми.

Він ніколи не написав ніякої книжки. Він ніколи не ходив до професійної або військової школи. Він ніколи не мав нормального родинного життя. Він ніколи не мав свого власного будинку.

Цього чоловіка винесла на керівне становище стихія національної революції виключно завдяки його енергії та особистим природним здібностям. Цей чоловік опинився в оточенні не завжди ідейно стійких людей. Він часто потрапляв в оточення ворогів, що намагалися знищити його. Багато з його друзів втекли від нього, зрадивши його. Він перейшов через перемоги, невдачі і пониження. Він був несправедливо обвинувачений у речах і вчинках, яких він не робив. Його переслідували неприятелі, як злочинця, яким він не був. На його адресу посилали погрози, засуди і прокляття, яких він не заслужив. Він перейшов через митарства біженця в найнесприятливіших умовах. Він був несправедливо засуджений на страту безпідставно, підло, облудно. Далеко від його рідної землі його вороги відібрали від нього єдине, що він мав — його життя.

І ось на протязі півстоліття цей чоловік залишається бути центральною фігурою історії своєї землі: усі армії і полки, що відтоді ходили по його землі, усі полководці і коменданти, що воювали й руйнували його землю, усі володарі й вожді, усі іноземні уряди і парляменти, — не спромоглися затьмити імені цього чоловіка, як символа й провідника національної революції.

ВОЖДЬ

На кладовищі Монпарнас у Парижі
— могила Симона Петлюри...

Гробниці і хрести — в мутній затоці ногі,
Неначе кораблі, що збилися в пітьмі.
Вони іще пливти, вони ще жити хочуть,
Ще дихати, бодай камінними грудьми!
Дай руку, дай!.. Дарма, ніщо не окриля,
Ніхто не кличе їх в блакитну висоту.
Вони не попливуть. Вони у тім порту,
Де мертвим якорем тримає все земля.

Мовчить останній порт, хрестами перев'ятий,
Замислений, німий. Ледь устає трава
Біля масивних плит. І плити — з нею встати
Хотіли б теж! Бодай одна, жива,
Мала порушина!.. Які ще сили тут
Пригаїлись, пригавлені навік!..
Прислухайтесь вногі, як нароста в порту
Підземний гуркіт і підземний крик.

І з хмари кораблів — один вбере ту силу,
Ту спрагу жити знов, той поклик встати, йти.
Не руки і не хрест — над ним замають крила,
Щоб понад землями нескорено пливти.
Зведеться капітан. Обвітрений. В диму.
На грудях — знаки ран, неначе ордени.
Тугий зелений френг, і зброя при йому,
І кулі при йому, ті, що дали вони...

Він зрине, наче смерть. Уріжеться набосм
В поблідлі небеса сполоханих країн;
Він викличе юрбу — і стане над юрбою,
Покличе націю — і встане із руїн!
Прощай, останній порт — гужинний Монпарнас!
Дороги і вітри — прослалися на схід,
Де аж гримить земля, і небо, і наріл:
— Петлюра поміж нас! Петлюра поміж нас!

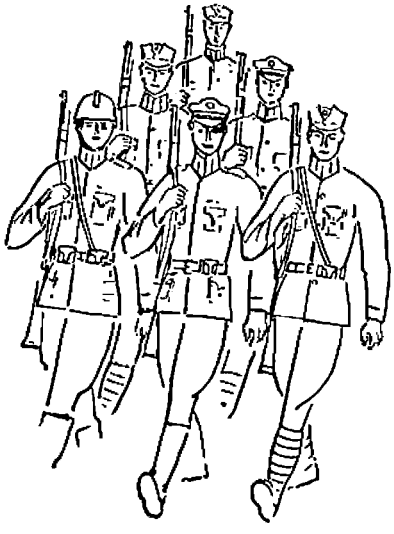

Спогади про початок визвольних змагань

Корнель Ніщименко

В 1917-1921 р.р., коли український нарід після довговікової неволі прокинувся і боровся за свою свободу, мені доля судила бути учасником нашої визвольної боротьби.

Вже ціле півстоліття відділяє нас від тої славної доби і вже мало серед нас залишилося наочних свідків і учасників тих вікопомних подій. Тому я хочу поділитися своїми спогадами і подати може деякі дрібні, але характерні фраґменти й деталі, щоб на конкретних фактах накреслити тло, на якому відбувалися тогочасні події, що може нам помогти до їх зрозуміння.

У своїх спогадах я обмежуся лише до того, що я сам бачив, чув, у чому брав участь особисто, а найменше писатиму про те, що відомо з історичної чи мемуаристичної літератури.

У своїх спогадах я обмежуся липодій, що відбувалися в часі від початку революції в Росії 1917 р. та утворення Української Центральної Ради до приголошення 3-ім Універсалом Української Центральної Ради 20-го листопада 1917 р. Української Народної Республіки, відколи фактично і правно започатковано існування новітньої української держави.

***

Революція 1917 року почалась в кінці місяця лютого (ст. стилю) в тодішній столиці царської Росії — Петербурзі. Вона мала за мету переможне закінчення війни з центральними державами. Розклад і корупція в царському уряді, його повна нездарність мобілізувати сили держави для успішного закінчення війни, погане постачання воєнного фронту, брак харчів і палива у містах і харчові розрухи у столиці через брак транспорту, таємні спроби царського двору порозумітися з Німеччиною і голосна распутінщина, загрожували повним розвалом держави.

Революцію почали не маси збунтованого народу, не військо, а змова

осіб, які найближче стояли до царя, стовпи самодержавія. Це був державний переворот, насильна зміна влади без участи народу. На чолі змовників стояв князь Львов, член Державної Думи, голова міста Москви Ґучков, член Державної Думи і голова чорносотенної організації Пурішкевич, голова Державної Думи малорос Родзянко. Це були ті, що ненадійно спинили поїзд, яким цар вертався з фронту до Петербургу і зажадали від царя зречення від влади. Цар без спротиву зрікся за себе і свого 11-літнього сина Олексія. У пляні змовників було залишити царем Олексія, а до його повноліття встановити реґенційну раду. Потім вони зверталися до брата царя Михайла, але той відмовився, заявивши, що для його згоди стати царем він мусить мати законно виявлену волю народу. Після того повноту влади до скликання установчих зборів, які мали встановити форму державного устрою і влади, перебрав на себе Тимчасовий Уряд, на чолі якого став згаданий вже князь Львов, який дібрав інших членів уряду.

Все, що діялося в Петербурзі протягом тижня від зречення царя — для України, як і всієї Росії, було таємницею.

Спочатку в газетах появилися натяки про зміни в уряді, навіть, що цар зрікся влади, але все це, як ніким не потверджені поголоски. Аж потім, після кількох днів, появилися в газетах офіційні повідомлення про утворення тимчасового уряду і про події, що його попереджували.

Не хотілося вірити, що після 300-літнього самодержавного панування династії Романових так ненадійно просто, без жадного спротиву, скінчилося це панування, яке почалося з малого, відсталого, відрізаного від світу московського князівства, яке під його владою поширилось до розмірів колоса на 1/6 земної поверхні і проковтнуло до 130 народів, у тому числі і нас українців.

Як представлялася справа в Україні перед революцією 1917 року, дає нам спроба обчислення свідомого українського активу, яку пробували зробити в київській „Українській Громаді" перед початком 1-ої світової війни. На всьому просторі тодішньої Росії від Тихого океану до Балтійського моря і західніх кордонів з Німеччиною, Австрією і Румунією і від Льодового океану до Чорного моря і кордонів Персії і Китаю налічили всього одинадцять тисяч — це члени „Українських Громад" в більших центрах України і Росії, передплатників українських часописів, кооператорів, різних службовців тощо. Зрозуміло, що така статистика не врахувала „потенціональних" українців, не видних за поліційного царського режиму, які усвідомилися і активізувалися в часі революції, які дали сотні тисяч маніфестантів, що йшли під українськими прапорами та вимагали волі для українського народу та без примусу, добровільно, в рядах української армії боролися, жертвуючи своє життя за українську державу.

Від початку війни до революції не було в Україні ніодної української публікації, всі українські організації, політичні і культурні, були заборонені. Якщо і були якісь прояви національного життя, то назовні їх не було видно, бо українство з початком війни проголошено за рух протидержавний, рівнозначний з державною зрадою.

З початком революції треба було наново починати збирати й організувати слабі, дуже проріджені сили. Крім того, більшість того невеликого активу була у війську, розкидана по воєнних фронтах і широчезних просторах імперії. Що ж до маси українського населення, то це були люди без національного імени, які хоч і не вважали себе москалями, але не називали себе українцями, а в ліпшому випадку звали себе малоросами, а загально „тутешніми", або

„православними" у відрізнення від жидів та поляків.

Отож не треба дивуватися, що першою публікацією Української Центральної Ради, якою вона легітимувала себе перед своїм народом, якого інтереси репрезентувала і захищала, була брошура „Хто такі українці і чого вони хочуть" авторства голови Центральної Ради і першого президента УНРеспубліки, М. Грушевського.

Якщо ці маси на протязі кількох місяців усвідомилися, як українці, це величезна, сказати б епохальна заслуга проводу і діячів Центральної Ради.

Усвідомивши це, можемо дати собі відповідь на поширене питання теперішнього молодшого покоління, чому Українська Центральна Рада так поволі, ніби під примусом подій, відважилась на проголошення Української Народної Республіки, прогайнувавши цілих дев'ять місяців. Ці нетерпеливці не беруть під увагу того стану національної свідомости українського народу, в якому нас застала революція, а ці обставини були такі, як їх у своїй пророчій уяві з болем душі передбачав геніяльний Тарас, коли в розпуці голосив: „мені однаково, чи буду... але не однаково мені, як Україну злії люди присплять лукаві і в огні її окраденую збудять, ох не однаково мені". Вірю, що Шевченко не кинув би слова докору, як то часто в моді тепер, а благословив би тих людей, які взяли на свої рамена здавалось непосильне в тих обставинах завдання серед вогню і бурі революції вивести приспаний український нарід на шлях державного усамостійнення, засвітити перед ним ідеал державної незалежности і соборности. Вони це зробили, і 4 роки в нерівній боротьбі, звідусіль оточені ворогами, при ворожому наставленні могутніх тодішніх керманичів світу, переможені ворогами, залишили нам заповіт докінчити почате ними діло визволення нашого народу.

***

Революція застала мене в Одесі в офіцерській школі. Начальником школи був Михайло Омелянович-Павленко, пізніше наш славний генерал, командант УГА, що уславився командуючи зимовим походом в большевицькім запіллі. Тоді це був російської царської гвардії офіцер, ранений військовий інвалід, нагороджений за хоробрість найвищим військовим орденом Ґеорґія.

Це була т. зв. студентська офіцерська школа, яка комплектувалась виключно з покликаних до війська студентів високих шкіл. На 300 т. зв. юнкерів у школі знайшлося ледве 20, що походили з України, решта з центральних і східніх московських областей. Це було наслідком політики російського уряду перемішувати населення. Так само коли мене, як абсольвента Київського Університету, покликали у Києві до війська, то відразу дали мені подорожні документи з призначенням до полку в Царицині на Волзі, пізніше перезваному на Сталінґрад, а тепер на Волґоґрад. Переважаюча частина вояків і старшинського складу того полку були українського походження. Коли вибирали із складу прибулих новобранців кандидатів на офіцерів для відсилки до офіцерських шкіл, то всіх, хто походив з України, відсилали до шкіл в Росії і Сибірі, а москалів та інших слали в Україну. Лише випадково до групи 300 вояків, що мали їхати до Одеси, тому що залишились незаповненими 20 місць повного комплекту, коло 20 осіб, що походили з України, були додані до групи, яка була призначена до офіцерської школи в Одесі. Разом зі мною в тій групі був відомий наш архітект, проф. Вол. Січинський, що того року скінчив в Петроґраді інститут цивільної інженерії і був покликаний до війська.

Коли ми освоїлися у школі, то рішили об'єднати українців в українському гуртку з метою усвідомлю-

ючої праці, обміну інформаціями з поза школи, бо шкільний режим цілком відокремлював від зв'язків із зовнішнім світом. До гуртка ми залучили коло 12 осіб і у вільних від військових вправ і науки хвилинах, не звертаючи на себе уваги, сходилися в їдальні або читальні на гутірку. Але знайшовся між нами киянин Карпенко, який із патріотичної пильности доніс начальникові школи про існування гуртка і мене, як голову гуртка, покликали на допит. Начальник школи заявив, що йому відомо про існування нелеґального гуртка, що згідно з військовим статутом воякам, а тим більше офіцерам найгостріше заборонено належати до політичного об'єднання, а тим більше творити його в межах школи, що цей проступок прирівнюється до протидержавної чинности і що він віддає мене до воєнного суду, та що найменша кара, яка може бути мені дана, це негайна висилка на фронт у ранзі рядового солдата без права підвищення ранґи чи якої пільги. В своє оправдання я покликався на його ж власні слова на викладах з воєнної тактики, що найміцніші військові з'єднання найкраще утворювати з осіб пов'язаних територіяльним походженням, т. зв. земляцтвом.

На цьому принципі ми об'єдналися, бо ми всі є „малороси" та що в нашому пляні було запросити до проводу гуртком його, як нащадка славного козацького українського роду, але не насмілювалися, бо не знали як найкраще це зробити. Пов'язання його з українством спочатку обурило начальника школи, але видимо також заінтересувало. Пізніше в розмовах під час допитів у справі ширення „мазепинства" у стінах школи, він все допитувався, звідки я знаю і що саме про його походження. Я переказав йому все, що пам'ятав з історії війська запорозького проф. Яворницького, де є згадка про здогадного його предка, що разом з Чепігою і Головатим організував чорноморських козаків із бувших запорожців, а пізніше оселився на Кубані і поклав початок кубанського козачого війська.

Пізніше мені вдалося роздобути в бувших членів одеської української громади історію Яворницького і вже спільно у вільних хвилинах ми студіювали її, забувши про воєнний суд, який очікував мене. Спільні читання і розмови зближили нас. Так почалося освідомлення і навернення на українство нашого славного генерала. Хоч ще деякий час навіть після початку революції ген. Омелянович-Павленко, як вірний вояк, уперто твердив, що поки його не звільнять від зложеної ним присяги, він залишиться їй вірним. При загальному розкладі російської армії і безсиллі тимчасового уряду, нову точку опертя знайшов генерал, усвідомивши себе як українець та віддавши себе на службу українському народові. На спогад співпраці в тих початкових часах української революції він пізніше подарував мені свою книжку про „Зимовий похід" з присвятою: „Дорогому ученику й учителеві — М. Омелянович-Павленко".

Спинився я на епізоді з ген. Омеляновичем-Павленком, щоб ілюструвати, як будила і збирала Україна своїх розгублених в московських нетрях дітей в такому грізному часі, коли треба було єднати сили для державно-творчої роботи, а ми мусіли толкувати своїм людям, хто такі українці і чого вони хочуть. Але і для цієї роботи мало було рук та й ті в більшості у часі війни були розкидані поза межами України. Але, вернемось до початку революції в Україні, як я її бачив і переживав, бувши в тому часі в Одесі в офіцерській школі.

Кілька днів доходили до нас лиш глухі чутки, про якісь зміни в уряді в Петрограді, бо зв'язок із столицею був перерваний, аж нарешті за тиждень у місцевих часописах появилися офіційні вістки про утворення

тимчасового уряду і про зречення царя. Напочатку здавалося це неймовірним. В інформаційних цілях був нав'язаний покищо таємний контакт з сусідніми полками та офіцерськими школами і рішили, не повідомляючи начальства, самочинно в умовлену годину зробити маніфестацію на знак підтримки Тимчасового російського Уряду. Тому, що справа була приготована протягом ночі, начальство було поставлено перед доконаний факт, коли вранці, замість іти за місто на військові вправи, які були визначені на той ранок, ціла школа вишикувалась на подвір'ї до маніфестації й очікувала, коли надійде сусідній запасовий полк, щоб прилучитися до нього. Знову конфлікт з начальником школи і знову начальник школи телефонічно повідомляє начальника військової округи ген. Маркса про бунт у школі і просить, щоб віддати до воєнного суду уже не мене, а його, начальника школи, бо він, згідно з військовим приписом, не вжив військової сили включно із зброєю для припинення бунту. Але начальник округи мабуть уже знав про заплянову маніфестацію і порадив нашому начальникові прилучитися до маніфестації і бути на чолі школи. За кілька днів відбулася друга маніфестація, заряджена згори начальником округи, з участю всього ґарнізону ,з оркестрами, з червоними революційними прапорами. Наш український гурток виступив як окрема чота з українським прапором, пошитим за наказом начальника школи в шкільній швальні, на який із шкільної каси він асиґнував 25 карбованців. Цікавий деталь, що командний склад школи приєднався до української чоти і причепив собі на груди українську відзнаку, бо волів іти хоч під українським, але національним прапором, а не червоною стяжкою.

Це були початки, коли ми українці мали досить мряковинну, конкретно не з'ясовану уяву про свої остаточні цілі, і вірили, що свобода, яка настала, автоматично здійснить наші нез'ясовані конкретно мрії про вільну Україну. Також і москалі дивились на український прапор і відокремлення українців в осібну групу, як на невинну річ, ґеріональну особливість одного цілого. Це були для всіх радісні, щасливі початки як тоді казали „безкровної революції". За цим прийшли збори делеґатів від усіх військових частин одеського ґарнізону для утворення центрального керівного органу, який стояв би на сторожі завоювань революції, над усіма органами військової і цивільної влади міста і округи.

На зібранні школи мене делеґували від школи на те зібрання, яке називалось „совет солдатских и офицерских депутатов", який пізніше об'єднався з таким же „советом рабочих депутатов". На тому зібранні був обраний т. зв. „испольнительний комитет", виконавчий комітет, до якого також вибрали і мене. Розглядаючись між членами цього верховного одеського ареопагу найшлися там аж вісім таких, що називали себе українцями і утворили з себе українську фракцію виконавчого комітету — це на 60 членів виконавчого комітету. На чолі стояв капітан чорноморської фльоти Зарудний, пізніше військовий аташе українського посольства в Туреччині, але в цьому часі і він до українства ще не признавався, а всюди ходив на чолі своїх матросів, починаючи і кінчаючи свої запальні промови співом марсельєзи. З цього бачимо, які слабі і розпорошені були в початках сили українців. Вони не були скоординовані, а тому були не ефектовні. Це був спонтанний, інстиктовний відрух, який ширився і втягав найширші маси. Лише утворення в столиці — Києві Української Центральної Ради почало збирати ці розпорошені сили і координувати їх діяльність.

В цьому ж часі в Одесі, за почином військового лікаря українського самостійника д-ра Луценка утворилася українська військова рада, яка

дала почин до створення 26. IV. 1917 р. одеського українського військового коша. Так почав розростатися і ширитися український рух в першій мірі серед війська, бо весь активний елемент в часі війни був у війську.

З Києва доходили вістки про скликання Національного Конґресу, про утворення Центральної Ради й автономного українського уряду. В початках червня до школи прийшло покликання від Центральної Ради на 2-ий військовий з'їзд. Одночасно начальник одеської округи повідомляв, що військовий міністер Керенський заборонив з'їзд. Наш начальник школи після короткої надуми вислав мене на з'їзд, як представника школи, з наказом запевнити уряд Центральної Ради про повну підтримку її починань для добра українського народу.

В Києві, під палаючим червневим сонцем, кипіло життя. Здавалось, що вся людність міста на вулицях приймала участь у вирішуванні української справи на безконечних народних мітинґах, які спонтанно утворювалися одночасно в різних частинах міста. Пекуча для одних, а дразлива і болюча для других тема.

Центральна Рада зажадала від Тимчасового Уряду прийняти вироблений Радою автономний статут України, і домагалася передачі автономному українському урядові справ культури й освіти, всієї адміністрації краю, економічних, бюджетових та військових справ. Українські військові частини мають бути перенесені на територію України і будуть творити українську національну армію. У справах міжнародних Україна не визнає жадного акту зробленого без попередньої згоди українського уряду. На вуличних мітинґах майже доходило до бійки між оборонцями становища уряду та противниками. Кричали: це узурпація влади, ніж у спину революції.

Тим часом перед будинком Центральної Ради безконечна вояцька черга делеґатів на квитки для вступу на військовий з'їзд. Глузують із заборони з'їзду. По полудні приміщення театру Садовського в будинку Народного Дому на Васильківській вулиці переповнено вщерть. Солдати, офіцери, матроси. Багато делеґатів на вулиці, бо в будинку нема місця. Головує Винниченко.

Наступного дня 2.308 делеґатів заповнили партер і всі балькони театру. На сцені члени Генерального Військового Комітету на чолі з С. Петлюрою. Серед напруженої тиші входять члени Генер. Секретаріяту. Громом оплесків зустрічають появу на трибуні голову уряду Винниченка. Він повідомляє про відкинення російським Тимчасовим Урядом пропонованого українським урядом автономного статуту України та з'ясовує неможливість співпраці з російським урядом, і що в цих обставинах свою долю повинен рішати сам український народ. Члени з'їзду піднялись і стоячи вислухали Перший Універсал Центральної Ради. Вибух ентузіязму був такий великий, що від окликів „слава" здавалося стіни здригалися. Промовці запевнили уряд про готовість мільйонових мас українського вояцтва прийти на допомогу зі зброєю в руках, запевняли, що життя віддадуть для Батьківщини і для перетворення Універсалу в дійсність. Це робило вплив і мало велике моральне значення для праці уряду і Центральної Ради.

Я поїхав на з'їзд, як представник школи, якої ніяк не можна було назвати українською військовою частиною, бо українців там було обмаль. Але формально я представляв на з'їзді 300 офіцерів або кандидатів офіцерів школи, як частину декларованої на з'їзді маси українського війська. Пізніше, на 3-му З'їзді Військовому я заступав цілу дивізію війська, це значить около 20 тисяч вояків.

Треба однак підкреслити, що військові з'їзди, які у критичних і вирішних хвилинах скликала Цен-

тральна Рада, були підставою для рішень, які були зворотними пунктами в напрямі до усамостійнення України. Так Перший Універсал Центральної Ради, коли вона проголосила, що од нині будемо самі творити своє життя, не оглядаючись на дозвіл чи згоду Тимчасового російського правительства, базувався на ухвалах Першого Військового З'їзду 18 травня 1917 р. Другий Універсал був висліdом 2-го Військового З'їзду, а Українська Народна Республіка була проголошена на категоричну вимогу 3-го Військового З'їзду.

На з'їздах була репрезентована тодішня зодягнена у військові уніформи еліта українського народу. Аналізуючи працю, пророблену військовими з'їздами, можна з певністю сказати, що рішальну ролю у будівництві української державности 1917 р. мали військовики і їх з'їзди та представництво військовиків у Центральній Раді. Український провід — Центральна Рада, плив на бурхливих хвилях революції, ведучи певно, але обережно український корабель, оминаючи зударів і непевних потягнень, які могли його розторощити. Він використовував кожну нагоду, щоб скріпити свої позиції назовні і внутрі.

Вже після 1-го Військового З'їзду 18 травня, який покликав до життя Український Генеральний Військовий Комітет (ніби генеральний штаб), а особливо після 2-го Військового З'їзду (18-23 червня 1917), який обрав Військову Раду з 130 осіб до помочі Ген. Військовому Комітетові, були покладені підвалини для створення Української Національної Армії через виділення українців в окремі українські (за територіяльним походженням) військові частини ще при існуючих загальноросійських частинах (українські сотні при полках, полки при дивізіях, дивізії і корпуси при арміях). Остаточною метою була українізація цілого південно-західнього фронту. В умовах війни, це була складна, тяжка до переведення і небезпечна з погляду воєнного операція. Не диво, що вона відбулася з великими труднощами, до певної міри самочинно, при спротиві російського командування. Для цього потворились при арміях армійські українські комітети, при корпусах — корпусні, дивізійні і т. д. комітети, які згідно з інструкцією Українського Ген. Військового Комітету переводили цю працю у війську. Помагало українцям те, що в армії при загальній утомі від затяжної війни і розкладовій большевицькій агітації за мир і негайне закінчення війни, цілком підупала дисципліна і послух. В протилежність до цього виділені українські частини були остоєю порядку, зразково здисципліновані і споєні. Зрештою і російське командування почало задивлятися і покладатися на українізовані українські частини як найбільше певні з військового погляду, і чим далі опір проти українізації меншав.

Здавалося, що внедовзі буде створена велика українська національна армія, на яку зможе спертися український уряд. Гірше стояла справа з утворенням цілком окремих від російської армії військових формацій, які мали б підлягати виключно українській владі. На них задивлялася російська влада і військове командування, як на зрадників держави і революції. На цьому ґрунті виникали гострі конфлікти і навіть криваві сутички, як то сталося з обстрілом одного з полків в Києві, а також збройні конфлікти при організації Полуботківського полку.

Але загальний розклад російської армії, складовою частиною якої були українізовані частини на фронті і в запіллі, вкінці не оминув і українських частин. Загальна утома від чотирьох років війни, розкладницька пропаґанда большевицьких аґітаторів за припинення війни, привабливі гасла волі і незалежности для всіх народів, земля селянам і фабрики робітникам і т. п., частинно пере-

тягали на ворожий бік або невтралізували не зовсім стійкі маси українського війська. І лише порівнюючи невелика скількість українських патріотів не пішла на облудні московські гасла та лишилася вірною ідеї самостійної Української Народної Республіки. На долю цих наново сформованих військових частин з добровільних залишків з первісних значних військових формацій випала оборона України перед большевицько-московською навалою.

Вкоротці після повороту з 2-го Військового З'зду, у липні 1917 р. я був відкомандирований на поповнення офіцерського складу запасового полку в Павлоґраді на Катеринославщині. В цьому часі наспіла до полку вістка, що заходами українського військового генерального комітету на фронті українізовано цілий корпус, на чолі якого стоїть ґен. П. Скоропадський (пізніший ґетьман). В корпусі були вільні старшинські місця. Зрозуміло, що всі, у кого билося українське серце, хотіли бути в тому українському корпусі, не зважаючи на те, що корпус стояв на фронті, а звичайно на фронт ніхто не поспішав. Я, як свіжоприбулий до полку, не приходив в увагу, як кандидат до українського корпусу. Тим часом у місті відбувалися вибори до міського земського повітового уряду на основі нового демократичного закону. Ішла гарячкова аґітація, потворилася маса дотепер нечуваних партій російських і українських, які змагалися за голоси виборців. Хоч Павлоґрад, повітове місто, на 90% українське, в тому часі дійсних свідомих українців виявилося не багато, але завзяття і почуття відповідальности національних цих українських неофітів було неабияке. Насамперед поділили між собою ролі, хто до якої української партії має належати, від кожної партії спільно визначили кандидатів і на передвиборчих зборах кожної партії з'являлися члени усіх інших партій, підтримуючи солідарно промовців і їх гасла. Наслідком того не було роздрібнення сил, враження масовости, але у змаганнях із загально-російськими партіями осталися далеко позаду. Вибори до демократичного самоврядування по містах України всюди показали величезну перевагу росіян і жидів. Наприклад, у Києві, на 125 міських радних, українські партії здобули лиш 25 мандатів; у Житомирі на 98 радних — 9 українських, в Одесі на 120 — тільки 5 українських, у Катеринославі на 110 радних тільки 11 українських. Так само і в менших повітових містах — Умані, Вінниці, Черкасах, Чернігові українці здобули лише незначну меншість. А це ж були цілком вільні вибори. Тому то робота й політика Центральної Ради у великій мірі висіла в повітрі, бо не спиралася на більше культурну й звиклу до організацій людність міст.

Подібне явище було поширене, бо до революції 1917 р. не було партійного політичного життя в Україні, а у великих містах існували просто українські громади, які об'єднували всіх свідомих українців і не мали окресленої партійної програми. З українських партій, які були чинні в часі революції 1905 р., в наслідок переслідувань в часі реакції 1907-1914 р., залишилась напівлеґальна культурницька інтеліґентська просвітянська партія — Т-во Українських Поступовців „ТУП", та нелеґальна Українська Соц. Демократична Робітнича Партія ,нащадок колишньої Революційної Української Партії. У більших академічних осередках були спроби серед студентської молоді творення партії Соціял Революціонерів, але ця партія статутарно оформилась лише в часі революції 1917 р. Інші політичні партії потворилися пізніше в часі революції.

З українських партій найчисленнішими під час революції і найбільше впливовими були партії Соц.-Революціонерів і Соц.-Демократів, бо кожна активна людина, яка претен-

дувала на якусь ролю в громаді, муси́ла належати до якоїсь партії. А принцип вибору партійної приналежности у тих, хто не орієнтувався в партійних програмах, був нескладний. Селяни, або своєю працею й інтересами пов'язані з селом — зголошувались до партії Соціял-Революціонерів. Кого лякала заголосна назва соціялістів та ще й революціонерів, вписувалися до прибудівки партії С-Р, т. зв. „Селянської спілки" або „Селоспілки". Робітники а також міська інтеліґенція соціялістичних поглядів звала себе соціял демократами. Решта це дрібні, мало впливові, інтеліґентські партії соціялістів-федералістів (цю назву прийняло ТУП), соціялістів-самостійників. В тих часах назва „соціяліст", „соціялістичний" була дуже популярна і не диво, бо коли розпалася задушлива атмосфера царизму, тоді маси полонила соціялістична ідея соціяльної справедливости, про яку мріяли в феодальних умовах царизму, як участь населення в управлінні державою через загальне виборче право, восьмигодинний робочий день, скасування станових привілеїв, скасування великої земельної власности, — а за ці гасла за умов царату боролися лише соціялістичні партії. Тому то всі партії, щоб бути популярними, пододавали до своїх назв слово „соціялістичний", хоч деякі з них у своїх програмах нічого спільного з соціялізмом не мали. Тому обвинувачення, яке часто кидають у сторону діячів Центральної Ради, що соціялісти майоризували Центральну Раду і уряд, не допускаючи представників інших партій, в тих обставинах не мали підстав.

Сама Центральна Рада в перших днях революції постала з ініціятиви Т-ва Українських Поступовців (не соціялістів), і перша президія Центральної Ради складалася: голова — М. Грушевський, вибраний заочно, бо ще не повернувся з московського заслання. Він належав до ТУП, Волод. Науменко (ТУП і кадет), Дм. Дорошенко (ТУП) і Дм. Антонович (С. Д.) В своєму першому складі Центральна Рада домагалася лише заведення української мови в школах, суді, урядах і церкві. Та нічого не згадувала про автономічні чи федералістичні вимоги, лише заявляла загально, що український нарід має бути господарем на українській землі. Лише з приїздом М. Грушевського, вимоги Центральної Ради стали ширші. Він поставив Центральній Раді завдання здобути автономію для України. Сам Грушевський вписався до партії СР. Але для практичного здійснення цієї вимоги на початку революції українських сил не вистачало. Тому у квітні (17-21) Центральна Рада скликала Український Національний Конґрес з делеґатів партій, культ-освітніх і господарських установ, військових, селянських і робітничих організацій, від діячів громадських установ, як також від діячів Галичини і Буковини, т. зв. закладників, вивезених російською владою в часі війни по зайняттю Галичини і Буковини. Число учасників конґресу було 1.500. Наради проходили в атмосфері величезного піднесення і однодушности.

Конґрес ухвалив домагатися територіяльної автономії для України, що українці повинні невідкладно творити основи автономного життя, щоб на майбутній мировій конференції взяли участь представники України. Соціяльно-економічні справи не були на програмі Конґресу. Конґрес реорганізував Центральну Раду і встановив склад її в 150 членів.

Ще поки Конґрес зібрався, то національні меншості підняли в пресі і в публічних виступах галас, що українці хочуть відділитися від Росії, забити ніж у спину революції і загрожували силою зброї розігнати конґрес і Центральну Раду. Російські і жидівські меншості лякали українських селян, що Центральна Рада хоче відділити Україну від Ро-

сії й залишити її в руках поміщиків і капіталістів, а селянство не побачить землі, як і за царя. Ця агітація не залишилася без впливу, але не зважаючи на зовнішні й внутрішні перешкоди, український рух розвивався, росла свідомість мас, стихійно й інстиктивно об'єднуючи українців у своїх селянських спілках, у військових та робітничих організаціях. Центральна Рада, почавши свою організацію з рядів нечисленної української інтеліґенції, протягом кількох місяців зуміла знайти піддержку в селянстві, у війську та українськім робітництві.

Тільки місяць довелося мені затриматися у запасному полку в Павлограді. В полку, так само як і серед мешканців міста, було лише кілька старшин, які признавалися до українства, решта були общероси, а вояцька-солдатська маса без обличчя національного і політичного.

Виїхали ми майже цілим полком на поповнення досить надщербленої в боях дивізії на т. зв. румунському фронті, в центрі Румунії. Дивізія (4 полки) була на відпочинку в кількох кілометрах від фронту. Щоб зайняти вояків у вільних годинах від військових вправ, був організований т. зв. народний університет, де навчали і виховували вояків на свідомих громадян тепер вільної Росії. Для вояків українського походження я викладав історію, у зв'язку з географією України. Було літо і зайняття відбувалися під відкритим небом. Ніколи в моїй пізнішій педагогічній практиці я не мав більше вдячної авдиторії. Слухачі ловили кожне слово викладу, все було нове, нечуване. Але вкінці жовтня я був змушений залишити свою педагогічну працю, бо з Києва, з Центральної Ради, через штаб армії, прийшов наказ вислати на 3-ій військовий з'їзд делеґата від дивізії.

Команда дивізії уладила дивізійні сходини представників від усіх полків, сотень і відділів для вибору кандидатів. Мої слухачі виставили мою кандидатуру, але інші мали свого кандидата, катеринославського робітника-металюрга, розаґітованого большевика, по прізвищі Півня, який збігом обставин належав до моєї сотні, ходив на мої виклади і мабуть зерно української свідомости запало в його серце. При голосуванні він зібрав трохи більше голосів ніж я, бо дивізія була національно мішаного складу, але коли під оплески виборців він вийшов на трибуну для подяки, несподівано заявив, що він дякує за довір'я, але тому що в українських справах він не визнається, то зрікається вибору в мою користь і просить усіх, хто на нього голосував, віддати голос на мене. Його пропозиція була прийнята без спротиву через аклямацію і я, як уповноважений делеґат дивізії виїхав на 3-ій військовий з'їзд у Києві, де представляв 20.000 вояків української й інших національностей. Наші історики і публіцисти люблять послуговуватися мільйоновими числами (3, 4, 5 мільйонів) українського війська, яке було заступлене своїми делеґатами на трьох військових українських з'їздах (І-ий з'їзд — 700 делеґатів, — 1 мільйон, 2-ий з'їзд — 2.500 делеґатів, — 2 мільйони, 3-ій з'зд — 2.750 делеґатів, 3-4 мільйони), та яке домагалось і горіло бажанням боронити УНР. В дійсности, як показує випадок зо мною, справа не виглядала так рожево. Щодо делеґатів на з'їзд, то в масі це був дійсно український актив, але виборці були далеко не такі, якими їх дехто хоче представляти, закидаючи Центральній Раді нерішучість і небажання використати патріотизм українських військових мас для проголошення незалежности України.

Нарешті я опинився в Києві. В порівнянні зі спокійним, майже сонливим, настроєм фронту, куди дуже скупо долітали вістки зі столиць і дальшого запілля, і де найгарячіші бажання й надії зв'язані з революцією скупчувались в одному пункті і бажанні найскорішого закінчення

війни і повороту до дому, Київ вирував. Вулиці зрання до ночі заповнені народом, переважно військом. Несподівано то в одному, то в другому місці, на принагідному підвищенні, приміщувались незнані промовці, що все знаходили гурт охочих слухачів. Враження таке, що люди забули про війну і дебатували про найрізноманітніші політичні справи. Неприємно, аж моторошно вражало, що в столиці України дуже рідко можна було почути вуличного промовця з українською політичною тематикою, а ще рідше українською мовою. А якщо порушувалась українська справа, то переважно з ворожим наставленням, що українці розбивають єдність революційного фронту, вживаючи крилату фразу, що українці забивають ніж у спину революції — мовляв, нащо відділятися, ми спільно терпіли, з одного кітла їли і т. п.

Мов острів серед моря уявляв себе квартал навколо приміщення Центральної Ради і найближча околиця, де вирувало цілком інше життя. Там дебатували українці. А було над чим дебатувати. Російський тимчасовий уряд не визнав Центральної Ради, як законодатного органу для України, а лише як дорадчий орган. Генеральний секретаріят мав стати урядовим органом тимчасового уряду. Так звану куцу автономію признано лише для 5 губерній — для Київщини, Волині, Поділля, Чернігівщини і Полтавщини. Генеральний Секретаріят на чолі з Винниченком подався до димісії, а новий секретаріят сформував Д. Дорошенко з більшістю соц-федералістів. Центральна Рада не погодилася з дуже помірковаою декларацією нового секретаріяту і знову доручила Винниченкові утворити новий секретаріят. Але тимчасовий уряд, погодившись на таку „куцу" автономію, перешкоджав Центральні Раді приступити до організації влади в Україні. Коли ж Центральна Рада постановила призначити вибори до Установчих Зборів України, російський уряд визнав цей крок за „державну зраду" і доручив прокуратурі в Києві почати слідство проти Ген. Секретаріяту за „державну зраду".

Тимчасом у Петрограді стався большевицький переворот і замість уряду Керенського прийшов на зміну большевицький совєт народних комісарів, на чолі з Леніним. За таких обставин відбувся в Києві 3-ій військовий з'їзд. Наради відбувалися в приміщенні цирку, бо інші приміщення були за тісні для тої кількости делеґатів. Величезне обурення викликало на з'їзді повідомлення про судове слідство, яке почав російський уряд проти Генерального Секретаріяту, про загальмування земельної реформи і нерішучість щодо ліквідації війни. З привітаннями з'їздові виступили бельгійські, французькі і румунські місії. На з'їзді прийнято постанову про створення самостійних українських військових одиниць усіх родів зброї та призначення українських комісарів від генерального військового комітету до всіх українізованих частин на фронті й запіллі. Центральній Раді з'їзд поставив вимогу проголошення Української Республіки.

Хоча большевицьке повстання в Росії перемогло, але в Україні, зокрема в Києві й околиці, сили Тимчасового Уряду ще були сильні, а большевики слабі. Штаб київської військової округи, вірний Тимчасовому Урядові, хотів ліквідувати Українську Центральну Раду, яку уважав за найбільшого ворога єдности держави російської, і для того стягнув із фронту до околиць Києва вірні військові частини. Тимчасом у Києві почалися бої між військами вірними Тимчасовому Урядові і большевицькими відділами. Центральна Рада не мала досить сили, щоб виступити одночасно проти військ большевицьких і Тимчасового Уряду ,а тому вичікувала чим скінчиться ця боротьба між росіянами за владу. З огляду на грізну ситуацію, учасники 3-го військо-

вого з'їзду ухвалили не роз'їздитися, а утворити з себе військову частину для охорони Центральної Ради і українського уряду. Коли війська Тимчасового Уряду відмовилися битися з большевиками й розбіглися, тоді Центральна Рада перебрала владу в Києві. Мені особисто припала роля встановлення української влади в подільській частині, звільненого від чужих військ, Києва. Про це мною вміщено широкий допис у „Свободі". („Свобода" 1963 чч. 214, 215, 216, 217). Тому що не всі цей допис читали й не всі ті, що читали, його собі пригадують, подаю дуже скорочений його зміст.

10-го листопада 1917 року, я дістав наказ С. Петлюри обсадити управу Подільського району міської поліції, що її перейменовано на міліцію, й перебрати на себе обов'язки комісара Центральної Ради і Генерального Військового Комітету. Для цієї мети мені підпорядковано всього сім козаків, що ставило можливість виконання завдання під великий знак запитання. Подільський район із Пріоркою, це найбільший район Києва, як простором, так і кількістю населення. Тут жили портові й торговельні робітники, переважно москалі, жиди й інші меншості. Поділ, як і решта Києва, переживав тоді драстичні часи. На вулицях були часті демонстрації, стрілянина, грабунки, пожежі, тощо. Моє завдання пощастило виконати без крововиливу. Тієї ночі, з наказу Українського Генерального Військового Комітету, Павло Богацький (помер в Австралії) зайняв Головне Управління міліції міста Києва, арештував комісара Тимчасового Уряду, поручника Григор'єва й сам став комісаром міліції міста Києва. В інших поліційних районах операція передачі влади не перейшла так легко. Приходилося вживати збройну силу й були ранені та вбиті. Усе ж, на ранок 11-го листопада, влада в українській столиці перейшла цілковито до рук Центральної Ради.

**
*

На З'їзді мене обрано делеґатом до Всеукраїнської Ради військових депутатів. Треба одначе підкреслити, що подвійна перемога — спочатку над досить міцними силами Тимчасового Уряду, а потім над большевиками — не була наслідком переваги „сили-силенної" українців, лише у висліді їхньої відваги й винахідництва. Військові сили українців були найслабші з трьох претендентів, що змагалися за владу. Хоч українська залога Києва й була велика, але ці багатолюдні українізовані полки, з голосними назвами „імені Сагайдачного, Богуна, Орлика, Шевченка" і т. п., були підо впливом підступної большевицької аґітації й тому оголосили „невтралітет" ... Лише незначний відділ добровольців і Полк охорони республіки ,що його утворено з делеґатів 3-го Військового З'їзду, спритно використали нагоду й захопили владу в столиці.

Центральна Рада не визнала утвореного, в наслідок перевороту в Петроґраді, большевицького уряду, так само як не визнали його народи Кавказу, Туркестану, Сибіру, та багатьох областей Росії. Доконаний факт перебрання влади в Києві українським урядом дав підставу до проголошення 3-ім Універсалом Української Народної Республіки. З обережности, Центральна Рада ще не зривала цілковито з Росією. Війна ще тривала й вона побоювалася австро-німецької окупації, в разі відірвання України від Росії. В Центральній Раді переважала думка, що народи колишньої царської держави спільно діб'ються вигідніших умов миру з Центральними Державами, ніж сепаратними переговорами. Тому саме Центральна Рада і дбала про удержання на заході фронту проти Центральних держав. Незалежно від того, Центральна Рада сподівалася паралізувати, підкресленням федерального зв'язку, ворожість національних меншостей і „ма-

лоросів", які думали всеросійськими категоріями й ніяк не могли сприйняти розпаду Росії на незалежні держави. Насправді ж, такої федеративної Росії, що її вони собі бажали, вже не було. Не зважаючи на федералістичні заяви, утворена 3-ім універсалом, Українська Народна Республіка була не фіктивна, а реальна, дійсно незалежна держава українського народу. Таке розуміння стану річей висловив виразно й переконливо, голова Центральної Ради, М. Грушевський, у своїй заключній промові, на сесії , 17-го листопада 1917 року: „Наші успіхи, осягнені за тих дев'ять місяців, величезні. Почавши із скромної організації культурних і професійних організацій, які зібрались в однім з маленьких приміщень цього будинку, ми перетворилися в орган найвищої влади, признаної цілою Україною. В сфері політичній ми зробили багато. Обставини склалися так, що ми осягнули навіть більше ніж ставили це своєю метою... Українські фракції в Центральній Раді, на останній сесії, зазначили, що стоять на ґрунті федерації, але обставини склалися так, що фактично Україна стала вже самостійною й незалежною республікою. Як признають усі найбільше риґористичні представники науки державного права, де упадає центральний об'єднуючий орган державний, там частини державної одиниці, які входили в те об'єднання, стають незалежними, самостійними державами. І не треба собі закривати очей на те, що Україна, наша Українська Народна Республіка, стала також самостійною і незалежною державою. Фактично, обставини поставили нас на тій меті, за котру вже в розвою самостійности нема куди йти". І далі: „Ми не являємось, як часто висловлюється, якоюсь новою, молодою республікою. Ми відновляємо тільки нашу державність, якою ми жили і яка була відібрана від нас проти нашої волі і з тим відібранням ми ніколи не мирились".

За таку незалежну державу, що її проголошено 3-ім Універсалом, уважали її уряди двох тоді могутніх великих держав — Англії і Франції. Уповноважений представник Французької Республіки при уряді УНР в Києві, ген. Табуї, повідомив у дипломатичній ноті, з дня 21 грудня 1917 (3-го січня 1918 р.), що уряд французької Республіки призначив його комісаром (послом) при Уряді Української Народної Республіки. Слідом за цим, представник Великобританії, Піктон Баґґе, склав заяву міністрові закордонних справ УНР, що британський уряд іменував його своїм офіційним представником при уряді УНР. Російський большевицький уряд ясно заявив, у його ноті, з 3-го (17) грудня 1917 р., що: Ми, Совєт Народних Комісарів, визнаємо Народну Українську Республіку, її право цілком відокремитися від Росії. Все, що торкається національних прав і національної незалежности українського народу, визнається нами, Совєтом Народних Комісарів, зараз же, без обмеження і безумовно". Підписали: Голова СНК В. Ульянов (Ленін) і нар. комісар чужоземних справ Л. Троцький.

2-го грудня 1917 року, Совєт Народних Комісарів розпочав, без порозуміння з урядом УНР, переговори з Німеччиною, Австрією, Туреччиною і Болгарією, а 5-го грудня підписав із цими державами перемир'я. Реакцією на це була нота уряду УНР до всіх воюючих і невтральних держав, наступного змісту:

„Генеральний Секретаріят подає оцим до відома всім невтральним і воюючим державам слідуюче: Третім Універсалом УРРади, з дня 20-го листопада 1917 р., проголошено Українську Народну Республіку. Цим актом поставлено її в інтернаціональне положення. Українська Республіка, зо своїм правительством, Генеральним Секретаріятом, вступає на дорогу самостійних міжнародних відносин. Тому що в 3-ім універсалі проголошено необхідним негайно заключити мир, Центральна Рада також постановила

прилучитися до перемир'я. Голова Ген. Секретаріяту В. Винниченко, Ген. Секретар для міжнародних справ — О. Шульгин".

З наведених документів випливає цілком ясно, як саме трактували автори 3-го Універсалу, проголошену тим Універсалом, Українську Народну Республіку. Була це самостійна і, в обставинах відсутности якоїсь центральної всеросійської влади, незалежна держава. Згадувана в тому Універсалі федерація фактично не існувала. У тих обставинах, Центральна Рада брала на себе непосильне завдання об'єднати, на федеративних началах, пробуджені народи, щоб у той спосіб забезпечити УНР від супремації Московщини. Але ті народи, ближчі і дальші сусіди України, були ще далеко позаду України щодо дозрілости до державного оформлення.

Отже, так часто згадувані в різних проголошеннях Центральної Ради і промовах чільних українських діячів того часу, федеративні заяви, були тільки модними і поширеними ідеями тих часів — братерства вільних народів, ідеями, що знайшли свій відгук у колишній Лізі Народів — сучасних Об'єднаних Націях. Само собою, було це також зовнішнім виявом почуття слабости, ще не повної дозрілости тодішнього проводу, а найголовніше — недозрілости широкого українського загалу, бож провід є завжди тільки дзеркалом загалу. А все ж, мусимо з гордістю признати, що ми були перші з усіх народів кол. Росії, які від самого початку революції, наперекір усьому, при найбільше несприятливих умовинах, проголосили й почали самі творити своє національно-державне життя. Водночас, проголосивши свою державну самостійність і незалежність, ще в листопаді 1917 р., ми тягли за собою й були прикладом для інших народів кол. Росії. І хоч звідусіль нас оточено ворогами; хоч керманичі тодішнього світу ставилися до нас вороже за те, що ми, рятуючи себе, відмовилися продовжувати війну в їх інтересах; хоч вони мстилися на нас за це й поділили нас поміж чотирма державами, то, все ж, не зважаючи на все це, ми найдовше витримали в боротьбі за свою державність. І сьогодні ми єдині з усіх народів т. зв. Совєтського Союзу, є активними на міжнародній арені, хоч і розсварені між собою. З'єднати нас може лише протиставлення чужій, ворожій силі, так як це було на рідних землях. У діяспорі ще далеко до цього. Хапаємося за надію й віру в наше молоде покоління, в те, що нові парості творитимуть нову кращу нашу суспільність. Чи це ще одна з багатьох наших ілюзій, покаже лише майбутнє.

*
**

Мені довелося бути не тільки членом Центральної Ради й приймати участь у нарадах її пленуму, її комісій та фракцій. До цих обов'язків дійшло ще членство Всеукраїнської Ради Військових Депутатів — дорадчого й помічного органа при Ген-Військовому Комітеті, — і адміністраційні функції комісара подільського району міста Києва. Поза цим, на прохання головного управління пошти і телеграфів, я викладав історію на вечірніх українознавчих курсах для працівників тої установи, мусів ходити на мітінґи по фабриках із доповідями про завдання і діяльність Центральної Ради, відвідувати українські військові частини для протидії большевицькій аґітації і т. д.

Вважаю за потрібне згадати про таке понадмірне перевантаження, бо воно було не тільки моїм уділом. Кожний з членів Центральної Ради та її установ буквально не мав часу не то що на відпочинок, але навіть, часом, на заспокоєння голоду. Роботи було забагато, а працівників незмірно мало. Отже, не диво, що багато дечого робилося наспіх і помилково, а виправляти помилки не було часу, бо в тих часах бурхливо-

го життя, тижні і місяці дорівнювали рокам спокійного й нормального часу. Тому, що всі ми були молоді, повні сили, енергії й запалу до праці, то втоми не відчували, але бракувало нам часу. Оскільки собі пригадую і, здається, не помиляюся, коли скажу, що пересічний вік членів Центральної Ради вагався навколо 30-ти років. Матусаїлом серед нас виглядав наш „батько" — це був признаний титул Грушевського, що мав у тому часі 50 років.

Пригадується мені прибуття до Києва з Петербурґу українського полку бувшої царської ґвардії, який прибрав собі назву імени Орлика і якому надано назву „сердюцького", це значить української ґвардії. Примістили цей полк в нових будинках технічної військової школи. За кілька тижнів до військового генерального комітету надійшла вістка, що в полку ширіться большевицька аґітація. Я порозумівся з нашою письменницею Л. Старицькою - Черняхівською, випозичив проєкційний апарат і фільми з українською тематикою і одного дня ми поїхали з доповідями до того полку. Але в команді полку нам заявили, що наставлення сердюків є рішуче проти Центральної Ради, і попередили, що можуть статися прикрі інциденти і не ручать та не беруть відповідальности за наслідки нашого виступу. Після цього ми поінформувалися ще про настрої сердюків в розмовах з окремими старшинами, з якими зустрілися в приміщенні і на їх пораду від'їхали, щоб не викликати небажаних інцидентів, з уваги на те, що головним промовцем мала бути Старицька-Черняхівська. Треба зазначити, що цей полк уважався в Петербурзі за дуже націоналістично настроєний. Але большевики оточили його своєю увагою, навіть дали йому старий козацький прапор з петербурзьких музеїв, а звичайно і своїх певних аґентів додали до складу полку.

На початку грудня від команди моєї дивізії з румунського фронту надійшла телеграма, що дивізія збольшевичилася, залишила фронт і що я мушу негайно приїхати рятувати ситуацію. Не гаючись, я виїхав. Чим дальше віддалявся від столиці, на більших станціях кидалися у вічі великі маси вояків, які заповнювали станційні приміщення, перони і місця навколо станції. Це все розхрістане, в більшості без нараменних погонів на убранні, і навіть без кокард на картузах. Все це були дезертири, які самовільно кидали фронт, переповнювали потяги і їхали на дахах, східцях вагонів, де лише могли вчепитися. Кому не вдалося вчепитися до потягу, терпеливо чекав на нагоду, часом тижнями.

Як член Центральної Ради я мав для себе окремий приділ у 1-шій клясі і взяв до себе одного полковника, що вертався на румунський фронт. На великій вузловій станції Жмеринці до вагону увійшла ґрупа військовиків і в сусідніх купе зчинився галас. Я виглянув з свого купе, щоб довідатися, що сталося. Вояк, який мав українські нараменники, що стояв у коридорі вагону, сказав, що члени місцевого жмеринського совдепу обходять вагони і відрізують нараменники спеціяльно в офіцерів. У Києві нічого подібного не було, там всі військовики пописувались у своїх уніформах, а військовики українізованих частин мали свої окремі нараменники і кокарди з гербом Києва — св. Михайлом. Щоб не вступати в конфлікт з большевиками, я порадив полковникові і сам зняв свої старшинські нараменники і комісія пройшла мимо нас. Але до козака, який стояв на коридорі і мав мабуть ним самим скомпоновані нараменники, обшиті жовтосиньою стяжечкою, комісія вчепилася, щоб він зняв наплечники. Той запитався, яким правом вони вимагають це від нього. Ті сказали, що такий є наказ головнокомандуючого совєтських військ тов. Криленка. На це той відповів, що той наказ до нього не відноситься, бо він належить до українського війська і його головнокомандуючий Петлюра такого наказу не давав, а наказав українським воякам

носити такі нараменники, які він має. На диво на тому дискусія скінчилася і комісія заскочена поставою і відповідями нашого козака залишила його і відійшла.

Без особливих пригод потягом і кіньми добрався я до своєї дивізії в глибині Румунії. Постановою збольшевизованого дивізійного комітету дивізія залишила на фронті лише невеличкі вартові відділи, а сама відійшла до ближчих сіл і там на безділлю чекала на кінець війни. Солдати збиралися гуртами коло хат, грали в карти і гуторили. Жадних відзнак військових ніодин не мав. Коли я проходив селом, то мене зупинила одна така група вояків запитанням: „Гей, ти, товариш, що то у тебе на лобі?" Я підійшов ближче і запитав, хто вони такі. Відповідь була, що вони солдати. Я їм пояснив, що не можу уважати їх за солдатів, бо солдати не зачіпають в такий спосіб незнаних їм людей. Солдати мусять знати, що значить той знак, який я маю на мойому кашкеті. На цьому наша розмова скінчилася. Старшина, який супроводжав мене, коли ми відійшли, здивувався моїй відвазі, що я насмілився так говорити.

У штабі дивізії, де мене прийняли як високого достойника, навіть пішла чутка, що в моїй особі прибув сам Петлюра, а це прізвище було овіяне ореолом великої особистости. В розмовах виявилось, що дивізія збольшевичилась в надії, що большевики скінчать війну, буде мир і вояки відійдуть до своїх домів, будуть ділити землю, ділити панське й буржуйське майно. Начальник дивізії розповів про недавній, характерний на ті часи і відносини на фронті, випадок. Дивізійний комітет ухвалив, що нема чого тримати вояків в окопах і одного дня всі вояки залишили окопи і відійшли до поблизьких сіл. Через пару днів до штабу дивізії несподівано під'їхав фаетон з німцем, австрійським полковником і двома ад'ютантами в повній уніформі і попросив побачення з командиром дивізії. Наш генерал (якесь польське прізвище) не мало сконфужений такими нежданними відвідинами прийняв неочікуваних гостей. Це був командир полку, який стояв в окопах напроти опорожненого нашим військом відтинку. Він висловив своє глибоке здивування на повну з нашої сторони ігнорацію підлеглого йому війська, що їм самим сумно і неприємно безцільно стояти в горах в безлюдній околиці. Командир дивізії дав вимінаюче вияснення ситуації, що в окопах появилися познаки епідемічної хвороби і тому часово для переведення дезинфекції, з уваги на спокій на фронті, забрано військо з окопів. Гості в супроводі наших старшин від'їхали до своїх позицій.

Знаючи з практики, що на масових зборах завжди виграють демагоги, які орудують демагогічними гаслами і засобами, в чім большевики були і є неперевершеними майстрами, я почав свою акцію відбольшевичення дивізії від інформаційних сходин сотенних і полкових комітетів. З найсвіжішим газетним матеріялом, який привіз із собою, в спокійній атмосфері, вияснював політику і завдання Центральної Ради і вороже наставлення російського уряду до справедливих українських домагань. Головно підкреслював, що не в інтересах українського уряду ця війна, що Україна потребує своїх вояків для охорони порядку у себе дома, що з фронту вертаються порожні потяги, які могли б дивізію перевезти в Україну і т.п. Це мало позитивний вплив і на загально дивізійних зборах, що напослід були скликані, не зважаючи на завзяту контрагітацію большевиків — загальні збори висловили довір'я Центральній Раді і зобов'язалися підпорядкуватися наказам Українського Військового Генер. Комітету. Давши обітницю вжити всіх засобів для найскорішого забрання дивізії з фронту, я повернувся до Києва. Незадовго після моїх відвідин дивізія самочинно забралася з фронту, перейшла з Румунії на Поділля і розійшлася по домах.

КИЇВ 1918

Іван Кедрин

Приїхав я до Києва десь у травні, чи червні 1917 року, в два-три місяці після вибуху петроградської революції, як „інженер", австрійський воєнний полонений, що в російському полоні у Троіцкосавську на границі Зовнішньої Монголії, потім у Березовці, Забайкальської области, зголосився добровільно до праці в „Демієвському снарядному заводі", — відомій фабриці амуніції на передмісті Києва. Як я ті папери добув, як революція відбилась на таборовому житті та як я їхав здовж Сибіру в окремому переділі, як „важний політіческій арестованний" (маґнетна сила 5-ти рублів для кондуктора і гіпнотизуюча сила тих слів для публіки на Сибірі навіть ще у три місяці після революції!), та що зауважував бодай з вікон вагону, перерізуючи всю східню й центральну Росію, — це може й цікаві подробиці, але не приналежні до цієї теми. Досить, що у деміївській фабриці амуніції передав мене „за розпискою" "конвоїр" (смиренний духом кацапушка з Семіпалатинської области, який по всіх стаціях бігав за чаєм і харчами, просив мене вписувати як найдовшу маршруту, а вибирати найкоротшу дорогу й найшвидші потяги, і просто з Києва поїхав до хати на самовільну відпустку, з якої напевне до війська вже не вернувся) — після чого і моя „інженерська" кар'єра скінчилася. Старий пруський „вафенрок", отриманий зі шведського Червоного Хреста з Тієн-Тсіну, я проміняв на цивільне вбрання від старшого брата, що у Києві був уже два роки, а від Галицько - Буковинського Комітету при Центральній Раді дістав посвідку,

Цей спомин появився в Календарі-Альманаху „Червоної Калини" у Львові на 1938 рік, отже 30 років тому. Передаємо його з невеличкими змінами, що їх перевів Автор. — Редакція.

як „біженець" та леґалізувався, як усі інші втікачі з російських таборів. Зрештою, події вже перевалювались, а з ними й моя доля змінялася: серед безлічі цивільних і військових „фахів", що їх я виконував на Наддніпрянській Україні до червня 1920 року, цебто аж до відвороту польсько-української армії, аж поки не щезла остання можливість, що закріпиться українська влада, — бувало й таке, що чоловік сам був „достойником", який видавав людям особисті посвідки.

Хоч швендявся я за отих три роки по всій Україні, був у Полтаві й Одесі, та пізнав безліч місточок на Правобережній Україні, то проте ввесь 1918 рік, не рахуючи коротких виїздів у відвідини, я перевів таки у самому Києві. Сьогодні, 20 літ від того часу, коли вже волос проріднав й сивиною засіявся, нелегко відтворити у пам'яті подробиці того часу: багато легше сказати Редакторові Календаря „Червоної Калини" — „ви ж тоді там були, то й напишіть . . ."

Найтрудніше з точним перечисленням переворотів, які переживали тоді громадяни України, зокрема мешканці столичного Києва. Цікавлючись історією вже хочби з титулу свого звання, а зокрема займаючись історією української революції — автор цих рядків безперечно вміє вичислити їх на пальцях: безперечно теж не треба на це аж якоїсь спеціяльної кваліфікації. А проте справді наймаркантніше враження, яке з отих часів на все життя залишилось, це калейдоскоп прерізних влад, які відходили і приходили, проводжувані то смутком, чи навіть розпукою населення, то знову божевільною радістю.

На 1918 рік припадає перша українська евакуація Києва. Після того, як на боротьбі між офіціяльним представництвом російського Тимчасового Уряду — Штабом Київської Військової Округи — та російськими большевиками виграла Центральна Рада, як той поговірковий „третій", що його москалі різних мастей раніш не брали поважно під увагу, — офензивна московська сила звернулась уже безпосередньо проти українців, виявляючись повстанням Пятакова у Києві та одночасним наступом Муравйова від Лівобережжя: обидва ці прізвища, разом з прізвищем Антонова - „Овсєєнка", пізнішого посла СССР у Варшаві та одного з головних організаторів і зверхників „людового фронту" в Еспанії, і пізнішого червоного маршала Єґорова — чудово свідчать про „український" характер боротьби „селян і робітників" проти „буржуазної" Центральної Ради, найбільше енерґії якої йшло на переліцитовування соціяльних гасел. У цій ліцитації Центральна Рада кроку таки не витримала: бо полки Муравйова були вже частиною нової реґулярної московсько - совєтської червоної армії, проти якої не могли встоятися молоді, наспіх творені формації Січових Стрільців, Вільного Козацтва і т. зв. Слобідського Коша, при „невтралітеті" маси вояцтва українських і зукраїнізованих полків. Четвертий Універсал, що проголошував самостійність України, був виданий уже в атмосфері війни та розгардіяшу. В кілька днів після того найбільшого українського свята відбувся трагічний бій під Крутами 30-го січня 1918 р. Молода українська держава відразу опинилась над берегом пропасти.

Евакуація Києва (9 лютого 1918) після 10-тидневного його бомбардування відбувалось у настроях міста, що переживає пекло. Сам я мешкав тоді на вул. Ольгинській, бічній Миколаївської, де — у цирку (який кілька місяців пізніше перейшов до історії через вибір у ньому Павла Скоропадського на гетьмана) — перебував штаб Ковенка, командира „вільних козаків"; росіяни - кияни цілі леґенди розказували про розстріли, що нібито відбуваються на подвір'ї домівки штабу. А проте мало, мабуть, було найбільш р'яних москалів у Києві, які раділи з відвороту українських військ та з виїзду української влади: коли й були такі, то напевне за день-два тужили вже за українською владою, як ґарантом життя і майна, тужили

Володимирова гора в Києві з видом на Дніпро.

за днями з першого періоду Центральної Ради, як за ідиллею в порівнянні з тим, що грянуло на місто з ордами Муравйова, з Юрком Коцюбинським, як народним комісарем військових справ та мадам Бош, як комісарем внутрішніх справ. Цеж був період т.зв. „воюючого комунізму", цебто одвертого, безглуздого, масового і прилюдного терору. Стріляння на вулиці, на Хрещатику чи інших головних магістралях, людей, в яких большевицькі конфіденти „пізнавали" контрреволюціонерів, чи які мали якінебудь українські посвідки, виволікування з домів на вуличну розвагу старшин, безупинна стрілянина днями та ночами, грабежі й бешкети, та зведення життя цілої столиці, всього сірого населення в підпілля, — ось характеристика того першого панування червоних у Києві, яке тривало рівно три тижні. Тоді то й уперше кияни побачили з червоними зорями озброєних від стіп до зубів латишів і китайців, ударні частини „українського" харківського уряду, — тоді теж уперше почули імена Лаціса, Петерса й інших світочів, відомих згодом всьому світові з історії че - ка.

Не диво, що приходу німців на Україну всі без різниці національности й політичних поглядів ждали, як спасення. Вістки про Берестейський мир, 9-го лютого 1918 року, про признання суверености Української Народної Республіки осередніми державами та про поміч у протибольшевицькій війні — стрінули українці Києва, як чудо-чудес. Поворот Січових Стрільців був вмаршем тріюмфаторів, а Симон Петлюра вперше зазнав небувалих до того часу виявів своєї популярности (1 березня 1918).

Наступив 2-місячний період розмірного ладу, утривалення української влади та організації української армії. А проте сірого обивателя, який навіть не цікавився політичними питаннями та підходив до них з погляду власного спокою, непокоїли відгуки безконечеих дебат Центральної Ради: той обиватель інстинктовно відчував, що тут щось „не тее", що поміж

масою радикальних законів Центральної Ради та існуючою дійсністю — німцями з одного боку й большевиками з другого — є якась дисгармонія, що там, за мурами кол. Педагогічного Музею — ведеться якась ризикована гра, яка може найдорожче коштувати саме того сірого громадянина, що привикав до української державности та бачив уже в ній свій власний інтерес.

Сам я працював тоді у міністерстві освіти, одночасно з Ігорем Федевим провадив концесіоновані міністерством прилюдні курси українознавства, вперше знайомився з газетою, провадючи нічну коректу, одночасно цікавився студентським життям, — словом, провадив таке саме життя, як більшість молодих галичан, що в часі наддніпрянської революції металась на всі сторони, робили і морочливу, незамітну працю і „рух", та не тільки матеріяльною екзистенцією, але й цілою душею зв'язували себе з наддніпрянським тереном, на 100% акліматизуючись і „асимілюючись" та з свого боку, по мірі своїх скромних сил, впливали на оточення.

І ось, будучи від рана до пізньої ночі серед різних кол та осередків праці, всі ми мали змогу відчувати ту атмосферу, серед якої проходив гетьманський переворот. Коли сьогодні хоче хтось відповідною, постфестум зліпленою інтерпретацією накручувати події та м. ін. представляє гетьманський переворот, як засіб стабілізувати українську владу, рятувати її перед загибіллю, що грозила від політики Центральної Ради, впровадджувати справжній державний лад і т. п., то говорити таке можна лише сьогодні, а не тоді. Про партію хліборобів, українських патріотів - консерватистів чи монархістів, малохто тоді у Києві знав. Зате кожна дитина знала і бачила російських офіцерів, як назверхніх реалізаторів гетьманського перевороту, і кожна дитина відчувала зріст російщини, як щось органічно зв'язане з Гетьманщиною. Насильство німців у Центральній Раді, стрілянина на Великій Володимирівській, потім роззброєння синьожупанців і Січових Стрільців, врешті кінець Центральної Ради і появу нової влади — мешканці Києва стрінули, як новий замах на прилюдний спокій. Сама обстанова перевороту була така, що ніхто не вірив у тривалість нової влади. Про вибір Гетьмана та про урочистість на Софійському майдані всі довідались згодом і не давали цьому великої ваги: від березневої революції минулого року люди вже навикли до різних парад. Вивішення російського прапору на будинку Українського Клюбу на вул. Пушкінській 1 (палац у центрі міста), відозви Протофіса (російської організації промислу, торгівлі і фінансів) та масова поява золотих погонів — це була найперша зверхня форма Гетьманщини. Коли сьогодні історики бідкають, що до гетьманського перевороту не „пристали" українські громадянські кола, що вони „збойкотували" творення нового уряду та що зокрема не згодилися признати Гетьмана сувереном України Січові Стрільці, то не треба забувати, що цей переворот був підготовлюваний конспіративно формально Українською Народною Громадою, але фактично „Союзом Земельних Власників" із вирішним голосом німецького генерала Ґренера, та що той переворот був опертий, як на військову силу, на німцях і україножерних російських старшинах.

Вся ця обстанова, все це разом надавало перевоpотові не закраску устроєво-соціяльну, а національно - російську, і тому неможливо від усього українського громадянства вимагати „сальто мортале" та негайної апробати на збройно накинену історію, з думкою, щоб перебрати переворот у свої руки! Міркування „що би було, як би було" безумовно бувають цікаві, але тільки за столом у кількадесять літ потім, коли не грають ролі ніякі моральні „імпондерабілії", такі, як психологічна підготова моменту, масові настрої, обурення прилюдної опінії й т. п. завжди рішальні чинники.

Коли перше панування большевиків у Києві було виповнене брутальною революційною боротьбою проти українства, терором і насильством, то Гетьманщина була виповнена еволюційним змаганням між російщиною та українством. Показалося, що повні самохвальби погрози москалів зліквідувати „ету Україну" за одну ніч — не були такі легкі для реалізації. Показалося, що та слаба Україна, яка „вибухла" ледве рік тому, є настільки сильна, що треба щонайменше без упину між українською демократією і російською реакцією лявірувати, робити два кроки вперед і крок назад, то у користь українців, то москалів.

Українське громадянство з найбільшим напруженням слідкувало за заходами Українського Національного Союзу здобути собі впливи на хід державних справ. Створення в жовтні 1918 р. коаліційного кабінету з участю таких відомих і старих українських діячів, як Дорошенко, Славінський, Лотоцький, Стебницький, Вязлов і Леонтович, було прийняте з почуттям великої полегші, як заповідь звороту до повної українізації режиму. На жаль, у Києві було вже загально відомо, що у цих справах рішає не так Гетьман, як чорносотенна кліка великих промисловців, торговельників і фінансістів („Протофіс"), які нав'язують з російським старорежимним офіцирством та просто не допускають до Гетьмана українців, українських впливів.

Пригадую ще докладно момент урочистого відкриття українського державного університету. До речі: прихильники Гетьманщини записують той акт на рахунок її творчо - конструктивного підходу до української культури. В ім'я історичної правди слід ствердити, що найбільшу заслугу у створенні українського університету має пок. проф. О. Сушицький, директор департаменту вищої школи в міністерстві освіти (помер потім в Одесі на тиф), який саме за ті свої заходи був під постійною загрозою димісії та який виявляв подивугідну енергію і сприт, щоб паралізувати перешкоди російських достойників та російських впливів на терені самого міністерства освіти, ще розмірно найбільш українського. Відкриття університету описували вже нераз і не стану вдаватись у подробиці, зрештою затерті у пам'яті. Пам'ятаю тільки, як нині, що всі без винятку присутні звернули увагу, що Гетьман у білому жупані, який відчитував офіціяльний акт відкриття першої української високої державної школи, не почуває себе у цьому середовищі свобідно і не знає, як зустріне його присутня маса студентства, широкого українського громадянства, української професури, представників світа української культури. Два інші моменти, які виразно пригадую з того урочистого полудня, це відомий інцидент з митроп. Антонієм Храповицьким, якому „вихопилось" слово „Малоросія", що розпутало моментальну бурю, — та виступ Винниченка, як голови Українського Національного Союзу: поява Винниченка викликала стихійну маніфестацію. І треба ствердити, що тоді ніхто не думав про соціяльні платформи, про устроєві різниці: в особі Винниченка привна еліта українського громадянства Києва вітала представника українства, а до особи Павла Скоропадського просто не знала, як ставитись.

Як відомо, хитання поміж українцями та москалями, поміж концепцією української суверенної держави на руїнах „єдіної нєділімої" та концепцією відбудови тієї „нєділімої" при помочі України, хитання поміж Січовими Стрільцями, як опорою гетьманської влади та армією ген. Краснова над Доном і безліччю місцевих російських дружин, ті вічні хитання закінчились зміною кабінету на 100%-російський кабінет та проголошенням акту федерації з Московщиною, що був формальною і фактичною ліквідацією української держави (14-го листопада 1918 року). Про повстання проти Гетьманщини були у Києві глухі вістки, окутані сіткою найбільш фантастичних подробиць. Прокляматія Директорії ночами появлялась на

мурах, ранком державна варта й дружинники її здирали. Комунікати влади перевищували втроє стиль і характер австрійських воєнних комунікатів. Виходило з них, що проти сильної і вічної гетьманської влади збунтувалась якась банда, яку негайно гетьманські війська розбили, розгромили і слід із них не залишився. Про Мотовилівку, очевидно, ані слова. Зате від Мотовилівки непомірно збільшилась скількість поголосок про дива, які йдуть у краю. Гук гармат, що стрясав мурами Києва, не залишав сумніву, що бої йдуть за саму столицю.

14-го грудня 1918 р. відійшов Павло Скоропадський так само незамітно, як 29-го квітня 1918 р. прийшов. Мешканці Києва, які масово вилягли на вулиці, були здивовані одною річчю, яка відразу кидалась в очі: виглядом війська, що вступило до столиці. В останньому часі — яких двох останніх тижнях, бо раніш взагалі повстання було промовчуване, — читали ми щоденно про „банди", про „розбишак", про якусь голоту, що чинить бешкети й руйнує державний лад. Про Січових Стрільців та взагалі про якунебудь організацію Армії УНР не казалось ні слова. І люди були переконані що повстання спирається на якихось прихапцем зліплених ватагах, перед якими справді може бути моторошно. Тим часом кияни побачили військо, умундуроване, здисциплінованe, сильно озброєне. Що це була тільки мала частинка повстанчої армії, сам її стрижень, і що величезна більшість тої армії це дійсно був зліпок повстанчих ватаг та наспіх змобілізованих селян, яких не було у що вбрати, одностайно озброїти та — особливо — не було чим взяти в карби дисципліни, бо не було достаточно численного, рідного, фахово вишколеного й вартісного кадру старшин і підстаршин — про це ми довідались щойно багато пізніше, коли під другим московсько - большевицьким наступом немов сніг на сонці топнїли ряди української Армії, яка просто щезала.

Але тоді, при вступі військ УНР, панував серед українців м. Києва такий самий ентузіязм, як пригнобления серед росіян. Одні й другі дивувались, одні й другі очам своїм не вірили, переконуючись раптом, як то їх страшенно обдурювали в офіціяльних повідомленнях про стан справи в Україні та про характер і силу повстання. Але одні й другі були переконані, що це вступила до Києва сила, якій ніщо не зможе Києва видерти. Показалося, що те переконання було наївне. Ніяковість, з якою мешканці Києва гляділи на червоні стрічки на шоломах СС-ів, показалося оправданою. Люди не знали тоді про традиційну стрілецьку символіку червоної калини, а знали тільки те, що червоний прапор — це символ московського насильства та большевицького терору, це символ не власної крови, проливаної на вівтарі батьківщини, тільки чужої крови, проливаної на вівтарі непримирної революційної доктрини, опертої на засаді терору проти всіх, що не пристають до того божевільного танку. Тому ті червоні стрічки людей бентежили, як щось, що не лицювало з поняттям сильної української демократичної влади, ворожої однаково російській реакції, як російському й „малоруському" большевизмові. Люди, які на вид того червоного коліру відчували якийсь неспокій, не знаючи ще про характер Директорії й про боротьбу течій на верхах влади і внутрі повстанчої армії, ще навіть заки впав Київ, — ті одиниці мали віщу інтуіцію.

Січові Стрільці, як переможці, залишились вірні собі й українській державницькій ідеї, яка їм, здисциплінованому війську, диктувала послух супроти кожної леґальної влади, що була носієм української державности. Але ті всі українські кола — від голови Директорії починаючи та змобілізованих масах вояцтва кінчаючи — під впливом яких протигетьманське повстання маніфестувало червоний прапор поруч із жовто - блакитним, ті всі кола відразу почали не тільки промовляти демагогічними фразами, але й робити найгіршу демагогію на ве-

Аскольдова Могила в Києві, де поховані герої Крут і Січові Стрільці, що полягли під час вуличних боїв у Києві і під Мотовилівкою.

лику мірку: граючи у дві дудки, переступаючи з ноги на ногу та не кристалізуючи ясно української державної ідеї з усіми її логічними висновками і супроти власного громадянства та громадянства та війська і супроти всього закордону — Московщини, Антанти, Польщі, та супроти всіх закордонних експозитур у краю.

І під кінець 1918 року Київ знову хвилювався, знову жив в атмосфері, що попереджувала всі перевороти, знову корчився з жаху на думку про нову зміну правителів. Приготування до Трудового Конґресу, безліч розпорядків військової влади, палкі заповіді — все воно не зменшувало остраху, який ріс із зростом анархії у столиці, що її даремне намагалася опанувати репресіями військова команда СС-ів, не знаходючи помочі у стабілізації політичної влади, у втихомиренні розбурханої політичної атмосфери.

Таким робом, наприкінці 1918 року так само, як на його початку — золотоверхий Київ жив у тіні московсько-большевицької небезпеки, в остраху перед московсько-большевицькою навалою. УНР, большевики, УНР і німці, Гетьман і знову УНР — ось по черзі ґалерія володарів Києва у 1918 році. Та ґалерія продовж наступних двох літ збільшилась ще на денікінців і поляків, при чому УНР і большевики так само брали безупинно участь у боротьбі за столицю України. І боротьба за столицю України не припинялась, дарма, що ніби кріпко всадовилась у ньому російсько - большевицька влада. Теперішня „передишка" подібна до „передишки" бельгійських чи сербських вояків у світовій війні, коли вони опинились поза кордонами своєї батьківщини, яку в цілості окупував ворог. Колесо історії не стоїть на одному місці, а воєнне щастя змінливе. Незмінними залишаються тільки від найдавніших історичеих часів деякі дуже нечисленні канони, до яких належить — туга за волею і змагання до волі. Незмінним тільки залишається історичний закон, що нарід, який змагає до своєї політичної волі, мусить її осягнути. Скорше чи пізніше. Залежно від ступня свідомости тої своєї мети і ступня зрілости, яка проявляється у доборі засобів боротьби за волю. Будьмо оптимістами і вірмо, що досвід української визвольної боротьби дав під цим оглядом чималу науку українському народові та що його зрілість викажеться у слушному часі.

ЗАКОРДОННИЙ УРЯД ЗУНР

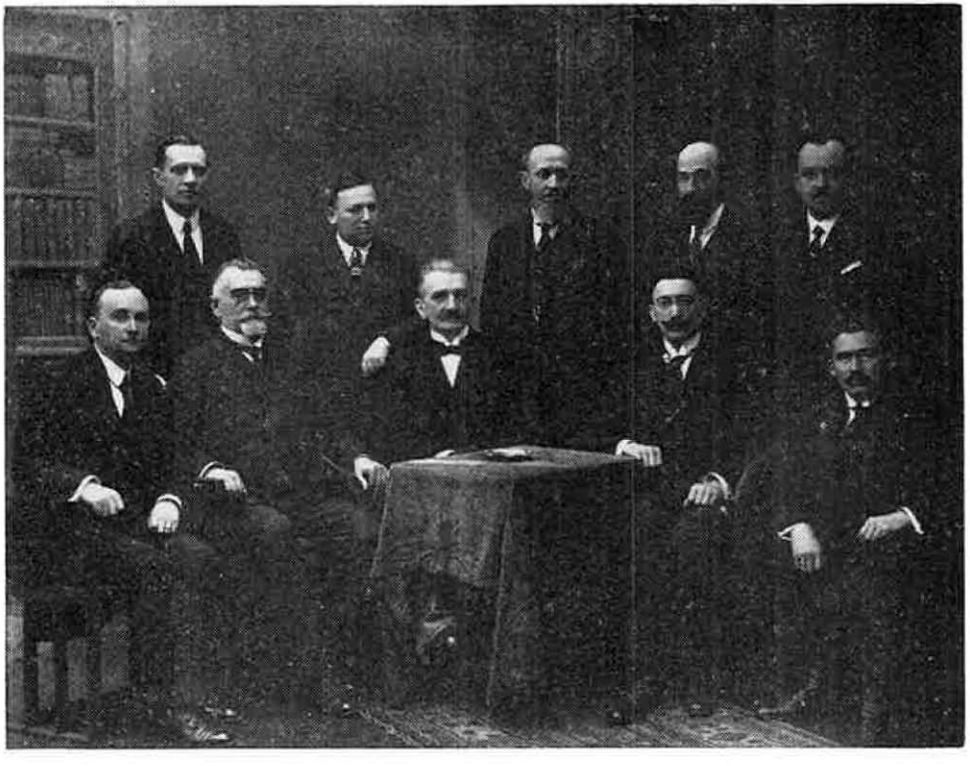

Закордонний уряд д-ра Євгена Петрушевича, Президента Західньо-Української Народної Республіки, „Диктатури", у Відні в р.р. 1920-23. Сидять від ліва: д-р Степан Витвицький (міністер закордонних справ), д-р Кость Левицький (прем'єр), президент д-р Євген Петрушевич, д-р Сінґалевич, д-р Роман Перфецький. Стоять від ліва: Антін Петрушевич, Вальдман, Сероїчковський (міністер фінансів), Гаврисевич і д-р Ярослав Селезінка.

1918 РІК

очима Українського Січового Стрільця

Лука Луців

Син читав програму Академії, що нею мали відзначити 50-ліття Великої Української Революції, яка зачалася в 1917 році в Україні і яка так захопила була український нарід, що він зірвався тоді до завзятої боротьби проти російського білого, а пізніше і проти червоного наїздників. Ця боротьба не закінчилася й досі, хоч минає вже 50 років з того часу. Бій за українську волю не закінчиться, поки Україна не стане самостійною, ні від кого незалежною державою — так писалося в повідомленні про Академію, що його читав син колишнього Українського Січового Стрільця, „старої войни", який в 1914 р. пішов „визволяти Україну з московських кайдан".

СИН: Батьку! Скажіть мені, будь ласка, коли в дійсності зачалися українські визвольні змагання, в 1917 чи аж в 1918 році.

БАТЬКО: Чому питаєшся? Чи не знаєш з кожної історії, що український нарід в російській тюрмі народів почав самотужки будувати своє самостійне життя, як тільки повалено царський деспотизм. А УССтрільці почали збройну боротьбу в 1914 році.

СИН: Я це знаю, але ось якийсь Богдан Іквел написав в одному нашому щоденнику, що, мовляв, він „не проти святкувань Визвольних Змагань, але принайменше не в цьому 1967 році, а в наступному 1968, щоб москаль не вказував на нас пальцем, мовляв: дивіться, й ті прокляті націоналісти обходять Жовтневу революцію! Як святкувати, то вже в січні 1968 року".

БАТЬКО: Сам бачиш, що оцей якийсь пан „Іквич" не радо взагалі відзначав би 50-річчя нашої новітньої боротьби за волю... А його страх, що скажуть москалі, таки смішний, і аж дивно, що Редакція пустила таку мудрість у світ. Та жарти на бік! Нехай би той пан взяв собі річник української газети з 1917-го року і там побачив би, чому ми в 1967-му році відзначаємо 50-річчя Української Великої Революції.

Ми цього не мусимо робити, бо ми переживали ті славні хвилини нашої історії. Та недовіркам наведемо зі „Свободи" з 22-го травня 1917-го року повідомлення, як відбувалася українська маніфестація в Києві 2-го квітня того ж року:

„Вчора відбулася тут українська маніфестація. Безконечні ряди жовнірів, студентів, селян і робітників дефілювали при звуках українських гимнів, маршів і „марселези" з українськими прапорами попри городську думу (ратушу). Багато учасників маніфестації було одітих в народні строї. На переміну з музикою співано українські пісні.

В поході звертала на себе увагу група українських артистів з театру Садовського, представляючи давнє козацьке військо.

На таблицях видніли найчастіше написи зі жаданням автономії України, окремого гетьмана і Федеративної Республіки.

Перед городською думою величезний хор, зложений з тисяч голосів, відспівав „Заповіт" Шевченка і український гимн „Ще не вмерла Україна".

Поява на думському балконі українського „батька" професора М. Грушевського, якого винесли туди на руках, викликала величезну радість.

Від городської думи похід рушив на Софійську площу і до пам'ятника Богдана Хмельницького, в руці котрого враз з булавою повівав український національний прапор з написом „Хай живе вільна Україна!"

СИН: Нічого не розумію! „Автономія" і „Вільна Україна"! „Окремий гетьман" і „Федеративна Республіка!"

БАТЬКО: Дуже легко молодому поколінню не розуміти того, що діялося тоді в Києві і в Україні. Український нарід не мав навіть своєї початкової школи. Все було змосковщене. Як почалася війна в 1914 році, російський царський уряд зліквідував навіть ті нечисленні українські організації, які були дозволені. Завмерло було в 1914 році українське життя в Галичині, куди загналася була царська армія. Тільки Українські Січові Стрільці в Карпатах голосили світові, що український нарід із зброєю в руках бореться за свою волю. З Галичини прогнали російських загарбників, але в Україні українське життя було завмерло аж до часу, коли внаслідок революції скинено царську владу. Це було в перших днях березня 1917 року, докладно 14-го березня цар підписав зречення трону.

І ось діється чудо! Вже 20-го березня на зборах українських організацій у Києві вирішено створити Українську Центральну Раду, і на її голову обрали професора Михайла Грушевського, позаочно, бо він аж 27-го березня вернувся з заслання до Києва і почав головувати в УЦ-Раді.

СИН: Тату! Я вже тепер, ще менше розумію ту нашу не таку то давню історію. Згаданий вже Іквич в статті про М. Грушевського старається довести, що автор нашої найповажнішої історії України, в якій усамостійнив нашу історію та відорвав її від російської історичної схеми, що в ній головну ролю мав би грати „старший брат" москаль, — опоганював нашу історію." А тут я чую, як овоційно вітали „батька" Грушевського, носячи його на руках та вибираючи на голову українського парляменту, хоч його ще не було в столиці України. Чи пан „Іквич" написав правду, чи правду мали ті всі члени УЦРади, які вибирали Грушевського, між якими були такі поважні українські діячі, як Дмитро Дорошенко, Дмитро Антонович, Іван Стешенко, Іван Крамаренко, Василь Діберт та інші. В „Календарі історичних подій" занотовано, що „до складу УЦРади увійшли представники українських політичних партій і груп, робітничих, військових, студентських та кооперативних організацій, від духовенства, наукових та різних товариств і громад". Чи вони знали, хто такий М. Грушевський?

БАТЬКО: Клопіт в тому, що ті всі, які пишуть статті, розвідки, або навіть „спогади" про ті таки давні вже часи, не стоять на позиціях 1917-1918 років, чи ще пізніших, а дивляться на нашу визвольну боротьбу зі свого теперішнього партійного чи „середовецького" становища („середовище" — це ще менше, як партія). Знаючи, як закінчилися наші визвольні змагання, вони, як „мудрагелі по шкоді", тепер знають все краще, що треба було зробити, щоб в Україні перемогти червоних і білих москалів, в Західній Україні — поляків і румунів та збудувати одну велику соборну Україну.

Вихід Вишколу УСС з Розвадова в Галичині на Наддніпрянську Україну в 1918 році.

СИН: Але ж тато навели вістку зі „Свободи", з яким ентузіязмом українські народні маси захоплювалися тоді Україною, тому, можливо, мають слушність ті, які твердять, що тодішні провідники не вміли використати отого ентузіязму для будови самостійної України.

БАТЬКО: Тут теперішні критики-ліпшезнайки не знають, на яку ногу ступити. Раз вони критикують тодішніх українських провідників за те, що не вміли використати національного сантименту та не вимагали відразу самостійности. Але деколи ці самі критики ганять діячів УЦРади за те, що орієнтувалися на масу. Згаданий Іквич пише про професора Грушевського, що „він не децидував, а оглядався на „масу", і на її вимогу діяв."

Та треба сказати кілька слів про цю „масу", бо про неї, здається, не багато знають теперішні критики. Перший Універсал з 10-го червня 1917 р. кінчається так:

„Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В сей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим державним народом, як рівний з рівним".

Не було в нас провідної верстви, не було інтеліґенції, яка повела б цю масу, і яка могла б була взяти провід у свої руки у всіх ділянках державного життя. П. Феденко вірно вказує на те, що голова УЦРади мусів в 1917 році надрукувати книжку під заголовком „Хто такі українці і чого вони хочуть." Феденко додав після цього: „Уявіть собі, що будівничі тодішніх нових держав — Чехословаччини чи Польщі — Масарик чи Пілсудський — писали б подібні книжечки для своїх народів."

СИН: А все ж таки, можна гадати, що тодішні українські провідники не зуміли використати того „сирого" українського націоналізму, який проявився був у тих многолюдних військових з'їздах та маніфестаціях... Треба було відразу станути на само-

стійницькій платформі, і нарід був би знав, за що він має змагатися. А то починали від автономії, а про самостійність заговорили аж в Четвертому Універсалі 9-го січня 1918 р.

БАТЬКО: Так говорять тепер ті, які не знають, або не хочуть знати, як воно було в дійсності з деякими українізованими полками. Ось що про це пише історик Українського Січового Стрілецтва Степан Ріпецький:

„При відвороті до Києва (це було в січні 1918-го року) стрінулись Січові Стрільці вперше із трагічною дійсністю української революції. На станції Бровари стояв зукраїнізований полк ім. Наливайка в силі 1 400 багнетів. Під впливом большевицької аґітації він збирався вдарити на Київ, проти Української Центральної Ради. Висланий із того полку підривник, якого зловлено, намагався висадити в повітря поїзд Січових Стрільців ладунком піроксиліни. Сотня Січових Стрільців при допомозі деяких старшин того полку, роззброїла 1 400 солдатів. Забрано 2 500 крісів, 75 скорострілів, 8 гармат та багато іншого воєнного мавтеріялу."

Про „ентузіязм „мас" оповідав з дотепом старшина УСС і СС Василь Кучабський. Під час повстання проти гетьмана він телефонував службово до одного зі своїх підстаршин, який зголосив своєму командантові, що „вістун Гук на призначеному місці з 10-ма стрільцями". В найближчому зголошенні це вже був „сотник Гук" зі 150 стрільцями. А пізніше він мельдувався як „отаман Гук" із тисячним відділом... Так зростали українські збройні відділи, але вони дуже часто ще в швидшому темпі розходилися додому, захопивши з собою військовий виряд та зброю...

СИН: А на західніх українських землях таки вдалося зорганізувати і втримати кільканадцять бриґад, хоч і там війна тривала вже чотири роки, і вояки були здеморалізовані революціями, які бачили в Росії (ті, що були в полоні) і в Австро-Угорщині.

БАТЬКО: І там не було все так, як воно було б, коли б в ювілейному 1914 році був упав наказ: „Українці! На Львів!" Вояки верталися з різних фронтів. Вони бачили, як розброювали офіцерів, як грабовано всюди військове майно, як зникла дисципліна, і думали, що надійшов час, коли можна буде хоч трохи відпочити вдома, біля дітей і родин. І відпочивали в листопаді 1918-го року, а полк УСС-Стрільців разом з нечисленними частинами з колишньої австрійської армії не міг опанувати Львова, і це було початком нашої програної в боротьбі проти Польщі, яка скоріше сконсолідувалася і дістала відділи армії генерала Галлера, які в червні 1919 року захопили цілу Галичину.

СИН: Та ви розповідаєте про велику політику, а я хотів би від вас почути дещо про вас таки самих. Ви ж служили при УСС; що вони тоді робили, коли Україна зривалася до волі.

БАТЬКО: Вони, чи радше ми, на крилах були б полетіли „на Вкраїну далеку", але воно не було так легко, як влітку 1941-го року, коли російські комуністичні окупанти мусіли втікати з західніх українських земель.

Тоді в першій світовій війні, одна лінія безперервного фронту між Німеччиною й Австро-Угорщиною та Росією була дійсним кордоном. І так було і в 1917 році. Окремі наші стрільці могли перейти на другий бік, де вже була „вільна Україна" (як вони гадали), але цілий Леґіон УСС діяв організовано.

Була тенденція, щоб зірвати з Австрією, та перемогла думка, що не треба самоліквідуватися, бо військової одиниці, якою був Леґіон УСС, може буде треба для України. І Леґіон УСС не самоліквідувався, зберіг свою організацію аж до розпаду Австро-Угорщини та з хвилею проголошення української державности в дні першого листопада 1918-го року станув на службу безпосередньо українському народові, обороняючи Львів від польського повстання.

При кінці 1917-го року Українські

Постій Команди Вишколу УСС в Єлисаветі влітку 1918 року.

Січові Стрільці були на фронті над Збручем, або стояли в запасі в селах поза фронтом. Вишкіл УСС знаходився в селах недалеко Миколаєва, а Кіш УСС був приміщений в селі Пісочній коло Миколаєва. Третій Універсал УЦРади, в якому оголошено Українську Народню Республіку, прийняли УСС з ентузіязмом. Комендант Леґіону О. Микитка в новорічному наказі з 14-го січня 1918-го року писав:

„Четвертий раз зустрічають УСС в полі Новий Рік,— та нині перший раз можемо сказати собі, що Судьба ласкавіше повернула долею України, даючи їй свободу, за яку сотки стрілецьких голов лягло в могилі. З нинішним Новим Роком кожний з нас має певну надію на краще, вільніше життя у своїй власній хаті. Наші труди і жертви не пішли намарно. Ми видвигнули й винесли малиновий стяг Свобідної України. Хай грядущий рік утвердить наші здобутки й свободу народу в ряді всіх держав народів світу.

З Новим роком щасть Боже!

сотник Осип Микитка."

22-го січня 1918 р. Українська Центральна Рада Четвертим Універсалом оголосила Україну самостійною державою, а 9-го лютого того ж року Україна заключила мир із Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Українська Центральна Рада просила про військову допомогу в Австрії, і тоді то 27-го лютого Леґіон УСС перейшов річку Збруч та увійшов до Кам'янця Подільського. На Україну увійшли й австрійські та німецькі армії, які допомогли українським військам очистити українську територію від комуністичних російських банд, які плюндрували Україну.

Про цю подію появилося таке оголошення Ради Народних Міністрів:

„До всієї людности Української Народної Республіки!

Громадяни!

Рада Народних Міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав, Німеччини й Австро-Угорщини.

На Україну для допомоги українським козакам, котрі зараз б'ються з

ватагами великоросів червоноармійців та солдатів, йдуть дивізія українських полонених, Українські Січові Стрільці з Галичини та німецькі війська...

Рада Народних Міністрів
голова Ради Мін. — В. Голубович;
Нар. Військовий Мін. Внутр. Справ
— П. Христюк.
1918 року, 10 (23) лютого."

СИН: З вашого довшого реферату бачу, що про полк УСС заговорила Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Кілько тоді було всіх УСС в повній формації, у Вишколі та в Коші?

БАТЬКО: В таких революційних часах, які були в Україні 1917 і 1918 років та пізніше, дві-три тисячі добре вишколеного й карного війська могли грати дуже важливу ролю. Проф. М. Грушевський писав про Київських Січових Стрільців таке: „З огляду на велику цінність, яка виявилась за відділами галицьких Січових Стрільців, що організувались на Україні з воєннополонених і виселенців і віддали важку прислугу в боротьбі з большевиками, дуже бажано було б в даній хвилі дістати такі січові дружини з Австрії".

Я не буду тобі говорити про пропаґандивну та військову кампанію УСС на Україні, які там були аж до кінця жовтня 1918 року, бо це можеш собі прочитати в книжках про УСС. Але я хочу тобі дещо сказати, як ставилися УСС до гетьманського перевороту, який стався в Києві прикінці квітня 1918 року.

В нас тоді, а також і тепер, не було ближчого зв'язку з Княжою добою української історії. Але Козаччина була дуже популярна от хоч би завдяки Тарасові Шевченкові, який український нарід утотожнював із „козацьким народом'. Шевченко — це співець української (козацької) слави. І тому коли б хтось обіцяв був Українським Січовим Стрільцям в 1914-му році Україну з монархом на чолі, то напевно більшість тих ,що співали пісню про червону калину, була б билася за Україну, яку очолював би український монарх-гетьман.

СИН: А чому Січові Стрільці зробили повстання проти гетьмана Павла Скоропадського в листопаді 1918 року? Ви самі кажете, що дві-три тисячі доброго війська грали важливу ролю в тодішніх революційних часах. Може інакше була б ішла історія коли б не було переходу Січових Стрільців на бік Українського Національно-Державного Союза.

БАТЬКО: Історія не займається тим, „що б то було, якби було?" Вона реєструє те, що таки справді було. Історія записала, що СС пішли проти гетьмана Скоропадського. Історик Українського Січового Стрілецтва Ст. Ріпецький пише про це так:

„Гетьманський переворот у кінці квітня 1918 р. прийняло все свідоме й активне українське громадянство в Олександрівську та на всьому Запоріжжі — вороже. Так само зустріло його і УССтрілецтво (яке тоді там стояло Л. Л.), яке до глибини було вражене вісткою про розігнання Січових Стрільців у Києві, з якими воно держало постійний зв'язок. Від першого моменту вступу в Україну багато старшин і стрільців УСС втекло ко київської формації Січових Стрільців, бажаючи служити безпосередньо УЦ-Раді. Це неґативне відношення до гетьманського режиму займали УСС весь час свого побуту в Україні" (стор. 192).

СИН: Ви ж щойно сказали, що УСС були б тішилися в 1914, 1915 чи навіть в 1917 році, якби Україна могла стати вільною державою з монархічним режимом, і ось нагло така зміна у відношенні до свого монарха — потомка давнього гетьманського роду.

БАТЬКО: Зміна не в думках УСС, а в політичній ситуації, яку той самий історик УСС ось як змальовує:

„Після перевороту повіяло в Олександрівську російським духом. Українізація міста спинилася. По селах бушували карні відділи, які здирали безправно високі грошові суми від

Будинок Духовної Семінарії в Києві, в якому в січні 1918 року квартирували Січові Стрільці.

селян. Тяжко побивали людей. З приходом гетьмана скінчилася для УССтрільців радісна доба безжурного романтичного захоплення Східньою Україною. Настали тривожні часи. Почалися селянські повстання проти окупаційних військ. Тюрма в Олександрівську заповнялася свідомими народними робітниками, селянами, вчителями. Окупаційні війська почали пацифікувати українські села. УССтрільці станули перед можливістю, що й їх вжиють до цієї акції. Поодинокі сотні УСС дістали наказ від австрійського командування взяти участь у карних експедиціях на села, реквірувати збіжжя, розоружувати збунтовані села, арештувати ,,протидержавні" елементи" (стор. 192).

УСС могли собі дозволити не виконувати наказів австрійської команди тільки тому, що вони тоді були приділені до військової групи, якою командував австрійський архикнязь Вільгельм Габсбург. Польські і московські поміщики скаржились на УСС перед гетьманською місцевою адміністрацією, яка передавала ці скарги до Києва, а звідтам ці скарги йшли до австрійських і німецьких команд. Вкінці, в жовтні 1918-го року УСС відійшли з України на Буковину, а їхні побратими Січові Стрільці вишколювалися тоді в Білій Церкві, бо гетьман дозволив на існування їхньої організації.

СИН: Це значить, що київські Січові Стрільці помирилися з монархічним режимом, коли знов почали організуватися в Білій Церкві у вересні 1918 року, щоб боронити самостійність України.

БАТЬКО: Це правда! Але мусиш знати, що основна ідея Січових Стрільців була така: ,,Самостійна Українська Народна Республіка, зложена з усіх українських земель, із таким устроєм внутрішнім, який вирішить вільна воля українських громадян без впливу війська з його насильницьким багнетом". І УСС і СС воювали за самостійність України.

Їхнім гимном була пісня про червону калину. Очевидець пише, що поїзд СС, який перший почав бій під Мотовилівкою, віз стрільців, які заквітчані були червоною калиною з білоцерківських лісів. Січові Стрільці виступили проти гетьмана, бо він думав уже про „відновлення великої Росії".

Гетьман Скоропадський 14 листопада 1918 р. сформував новий уряд, який складався з прихильників царської Росії та видав грамоту, в якій м. ін. проголосив, що Україні „першій належить виступити в справі утворення російської федерації ,якої конечною метою буде відновлення Росії... Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибіллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будуччиною і щастям усієї Росії, з'єднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії" (Це з „Історії України" Д. Дорошенка, том II, стор. 414-415; наводжу за згаданою працею Ст. Ріпецького, стор. 254).

СИН: Читав я в „Америці" статтю С. Душенка, в якій пишеться про те, що, мовляв, „не цілий український народ повстав проти гетьмана", як пишуть противники гетьмана Скоропадського, бо сам В. Винниченко написав ,що тяжко йшла підготовка до повстання".

БАТЬКО: Це правда. Ядром повстанців були Січові Стрільці. Але вони зуміли перемогти гетьманські війська і біля них зібралися були сотні тисяч повстанців, як ми вже згадували про вістуна-отамана Гука. Коли нарід нібито був за гетьмана, то чому не виступив в його обороні? В обороні його програми — з'єднання з Росією! Легко висміювати помилки в тексті Універсалів, які були писані в тих революційних часах, під свист куль і рев гармат, як це дехто з противників УЦРади робить, не знати нащо і на чию користь. Лаються за дрібні речі, забуваючи про великі. Роблять це не тільки противники гетьмана, але і його прихильники.

Історики повинні писати правду, бо тільки вона може нас дечому навчити. Д-р Матвій Стахів в цій же книзі пише, про те, що „консервативні елементи українського суспільства використали незручні ходи Уряду УНРеспубліки у стосунку до обидвох союзних держав та їхніх симпатиків консервативного й спекуляційного типу в Україні і разом вчинили переворот вночі з 29 на 30-го квітня 1918 р. — насильну зміну начальної влади Української Держави."

СИН: Прихильник лівих партій пише про „незручні тактичні ходи", то це використовують тепер прихильники консервативного Гетьманату та виливають, як це кажеться, разом із водою і дитину з нецьок. Не можна було зорганізувати якоїсь коаліції, де були б і праві й ліві?

БАТЬКО: Пам'ятай, що російські комуністи давали тоді людям все: землю і волю, і це без жадних обмежень. Український провід мусів із цим рахуватися. Національний момент не захоплював так дуже народні маси, які прийшли як повстанці, щоб збільшити ті незначні збройні сили Українського Уряду, але які при першій нагоді пішли додому, бо знали, що, чи сяк чи так, все буде їхнє: і земля і воля!

Тоді валилися державні системи, які мали за собою тисячолітню історію: Німеччина, Австрія, Туреччина. Будували свої держави такі народи, поляки й чехи, які мали сильну державницьку традицію, і які на своїй території вже перед війною мали майже повноту влади (чехи), або поляки в Західній Галичині. Ми в порівнянні з ними, тільки на західніх українських землях могли частинно рівнятися з нашими західніми сусідами...

СИН: А чому ж не вдалося втримати Львова і Галичини довший час, коли рішалася доля Західньої України, що виступила як друга українська держава?

БАТЬКО: Західні українці боронили своєї землі з успіхом проти місцевих поляків, та коли в квітні 1919 року Польща вислала проти них всю свою збройну силу, впорядкувавши свої кордони з Німеччиною і діставши відділи польської армії ген. Галлера, що була зорганізована проти Німеччини з американських та французьких поляків, — „встоятись не було сили", як співається у відомій стрілецькій пісні.

СИН: Здобувши Львів і маючи велике українське запілля довкола столиці нової української держави, треба було всіми засобами боронити цю державу.

БАТЬКО: Правда, але окремі міста тішилися цим, що вони несподівано знайшлися в українській державі, а у Львові поляки вже першого дня почали боротьбу проти української військової обсади. І так вже 21-го листопада українське військо мусіло залишити місто Львів. Почалася війна довкола Львова та вздовж залізничої лінії Львів-Перемишль, яка закінчилася польською перемогою, як ми вже згадували про це. Західні українці весь час дивилися на схід, де українській державності загрожувала Москва: червона й біла.

Прийшов серпень 1919-го року, коли об'єднані українські армії 31-го того ж місяця здобули були Київ. Ця славна дата свідчить про це, що в об'єднанні сила. Об'єднання дає силу не тільки арміям, але і політичному проводові. Про це повинні пам'ятати українці у вільному світі.

Це об'єднання виростає з того, коли з подивом дивимося на наші визвольні змагання, які відбувалися в боротьбі проти Москви і Варшави. Вони відбувалися проти сили тодішнього вільного світу, який допомагав білим москалям Денікінові, Врангелеві та Колчакові проти Києва, га Варшаві проти Львова. Чи є ще в в світі інший нарід, який у боротьбі проти всіх сусідів і проти волі тодішніх можновладців, які, виграви війну проти Німеччини й Австро-Угорщини, парцелювали тодішню Середню й Східню Европу, мусів би був так змагатися за свою волю, як українці?

Правдиво змальовані наші збройні змагання 1917-1920-их років — це славні сторінки нашої історії. Читаючи їх, ми так глибоко переживаємо ті славні часи, як сильно представив їх славний наш письменник Василь Стефаник в оповіданнях „Вона Земля" та „Сини"" й „Марія".

У „Синах" старий Максим приляг до землі і розказував про своїх синів, які пішли боронити рідної землі, не питавшися, хто був тоді при владі, гетьман чи президент.

— Послідний прийшов Андрій: він був у мене вчений. „Тату, каже, — тепер ідемо воювати за Україну'. — „За яку Україну?" А він підоймив шаблев груду землі та й каже: „Оце Україна, а тут, — і справив шаблев у груди, — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати..." Як та його шабля блиснула та й мене засліпила. „Сину, — кажу, — є ще в мене менший від тебе, Івась, бери і єго на це діло".

Оцей найвищий героїзм повинен наповнити подивом і гордістю нашу молодь, яка шукає величної цілі у своєму житті.

Література: Степан Ріпецький. „Українське Січове Стрілецтво" , „Визвольна ідея і чин". Видавництво, Червона Калина, Ню Йорк, 1956, стор. 360; „Велика Українська Революція" (Матеріяли до історії відновлення української державности), „Календар історичних подій за лютий 1917 року - березень 1918 року". Упорядкував проф. д-р Яків Зозуля, Ню Йорк, 1967, стор. 112. Видала Українська Вільна Академія Наук у ЗДА; „За волю України". Історичний Збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви 1914-1964. Видання Управи Братства Укр. Січових Стрільців, Ню Йорк, 1967, стор. 608 + численні ілюстрації; І. Мазепа. „Україна в огні й бурі революції 1917-1921." Частина перша. Видавництво „Прометей", 1950 стор. 212; І. Мазепа та П. Феденко. З історії української революції Прага, 1920, стор. 94.

Едвард Козак: *„Козак Нечай" (Темпера з мозайкою)*

УКРАЇНСЬКІ ЗБРОЙНІ СИЛИ В РОЦІ 1920

Написав ген. Петро Самутін

Рік Божий 1968. Це рік найбільшої святости, радости і щастя для тих, що брали активну участь в розбудові наших збройних сил у їх відродженні по сотках років неволі. В міжчасі відійшли в кращий світ наші зверхники, впали на полі бою їхні підлеглі, наші побратими зброї. Доживають свого віку ті, що перші взялися за зброю в 1917-му році, відходять вже й ті, що пішли нашими слідами і продовжували боротьбу. На протязі 50-ох років не було дня, ані хвилини, щоб не клалися жертви на вівтар України.

Коли доля присудить і Всевишній Творець допоможе, зберуться старі вояки в день надзвичайного свята, і хочеться вірити, що зберуться так, як 50 років тому збирались на полі бою — ставали плече-в-плече і не питали, з яких земель хто походить, в якого Бога вірить, до якої партії належить. Зберуться ліві і праві. Республиканці, гетьманці, діти різних областей і члени всіх партій. На ім'я їм: Українці! Зберуться всі, як одна велика родина вояків, як непорушна скеля, перед якою стоїть одна єдина велика мета: Українська Держава!

Зберемося всі, щоб віддати у глибокій покорі поклін українському Невідомому Воякові, який склав найбільшу жертву на вівтарі України, віддамо доземний поклін і тіням наших зверхників, що відійшли в кращий світ, залишивши нам глибоку ідею і віру в те, що розпочате ними буде завершене. Звеличаємо і тих старих вояків, що ще живуть серед нас і своїми постатями пригадують нам оті минулі часи.

Йдучи назустріч побажанням побратимів зброї, що звертаються до мене з просьбою написати про стан наших Збройних Сил в останньому періоді збройної боротьби, в році 1920-му, я беру на себе цей труд і з великою приємністю його виконую.

Звернімось до першоджерел і історичних документів. „Праці Українського Наукового Інституту - Том XV -

Серія Історична, книга - 2. Українсько -московська війна 1920 року в документах Ч - І. (Оперативні Документи Штабу Армії Української Народньої Республіки). з передмовою і під редакцією Генерального Штабу генерала В. Сальського. Документи впорядкував генерал П. Шандрук. Варшава - 1933."

Відомо, що між урядами Української Народньої Республіки та Польщі — 24-го квітня 1920 року була підписана воєнна конвенція, яка передбачала умови воєнного співдіяння та матеріяльну допомогу для Армії УНР з боку Польщі. Польща зобов'язувалася озброїти та вивінувати в потрібні матеріяли три піхотні дивізії Але поляки виконували це своє зобов'язання дуже пиняво, що гальмувало організацію і формування дивізії. Відомо також, що Армія УНР від грудня 1919 року перебувала у ворожому запіллі, спершу денікінців і потім большевиків.

Тепер звертаємось до джерела: Праці Науково-Історичного Інституту.

„Біля 3,500-4,000 вояків Армії УНР, що не могли вирушити разом з Армією в Зимовий похід, перебували або в таборах інтернованих у Польщі, або були конфіновані в Кам'янці Подільському і околицях.

Ще взимі 1919 --1920 рр. коли виявилося, що з початком весни війна большевиків із Польщею неминуча, в тягу переговорів між українським і польським урядами була поставлена на денний порядок справа організації з згаданих вище континґентів українського вояцтва військових частин. Щоб надати тим частинам, як і цілій Армії, форму одноцілої організації, Військове Міністерство виробило нові штати, за яким Армія мала складатися з трибриґадних дивізій із відповідною артилерією та досить міцною дивізійною кінnотою, інженерними частинами й службами. Для поповнення лінійних одиниць людськими резервами запроєктовано формування запасних бриґад, які крім того мали бути територіяльними військово - адміністративними органами. Таким чином у м. Берестю (на початках у таборі інтернованих Ланцут — приміт ка П.С.) започатковано формування VI-ої Стрілецької дивізії і на укомплектування її призначено всіх інтернованих у Польщі вояків, там же започатковано формування VI-ої запасової бриґади. Формування VI-ої Стрілецької дивізії згідно з наказом Головної Команди з дня 8-го лютого Н - І покладено було на Генерального Штабу полковника М. Безручка. З огляду на те, що на місце формування призначено Берестя, організаційна праця відбувалася в умовинах розмірно сприятливих.

В Кам'янці Подільському провадилося формування 4-ої Стрілецької бриґади й 2-ої запасної бриґади Формування 4-ої Стрілецької бриґади згідно з наказом Головної Команди з дня 11-го лютого 1920 р. Н - З було покладено на отамана О. Шаповала і для поповнення її використано склад 1-го піхотного Рекрутського полку.

Крім того, в повітах Ямпольським і Могилівським зорганізовано невеликі відділи, що складалися з напівпартизанських загонів Ці відділи оперували у ворожім запіллі, приєднуючи до свого складу поодиноких українських вояків, які, перехорувавши на тиф, переховувалися в цьому районі перед денікінцями та большевиками. В лютім - березні все це об'єднав у Окремій стрілецькій бриґаді полковник О. Удовиченко і стягнув до м. Могилева. Під натиском большевиків бригада з боями відійшла на лінію польського фронту, при чім зайняла відтинок фронту на південь від польського війська і дещо на схід від лінії м. Калюс — м. Нова Ушиця, співділаючи з 18-ою польською дивізією. Полковник Удовиченко поповнив бриґаду охотниками з місцевих і тих українців, які були насильно мобілізовані денікінцями і в складі загону генерала Бредова підійшли до фронту в районі м. Нової Ушиці. Крім українців у складі того загону були донські й кубанські козаки, які вступили до бриґади цілими відділами, щоб боротися за українську державність до часу, як мати-

муть змогу відновити боротьбу з Москвою за власну державність. Бриґада в березні складалася з наступних відділів: 1-й піхотний полк, Окремий Галицький курінь, 4-а Галицька бриґада, Донський кінний полк, Кінний полк. Є. Білецького, Кінний відділ полк. В. Смаглія, Кінна сотня Кубанців сотн. О. Юшкевича, Артилерійський дивізіон, інженерна сотня. Наказом військового міністра з дня 20-го березня 1920 р. Н - 119, 4-ту й Окрему стрілецькі бриґади з'єднано і перейменовано в 2-гу Стрілецьку дивізію і на її командира призначено полковника Удовиченка.

Наказом Головної Управи Війська УНР Н - 35 з дня 29-го травня, 2-гу Стрілецьку дивізію перейменовано було в „3-тю Залізну стрілецьку дивізію".

Ситуація на фронті не дозволяла полковникові Удовиченкові на спокійну організаційну працю, щораз вимагала вживати дивізію до бойових ділань, тому її відведено дещо на захід і зосереджено в районі мм. Жванчик-Соколець - сс. Лисець - Велика і Мала Побійні - Іванківці - Голозубинці. З огляду на те, що й цей район не був прикритий, бойові сутички з ворогом продовжувалися, при чім головний тягар бойової праці впав на кінноту. Таким чином ще перед підписанням умови з дня 24-го квітня ситуація на фронті створила конечність бойового співдіяння війська українського та польського."

25-го квітня 1920 року розпочався наступ поляків на Україну. В наступі на Україну взяли участь дві наші дивізії.

III. (2) Залізна Стрілецька дивізія:

	Старшин	Козаків			
VI. Стріл. див.:					
	317	1,462	407	7	29
	239	1,886	346	4	36
Разом:	556	3,348	753	11	65

III-тя Залізна дивізія входила в склад VI-ої польської армії, якою командував генерал Івашкевич і наступала на Могилів.

VI-та Стрілецька дивізія входила на початках в склад II-ої польської армії, якою командував генерал Лістовський і в пізнішому часі склад III-ої польської армії, якою командував генерал Ридз-Сміґли і 8-го травня 1920 увійшла до столиці України Києва.

Завдаймо собі труду і порівняймо сили польські і наші, що брали уділ в наступі в Україні, на українському фронті від Дністра до Прип'яті.

Польські сили на день 25-го квітня 1920 року (початок наступу).

1). II-га Польська армія — командуючий ген. Лістовський:
28 Куренів піхоти,
3 Сотні кінноти,
26 батарей артилерії.

2). III-тя Польська армія. На початку командує маршал Й. Пілсудський, потім командир I-ої Леґіонової дивізії генерал Ридз-Сміґли:
42 Курені піхоти,
53 Сотні Кінноти,
43 Батареї артилерії (в тому найтяжча — П С.).

3). VI-та Польська армія — командуючий ген. Івашкевич:
39 Куренів піхоти,
8 Сотень кінноти,
35 Батарей артилерії.

РАЗОМ:
109 Куренів піхоти,
64 Сотні кінноти,
104 Батарей артилерії.

Всі три армії добре забезпечені допоміжними службами включно з колоною тяжких самоходів. (Джерело:

„Виправа Кійовска 1920 року, генерал Тадеуш Кутшеба, Варшава-Краків 1937 р.").

Польський історик, генерал Маріян Кукель, у своїй праці „Дзєє Польскі порозбьоровей — 1795 - 1921" — Лондон 1961 рік, сторінка 576, подає: З весною 1920 р. Польща довела своїми зусиллями до 700.000 людей, з чого пів мільйона людей на східньому фронті, з чого 300.000 в арміях II, III та VI-ій на Українському фронті. Очевидно, в це входили всі допоміжні служби та етапи армій. Ті сили рівнялися: 9 дивізіям піхоти, одній дивізії кінноти, двом самостійним бриґадам кінноти плюс добре зорганізовані етапи армії. Все це торкалося тільки Українського фронту.

Большевицькі сили на Українському фронті перед початком польсько - українського наступу.

Большевицькі сили на Українському фронті становили XII-та і XIV-та армії. XII-та армія тримала фронт на Волині, маючи свою оперативну базу в Києві. XIV-та армія тримала фронт на Поділлі, базуючися на Жмеринку. XII-та армія складалася з дивізій: 47, 7, двох бриґад 17, 58-ої дивізії та одної бриґади кінноти. XIV-та армія складалася з дивізій: 44, 45, 60 і 41-ої та одної бриґади 7-ої й одної бриґади 21-ої дивізій. Обидві армії лічили понад 16 000 баґнетів і 4.000 шабель.

Поворот Армії УНР з Зимового походу.

2-го травня Армія УНР, що згідно з наказом Головного Отамана прямувала з большевицького запілля назустріч українським та польським військам, які наступали з заходу, щасливо сфорсувала залізницю в районі на південь від дуже міцно обсадженої червоними стації Вапнярки. Остаточно розбиті на цьому відтинку, большевики відійшли на південь, а армія 5-го травня зосередилася в районі сс. Грушка - Окниця - Трибушівка - Вербка - Дзигівка - м. Ямпіль, занявши таким чином фронт правіше VI-ої польської армії.

	Старшин	Козаків	Гармат	Кулеметів
Запорізька дивізія (Отаман Гулий	140	1,100	6	25
Волинська дивізія (Отаман Никонів)	100	950	2	22
Київська дивізія (Отаман Ю. Тютюнник)	110	840	4	20
Гал. Кінна бриґада (Отаман Шепарович)	90	160	—	4
Окремий Кінний полк (полковник Чижевський)	27	620	—	6
Кінна сотня Штабу Армії	12	170	—	4
Разом:	479	3.840	12	81

Бойовий стан Армії: баґнетів — 2,100, шабель — 580.

Додаймо до цього:

III. і VI. Стр. дивізії	556	3,348	11	65
РАЗОМ АРМІЯ УНР на день 6-го травня 1920 р.:	1,035	7,188	23	146

15-го травня оголошено мобілізацію двох річників 1897 і 1898 в Могилівському, Ямпольському і частині Ново Ушицького повітів, при чім мобілізацію вели частини Армії. Мобілізацію закінчено 27-го травня 1920 р.

Внаслідку прориву Буденного на фронті VI-ої польської армії та відходу польських військ за Збруч і Стир, Армія УНР теж була змушена відійти за Збруч і виконала цей перехід вніч з 13-го на 14-го липня 1920 р.

Щоб ознайомити читачів з загальним станом Армії УНР на початках липня 1920 року, коли бої відбуваються на оборонній лінії ріки Збруч, подаю тут без змін „Доклад", поміщений у згаданому вгорі 15-му томі „Праць Українського Наукового Інституту у Варшаві 1933 р." Доклад датований 3 липня 1920 р.

Таємно. Пану Головному Отаманові Військ УНР.
(Во власні руки)
Доклад пану Отаманові:

Оперативне: Бої під Комаргородом і Лучинцем, які розпочалися з 2. VII. тривають з особливою впертістю. Ворог отримав новий піший полк і кінну бриґаду. Втрати наші значні, але ж ворог їх має по всім відомостям значно більше. Після кожного бою у ворога збільшується дезерція. Разом в Запорізців за ці бої вибуло до 200 чоловік. Перша кінна атака ворога була успішна, але ж потім останні атаки кінні піхотою відбувались зі значними для ворога втратами. Вчора 4. VII. до ранку 5. VII. ворог знов повів наступ на Китайгород у Лучинецькому напрямі, що закінчився повною нашою перемогою Всі позиції знов заняті нашими військами.

Стан матеріяльний: 1) Майже всі 12 гармат, що були на ст. Балин доставлені до військових частин і з цього тижня почнуть вживатися до бою. З останніми, прибувшими гарматами треба буде числити загальною кількістю власних гармат в 5-ти дивізіях до 40. 2) По цей день в Армію видано: рушниць — 2 500, багнетів — 2 500, кулеметів до 60.

На ст. Балин прибуло ще 3 500 рушниць, які будуть вжиті частинами зараз, а частина буде залишена в запас дивізії.

Рушничних набоїв досить. В запасі маємо до мільйона російських і півтори мільйона Люіса, останні можуть бути вжиті тільки тоді, коли буде надіслано відповідні кулемети. Гарматніх набоїв мається в запасі дві тисячі, а одна тисяча в дорозі для поповнення запасів.

3) до 15. VII. має бути закінчено формування при Запорізькій дивізії одної батареї 42-х лінейної, при Київській — одної батареї 6-ти дюймової, оперативного штаба Окремої кінної дивізії і окремої армейської кулеметної ватаги, яка буде придана до Кінної дивізії.

В склад Окремої кінної дивізії війдуть: полк Чорних Запорожців, Максима Залізняка і 3-й кінний полк, а також і донці. Про прибуття донців прохається особливо, бо кінний склад наших полків досить змучений і зменшений.

4) Десять тисяч комлектів одягу дивізіям роздано. На ст. Балин мається ще пять тисяч, але частина нового, а частина поправленого.

Брак черевиків, яких для 4-х дивізій видано всього 3 900. Становище з харчуванням скрутне, головним чином тому, що Армії із останніх семидесяти п'яти мільйонів тільки десять відсотків надіслано гривнями, а останні тисячними купюрами, які на ринках ціняться в п'ять раз менше. Випадково узнав, що 3-я Залізна дивізія отримала гроші окремо, але якої кількости мені невідомо. Тому генерал Удовиченко від свойого пайка, так званих „рябих", відмовився.

5) **Стан санітарний:** Організовано 5 санітарних летучек, які придані полевим дивізіям. Ямпільський і Могилівський шпиталі розташовані в ближньому Армейському тилу. При санітарній Армейській летучці організується харчовий пункт.

6) Організація ближнього армейського тила і транспорту в початковій формі за браком матеріяльних засобів і персонального складу. Справа ця поліпшена може бути з отриманням авто-колони, бо

вози селянські всі ужиті і їх не вистачає, не кажучи про те обурення яке викликає збоку селянства. Треба передбачати також розпочаття осінньої праці. Обозів власних частини в більшости не мають.

7) Грошові справи і цукор. Цукор останній, який мався в 3-ох цукроварнях, в невеликій кількості мною передан в дивізії під контроль Командуючих дивізіями.

Грошей за два місяці 4-ма дивізіями отримано: гривнями тридцять мільйонів карбованців і тисячними купюрами вісімдесять мільйонів карбованців, себто по курсовій стоїмості шіснадцять мільйонів, разом сорок шість мільйонів карбованців. На одно ж харчування 4-х дивізій, рахуючи десять тисяч люду і п'ять тисяч коней, армія потребувала б в місяць (по окладу затвердженому Головним Начальником постачання) до .....карбованців. (Суми не вказано — П. С.). Всі гроші йдуть головним чином тільки на харчування козаків і коней.

8) Кінський склад: коней брак, потребується найменше по двіста коней на дивізію. Під гармати коні купувалися за цукор.

9) Технічні засоби: технічні сотні в кожній дивізії в стані організації, головним чином за браком технічного персоналу, який почав був прибувати, а тепер за відступом поповнення припинило с я, а також особливо за браком технічних засобів.

В районі, в якім ми зараз оперуєм, авто-колона може працювати тільки по шосе.

Рахуючись з можливістю відірвання Армії, — Армія потребує одну радіостанцію.

Із прочих технічних засобів: поцерників і т. п. армія покищо не має нічого.
вітроплавів, авто-колон, авто-пан-

10) Організація вишколів: в ближньому тилу кожної дивізії є вишкіл на один піший курінь і кулеметну ватагу. При вишколах маються мобілізаційні апара т и, цими апаратами була проведена мобілізація в Ямпольськім повіті, яка дала до 4.000 - чоловік, в час відвороту до п'ятидесяти відсотків розтіклося. Деякі були знов зібрані, суворими заходами дезерція среди мобілізованих була припинена і тепер майже 2.000 чоловік влито в ряди дивізії, із яких до п'ятидесяти відсотків брала участь в боях.

Є волості, як наприклад Комаргородська, в якій не було ні жадного дезертира, з'ясовується це культурною працею місцевого елемента. 15. VII. ці апарати можуть бути використані для нової мобілізації. Організаційно - адміністративна часть кожного тила дивізії наказом моїм доручена помішникам Командуючих дивізіями.

Всі тилові установи розташовуються на тиловому шляху кожної дивізії і складають таким чином ближній тиловий етап кожної дивізії.

(Без підпису)

У згаданому на вступі творі „Українсько - московська війна 1920 р." в документах сказано:

НАСТУП НА УКРАЇНУ
(15. IX - 18. X.)

12 вересня III польська Армія розпочала загальний наступ на схід і, розбивши XII і праве крило XIV большевицьких армій, дійшло до лінії р. Стиру, де намагався, однак без успіху, ставити опір Буденний. 14 вересня розпочала наступ VI польська армія. До кінця вересня обидві польські армії вийшли на лінію Староконстянтинів - Славута - Горинь. В дальшому наступі польські війська Полудневого фронту вийшли на лінію Летичів - Любар - р. Случ, де затримамалися з огляду на підписання 12 жовтня між Польщею і большевиками перемир'я, яким бойові чини припинилися 18 жовтня о годині 24-й на цілому протибольшевицькому фронті.

Бойовий стан Дієвої Армії на 12-го липня 1920 року.

	Старшин	багнетів	шабель	гармат	кулеметів	набоїв рушн	набоїв гарм.
1. Запорізька див.	156	557	391	10	48	?	?
2. Волинська див.	121	796	146	6	56	?	?
3. Залізна дивізія	225	751	381	12	66	"	"
4. Київська дивізія	88	442	206	6	12	"	"
5. Херсонська див.	28	65	102	2	24	"	"
Окрема кінна див.	76	50	340	2	32	"	"
Всього:	694	2661	1466	38	236	1.200.000	2.122

За Начальника Оперативного Відділу Поручник Затварський.

УІ. Січова стрілецька дивізія в той час знаходилася в складі ІІІ. польської армії. Бойовий стан дивізії такий:

	234	1419	127	12	36	—	—

Разом бойовий стан Армії УНР на 12-го липня 1920 р.	929	4080	1593	50	274	—	—

18-го серпня 1920 року Армія УНР відійшла за ріку Дністер.

Бойовий стан Армії УНР на 13 - 20 серпня 1920 року.

	Старшин	багнетів	шабель	коней мунтрованих	рушниць	гармат	кулеметів
1. Запорізька див.	248	692	536	468	1359	8	30
2. Волинська див.	201	829	236	347	1180	5	61
3. Залізна див.	195	1367	530	608	2255	12	78
4. Київська див.	84	192	222	251	606	6	21
5. Херсонська див.	82	117	137	211	142	2	22
Окрема кінна див.	175	475	311	391	—	3	37
Разом:	985	3672	1972	2276	5542	36	249
В запасних бригадах	409	1674	—	—	—	—	—

В Армії набоїв до рушниць — 766.000, набоїв до гармат — 2244.

УІ. Січова стрілецька дивізія ще перебувас в ІІІ. польській армії. Її бойовий стан такий:

	253	1773	127	—	—	12	36
Всього:							
	1238	5445	2099	—	—	48	285

В зв'язку з наступом VI польської армії Армія УНР., сфорсувавши в ніч на 15 вересня Дністер, у навальнім наступі розгромила XIV-ту совєтську армію і 18 вересня перейшла вже на лівий беріг Збруча, себто протягом 3-х діб з боями зробила 110 клм. Продовжуючи наступ, Армія на день 18 жовтня (день припинення бойових діянь) вийшла на лінію м. Яруга н/Дністром - лінія р. Мурафи - м. Бар - м. Волковиці - с. Літинка.

З огляду на перемир'я Армія перервала наступ, щоб підготуватися до дальшої самастійної боротьби з ворогом.

Таємно. Наказ військам Дієвої Армії Української Народньої Республіки Ч-0174 20 вересня 1920 р. м. Бучач.

Вже на протязі 6 доб продовжується без перерви акція, вміло керуєма командірами і завзято виконуєма козаками. Наслідки операції — звільнення від ворога терена між Дністром і Збручем і майже знищено до щенту 41-шу сов. дивізію. Взято великі трофеї, кількість котрих ще остаточно не підрахована і поки приблизно визначається.

	Гарм.	кул.	пол.	возів
Запорізька див.	—	3	30	15
Волинська див.	—	—	70	—
Залізна див.	—	7	312	100
Київська див.	—	2	88	100
Окрема кінна див.	1. важка	56	717	700
Разом:	**1. важка**	**68**	**1217**	**915**

Крім того захоплено декілька канцелярій сов. полків, а Окрема кінна дивізія взяла канцелярію штаба 41-ої сов. дивізії, 1 радіостанцію, 1 самоход к-ра 41 дивізії.

Але ж не тільки великою кількістю трофеїв визначається успіх нашої операції. Весь час, виграючи крило ворога і виходячи йому в тил, наша Армія поставила всю большевицьку XIV армію в неможливі для опору умови. Лінії річок Стрипи і Серета, на яких ворог міг построїти свій опір проти польських частин, були обійдені нами, а славетне діло Окремої Кінної дивізії 17 вересня в районі Трембовля загрожувало катастрофою всієї большевицької армії. Це значіння нашого маневру відзначено в наказах VI-ої польської армії. Від щирого серця вітаю хоробрі частини Армії УНР на чолі з командирами їх з осягненим і стільки бажаним поворотом до Рідної Землі. Мрію думкою, що вся Армія від генерала до звичайного козака певна в тому, що осягнутий успіх мусить бути закріплений без промедлення часу. Засоби для цього повний лад і спокій в районах розташування й поповнення частин. Звертається на це особлива увага командирів всіх частин, маю надію, що завдання організаційне буде армією також виконано блискуче, як і оперативне.

Командуючий Армією УНР генерал-поручник Омелянович-Павленко. За начальника штабу генштабу полковник Кущ.

Склад Армії УНР на 8 - 15 вересня 1920.

Штаб Армії 1, 2, 3, 4, 5 і Окрема кінна дивізія, 2 запасні бригади, Кам'янецяка Юнацька Школа, Морський півекіпаж. — **РАЗОМ: Стан харчовий:** Старшин: 3.287; Козаків: 12.117; Коней: 4.491. — **Стан бойовий:** Старшин: 2.291; багнетів: 4.345; шабель: 2.043; гармат: 44; кулеметів: 324; автопанц.: 6.

За Начальника Оперативного Відділу Поручник Золотарь.

(Бракує відомостей про УІ. Січову стрілецьку дивізію, хоч вона від 7-го вересня 1920 р. входила вже в склад Армі УНР. — П.С.)

ПІДГОТОВА ДО ДАЛЬШОГО НАСТУПУ І ВІДВОРОТ ЗА ЗБРУЧ. (19. X. - 21. XI. 1920)

З огляду на підписання між Польщею і большевиками умови про за-

мирення, 18-го жовтня 1920 о годині 24-й, на цілому протибольшевицькому фронті припинено бойові акції. Польські війська зупинилися на лінії: Старокостантинів - Звягель - р. Птич - Слуцьк - м. Кайданів і далі на північ до кордону Латвії. На південь від поляків трамала фронт Армія УНР.

Замирення між Польщею і большевиками сильно ускладнювало стратегічне положення Армії УНР, бо надалі вона сама мала змагатися з без порівняння сильнішим ворогом. Зокрема ж при дальшім наступі на схід ліве крило армії було-б наражене на небезпеку удару з півночі. Однак певне під цим оглядом забезпечення давали присутність і співдіяння з частинами III-ої російської армії генерала Пермикіна та кінної козацької дивізії осавула Яковлева. Ті одиниці були зформовані заходами Російського Політичного Комітету в Польщі, на чолі якого стояв Борис Савінков. Той Комітет визнав уряд Української Народньої Республіки і згадані одиниці в оперативному відношенні підпорядкував нашому армійському командуванню. Після порозуміння між нашим командуванням і Російським Комітетом дивізію осавула Яковлева, на засаді цілковитої внутрішньої автономії, втілено до складу нашої Армії і вона мала оперувати безпосередньо на лівім її крилі в напрямку на м. Винницю, армія генерала Пермикіна мала наступати на Бердичів - Козятин.

Використовуючи польсько-московське перемир'я, Армію УНР. поповнено мобілізацією та переведено в ній конечні організаційні праці. На 11-го листопада призначено поновлення наступу, однак большевики з свого боку розпочали наступ 10-го листопада. Після поразки найсильнішої нашої групи, на яку 10-го листопада большевики в першу чергу скерували свій удар, Армія по тяжких боях протягом 11-го - 21-го листопада, в яких взяли участь також згадані Армія генерала Пермикіна і дивізія осавула Яковлева, відійшла враз із ними на захід до Збруча і 21-го листопада була змушена перейти на територію Польщі.

Склад Армії УНР на 18-го жовтня 1920.

Штаб Армії 1, 2, 3, 4, 5, 6 — стрілецькі, 1. Кулеметна і Окрема кінна дивізії, Морський екіпаж. — **Разом:**

Стан загальний: — Старшин: 3.456; Козаків: 19,764; Коней: 6.50. **Стан бойовий:** Старшин: 1.785; багнетів: 4.560; шабель: 2.500; гармат: 51; кулеметів: 306; набоїв руш.: 650.000; набоїв гарм.: 3.984.

Начальник Оперативного Відділу підполковник Ярецький.

Нарада командуючого Армією УНР з командуючим Російською Армією генералом Пермикіним.

НАКАЗ

Війську Дієвої Армії УНР Ч. 149
29-го жовтня 1920 р. Ставка.

Пар. І. — 28-го жовтня в моїй присутності відбулась нарада, на якій були присутніми начальник Штабу Армії генерал - хорунжий Ліпко, від 1-ої Запорізької дивізії підполковник Стефанів, від 2-ої Волинської — генерал-хорунжий Галкін. Командир 6-ої дивізії генерал-хорунжий Безручко і армійський комісар Сумневич.

На цю нараду з дозволу п. Головного Отамана прибув Командуючий Російською Армією генерал Пермикін.

Згідно виробленим умовам Російська Армія генерела Пермикіна, на підставі визнання Української Армії, як Армії Української Народньої Республіки, обов'язалась провадити, в повному контакті з нашою Армією, спільні акції проти загального ворога — большевиків.

Наказ цей і лист генерала Пермикіна оголосити по всіх частинах Армії, щоб уникнути непорозумінь при зустрічі наших частин з російськими відділами генерала Пермикіна

Додаток: зразок листа генерала Пермикіна.

Командуючий Армією генерал-поручник Ом. Павленко. Начальник Штабу генер.-хорунжий Ліпко. Вартовий генерал, генерал-хорунжий Ткачук.

Зразок.

Командуючий Російською Армією на терені України. 28 Жовтня 1920 року Ч-131 м. Городок. Головнокомандуючому Армією Української Народньої Республіки. До підпису військової конвенції про спільну боротьбу з большевиками між Урядом Головного Отамана С. В. Петлюри й формувавшим Армію Російським Політичним Комітетом в Польщі я числю по складавшимся обставинам необхідним сказати по силі допомогу дружній Армії Української Народньої Республіки беру на себе обов'язок відноситися до Уряду й населення України, як до Уряду і населення дружньої й союзної держави і не втручатися во внутрішні справи цеї Держави.

Я переконаний, що Командування Армії Української Народньої Республіки з свого боку дасть певну допомогу, щоб полегшити справу найскоршого сформування дорученої мені Армії.

Генерал-хорунжий Пермикін.

Склад Армії Генерала Пермикіна на 10-го листопада 1920 р.

1. Стрілецька дивізіє генерала Бобошка, 2. Стрілецька дивізія полковника Палена, (В стадії формування), Збірна кінна дивізія генерала Трусова. **Разом:** багнетів: 2.770; шабель: 400; гармат: 12; кулеметів: 52.

Склад Збірної Козацької дивізії Осавула Яковлева на 10-го листопада 1920 р.

Старшин: 190; Козаків: 1,528; Коней: 914; Шабель: 772; Гармат: 4; Кулеметів: 38.

Склад Армії УНР на 10. листопада 1920. Разом: Стан загальний: Старшин: 3.888; Козаків: 35.259; Коней: 7,966; Возів: 1.346. **Стан бойовий:** Старшин: 2.100; Багнетів: 9.313; Шабель: 2.560; Гармат: 74; Кулеметів: 675; Автопанц.: 8; Броннотягів: 2. Крім того ескадра самольотів з 3 самольотів.

Начальник Оперативного відділу підполковник Яроцький.

Додаймо до цього: III. армія ген. Пермикіна: багнетів: 2.770; шабель: 400; гармат: 12; кулеметів: 52. Збірна Козацька дивізія Осавула Яковлева: Старшин: 190; Козаків: 1.528; Коней: 914; Шабель: 772; Гармат: 4; Кулеметів: 38.

Всього разом: Стан загальний: Старшин: 4.078; Козаків: 36.787; Коней: 8.880; Возів: 1.346. Стан бойовий: Старшин: 2.100; Багнетів: 12.083; Шабель: 3.732; армат: 90; Кулеметів: 765; Автопанц.: 8; Броннотягів: 2.

Такими силами диспонував командуючий Армією УНР на 10-го листопада 1920 року.

Стан бойовий Армії УНР на 10-го листопада 1920 року.

Старшин: 2.100; багнетів: 9.313; шабель: 2.560; гармат: 74; кулеметів: 675; автопанц.: 8; броннотяг:2.

На 6-го травня 1920 року: Старшин: 1.035; багнетів: 7.188; шабель: 580; гармат: 23; кулеметів: 146. Різниця: Старшин: 1.065; багнетів: 2.125; шабель: 1.980; гармат: 51; кулеметів: 529; автопанц.: 8; броннотяг: 2.

Після переведення мобілізації силами Армії нам відомий також загальний стан Армії на 10-го листопада 1920 р.: Старшин: 3.888, козаків: 35.259.

Останні звіти й накази

Лист командуючого Армією до військового міністра: Волочиськ, Панові Військовому Міністрові.

Наступив рішучий мент для нашого державного існування, перемога нам потрібна доконче. Армія робила і робить все, що може, але ж вона перетомлена, сили її ізсякають. Потрібне напруження всіх сил до останнього бою, а тому прошу надіслати з Міністерства все працездатне і боєздатне, вільні відповідні посади маються, зброя найдеться. Всіх не прибувших до Армії вона буде рахувати не виконавшими останнього обов'язку громадянина. Термін прибуття одна доба.

Писарівка, 19-го листопаду 12 год. Ч-159/л.

Командарм УНР, Генерал-поручник Омельянович-Павленко. Начтадарм Генер. Штабу, Генерал-хорунжий Ліпко.

Д. негайно. Всім Комдивам

Після наказу Командарма повідомляю Вас, що на випадок рішучої неудачі на нашому фронті в Волочиську відбулася нарада польсько-українська, котра вирішила слідуючі пропозиції: Наша армія може уклонитися на територію Польщі і в окуповану єю смугу на тієї умові, що військо обезброюється, крім старшин, котрим залишається холодна зброя, але ж частини зберігають організацію, маючи при собі всій командний склад і в такому вигляді інтернуються в Ланцуті і в Берестю, зберігаючись до майбутніх операцій. Головна Команда, Штаб Армії і вищий командний склад вирушає по дипломатичним пашпортам до Польщі. Інтернація зовнішня, повоження чемне. Міністерства до Ряшова і Тарнова. Державне майно в депозит УНР поступає. По неперевіреним чуткам Врангель цілком розбитий і знаходиться в Константинополі. Командарм не маючи змоги по оперативному становищу зібрати на нараду комдивів і бажаючи вирішити цю справу спільно з військом, наказав комдивам прийняти те чи інше і до 8 годин ранку 20-го листопаду надіслати до села Писарівки в штадарм на нараду по одному старшині і козаку від кожної бриґади. Мета наради приняти спільно те, чи інше рішення для всієї армії. Частини Пермикіна інтернуються окремо.

Писарівка, 19 листопада 14 год. 25 хв. Ч-161/л. Наштадарм, генер.-хорунжий Ліпк[illegible]

Останній Оперативний Звіт Штабу Армії УНР.

„Оперативний звіт до 20 год.21 листопада 1920 р. карта 1:200.000. Біля 2-години ночі по отриманні дозволу збоку польського командування був виданий наказ почати переправу обозів через р. Збруч. О 4 годині почалась переправа на участку між Волочиськом і Ожиговці. Після півдня почала переправлятись піхота, а Окрема кінна дивізія і кінний Мазепинський полк на протязі дня забезпечували активно переправу, атакуючи декілька разів ворога в районі Ваньковиці і Куриловці. Командарм, який ночував в Войтовцях, а на протязі дня знаходився в Куриловцях, о 16 годині прибув на переправу у Ожиговці. О 17 годині почали проходити окремі вози і фактично переправа скінчилася. На протязі ночі переправилась Окрема кінна дивізія. Переправа пройшла в повному ладі. Біля 20 годин Штаб армії прибув в с. Климковці, де і розташувався. Більша частина Армії розташувалась в районі Нове Село, Климковці. 21-го XI. 20 р. 22 год. с. Климковці.

Генкварм Дієвої, генерал-хорунжий Кущ. "

**
*

У зв'язку зі святкуванням 50-тиріччя відродження український збройних сил автор цих рядків подав „Проєкт праці над Історією Українського Війська" на сторінках журналу „Вісті Комбатанта", ч. 2, Ню Йорк - 1966. Однак я сам вважаю той первісний проєкт занадто вузьким. Ми повинні шукати об'єктивної правди, знайти наші помилки та подати об'єктивні висновки для будучих істориків і прийдешніх поколінь, аби цих помилок не повторили. Історія не буде чекати на нас. Вона (Історія) нічого нікому не пробачить і знову може нас тяжко покарати за те, що ми її не пошанували. Працю зможе і повинен виконати колектив людей, що мають в цій ділянці кваліфікації і досвід.

Тому пропоную створити Науково-Історичну Комісію. Завданням такої Комісії було би:

1. Подати об'єктивну історичну правду про наші збройні сили:
   А) Доба Української Центральної Ради.

Б) Доба Гетьманської Держави
В) Доба УНР.

Само собою зрозуміло, що ця об'єктивна правда мусить базуватися на документах.

2. Організаційна структура нашого Головного Командування (позитиви, неґативи)
3. Характеристика командуючих Армією
4. Повна характеристика командирів корпусів та дивізій
5. Подати об'єктивні причини (помилки), що були незалежні від нашого командування
6. Подати об'єктивні причини (помилки), що входили в компетенції і були залежні від Головного Командування.
7. Подати об'єктивну правду про доцільне використання З'єднаних Армій УНР - УГА в 1919 році.
8. Подати об'єктивну правду помилок, доконаних з стратегічно-оперативного погляду.
9. Подати повну характеристику організації праці запілля Армії.
10. Подати повну характеристику організації праці розвідки.
11. Подати повну характеристику і працю штабів (Армія - корпус - дивізія).
12. Подати повну характеристику розбудови і підготови старшинських кадрів.
13. Спеціяльно висвітлити період 1920 р. і так звану військову концепцію з Польщею з 24 квітня 1920 р. (позитиви - неґативи).
14. Подати об'єктивно, чи наші політичні чинники і дипломатія створили відповідні передумови українським збройним силам для осягнення перемоги над Москвою.
15. Чи завдання покладене на наші збройні сили — можна було виконати й можна було осягнути перемогу.

Про цей плян можна дискутувати. Плян праці й остаточну програму повинна усталити Науково-історична Комісія.

Оскільки Науково - історична Комісія прийде до об'єктивних висновків та подасть причини нашої програми, вона сповнить свій обов'язок перед історією, батьківщиною і прийдешнім поколінням. Комісія не повинна шукати винуватих, бо тоді вона не виконає свого завдання. Вона зійде на манівці і зійде з правдивого шляху. Учасники визвольної боротьби і творці українських збройних сил мають відвагу і сміливість взяти на себе всю вину і стати перед судом історії.

Не про винуватих мова, — мова про об'єктивну, чисту історичну правду.

Марко БОЄСЛАВ (Поет-упівець)

ПОСМЕРТНЕ

(Г. Т.)

Ти знаєш, брате, де колись
Удвох зустрілись ми з тобою?
Це ж там мов сестри обнялись
Розлога Прип'ять із Піною . . .
Це прадідів земля стара,
Край деревлян з поліщуками,
Розкішний низ аж до Дніпра
Співає борами, лісами.
Пишніють скрізь лани квіток,
Що все до сонця в буйнім ритмі
Свій простягають цвіт, листок,
Немов прогани на молитві . . .
Де б я не вмер — запам'ятай:
Отам, де крісами мінялись,
Мій труп ти, брате, поховай,
Щоб ми з землею не розстались!
І щоби не була сліпа
Моя могила в оцій драмі:
Три літери святі „УПА"
Ти кинь там крицею на камінь.
Тож як з-над пинських пущ
і плес
Ввесь нарід вирушить до бою, —
Я духом злину з-під небес
І стану в лави знов під зброю! . .
Полісся 1943 р.

Півсторіччя та чвертьсторіччя ТОМУ

Ф. Мелешко

Півсторіччя тому, під кінець другого року першої світової війни, в червні 1916 року на наших землях майже після річного затишшя на фронті загриміли гармати так, як ніколи. До історії та битва увійшла як „Брусілівський наступ". Той наступ мав початись 15-го червня, але його приспішено, бо треба було рятувати італійську армію від повного розгрому австрійцями та німцями. Такої ж помочі тоді потребували і союзники під Верденом у Франції. Наступ почався 4-го червня.

Підготови до того сильного наступу, як ще й тепер подається, на диво Росія перевела в повній таємниці. Німці й австрійці чогось такого не сподівались. І вже 7-го червня — під Луцьком 4-та австрійська армія була цілковито розторощена, а далі й інші австрійські армії. Австрія втратила більше як півтора мільйона вояків, одних тільки полонених москалі взяли більше чотирьох сот тисяч. Той наступ, крім величезного успіху, вніс ще й перелом у веденні війни. Німецьке командування зрозуміло, що без постійної підтримки, Австро-Угорщина може скоро програти війну.

Той Брусілівський наступ хоч і не дав остаточної перемоги, але він не дозволив Центральним Державам на довгий час наступати на сході: це

використала Росія й могла спокійно, але й дуже інтенсивно готуватися до нового, ніби вже таки рішучого наступу. Цілу величезну армію (було тоді 16 мільйонів змобілізованих) зреформовано, зреблено рухливішою. Чотири полкові дивізії перемінили в три полкові, чотирикурінні полки переорганізовано на трикурінні, з лишків потворились нові частини. І так у всіх ділянках армії переводились реформи. Інтенсивно підвозили амуніцію. Поліпшено харчування. Давніше солдатам видавався виключно чорний хліб, тоді видавався переважно білий і в більшій кількості.

Підготова провадилась до рішучого і ніби остаточного наступу в такій же таємниці, як і попереднього року, тільки якось і прості солдати знали, що щось почнеться весною.

Та під час тієї підготови, вибухла в кінці лютого 1917 року в Петербурзі революція.

**
*

І ось майже на тих самих місцях на українських землях, майже рівно чверть сторіччя після отого Брусілівського наступу на сході Европи війна почалась, як це в мене записано до щоденника 22 червня 1941 року. Може варто було б дати повністю все, що тоді я записав, але це було б задовге, даю тільки уривки.

До бідного заболоченого, брудного нашого Грубешова на Холмщині я приїхав тоді ще з блискучого Берліну, 24 березня 1941 року. Під час подорожі можна було бачити, що німці починають до чогось готуватись. Коло деяких станцій будувались великі дерев'яні бараки, а на ст. Замістя, де довелось цілу ніч сидіти, тієї ночі вперше почали прилаштовувати до вікон затемнюючі заслони. А далі з з щоденника:

„В пресі, в радіо наглядно закривалось будь - який показник, що між цими двома тепер сусідніми державами прийде в скорому часі до зудару. Однак чини показували, що повітря набивається вибушиною. По всьому було видно, що німецький ген. Штаб дуже добре знає, що це буде один із найсильніших його ворогів, якого зустріне його армія на суходолі в цій ось уже майже дворічній війні". З половини квітня почалась справді ґрандіозна німецька підготова до наступу. В першу чергу підвозились у дуже великій кількості різні необхідні матеріяли для війни. Мені самому доводилось бачити в лісах цілі купи різних розмірів гарматних набоїв. Лежали також тисячі барил із бензиною.

І далі з щоденника. „Рух зростав і набрав таких розмірів, що тяжко було перескочити шлях на вільнім полі, а в глухому місті Грубешові вже рухом керувала військова поліція. І все це діялось усього тільки 4 км. від совєтського кордону".

Люди, особливо ж українці напружено чекали на вибух війни. Та цікавість мішалась з острахом. Ми нічого офіційного не знали, а тому самі й вигадували причини вибуху війни. Ось уже декілька разів так нічними порами протарахкотіли танки, що аж земля дрижала. Потяглись гармати. Показались грізні моторизовані частини. І все це якось одним махом наче крізь землю з понтонними частинами провалилось. І настав на якийсь час новий спокій.

А з радіового апарату в кімнаті УДК ми все чули про приятельські взаємовідносини з СССР, про великі торговельні успіхи між ними.

Різні поголоски ширилися про взаємини між Гітлером і Сталіним, про їхню політику. Взагалі різних поголосок було безліч.

А підготова показувала, що йде до неминучого зудару. Люди почали встановляти, в який саме день почнеться.

Настала ніч з суботи на неділю — з 21 на 22 червня. Враження від воєнного руху було таке, наче німці готуються на відступ, тільки чекають ночі.

І далі з мого щоденника: „22 червня 1941 р. о год 3.15 ранку мене розбудили гострі гарматні постріли. Гучно почалось. Миттю зриваюся.

Дерев'яний будинок аж лущить, вікрянчать, земля дрижить. Спочатку не можна було второпати, чи стріляють тільки зі заходу чи й зі сходу. Скоро стає ясно, що стріляють тільки німці. Зі сходу не прилетіла ні одна бомба. Якась загадкова мовчанка, ніби там ніякого війська й немає. Звечора один німець, підстаршина, якому ми добре наливали, радив нам утікати звідси, бо тут почнеться пекло.

Скоро і німецькі гармати перестали бити. Певно, не було потреби. Он там над Бугом простяглась довга смуга чорного диму. Можливо, то німці пустили димову заслону і під її прикриттям оце саме форсують Буг. Видно, що по той бік Буга щось таки велике горить. Чути таки й рушничну та кулеметну стрілянину. А потім настає такий спокій, наче тут нічого й не починалось.

Сходить червоне сонце, ніби з кривавого казана викотилось. Тихо. Вітрець ані не подихне. Небо чисте, блакитне, наше українське небо. Сонце вже по чистому небесному просторі починає таки добре припікати.

Ми з Ф. Ю. Архиповим навідуємось до сховища під будинком його сестри. Навідуємось тепер туди, бо там холодок та вдоволь є що їсти та пити. А підвечір усе своє добро з пивниці попереносили до помешкань. За цілий день не показався ані один совєтський літак. І ніч спали ми спокійно".

Далі зі щоденника: „Понеділок, 23 червня, як звичайно рано йду до УДК, у якому займаю посаду культурно - освітнього референта. Не всі службовики з'явились. Вимандрували на села. Ні вкого немає настрою братись за роботу. Настрої піднесені. Один поперед одного поспішає висловитись, поділитися своїми враженнями, новинами. Радіо вперто мовчить. Користаємось новинами пантофлевої пошти... Та ось сполох... Налітають на Грубешів совєтські літаки. А ми летимо з другого поверху комітету й ховаємось, хто куди... Десь розриваються бомби, гармати заговорили... Оце наче тільки тепер тут починається війна. Та знову стихає. Виходимо на вулицю. Бачимо, як сім чи вісім совєтських літаків наближаються. Їх зустрічає протилетунський німецький вогонь та ще й німецькі бистролетні „Яструби" за ними вслід кидаються. За Грубешовом десь щось горить. Наслідок того налету: люди несуть дитину й гуску.

Перед 11-ою годиною голова УДК д-р М. Струтинський оголошує припинення праці на цей день. Повертаємось додому й натикаюсь на ще невидане в цім місті видовисько. Шлях Замістя - Грубешів і в напрямку на Буг залитий танками. Показалося, що оце тільки тепер головні німецькі сили ідуть на Схід. І так сунуть годину - дві... без кінця, до вечора, вночі... Потім стало відомим, що через Грубешів за Буг переходило три моторизовані дивізії.

Щоденник, віторок, 24 червня. „Цілий день без перестанку похід продовжувався усе в тому ж напрямі. Сонце немилосерно пекло. Підіймалась пилюка і все запорошувала, і все далі та далі простягалась десь аж за Буг. До Грубешова привозять перших полонених. Вигляд у „бойцов" жахливий та ще в порівнянні з німецькими солдатами. Підслухую одну розмову. Полонений совєтський старшина каже: „Нас переконували, що ми легко переможемо. Завоюємо Німеччину й підемо на Париж через Берлін. Яке то безглуздя нам казали. В порівнянні з німецькою армією наша нічого не варта..." Дня 25 червня від звичайного збідованого „красного бойца" довелось почути таке: „Німці нас не побідять! — Чому? — запитую. — Бо в них воюють тільки офіцери, а в нас 180 мільйонів пролетарів, значить робітничої кляси? — Чому ви думаєте, що в німців воюють тільки офіцери? — Е, чому? Хіба не бачите, в яких вони мундурах?.."

Червоноармійці вважали, що вся німецька армія складалась з одних офіцерів, а то тому, що всі були до-

бре одіті й чепурні. Та й більше їздили різними моторами, як ходили пішки. Нас, безперечно, усе таки цікавило, що воно там сталось з тією червоною армією, що вона не поставила ніякого спротиву німцям і вже першого дня наступу був занятий Володимир-Волинський, до якого по прямій лінії від Грубешова 35 кілометрів. Котрогось дня ми побачили з комітету сумну картину першого німецького „добродійства". Вояки гнали на цей раз не полонених червоних бійців, лиш зничайних волинських бідних селян, переважно босих. Це вже само показувало, що їх було нахапано в підсовєтському „раю"... Це на нас зробило гнітуче враження, бо воно показувало, яку волю для нашого народу несуть німці... Та цього ж таки дня підвечір і на нашу радість ми побачили, що ті люди повертаються вже без німецької охорони. Ми кинулись до них, і ось, мені пощастило почути від одного, мабуть, наймудрішого зі всіх старшого босого, тільки в ту спеку в кожушку, дядька:

— „Ото з суботи на неділю червона армія гучно святкувала успішне закінчення п'ятирічки. Влаштовували ріжні забави, співи, танці, пили. Показувались картини під відкритим небом, а день тепер довгий, треба до пізна чекати, аби щось бачити на полотні. Особливо ж веселились, тим та за дівчатами бігали красні офіцери. Пізно пішли спати, може ще й не всі, коли німець по них ударив... Ех, вони ж і тікали: Ті, що вже спали, особливо офіцери так у одних сорочках ширяли по селі. Заскакували потім у наші хати й натягали на себе, що під руки попадалось. Тепер вже і нам за те довелось покутувати. Німці забрали нас, щоб перевірити, чи не є часом ми оті переоділі червоні „лицарі... Перевірили, посміялись і пустили". — Розповів вже нам і про те, з якою радістю наші люди зустрічають німців. Про себе ж босий „куркуль" сказав, що має двадцять десятин землі, забрали від нього вже й останні чоботи і був на черзі до вивозу на Сибір. Тепер надіявсь, що заживе далі з родиною вільно й упорядкує своє зруйноване большевиками господарство.

Інформація цього дядька ото і показала, чому з боку совєтів тоді не послідувало ані одного пострілу.

**
*

Дипломатичні й торговельні зносини між цими двома державами не припинялися аж до перших гарматніх пострілів та бомбардування німецькими летунськими ескадрильями в першу чергу совєтських летовиськ. Все це є добре знане. А от про одну німецьку тактику, повжиту на початку вибуху війни, якось не згадується, а вона відіграла дуже велику ролю в першому несподіваному нападі на СССР. Німці вмудрились вести торговельні зносини з совєтами через залізниці в той спосіб, що навантаження і розвантаження різних товарів перепроваджувалось на німецькій стороні. Коли це відбувалось, німці совєтську потягову обслугу по „камарадському" як своїх союзників на станціях добре вгощали й гострими напоями. Так воно було й вніч із 21 на 22 червня. Коли ті їли й пили, німці навантажили порожні поїзди своїм військом. І так совєтські залізничники вже під німецьким доглядом привезли на свій бік „гостей", які без єдиного вистрілу пообсаджували місцями й вузлові підсовєтські станції.

Давно вже відомо, що Сталін мусів дуже добре знати, що німці готуються до нападу. Про те йому докладала не тільки його всюди суща аґентура, але ж Сталіна попереджувалось неодноразово з Лондону й інших місць. Та й оту ґрандіозну підготову до нападу під самим довгим кордоном ніяк не можна було не помічати, Та й над самим Бугом недалеко Грубешова в с. Городку сиділи совєтські аґенти й про все передавали на той бік...

(Зразу ж по вибухові війни чотирьох аґентів із того кубла німці піймали й розстріляли). Сталін тоді дістав „шок" чи що й так десь заховавсь, що його не могли знайти, а без його наказу боялись будьщо починати. Аж потім, як відомо, прочунявсь першим Молотов про німецький напад, а то вже тоді, коли німецькі війська далеко зайшли в „землю обітовану", головно в Україну.

І під кінець варто згадати, що в історії не можна знайти бодай у малих розмірах, щоб якась армія на початку свого наступу мала такі сприятливі умови й такий успіх, як німці мали на початку тієї війни на сході. До всього ж тяжко знайти й такі приклади, щоб місцеве населення завойованої території з таким ентузіязмом із квітами зустрічали завойовників, як це було на початку тієї війни.

І не можна, певно, знайти іншого такого прикладу, щоб так дико й жорстоко розправився з тими, що кинули зброю, піднесли руки й чистим серцем ішли в полон та і з цілим тим народом, що ту армію зустрічав з хлібом і сіллю й обсипав цвітами.

Та в конечному висліді, як оскаженілий Ґітлер стелив собі, так і на віки заснув...

Обидві тут згадані війни головне відбувались на наших землях. Український народ був тільки об'єктом для тих, що ці війни вели.

С. ОРЛЮК

ДО МЕТИ

Вже з нами тільки днів і років
Стоїть осяяна — В о н а,
І над голом її високим
Зоря запалена ясна.

Над Нею — прапор світлий
має, —
Там сонце радісне й блакить
Промінним золотом сіяє,
Не загасає ні на мить.

Над зло, над темряву, над бурі
Він вище виростає все,
І, хмари розірвавши хмурі,
Свій заклик сонячний несе;

І кілько втоми і зневіри
Він сяйвом світлим поборов,
І в дні важкі, безбарвні, сірі,
Надії наливав він кров!

В о н а, як мати, добра, ясна,
Казала: — витривай і стій!
Я маю промінь, що не гасне,
Він поведе в борні важкій.

Я маю промінь, що сильніший
Над зло, над темряву, над гнів,
У ваших він серцях запише
Веселку ранішних вогнів!

Ходіть, ходіть усі за мною
Крізь море темряви, крізь ніч,
А нас неситою рукою
Ворожа не здолає міць!

Так сімдесятий рік над нами
Вона стоїть, і кличе нас,
І зоресвітними вогнями
Нам шлях просвічує ввесь час.

І до Мети усе простіша,
Все ширша розпростерлась путь,
І зір Її надхненний тішать
Ті лави, що по ній ідуть.

Полковник Євген Коновалець

(14 червня 1891 — † 23 травня 1938)*

Останні зустрічі з полковником КОНОВАЛЬЦЕМ

Полк. Андрій Мельник

СКОРОЧЕНО ІЗ СПОГАДІВ „ДВІ ЗУСТРІЧІ", НАДРУКОВАНИХ В ЖУРНАЛІ „САМОСТІЙНА УКРАЇНА", Ч. 5, ТРАВЕНЬ 1963.

По моїм виході з польської тюрми, мій зв'язок з Євгеном Коновальцем, неперерваний в часі мого ув'язнення, став інтенсивнішим, коли перебрав я, з його доручення, нарядні чинності в нашім підпіллі на Західніх Землях. Та зв'язок цей, підтримуваний був, здебільша, кур'єрами, рідко листовним шляхом, від часу до часу за посередництвом рідні. Довелося через обставини з року на рік відкладати безпосередній наш контакт, нашу зустріч. Прийшло до неї щойно літом 1937 року, бо домовлена зустріч у попереднім році в Рахові, над Тисою, на Закарпатті, в останній хвилині була відкликана. Живий контакт між нами підтримувала в ряди-годи наша мати Марія Федакова, відвідуючи „Євгенів" (як це коротко говорилося про них у нас в рідні у Львові) і внука. Помічною в контактуванні була за час своїх студій в Женеві сестра моєї дружини, Оксана; „вдержував" його і... Юра Коновалець, у свій час привезений до Ворохти до бабуні панею М. Р., тоді ще союзницею нашою. Для вдержання нашого контакту немало причинялися наші священики, які включно з ігуменом Климентієм Шептицьким, в подорожі до Риму чи назад, ніколи не відмовляли своїх послуг чи в перевезенні важливих матеріялів, чи в усній передачі пильних і важливих відомостей.

У перших кількох роках по звільненні з тюрми мав я дуже обмежену свободу рухів, будучи ввесь час під доглядом польської поліції, без права виїзду кудинебудь поза Львів, із забороною перебування в прикордонній смузі. Згодом щойно отрясся я від цих заборон, але ніколи не позбувся опіки таємної поліції, зокрема від часу, коли на бажання Митрополита Андрія Шептицького, я прийняв кер-

му організації української молоді „Орли", в якій можливим став тоді леґальний вияв дії української націоналістичної молоді поза нелеґальним підпіллям. І ось „Орли" стали одною з важливих причин, попри мої аґенди в підпіллі, попри 13 літ небачення мого з Євгеном Коновальцем, які настирливо вимагали таки доконечне довести до нашої особистої зустрічі, очевидно поза межами тодішньої Польщі.

На це пішли мої кількамісячні приготування, і в серпні вибралися ми обоє з дружиною в дорогу, узброєні леґітимаціями Татранського Туристичного Товариства, добутими за неабиякі гроші. Леґітимації цього товариства давали право власникам їх переходити границю на певних відтинках Карпат і перебувати в прикордонній 30-кілометровій смузі цих відтинків обабіч границі. До цих відтинків належала Чорногора, Пеніни, а в першій мірі Татри, куди теж спрямували ми обоє наші кроки, усталивши заздалегідь місце зустрічі і приблизний час її. За кілька годин дісталися ми до Закопаного, яке я знав з давніх літ, переночували там і соняшним серпневим ранком вибралися туристичним автобусом через Яворину і Ломницю на південний, словацький бік Татрів. Ми минули спокійно польську граничну станицю, наші леґітимації серед розгару туристичного сезону не удостоїлися навіть найменшої уваги польських чи чеських митників, і ми опинилися в... „Європі". Погода нам сприяла, і ми подивляли велич та красу того гірського гнізда, переїжджаючи його підніжжям автострадою через безкраї сади, повні дозріваючих овочів.

Очаровані красою цієї закутини, ми не зчулися, коли опинилися в Щирбському Озері, кліматичній місцевості над озером тої самої назви, меті нашої подорожі. Примістившися в однім з численних готелів, перше, чим прийшлося зайнятися — це телефонічно сконтактуватися з Віднем на передану мені відому адресу. Добився я телефонічної сполуки щойно ранком наступного дня. Перед нами був цілий день чекання; обійшли проходом довкола ціле Щирбське Озеро і раділи з прегарної панорами, яка розгорталася на північ і південь з-під нашого готелю. Північну частину її становило озеро в обрамуванні темнозелених лісів, з-над яких рядом визирали скелясті татранські шпилі. Південною частиною її була простора долина ріки Ваг з розкиненими вздовж неї чепурними сільцями, з мережею ясних шоссе і з прямою залізничою лінією Прага — Ясіня; над нею панував масив Низьких Татрів, укритий горизонтальними смугами піль, сіножатей, лісів і верховинних полонин.

Раннім - ранком наступного дня ми вже були на ногах в очікуванні автобуса, що забезпечував комунікацію між Щирбським Озером і залізничою станцією Щирба. Хоч це середина серпня була, але о 7-ій годині пронизливий був холод так, що ми, щоб не змерзнути, виповняли час чекання приспішеним проходом. Вже здалека в долині чули ми гудок автобуса і його скавуління на закрутах серпентин, що пнялися відважно підніжжям Високих Татрів до їх перлин, Щирбського Озера і Смоковця. Хвилини довжилися годинами, і ми в один голос скрикнули обоє з радости, коли на закруті з лісу виглянув автобус і за кілька секунд в бравурнім півколесі спинився оподалік нас.

Лише обмаль подорожніх висіло з нього, одним з перших висів Євген Михайлович, кивком руки здалека привітав нас та, замість іти нам назустріч, чомусь то задержався при дверах автобуса. Умить вияснилася причина цього. У дверях появився Юра, а за ним дружина Євгена Коновальця, Ольга, з дому Федак. Це була для нас обоїх незвичайна радісна несподіванка. Бо хоч Юру бачили ми перед кількома роками у Ворохті, то з батьками його не бачилася моя дружина 14, а я 13 літ; в телефонічній нашій розмові Євген Михайлович

промовчав про перебування у Відні дружини і сина, щоб заскочити нас. Чи в силі я перелляти на папір радість, що пройняла нас всіх? Пані уцілувались, уцілували ми Юру; ми обидва привіталися дружнім довгим стисненням руки, звертаючись до себе давнім — „пане полковнику", що опротестовували завжди обидві наші дружини. Держачись за руки, довго дивились ми один другому в очі, нотуючи сліди на обличчях наших, що їх порив зуб часу за 13 минулих літ від останньої конференції нашої в Оліві під Данціґом і від моїх відвідин в Еберсвальде під Берліном.

Назагал Євген Михайлович небагато змінився, помітно змужнів, але вигляду здорового не мав; знали ми, що скаржився завжди на свою печінку та її, не зважаючи на наші наполягання, серйозно не лікував. Всі троє наші гості були втомлені цілонічною їздою з Відня через Братиславу і Жіліну, не дуже вигідну через натовп туристів. Користуючися пашпортами на чужі прізвища, воліли вони їхати вночі, щоб не спинятися на нічліг у Словаччині і не виказуватися цими пашпортами. Тим самим і перебування їх у Щирбськім Озері мусіло обмежуватися до наступної ночі, себто нічного потягу. Не гаючи часу, ми завели їх троє до нашої кімнати, щоб помились і хоч дещо відпочили, а самі ми обоє з дружиною зійшли до ресторану замовити сніданок і переглянути часописи. Не перечитали ми навіть одної сторінки, коли наші гості сяктак відсвіжені, вже з'явилися на терасі ресторану, подивляючи в захопленні гірський краєвид і посередині його сафірові води озера. За сніданком ми устійнили, що до обіду задержимося в готелі і присвятимо час спільним розмовам, а по обіді, при прегарній погоді, яка заповідалася, підемо вигідною лісовою доріжкою до недалекого озерця, що розлягалося 300 метрів вище як Щирбське.

Перші наші розмови пішли на родинні і поточні теми. У нас з дружиною за останній час не багато змінилося: я ввесь час по звільненні з тюрми працював у своїм званні в лісовім інспектораті адміністрації дібр Львівської Митрополії, присвячуючи кожну вільну хвилину громадській праці і підпіллю. Моя дружина від ряду літ незмінно працювала в Ревізійнім Со-

Останнє фото сл. п. полк. Євгена Коновальця, зроблене на день до його смерти

юзі Українських Кооператив, сповняючи вечорами секретарські чинності моєї доволі широкої кореспонденції.

Зате істотні зміни зайшли у „Євгенів". По короткім перебуванні у Німеччині — в Еберсвальді і в Берліні, де народився 1 січня 1924 року Юра, з моментів політичних перенеслися вони на швайцарський терен і осіли в Женеві. Діяльність Євгена Коновальця в місці осідку Ліґи Націй зганяла сон з повік варшавських і московських верховодів. Вони, зокрема большевики, вживали всіх можливих заходів переслідування, навіть готуючи атентат на Полковника, щоб позбутися його з Женеви. Керму зорганізованої нагінки у швайцарській пресі вів відомий провідник швайцарських комуністів ред. Ніколь; він був автором ряду памфлетів та інтерпеляцій перед швайцарським урядом. Зі занепадом Ліґи Націй, коли роля її в політичнім світі з кожним днем меншала, маліли теж українські вигляди на цьому міжнародному форумі, на якому в початках, в часі майже кожної сесії, лунало ім'я України у висліді меморіялів, вношених українською стороною, та в протестних виступах визначних чужих державних мужів проти винищування українства в Західній Україні польською окупаційною владою, і зокрема проти масового виголоджування українського населення на Осередніх і Східніх Землях большевиками. Тому, за порадою італійських приятелів, щоб не витрачувати зайво енергії на відсіч польським і московським цькуванням, постановив Є. Коновалець переселитися з ріднею до Риму, куди й переїхав під кінець 1936 року завдяки інтервенції і визначній помочі незмінного приятеля України посла Е. Інсабато й інших італійських симпатиків визвольних українських змагань.

Хоч Рим своїм географічним віддаленням не зовсім надавався на осідок голови Проводу Українських Націоналістів (ПУН), то політичний клімат його й умови праці в ньому предиспонували його між всіма іншими європейськими центрами на цей осідок; з нього вдоволений був дуже Євген Михайлович, зокрема його дружина, позбувшися женевських гараздів, які немало нервів коштували її. Підбором нового осідку радий був і Юра, бо почату науку у французькій гімназії в Женеві міг продовжувати у французькім ліцею імени Шатобріяна в Римі, в якім вчилися діти дипломатичного корпусу столиці Італії. Юра виріс за останні роки на гарного юнака, уподібнюючися своїм виглядом більше й більше до батька, своєю вдачею до матері. Говорив поправною українською мовою, не забув мови німецької, з французької мови засвоїв собі французьке „р"; в нових обставинах почав засвоювати мову італійську, випереджуючи значно своїх батьків. У часі нашої спільної розмови на терасі Юра не раз глипав оком на кришталево чисті води озера, і Євген Михайлович, відгадуючи бажання сина, запропонував передобідній прохід, в програмі його була й купіль Юри в озері під сторожким оком батька, що розпадався над своїм одинаком і розпещував при акомпаніяменті жартівливих докорів матері. Оля Степанівна (так звали ми її за віденських студентських часів) була в розквіті своєї жіночої краси, втішалася незлим здоров'ям, бо італійське підсоння сприяло їй, лагідним поглядом карих очей як завжди зустрічала співрозмовця, незмінно мовчазлива, чому то вдома і приятелі її „Мруком" звали.

Злидні 14-літньої еміґрації, вічна тривога за чоловіка помітно надщербили її нервову систему, хоч опановувала себе майстерно навіть в час схвилювання. Коли ми перейшли в розмові на музичні теми і згадали Відень, де кінчила вона музичну консерваторію, та її скрипку, очі її імлою зайшли і рухом руки вмить урвала розмову, щоб перейти на іншу тему, бо зі скрипкою розсталась вона від ряду літ і вже не вернулась до неї. Обоє вони в моїх очах були бадьорі, сповнені віри в правоту Справи, якій

обоє служили, готові нести далі хрест, який зложило на плечі їх Боже Провидіння, хоч який тернистий був шлях їх еміґрантського життя.

Не оглянулися ми, як стало полудне і обідня пора кликала нас до стола. При обіді виїмково не відмовили собі чарки токайського з нагоди нашої, такої рідкої, зустрічі. Хоч як належався нашим гостям пообідній відпочинок, ми таки негайно вибралися в намічену дорогу, щоб налюбуватися гірською природою в соняшний, теплий день і на лоні її пробути разом кілька годин. Обидві сестри ішли собі разом, гуторячи про всячину, а нас обох залишили позаду, щоб дати нам змогу переговорити „наші" справи.

Євген Михайлович розгорнув довольні просторий вступ до нашої виміни думок, подаючи подекуди інформації, з яких деякі дійшли вже були до Краю, здебільша втаємничуючи мене в справи, з яких одними радіти треба було, другими дуже боліти. Радістю сяяли його очі, коли розгортав картину росту наших рядів на кожному терені українського поселення, зокрема за океаном. Зі захопленням згадував деякі незабуті хвилини з часів свого перебування в ЗДА і в Канаді, подавав намічений плян акції для створення могутньої бази за океаном для здійснювання визвольних, зокрема бойових, завдань на рідних землях. З ентузіязмом, питомим йому, ділився відомостями про розгортання праці нашими резидентами, залишеними на Осередніх і Східніх Землях з відходом наших військових частин на захід у волинський „чотирикутник смерти". Вказував він, що праця Андруха і Кучерішки з їх ліквідацією не спинилася, їх вклад не пішов на марне, що створені ними й їх пересемниками точки опертя діють, що з деякими з цих осередків збройного спротиву мається зв'язок, що в розбудові є лінії зв'язку з іншими осередками. При цьому з притиском завважив, що коли дотеперішнє темпо праці на цих землях удержане буде без перебою і

Полк. Є. Коновалець (посередині) під час відвідин в Канаді. Зліва: Богдан Зелений, з правого боку: Петро Лазарович.

надалі, він вважає за потрібне вже в наступнім році відвідати Осередні Землі і в цім напрямі почав підготову.

Свою подорож на рідні землі плянував Євген Михайлович ще перед II. Великим Збором Українських Націоналістів, що його підготовляти почав окремий уповноважений, ним призначений. В пляні його було мати на черговім Конґресі більше представників з Осередніх і Східніх Земель, щоб протиставити їх представникам Західніх Земель, з якими у нього виринали щораз більші й більші труднощі. Не кожний з підпільних збройних виступів мав його апробату, деякі з них переведені проти його волі, вдаряли в його авторитет як Голови ПУН: протиставився він рішуче спробам накидування йому „волі краю". Щоб дати доказ найкращої волі для співпраці з крайовими чинниками і повного зрозуміння крайових умовин, він викликав представника Західніх Земель до себе і доручив йому підготову II. Великого Збору Українських Націоналістів, даючи можність йому цим шляхом виявити себе і заспокоюючи крайові чинники, що на підготову ВЗУН і на сам

ВЗУН матимуть безсумнівний вплив через висланого ними свого представника. Показалося пізніше, що уповноважений для підготови II. ВЗУН цього завдання продовж майже двох років не виконав. Підготову II. ВЗУН прийшлося весною 1939 року передати сл. п. Миколі Сціборському, який і перевів її впродовж чотирьох місяців.

Інформував мене Євген Михайлович про свої осяги політичного характеру. 15 літ безупинної боротьби і невтомної праці за кордоном, спочатку в ролі Начального Команданта УВО, а згодом як Голови ПУН, відкрили у висліді йому не одні двері в західній Европі, як безконкуренційному і незаперечному авторитетові в українських справах. Звідти ціла низка важливих політичних зв'язків в середній і західній Европі, звідси ряд незвичайних можливостей, що очікують розплянування і розгорнення, звідси не мало заінтересувань і навіть пропозицій для співпраці і піддержки нашої боротьби проти поодиноких окупантів України збоку західньоевропейських політичних чинників.

Такий многогранний ефект успішної його праці, щоб задовільно здійснювати його задуми і почини, вимагав штабу працездібних, висококваліфікованих і відданих справі виконавців. І хоч поодинокі найважніші ділянки, на його повне вдоволення і заслужене признання, всеціло опановували найближчі зі співробітників: О. Сеник, Я. Барановський, М. Капустянський, М. Сціборський, В. Курманович, перший як канцлер і організатор матеріяльних засобів, другий як секретар ПУН, третій і п'ятий як першорядні знавці військового діла, а четвертий як ідеолог і незрівняний пропаґандист, — то щоб піти назустріч щораз більшим і більшим вимогам, що їх диктувала ситуація, треба було розглянутися і притягнути до поодиноких преважливих завдань нових співробітників повного довір'я, зокрема в політичнім рефераті, який в останніх роках вів Євген Михайлович сам особисто в ПУН.

Я уважно і скупчено стежив за кожною з думок Євгена Михайловича, що їх він висловлював з найбільшою чіткістю і не міг не завважити вібру в його голосі та запитливого зору його очей, коли він, відважуючи одне слово за другим, у висліді останніх міркувань своїх запропонував мені виїхати за кордон і стати його заступником в ПУН. Оформлення цього мало б наступити на II. ВЗУН в наступнім році; в цім напрямі він почав уже заходи, порозумівся з ким слід і не очікує найменших труднощів у переведенні в життя цього задуму; слово тільки за мною. Правду кажучи, я був заскочений пропозицією Євгена Михайловича, але супроти нього, з яким в'язало мене стільки літ спільних радощів і смутків у більше ніж дружній співпраці, я не зволікав з відповіддю і не просив часу до надуми, а відразу заявив: коли він уважає, що мені треба це зробити, що він пропонує, то я, свідомий ваги справи, піду назустріч його бажанню і не сумніваюся, що моя дружина згодиться добровільно покинути Край.

— Довершимо ще великого діла, полковнику! — закінчив вдоволеним голосом Євген Михайлович цю частину нашої розмови. При цьому радив мені доповнити знання французької мови і, по змозі, здобути знання англійської. Ми умовилися, що Євген Михайлович своєчасно мене в наступнім році повідомить, коли мав би я ліквідувати мої справи в Краю і готуватися до виїзду. Не минув рік, коли не стало в живих Євгена Михайловича і коли доля судила мені, згідно з його волею, стати не його заступником, а його наступником.

Вже давно зайшло сонце за стіною пралісу, вже вечірні сутінки затирали щораз більше і більше обриси татранських шпилів, коли все ще продовжували ми нашу розмову...

Дружній стиск руки, „Щасливо!", „Слава Україні!" — і лишилася за нами ця незабутня розмова, незабутня — як виявилося незабаром — остання зустріч.

25 років ТОМУ

Спогади з Лівобережжя

В. С-ко

„Звичайно, заздрити вам не приходиться"...

Пара миршавих, гнідих, ще недавно колгоспних, а тепер „райуправських" коненят помалу тягнула нашого незугарного воза уславленим „грейдером" — винаходом совєтських шляхових інженерів, що після першого ж дощу обертався на непролазне болото. Обабіч ген-ген до обрію простягались густі зарості пожовклих бур'янів. За два роки війни, протягом яких цих ланів не торкався леміш, вони, нищені людиною століттями, вийшли тепер як повні переможці. Пшеничні колоски-самосходи, що тут і там золотіли поміж бур'янами, виглядали немов якісь екзотичні, злякані бранці в цьому безмежному бур'яновому царстві.

Повівав холодний вітер і у вересневому, захмареному небі десь невидимий курликав журавлиний ключ.

Ми їхали в незнане. Я і дружина. І на возі за нами підскакував на баюрах увесь наш маєток: зелена торбина, натоптана убогими пожитками. В тій закутині України, де, казали колись, півень співає на три губернії — Харківську, Полтавську і Катеринославську, мав я в селі Р. стати директором середньої сільськогосподарської школи.

Сорок п'ять кілометрів від містечка Л. їхали ми два дні. По дорозі переночували в хаті якоїсь вдови з купою дітей і надвечір другого дня добилися до місця призначення.

Село Р., що було до революції одним із найбагатших у цій окрузі, перейшовши сталінську колективізацію і переживши довгі місяці війни, являло тепер сумний образ: давно немазані хати, порозгороджувані подвір'я без повіток і клунь... Воно ніби вимерло, і лише подекуди дим із напіврозваленого комина свідчив, що тут ще живуть люди.

У районовій управі, що сіріла облупленим тиньком на широкій площі з розбитим пам'ятником Леніна, зустріли мене холодно. Очевидно, був я тут не дуже бажаною особою. Після офіційної розмови з багатирського вигляду головою управи, сухого побажання „поставити школу на ноги", я пішов до інспектора освіти. Він уже на мене нетерпеливо чекав, цей старенький, жвавий з коротко підстриженими сивими вусиками чоловік, колишній, ще за Центральної Ради, кооператор. Перебувши совєтське лихоліття в ролі бухгальтера у якомусь колгоспі, він тепер вийшов працювати на освітньому полі.

— Звичайно, заздрити вам не приходиться, — сказав він, поінформувавши мене про стан школи і можливості „ставити її на ноги". — І нашого брата тутешній голова управи недолюбляє. Але ми дуже раді, що ви приїхали, і бодай щось все таки будемо старатися гуртом зробити.

Із дальшої розмови з інспектором я довідався й про те, чому досить холодно прийнято мене в управі. Її голова представляв собою ніби ватажка клану, члени якого посіли у селі майже всі провідні пости включно з поліцією, витягаючи з того максимальну користь для себе та німців і мінімальну для населення. Мав він своїх кандидатів і на посади директора школи та інспектора освіти, але впливи зорганізованого гурту українців в містечку Л. переважили його впливи.

Білий, двоповерховий, з широкими вікнами будинок щойно перед війною збудованої школи стояв за селом на майдані, оточеному ровом. Оподалік у своїй хатинці мешкав сторож з жінкою. Директорська квартира, порожня і велика, була при школі. Там мав мешкати я з дружиною.

Школа і поза школою

Сільськогосподарська 8-клясова школа мала підготовляти аґрономів середньої кваліфікації. Німці, які засадничо було проти будь-якої освіти для „унтерменшів", дозволили відкрити на Лівобережжі дев'ять таких шкіл, щоб мати молоді аґрономічні кадри в своїх „громадських господарствах", як перейменовано на окупованих теренах колгоспи.

Звичайно, говорити про якесь навчальне приладдя не доводилось: те, чого не знищив перед утечею попередній директор із своїми комсомольцями, розтягали місцеві мешканці. Підручниками для молодших кляс німці дозволили користуватись совєтськими, з тим, щоб у них позамазувати чорнилом „батька" Сталіна з усіма іншими вождями, а також усі цитати з їхніх промов. Із містечка Л., з забороненого за большевиків книжкового фонду бібліотеки привіз я з собою зо два десятки книжок, між ними навіть „Історію української культури" І. Огієнка і „Хроніку" козацького літописця Величка.

Моїм помічником-„завучем" став учитель математики Федір З-енко, рудий із жовтими очима, кремезний чолов'яга, з розкуркуленої родини, що прибув до рідного села з Донбасу, де до приходу німців працював у шахті. Було ще дев'ятеро вчительок, що з них семеро мали чоловіків у червоній армії. Їх за це чомусь ненавидів і тероризував Федір З-енко, а вони також його ненавиділи і боялись.

Учнів і учениць вписалося до школи понад триста, бо вона забезпечувала їх від вивозу до Німеччини.

„Національне освідомлення" дітей почали ми з цитат із Шевченкових та Франкових поезій і з Огієнкової „Історії". Учительки принесли анілінових фарб, пензлів і грубий сувій тапет, на зворотному боці якого я повиписував грубими кольоровими літерами: „Свою Україну любіть, любіть її во врем'я люте", „Встане славна Україна, щаслива і вільна, від Кубані аж до Сяна-річки одна, нероздільна" та інші відповідні тексти. Після того вирізали з картону і обклеїли золотим папером кілька тризубів, пошили кілька блакитно-жовтих прапорів, і все це порозвішували по клясах і коридорах школи.

Мені припало викладати всі ті дисципліни, від яких фахівців серед учительського складу не знайшлось: українську мову, ботаніку, основи геодезії... Хтось із учнів приніс стару астролябію, і на майдані перед школою хлопці й дівчата з „віхами" відбували практичні заняття із землемірства.

Директорська платня визначена була в тому самому розмірі, якою була вона перед війною — 800 рублів. За ці гроші і з приділу — гливкого хліба та соняшникової олії, що їх у мізерній кількості давали службовцям районової управи, як казав інспектор освіти, „і вмерти не вмреш і живим не будеш". На базарі селянки продавали картоплю на тарілочках — по 25-30 рублів. Це значило 5-6 картоплин. Ще можна було ку-

пити там кружало макухи, яку треба було розрубувати сокирою, квашених огірків, капусти. Все це по такій же неймовірній ціні.

Тож виходило так, що директор школи харчувався куди гірше, як будь-котрий з його учнів. Селяни, як і за сталінської влади, відробляючи панщину в німецькому колгоспі, все ж таки мали свої присадибні ділянки, тримали корів, свиней, свійську птицю. До тих ділянок прирізали їм ще трохи землі, а з невпораних бурякових плянтацій збирали вони буряки і гнали самогон.

Ще задовго перед моїм приїздом у селі відкрили церкву, що за большевиків була обернена на клюб. Правили в ній по-українськи, і в неділі та свята була вона переповнена вірними. Не знаю, з чиєї ініціятиви побіч церкви висипали високу символічну могилу в пам'ять жертв голоду 1933 року. Казали, що на її посвяченні плакали всі присутні, коли священик згадував десятки родин, які вимерли голодовою смертю.

Ніякого громадсько - культурного життя в селі не було. Районовий тижневик доходив сюди із запізненням. Радіоприймачів ніхто не мав. Бібліотека була закрита.

Історик в жандармській уніформі

Намальовані аніліновими фарбами цитати з Шевченка та Франка і жовто-блакитні прапори та тризуби, либонь ,комусь не сподобались. І одного ранку з'явився до мене місцевий чубатий поліцай.

— Слідуйте за мною! — сказав він, уживаючи відомого совєтського трафарету.

— В чому справа? — запитав я насторожено.

— Там побачиш. Там тобі покажуть! — перейшов він на „ти".

Здивовано поглядали на свого директора учні і їхні батьки, коли заболоченими вулицями провадив мене поліцай до районової управи.

Він застукав в оббиті бляхою двері колись, мабуть, „спецвідділу" і, почувши „бітте", пропустив мене вперед. Сам з рушницею сів на лаві в коридорі.

У малій кімнаті за столом під портретом Гітлера - „визволителя" сидів молодий німецький старшина польової жандармерії, а навпроти нього місцева перекладачка, що ледве володіла німецькою мовою. Німець почав із запитів, звідки я приїхав, який мій фах, чому вибрав саме село Р., хто мене рекомендував. Стараючись висловлюватись якнайстисліше, я відповів на всі його питання. Потім несподівано він перейшов у зовсім іншу сферу: почав розпитувати про гетьмана Мазепу, про повстання Б. Хмельницького, про визвольні змагання 1918-21 років... „Наставляє пастку! — вирішив я. — Відомі методи слідчих..."

— Знаєте, — позіхнув німець, вислухавши мої відповіді, — мене дуже мало цікавлять усі ці доноси ваших людей. Я — історик. Власне, студент історичного факультету Ляйпціґського університету. А це, — показав він на свою уніформу, — річ тимчасова, до кінця війни. Бачу, що з вами можна поговорити в цій глушині на цікаві теми. Чи дозволите відвідати вас колись увечері з пляшкою рому?

Коли він відчинив двері і, стиснувши мені руку, випустив мене на коридор, поліцай зірвався на рівні ноги і з неприхованим подивом витріщився на нас обох.

Історика в жандармській уніформі після того я вже не бачив, але чубатий поліцай, зустрічаючи мене на вулиці, завжди підносив праву руку і одним дихом видихував: „Гайль Гітлер!"

На щастя, автор доносу поспішив. Трьома місяцями пізніше, коли в цей район прибуло Ґестапо, напевно його слідчий не задовольнився б Мазепою і Хмельницьким...

Інспектора освіти відвідував я майже кожного дня, радячись з ним у всіх справах, зв'язаних зі школою, бо жадного адміністраційного досвіду не

мав та й педагогом властиво не був. На одній з таких зустрічей, коли в його канцелярії залишились ми самі, він обнизив голос і сказав:

— Приходьте сьогодні на 8-му годину вечора до М. Маємо обговорити деякі важливі справи.

Я здогадався, про що йдеться. Але ніколи не уявляв, що аґроном М. міг належати до націоналістичного підпілля: аж надто підкреслював він у своїй поведінці льояльність до німців. Може, думав я, інспектор не знає його як слід, бо й сам він недавно приїхав до цього села з Харкова. Однак, свого сумніву я не висловив і сказав, що прийду.

У затишній хаті аґронома зібралось шестеро осіб. З них я знав тільки господаря, інспектора освіти і секретаря управи. З огляду на конспірацію посідали ми всі за столом, на якому вже стояла пляшка каламутного самогону, покраяне грубими куснями сало, якого я вже зо два роки не їв, хліб, квашена капуста.

Старенький Б. розповів про міжнародне становище, про чимраз гіршу ситуацію на Східньому фронті, про останні події в районі. Потім витягнув з кишені і поклав на стіл пачку сірих задрукованих папірців. Це були протинімецькі летючки, доставлені з нашого найближчого центру. Їх, сказав інспектор, уже розкидали майже по всьому районі.

Аґроном, прочитавши летючку, несхвально похитав головою.

— Я вже чув, — сказав він, — що в кількох селах німці перевели в зв'язку з цим арешти. Вони твердять, що розкрили большевицьку організацію, яка діє під виглядом українського націоналістичного підпілля. В Л. арештували бургомістра.

— Німці прекрасно знають, в чому справа, і вже ведуть широку кампанію проти націоналістів. У Києві вони вже давно скинули маску „визволителів" і орієнтуються тільки на своїх прислужників, — обурився інспектор.

— Доберуться й до нас, як будемо отакими дурницями займатися, — буркнув аґроном і вихилив півшклянки самогону.

— А як Полтава? — спитав секретар управи.

— Ще точно невідомо. Але чекати далі не можна, — з неприязню поглядаючи на аґронома, сказав інспектор.

Після бурхливої дискусії, не прийнявши ніякого рішення, розходились ми поодинці в різні сторони темними вуличками.

В місячному сяйві за селом самотньо білів будинок школи . . .

Ішов я немов по цвинтарю

Прийшла зима із завірюхами, лютими морозами, безнадійністю . . . Десь там над Волгою схрещували мечі новітній тевтон із моторизованим Батиєм. У кухні директорської кватири з величезним, затягненим крижаними лисичками вікном, з якого розгортався вид на безмежний, укритий снігом степ, температура стояла далеко під нулем. Кухонна піч, опалювана сухими бур'янами, не нагрівала навіть цього малого приміщення.

Завдяки старанням секретаря управи дістав я в ортскомандантурі перепустку до Харкова — закупити шкільних підручників і навчального приладдя, нав'язати зв'язки з українськими організаціями.

Удосвіта вантажне авто, ущерть переповнене „командировочними" з мішками картоплі та баняками із соняшниковою олією, вирушило в дорогу. Це була щаслива нагода заміняти в Харкові на харчі чогось з одягу, взуття, всього того, чого не мало в тих часах село. На жаль, не міг я скористати з тієї подорожі, щоб бодай мішком картоплі допомогти своїй сестрі в голодному місті.

Стара, розбита совєтська автомашина, пирхаючи спрацьованим газом, борсаючись у баюрах, якось подолала ті півтораста кілометрів, надвечір добилися до міста і біля Лопанського мосту безнадійно спинилась. Либонь, надовго, бо шофер спересердя махнув рукою, замкнув на

колодку кабіну і пішов до знайомого автомеханіка. „Командировочні", лаючись і зідхаючи, розібрали свої клунки і розійшлися. Пішов і я, не знаючи, чи стоїть ще дім, в якому мешкала моя сестра.

Після жорстоких бомбардувань совєтських і німецьких літаків Харків лежав у руїнах. Не одно збомбардоване місто довелося мені бачити, і щоразу виникало у мене два почуття: жалю і огиди. Такі почуття, які викликав би в мене образ прекрасної зґвалтованої жінки. Картина відома: вибиті шиби вікон, ніби живцем зі шкури обдерті, червоніють облупленою цеглою стіни будинків, купи грузу й битого скла на пішоходах, покручені рейки, диявольськими язиками звисає з дахів покрівельна бляха.

Ішов я немов по цвинтарю по до болю знайомій площі. Ось у вузькій вуличці і колишня моя гімназія. Вона так виразно вставала в моїх спогадах — сіра, довга, двоповерхова, з двома білими колонами при вході. Я завжди любувався цими струнними колонами, що вгорі вивершувалися могутніми торсами каріятид, які, звівши над головою руки, підтримували масивний дах будинку. Але колон при вході вже не було. Двері будинку були завалені битою ,закуреною цеглою та уламками бетону. Я зупинився і розглянувся довкола. І от побачив могутню каріятиду, — вона лежала на землі знівечена, безсила в своїй поверженості і простягала вгору руки. Вона кричала, потрясаючи бетоновими п'ястуками. Лівий бік її, розтрощений при падінні, розкривав залізні прути каркасу . . .

Майже цілковито була знищена Сумська вулиця — міська магістраля, що вибігала на Білгородське шосе, пряму дорогу до Москви.

Рідкі прохожі з санчатами, навантажені видобутим з румовищ паливом, жінки з вузликами, вихудлі, обдерті — справляли жалюгідне враження, дармащо сам я у пофарбованій бузиновим соком „куцині", в подертих, обв'язаних шнурками калошах і в засмальцьованій кепці мало чим від них різнився.

Будинок, у якому жила сестра, на щастя, зацілів. Але вдома її я не застав. „Вона працює на фабриці", — сказала мені її сусідка. — „На фабриці? Якій в чорта фабриці у цьому сплюндрованому місті?" — спитав я вражений. — „Сірниковій", — і дала адресу.

„Сірникову фабрику" знайшов я в домі, половина якого була відірвана прямим поцілом бомби. В кімнаті, посередині якої кипіло в казані якесь смердюче течиво, сестра з іншими кількома жінками виробляла сірники. В кутку за столом клеїли коробочки і наліплювали на них довоєнні наличники. Власником цього підприємства був вірменин, один з тих нечисленних вірмен, які в тих часах перебрали в Харкові у свої руки майже всю торгівлю і промисл.

Апатична, ніби сонна, з набряклою жовтою шкірою обличчя, сестра, очевидно, була вже в тій стадії голодування, коли зовнішній світ людина майже не сприймає. Ще молода жінка — вона виглядала як стара баба. Вивівши мене на вулицю, сестра розповіла млявим, неначе чужим голосом про своє життя, розпитала про моє життя, і запросила на „вечерю" і нічліг. Я слухав сестру, яка, втративши під час єжовщини мужа, стояла тепер у „визволеному" Харкові на порозі голодової смерти, і серце мені стискалось від болю. Пізніше довідався я від неї, що за страшну попередню зиму, коли фронт застиг у відстані яких десяти, двадцяти кілометрах від міста, вимерло тут з голоду коло ста тисяч переважно інтеліґенції, фізично не пристосованої до жорстокої боротьби за існування. Помер тоді з голоду і мій рідний дядько.

Благовіщенський базар вирував, гомонів, виплескував на всі сторони убогість людей і їхніх товарів. Харківські обиватели виносили сюди на продаж і обмін останнє барахло. Щасливців, що санчатами, зверставши десятки кілометрів по селах і

уникнувши всіх німецьких застав, привезли сюди трохи мерзлої картоплі, макухи чи лісових грушок, обступали жінки, розпучливо торгуючись за кожний карбованець, що вже не мав майже ніякої вартости. За розбиті черевики, латану стару спідницю, шапку з облізлого собачого хутра платили величезні гроші.

В однім із закутків базару надибав я довгий ряд в обшарпаних пальтах і ватянках людей, очевидно, колишніх учителів і професорів, людей розумової праці над купами книжок, картин, порцелянових щербатих ваз, штучних квітів. Порпаючись у книжках, знайшов я тут на превелике диво дев'ять томів „Історії України-Руси" М. Грушевського, дещо з сільськогосподарської літератури і досить великий шкільний глобус з відбитою підставкою. Трохи далі натрапив на цілу пачку зошитів, в'язку олівців і поржавілий шкільний мікроскоп. Моя торба була повна, а видані з відділу освіти гроші майже вичерпались. За решту купив я в якійсь ятці два підсмажених на олії картопляники, які тут же з'їв.

Яшко С. і старий залізничник

Земельна і міська управи та „Просвіта", які я того ж дня відвідав, були в Харкові центрами українського життя. В „Просвіті" саме тоді відбувалась добре впорядкована виставка, де численними експонатами й діяграмами були представлені наслідки „хазяйнування" большевиків в тій частині України. Там від знайомих дістав я дещо з націоналістичної літератури, доставленої з Західньої України, і зустрів чимало людей, що з них декого не бачив понад десять років. Розпучливими зусиллями українці старалися наладнувати в місті національне життя. „Просвіта" існувала напівлеґально.

На подвір'ї земельної управи вхопив мене в обійми Яшко С., приятель ще з студентських років. Він завів мене в ґараж, де стояли на ремонті старі авта, ще раз міцно обійняв і сказав:

— А ми ж усі думали, що тебе розстріляли ще в 1938 році!

Розповів про спільних друзів, про життя в Харкові і потягнув до себе на сусідню вулицю на „обід" — тарілку юшки, в якій плавали кілька квасолин і кусник розвареного буряка. Відмовитись від цього частування я ніяк не міг.

Жив Яшко С. з дружиною і десятилітнім сином.

— Славку, — сказав Яшко, виводячи мене після „обіду" на вулицю. — Ти ж мене не зрадиш? Тобі можна вірити?

Здивований цими словами, я спинився і враз пригадав, що Яшко — жид. Після масового вигублення жидів у Харкові минуло вже кілька місяців.

З серцем вилаявши його за те, що він ставить такі питання, я спитав:

— А якого ж біса ти, дурню, сидиш тут, у місті, в тому самому мешканні, в якому жив ще перед війною?

— Я думаю, що тут безпечніше. Всі мої старі сусіди евакуювались на схід, а нові вважають мене за українця. Дехто з земельної управи мене знає, але — то порядні люди. І я маю добрі документи...

Все ж я переконав Яшка виїхати десь найдалі, найкраще у якесь лісництво на роботу, і приобіцяв через шофера районової управи, який щодва тижні їздив до Харкова, вислати офіційне запотребування.

Пізніше через знайомого приятеля-лісничого, не криючись перед ним, в чому справа, я переслав до Яшка офіційне запрошення на роботу з німецькою печаткою. Але шофер ані в земельній управі, ані на його мешканні Яшка вже не застав. І ніхто не міг сказати, де він з родиною подівся. Чи перебрався деінде, чи попався в руки ґестапівців?

Попрощавшись з сестрою, перейшовшись наостанку знайомими, тепер зруйнованими вулицями, я вирушив надвечір на головний двірець, бо на

умовленому місці вантажного авта районової управи вже не застав.

Була зоряна, груднева ніч. Сніг скрипів під ногами, мерзли вуха й руки без рукавичок, торба муляла плече, коли зближався я до розбитого бомбами, колись одного з найкращих на Україні двірців.

У зацілілe праве крило двірця мене не пустили: „Нур фюр дойче!" І я вийшов довкола руїн на густе мереживо залізничних колій і сів на зложені біля будки стрілочника шпали. За якийсь час до мене підійшов у запушеній памороззю шапці залізничник з ліхтарем у руці, приглянувся і запитав, куди я збираюсь їхати. Я сказав. Він показав мені на довгу валку залізничних плятформ, що бовваніли в слабкому світлі зірок.

— Отам сідайте на котрусь і ждіть, може десь за годину піде. Тільки навряд чи на Р. спиниться. У пасажирський вагон, що зразу за паровозом, не потикайтеся — виженуть. Там німці. Алеж і одежа на вас благенька! — похитав він головою. — Чи видержите у таку морозяку?

Подякувавши залізничникові, я попростував до мовчазного, темного ешелону.

Плятформа, на яку я виліз, мабуть, як і всі інші, була завантажена рейками. Це була ідеальна холодильня, в чому я міг переконатися вже за яких півгодини. Певно, якби я був розважливіший, негайно залишив би ту плятформу і пошукав би іншої можливости дістатися „додому". Але, поки я вагався, причепили паровоз і ешелон, грюкаючи на стиках, помалу рушив у нічну темряву.

Туди! Там рятунок!

Поїзд ішов, не спиняючись. Миготіли телеграфні стовпи, ледве позначені синіми лямпочками, пропливали станції, темні силюети селищ, яри, переліски... Гуркотіли під колесами мости...

Мороз тиснув щораз дужче. Я тупцював на місці, тер собі долонями вуха, бив щосили руками по боках і по животі. І, не витримавши, вирішив залізти у гальмівну будку, що підносилася ззаду плятформи. Це була досить ризиковна операція на ходу поїзда дістатися до тої обледенілої будки. Але там було ще гірше, бо вітер з подвійною силою продирався в її щілини і, мов ножами, різав моє обличчя. Я сів на дошку, що правила гальмівникові за сидження, поставив торбу між ногами і скулився, втягнувши голову між плечі. І ось тоді я, мабуть, почав засипати, власне — замерзати.

Я не пам'ятаю, чи щось мені снилося. Раптом гуркіт коліс затих, і мені стало тепло, приємно. „Оце і все!" — промайнуло в голові, і я жахнувся думки про смерть. Мабуть, я спробував підвестися, але втратив рівновагу, зашпортався за поріжок будки і стрімголов полетів униз.

Я сидів у глибокому снігу, а десь, здавалось мені, далеко-далеко блимав у темносиньому степу золотий вогник. „Туди! — подумав я. — Там рятунок!" — звівся на ноги і, провалюючись по пояс у снігових кучугурах, пішов на той вогник.

Я перейшов не більше як сто метрів, і вогник ніби відразу зблизився: він світився у щілинці заслоненого вікна хати. Я підійшов і спробував постукати у шибку пальцями, але, скоцюрблені, вони мене не слухались. Тоді я напружив усі свої сили і вдарив у шибку кілька разів ліктем.

Далі все було наче уві сні: жінка, яка ввела мене до хати, тепла піч, простелене на долівці рядно, гарячий чай з липового цвіту... Пам'ятаю, хтось, зідхаючи, натирав мені сухою шматкою щоки, руки, роззуті ноги... А далі був уже справжній, глибокий, здоровий сон...

Прокинувся я до схід сонця. При світлі гасової лямпи снідали за столом, мабуть, батько із сином. Жінка, яка вчора заопікувалась мною, подавала їм їсти. Побачивши, що я вже не сплю, запросила до столу й мене: „Сідайте, чим хата багата..."

Говорили про бої під Сталінґрадом, про людей, що тікають від большевиків з родинами на захід. Із розмови з господарями я зрозумів, що й мене вони прийняли за одного з таких утікачів, який на цій маленькій станції шукав у них рятунку від морозу.

Думка про втрачену торбу не давала мені спокою. Тепер, думав я, звинуватять мене в розтраті. А як ще знайдуть у торбі нелеґальну літературу і довідаються, чия вона, напевно не обійдеться без Ґестапо.

Попрощавшись із гостинними людьми, вийшов я з хати — і ахнув з дива: на тому самому місці, де вчора випав я з плятформи, осяяний сонцем стояв ешелон, яким я виїхав з Харкова. А ще більше здивувався і зрадів, коли, перейшовши власними слідами до плятформи, на якій мало не замерз, знайшов біля неї в снігу свою злощасну торбу. Мабуть, вилетіла вона з будки разом зі мною, коли поїзд раптом спинився.

Мороз пересівся і, чекаючи на відхід поїзда, пішов я вздовж колії. За будинком станції, між групою безлистих акацій, побачив ніби купу старих колод.

— Отут їх ми і складаємо, — кивнувши головою в сторону тієї купи, сказав залізничний сторож, що прокидав дерев'яною лопатою стежку до станції.

Приступивши ближче, я з жахом побачив, що це були не колоди, а — трупи. Чоловічі, жіночі, дитячі... Трупи втікачів від большевицької навали, що позамерзали в дорозі, мабуть, на таких самих залізничних плятформах.

З вікна паровоза, оповитого клубами пари, виглядав машиніст у замащеному кашкеті з люлькою в зубах. Я попросив у нього закурити, і ми розговорились. Довідавшись, хто я і куди їду, він запросив мене до паровоза, де я вигідно влаштувався в теплому кутку із своєю торбою. Це був галичанин зі Львова, який, з довір'ям поставившись до мене, докладно розповів під час їзди про ситуацію на західньоукраїнських землях і на Правобережжі, де німці „вже вішають націоналістів". Сам він, мабуть, також був націоналіст.

Не доїжджаючи до села Р., на закруті, мій новий приятель загальмував паровоз, і я шубовснув з нього у сніговий замет. До школи було вже так, як палицею кинути.

Відвідини Діда-Мороза

Удень великий шкільний будинок під час перерв між лекціями був сповнений веселим молодим гомоном, сміхом, тупотнявою. І тоді здавалось, що війни немає, що фронт, який з кожним днем зближався — це якась абстракція, нереальне поняття. Учні не здавали собі справи зі смертельної небезпеки, яка вже звисала над головою кожного з них, над головами їхніх батьків.

А ночами приходила напружена, сторожка тиша. Десь в околицях уже блукали совєтські партизани — фактично перебрані в цивільне каральні совєтські відділи, і кожний шелест у порожньому домі здавалося звіщав їх прихід.

У завірюшні ночі, коли у широке вікно нашої кухні бився своїми крилами вітер, коли шпурляв він у шиби повними пригорщами сухий сніг, коли завивав у комині тисячами моторошних голосів, — казав я дружині: „Це бог Вотан, стародавній поганський бог німців жене на Захід душі німецьких вояків, що згинули на фронті".

На Свят-Вечір, десь біля 10-ої години, коли особливо тоскно й моторошно було на душі, хтось застукав у двері директорського помешкання. „Погаси світло! Не відчиняй!" — шепнула дружина. Я чекав. Стукіт повторився з подвійною силою. Я підійшов до дверей і почув знадвору приглушений голос: „Славку, чого не відчиняєш? Злякався?"

Через поріг переступив засніжений, у кожусі, з мішком за плечима чоловік. Він обтрусив з себе сніг, скинув

баранячу шапку і, не вітаючись, спитав: „Не впізнаєш?" Тяжко було пізнати в цьому лисому, вже не молодому чоловікові красуня Ярослава, з яким ще в 20-их роках, тоді ще студенти, ми „українізували Україну".

Ярослав, також галичанин, яких у тих роках на Лівобережжі було дуже мало, бо майже всіх їх в період сталінських чисток виарештувано і постріляно або позасилано до концтаборів, перейшов за час нашої розлуки дуже довгу і вибоїсту дорогу. П'ять років, як „буржуазний націоналіст", був на засланні десь під Ведмежою горою. Потім працював як бібліотекар в Архангельській області. Незадовго перед війною дістав дозвіл вернутися на Україну і оселився в селі П., в сусідстві з тим, куди закинула мене доля. Він одружився і завів господарство. Перед війною вчителював, а тепер був перекладачем при німецькому сільськогосподарському комендантi. Через мого „завуча", який напередодні поїхав до села П. відвідати свою тітку, довідався про мою тут присутність і оце верхи на коні прибув до старого друга святкувати Різдво.

Із свого мішка повикладав Ярослав пшеничні паляниці, зо два десятки пирогів з квасолею та м'ясом, кусень сала, кільце ковбаси, пляшку самогону і — що мене особливо зворушило — мішечок саморобної, з бакуном, махорки.

Так утрьох за їдою й спогадами провели ми цілу ніч. Тоді довідався я від Ярослава, що в своєму селі з місцевих хлопців зорганізував він самооборонний загін на випадок, якщо заглянуть до них совєтські „партизани".

В неозорий степ

Сталося це соняшного морозяного полудня, коли в котрійсь із старших кляс розповідав я учням про переможний бій з москалями гетьмана Виговського під Конотопом. Рвучко прохиливши двері, підійшов до мене мій „завуч" і прошепотів: „Треба негайно забиратися звідсіля! Червоні вже недалеко!"

Я негайно розпустив усіх учнів та вчительок і пішов із „завучем" до свого помешкання. Як завжди добре поінформований, він розповів мені, що ще вчора перейшов попри наше село останній поїзд на захід, і єдиним засобом рятунку залишаються коні; що „начальство" вже подалося за німцями ,а нас усіх залишили напризволяще.

— Збирайтеся, а я тим часом пошукаю коней! — закінчив він свої інформації і побіг.

За годину повернувся він уже не сам, а з інспектором освіти в санях, запряжених малою коростявою кобильчиною. Розповів, що забрав її з подвір'я районової управи, куди напередодні зігнали кількадесят коней з сусідніх колгоспів. Либонь, цю „тяглову силу" залишили як непотрібну. По дорозі вступив він до молочарні і, не зважаючи на протести та погрози директора, мовляв, німці за це розстріляють, узяв баняк молока і відро коров'ячого масла. Інспектор також виявив рішучість і „зреквізував" у пекарні з десяток буханців хліба.

Безлюдними вулицями села виїхали ми в неозорий, всипаний міріядами сонячних блискіток степ. Тут до нас пристав секретар управи з жінкою і двома дітьми. Узяли курс на південний захід. Десь за обрієм ,здавалося, збиралось на бурю: то гриміли гармати совєтських танкових дивізій, що проривались на Дніпропетровськ, на Харків...

Від села до села, здебільшого йдучи слідом за саньми, бо наша конячина вже зовсім підупала на силах, подолали ми за два тижні понад 400 кілометрів. Переїхали Дніпро і отаборилися в Корсуні на Київщині. Тим часом прорив на Харків німці залатали, і напровесні ми рушили назад, замінявши сани на щось ніби тачанку, додавши до них ще старий німецький коц. Але до села Р. я з дружиною вже не вертався. По дорозі, в Чигирині, зустріли ми знайомого лісни-

чого, що також вертався з ріднею додому, і він переманив нас до містечка К., де працював я на фіктивній посаді лісомеліоратора. Бож і які могли бути за німців лісомеліорації?

***

Пізніше дійшла до мене трагічна вістка про подію, що сталася в селі Р., де так і не вдалося мені школу „поставити на ноги".

Першим заїхав до села на санях совєтський партизанський загін на чолі з колишнім директором школи у військовому жовтому кожушку і з автоматом напоготові. Того ж дня надвечір скликав він до школи загальні збори молоді. Директор виступив з довгою промовою, в якій говорив про перемоги червоної армії, про совєтський патріотизм, про обов'язки молоді супроти своєї „соціялістичної батьківщини", і закінчив промову закликом вступати до партизанського загону.

Біля дверей залі поставлено столик, за яким засіли два озброєних енкаведисти. По закінченні зборів, коли хлопці виходили із залі, енкаведисти затримували їх і наказували ставити свої підписи на списках „партизанів".

Довго в селі червоні не затрималися. Але ті короткі дні були сповнені несамовитим жахом. В будинку управи засідав „військовий суд", який судив „зрадників батьківщини" — всіх, хто щось сказав був проти совєтської влади, хто мав когось із рідних у поліції, хто приятелював з німцями. Присуди негайно виконувалось тут же на подвір'ї, і плями крови ще довго червоніли на втоптаному снігу.

СС'івці, які вибили большевиків із села, розташувались на ніч в будинку управи. В шуфляді одного із столів німецький перекладач знайшов, очевидно, навмисне залишені списки хлопців-„партизанів", завербованих після зборів у школі. І тоді почалася масова розправа над молоддю. СС'івці ходили з тими списками по селі, витягали з хат „партизанів", кидали у вантажні авта і вивозили за село на яри. Стріляли матерів, які з плачем бігли за автами, хапалися руками за їх колеса. Скільки згинуло в тих ярах жертв большевицької провокації — Бог відає . . .

Михайло ***МАМОРСЬКИЙ***

СЛОВО ПРО ВІРНИЙ ЛІС

(Уривок)

. . . В лісовій зеленій тіні, в замаскованій землянці,
Там при свічці командири радять раду за столом,
А між них Тарас Чупринка, командир, душа повстанців,
Із орлиним мужнім серцем, із задуманим голом.

. . . Ожили в Холоднім Ярі завзяті гайдамаки,
Вдарив на ворожі танки у Карпатах Чорний Ліс,
В лютий бій пішли відважні сотні Хріна і Бурлаки,
Славний Шелест вивів сотні із густих поліських ліз.

Хоч вогнем земля палала, хоч росли могили в полі,
Хоч вершила гекатомби смерть нещадна і сліпа.
Та палке бажання жити, маніфест святої волі
Крови гесною печаттю припечатала УПА!

"СВОБОДА" і Визвольна справа

Степан-Куропась

Багато наших організацій і газет претендують на „визволителів" України. Так вони діють на зборах, про це пишуть на сторінках своїх органів, так заявляють публічно „урбі ет орбі". А в дійсності це тільки „великих слів велика сила", нічого позитивного, конкретного вони не роблять. Не можна їм відмовити патріотизму, доброї волі, але треба ствердити, що не вміють вони монтувати справи.

Для визволення України треба всіх українців і їх треба притягати, а не відпихати. Немає і не може бути привілеєм одної групи хоч би як великої, визволяти Україну, бо це завелика робота і під силу тільки всій громаді! Чужа поміч і союзи, протибольшевицькі блъоки і т. п. добрі, але найважливішим блъоком є самі українці, є „наша сила в нас самих". І в тому дусі треба діяти і думати.

Недавно я дістав листа від довголітнього (91 рік) організатора УНСоюзу, який живе тепер на емеритурі. Він пише: чому українські центральні організації не виділять по 5 людей і не поїдуть разом до Вашингтону питатися: чому Америка є проти визволення України?

Така ментальність людей і такі прості питання вони ставлять. А як треба ставити питання, якщо йде про визволення України? Що входить в комплекс справ відносно визволення? Чи лише справа війни, духової підготови народу? Чи теж справа пам'ятників, шпиталів, домів інваліда, справа церков, читалень і т. п.? І чи лише говорити про ті справи треба, чи треба їх організувати і вказати шлях охочим і фанатикам, як справу підготовляти. Бо кожна справа потребує відважних людей, які не оглядаються на задні колеса, лише ідуть! Армія, яка йде в наступ, буде мати втрати убитими, а проте вояки, що наступають, не думають про це, кожний знає, що хтось поляже — бо „війна війною", але у всім є Божа Сила — як казав Цяпка Скоропад!

Це лише короткий вступ до короткої, але ефективної, добре обдуманої праці і великого вкладу союзової газети „Свободи" в українські визвольні змагання! Я не перебуваю в Джерзі Сіті і не переглядав пожовклих сторінок річників „Свободи", що їх консервує УНСоюз. А їх багато і багата їх історія, багата поезія і проза, бо „Свобода" готується відзначити 75-літній — діямантовий ювілей.

Але так з пам'яті і здалека: яка є сильветка газети „Свободи" в питанні визволення України? Перше всього, хто така „Свобода"? Це невинна газета і пише вона так, як цього хочуть її редактори, які самі встановляють лінію і „кредо" газети відповідно до рішень Головного Уряду УНСоюзу.

Правда, „Свобода" завжди мала свої ухили, бо не всі ухвали Головного Уряду були мудрі, не всі головні урядовці ішли з духом часу. Кожна газета, навіть союзова, має все т. зв. „поетичні вольності", без яких жаден редактор не міг би видавати цікавої газети.

Який же є вклад „Свободи" у визвольні змагання України? Від викрадення Мирослава Січинського з тюрми в Станиславові за вбивство намісника Галичини гр. Потоцького, „Свобода" вела визвольну політику України в Америці на ділах. Вона ставала в обороні тих українців в Америці, які служили в австро - угорській армії і яких австрійський уряд хотів мобілізувати в 1914 р., коли Америка ще не була у війні. Ніхто з тих укра-

їнців до Австрії не вернувся завдяки демаршові „Свободи". Хоч опінія і симпатії американських українців у першій Світовій Війні були по стороні Центральних Держав, „Свобода" зуміла завернути їх в сторону альянтів. Писала тоді „Свобода": „Ми проти Австрії і за альянтами!" І хоч альянти і 14 точок президента Вільсона нам не помогли, американські українці перестали бути австрофілами.

В українській визвольній збройній боротьбі в 1917-20 роках „Свобода" на своїх сторінках організувала допомогу українській армії. Медикаменти і плащі — це малі речі, але, як свідок, можу ствердити, що їх дістала теж моя частина — друга група Крукеничі 8-ої самбірської бриґади і на Йордан 1919 р. 6 плащів прибуло до села Радохінці до сотні Гусаківського куреня от. Чорного разом з мексиканським скорострілом „мітральєза".

Дальші етапи помочі: Мирова Конференція, Карпатська Україна, Пацифікація, Ліґа Націй, Комітет Трьох та інші демарші „Свободи" в обороні України. Та найбільший вклад в чисто збройні змагання по визвольній війні має „Свобода" в резистансі українців Західньої України. Велика фінансова допомогова акція Організації Українських Націоналістів була організована „Свободою". Начальний редактор „Свободи" д-р Лука Мишуга розумів, що „Свобода", як орган УНСоюзу, не може 100% запрягти себе в діяльність ОУН, бо й там була правда і неправда — бувало різно. Тому він зорганізував об'єднання Українських Організацій, що вело мобілізацію фінансів для ОУН. В 1930 р. я віз уже з Америки поважну грошову суму, як кур'єр ОУН через Женеву, де жив Коновалець, і Данціґ до Львова. Там передав гроші ред. Боднаровичеві в присутності сен. Кисілевської — в приміщеннях „Нового Часу". А був це час пацифікації.

З вибухом Другої Світової Війни „Свобода" вислала д-ра Мишугу до Відня, коли у висліді арбітражу мадяри забрали від Карпатської України Ужгород і Мукачево, а столицею став Хуст.

В заслугу „Свободі" треба ще зараховувати те, що вона знайшла 100 організацій, які склали по 100 дол. на Дім Українського Інваліда у Львові. Число жертводавців перейшло 100 одиниць. „Свобода" зорганізувала закуп 100 ліжок для шпиталю, що його зорганізував митрополит Андрей Шептицький. „Свобода" пропаґувала будову читалень, пам'ятників полеглим. „Свобода" щороку організувала фінансову допомогу для „Рідної Школи" і „Прозвіти". З Америки йшли доляри на Україну, а в підпільнім жарґоні ОУН доляри мали назву „мишуґ". Звичайно, „Свобода" не погоджувалася зі всім, що робила ОУН на Україні і її симпатики в Америці і в Канаді. Але на з'їзді ОДВУ у Ню Гейвені д-р Мишуга у своїй промові заявив: Від нині не буде вже „Ви і Ми" — буде лише „Ми" — Українські Націоналісти.

„Свобода" перша з українських газет в Америці прийняла „скитальців" під свій омофор і дбала за те, пропаґуючи зорганізування ЗУАДК-у, щоб скитальці могли приїжджати до Америки і Канади. Великий покровитель визвольної справи в Америці д-р Мишуга після свого відходу залишив наслідника, якого сам підховав і втаємничив у всі справи органу УНС. Від смерти д-ра Мишуги „Свобода" старається йти слідами великого патріота, редактора і мецената. Чи це „Свободі" тепер вдається, хай судять самі читачі — а це буде темою моїх доповідей з нагоди 75-літнього ювілею „Свободи" в 1968 р.

Тих кілька слів — це далеко не все в справі дій „Свободи" у визвольних змаганнях України, бо щоб вони були повні, замало є календаря, треба окремої книжки, яку колись - хтось напевно напише.

МАТЕРІ ПРОСВІТИ

Богдан Кравців

Про історію заснування і діяльности Товариства „Просвіта" в Галичині і згодом на інших українських землях та на еміґрації написано чимало праць, статтей, спогадів, в тому числі й виданих окремими книжками, як, наприклад, „Популярна історія Товариства „Просвіта" Степана Перського (Степана Шаха), опублікована у Львові 1932 року та „ „Просвіта" — її заснування й праця" Володимира Дорошенка, що появилася вже на еміґрації заходами „Молодої „Просвіти" у Філядельфії 1959 р. Протеж, ми ще й досі, навіть тепер у сторіччя заснування цієї найбільш заслуженої для розвитку національної свідомости й української державницької думки установи не маємо науково опрацьованої її історії, синтетичної праці, яка б давала всесторонній погляд на значення й ролю Товариства „Просвіта" в розвитку модерного українства, в його змаганнях за створення української збройної сили й будівництво української держави. Зокрема не висвітлений ще й досі в історії період діяльности „Просвіти" на центральних і східньо - українських землях в роки відновлення української державности і в перші роки їх окупації московськими большевиками. Незаперечуваний навіть в совєтських джерелах факт, що в червні 1921 року в Українській ССР діяло 4 322 „Просвіти", не знайшов ще належного висвітлення й оцінки в наукових дослідженнях новітньої історії України. Слабо висвітлена також роля і значення „Просвіти" в житті українських еміґраційних спільнот в різних континентах

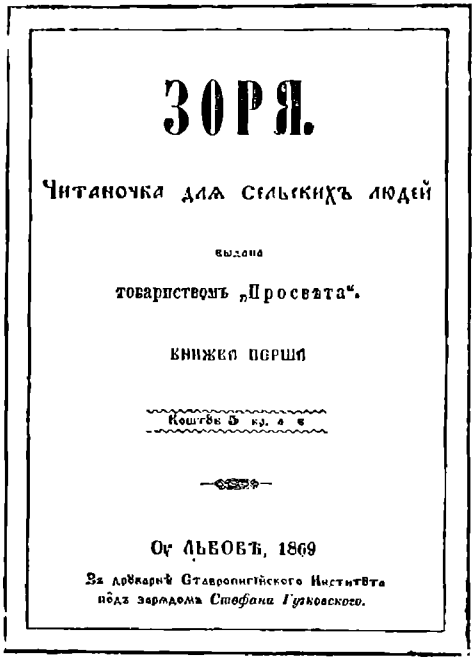

ЗОРЯ.

Читаночка для сельскихъ людей

выдана

товариствомъ „Просвѣта".

КНИЖКА ПЕРША

Коштує 5 кр. а. в.

Въ ЛЬВОВѢ, 1869

Зъ друкарнѣ Ставропигійского Института
подъ зарядомъ *Стефана Гушковского.*

Перша книжечка „Просвіти" видана в 2 000 примірників 1869 року

і країнах світу, в розвитку і збереженні національної свідомости українських поселенців поза Україною, на широких просторах Сибіру і Далекого Сходу, в Бачці і Сремі, в З'єднаних Державах Америки, в Канаді, в Аргентині, Бразилії та інших країнах Південної Америки, в різних державах Европи. Можливо, що дещо в цьому напрямку буде зроблено тепер, у зв'язку із відзначуванням сторіччя „Просвіти" у вільному світі, протеж відірваність від рідних земель, від джерельних матеріялів, що зберігалися там, не дозволить виконати цього завдання в потрібному обсязі.

Значення й роля „Просвіти" в розвитку української національно - державницької думки велетенські, просто неоціненні. В розбуджуванні національної свідомости серед українського населення різних українських земель і країн поселення українців „Просвіта" із своїми філіями, читальнями, провідниками і діячами відіграла ролю справжньої армії — армії національного освідомлення. Без її праці, без її безперервних і невтомних щоденних зусиль в ширенні національної свідомости не було б може й українських Січових Стрільців і їх виходу на поля бою в 1914 році, ні березневої революції 1917 року із створенням Центральної Ради й будівництвом Української Народної Республіки, ні Четвертого Універсалу з 22 січня 1918 р. в Києві, ні 1 листопада 1918 року у Львові, ні акту соборности з 22 січня 1919 року, ні Української Повстанської Армії часу другої світової війни і після неї. І в десятиріччя, що попереджували Визвольні Змагання 1917-1920 років, і в двадцятих та тридцятих роках на західньо - українських землях „Просвіта" із своїми філіями і читальнями, відігравали ролю власної української державної адміністрації, власного державного апарату. З цього погляду заслуги „Просвіти", цієї найстаршої всеукраїнської установи мають тривале, непроминальне значення.

Переповідати історію „Просвіти", її діяльности на українських землях, і поза Україною в короткій календарній статті — справа непосильна, а то й неможлива. На це треба б багатьох томів — хроніки, досліджень, оглядів. Тому ж обмежимося тільки до деяких дат, деяких моментів і періодів її діяльности.

Фактичним роком заснув а н н я „Просвіти" у Львові був 1868 рік. Того ж року, дня 2 вересня був затверджений статут Товариства „Просвіта" й відбулися установчі збори, що ними започатковано діяльність цієї установи. Статутовим завданням Товариства було: „Спомагати народну просвіту в напрямах моральнім, матеріяльнім і політичнім через видавання практичних книжок, брошур і т. д. в тій мові, якою нарід гово-

рить". Але справжню далекосяжну національно - державницьку ролю „Просвіти" визначив у своїй промові під час першого збору, вже в 1868 році, молодий студент Андрій Січинський, представник народовецької молоді, такими словами: „Кожний нарід, що хоче добитися самостійности, мусить передусім дбати про те, щоб нижчі верстви суспільности, народні маси піднести до тої степени просвіти, щоби ся народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє горожанське й національне достоїнство й узнала потребу існування нації, як окремішної народної індивідуальности; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього". З таким зрозумінням завдань „Просвіти" говорили й інші члени-основники Товариства, між ними священик Йосип Заячківський із Лоп'янки на Бойківщині, який закликав молодь: „... хоч яка тяжка була б ваша боротьба, хоч як високо піднесла б вас доля, не дайтесь відорвати від вашої матери — від народу! Тоді лише ви будете сильні в народі, а нарід вами славний!"

Обкладинка для книжечок „Просвіти", виданих в 1870-90 роках

Спочатку „Просвіта", що її очолив як голова, Наталь Вахнянин, мала характер науково - освітнього товариства із завданням збирати й видавати народні пісні, казки, перекази й інші роди усної народної творчости. Членство „Просвіти" для забезпеки перед опануванням її москвофілами було обмежене високою членською вкладкою (внеском) до невеликого кола заможнішої інтеліґенції. Але вже на других загальних зборах, що відбулися 26 травня 1870 року, товариство перетворено на культурно - освітню установу із завданням видавати щомісячні книжечки для своїх членів, засновувати самостійні читальні по містах і селах Східньої Галичини й об'єднувати їх у повітові філії. Після зменшення в 1877 році вписового, яке було дуже високе (два ґульдени) і річної вкладки із шести ґульденів до двох — для інтеліґенції й одного ґульдена для селян, збільшилися видатно засяг і кількість членства і поширилася його організаційна сітка.

Головною й основною для „Просвіти" була видавнича діяльність. В самих тільки шести роках, від 1871 до 1876 року, вона видала крім ряду популярних книжечок для народу з історії, права, економіки, букварів, співаників, театральних п'єс, молитовників, сімнадцять різних шкільних підручників. За 50 перших років свого існування „Просвіта" видала 348 популярних книжок тиражем в 2 941 115 примірників. Дуже важливими для ширення освіти і знання були видавані щорічно багаті змістом й ілюстраціями календарі „Просвіти". Багато уваги у виданнях

Видана Київською „Просвітою" книжечка про визвольну боротьбу ЗДА

„Просвіти" присвячувано літературі й науці. Започаткована 1904 року спочатку за редакцією Юліяна Романчука і потім Михайла Возняка серія „Руська (Українська) Письменність" охопила 27 великих томів із творчістю класиків української літератури, що їх видано в 172 тисячах примірників. Крім того, у видавництві „Просвіти" вийшло багато наукових праць, які й досі не втратили своєї вартости, зокрема ж тритомова „Історія української літератури Михайла Возняка, „Українська усна словесність" й „Українські думи" М. Філярета Колесси й багато інших.

Для ширення освіти й організування культурно - освітньої читальняної справи „Просвіта" видавала ряд часописів і газет. В 1877-79 роках появлявся популярний часопис для домашнього читання під назвою „Письмо з Просвіти". Цей часопис виходив із зміненим змістом у пізніші роки — в 1907-1914, і 1921-22. В 1894-96 роках органом „Просвіти" був часопис „Читальня". Після першої світової війни, в 1923-27 роках „Письмо з Просвіти" переорганізовано в орган позашкільної освіти під назвою „Народня Просвіта". Починаючи з 1927 року аж до 1939 року виходив у виданні „Просвіти" добре поставлений популярно - науковий журнал „Життя і Знання", який здобув собі прихильність широкого кола читачів і на західньо - українських землях і на еміґрації в усіх країнах поселення українців. Крім названих часописів „Просвіта" видавала також фахово - методичні журнали — „Аматорський Театр" в 1925 - 27 рр., „Бібліотечний Порадник" в 1925-26, і в 1936-39 рр., місячник освіти, виховання й культури п. н. „Просвіта" з усіма потрібними для культурно-освітніх робітників матеріялами.

Статистику усієї видавничої продукції „Просвіти" сьогодні при відсутності її бібліотеки й архіву у Львові встановити важко, зокрема за останні десятиріччя її діяльности. Згідно з підрахунком Володимира Дорошенка, „Просвіта" у Львові видала за час своєї діяльности в 1868-1928 роках 603 книжки в кількості 3,395.171 примірників. На 1-го січня 1938 року кількість видань „Просвіти" збільшилася до 847 назв.

Розходилися видання „Просвіти" до 1914 року по всіх українських землях, не тільки в Галичині і на Волині та на еміґрації, але й також на наддніпрянській Україні, що перебувала в межах Російської держави. Зокрема велику ролю відіграли її видання в ширенні освіти й національної свідомости серед української заробітчанської іміґрації й українських поселенців у ЗДА, в Канаді та в різних країнах Південної Америки.

Крім культурно - освітньої і видавничої діяльности „Просвіта" в перших десятиріччях свого існування працювала видатно також в ділянці народного господарства. Вона засновувала крамниці, ощадностеві й позичкові каси, видавала для них потрібну інформаційно - методичну літерануру. Із заснованої при філії „Просвіти" в Стрию Молочарської Секції розвинувся пізніший Краєвий Союз Молочарських Спілок, відомий під назвою „Маслосоюз". „Просвіта" засновувала сільсько - господарські й торговельні (1911-1925) школи, видавала популярну сільсько - господарську літературу й підручники. Із розвитком української кооперації більшість із цих починів „Просвіти" перейшла у відання кооперативних й економічних установ.

Важливою була також громадська й політична роля „Просвіти". В перші роки, а то й десятиріччя свого існування „Просвіта" була осередком і проводом народовецького руху, брала активну участь в політичному житті країни, виступала перед краєвими й загальнодержавними урядами в обороні політичних і громадських прав українців, добивалася навчання української мови в усіх школах Галичини, засновування шкіл в тому й гімназій, учительських семінарій тощо. За почином „Просвіти" і під її проводом була створена 1885 року перша політична організація народовців „Народна Рада". Видатною була роля „Просвіти" також у проводжуванні різних маніфестацій, всенародних ювілеїв. Зокрема дуже причинилася „Просвіта" для поширення культу Тараса Шевченка на західньо - українських землях, відзначаючи щороку його роковини і ювілейні дати академіями, концертами й зібраннями по містах і селах, видаючи його твори і наукові та популярні праці про нього.

Багато заслужилася „Просвіта" для розвитку й розгортання діяльности інших українських організацій і товариств, зокрема для поширення й розбудови української кооперації. Свої педагогічні і шкільні завдання, що ними займалася „Просвіта" в перші десятиріччя існування, вона передала згодом з 1881 року Українському Педагогічному Товариству „Рідна Школа". Наукові завдання перейняло від „Просвіти" Наукове Товариство ім. Шевченка. В багатьох місцевостях при читальнях „Просвіти" організувалися також спортові гуртки, які згодом розвинулися в руханково - виховні організації „Соколів" та „Січей".

Віньєта видань „Просвіти" в 20-ому сторіччі

Якщо йде про організаційну побудову „Просвіти", то вона мережею своїх читалень і бібліотек огорнула в

Д-р Іван Брик
голова „Просвіти" до 1938-го року

перших десятиріччях 20 сторіччя усі повіти Галичини. Кількість читалень почала збільшуватися особливо від року 1891, коли читальні „Просвіти" здобули право організуватися на власних статутах. Масовий характер прибрало засновування читалень з 1912 року, але цей буйний розвиток був припинений вибухом першої світової війни. Працювали читальні під проводом філій „Просвіти", засновуваних здебільшого по повітових містах.

Організаційний стан „Прсвіти" з'ясовують такі числа, зібрані і встановлені одним з її істориків Володимиром Дорошенком в його книжці „Просвіта" — її заснування і праця", (Філядельфія, 1959): „в 1875 році була лише одна філія; в 1880 три; в 1890 чотири; в 1895 десять із 233 читальнями й 34 будинками; 1900 — 20 з 9.924 чит. і 75 буд.; в 1905 — 34 з 1.530 чит. і 118 буд.; в 1910 — 64 з 2.376 чит. і 310 буд.; в 1914 — 77 з 2.944 чит. і 504 буд.

„Читальняних бібліотек перед 1-ою світовою війною було 2.664. Охоплювали вони 197.000 членів.

„Централя мала: в роках 1868-1876 усього 564 членів, а вже в 1878 р. — 1.277, і це число зростало з року на рік; у 1884 р. було вже вдвічі більше членів — 2.525, а в 1900 р. вже 13.449, у 1908 — 23.164, а перед 1-ою світовою війною — 36.000.

„Розуміється, 1-ша світова війна, а потім польська окупація сильно були припинили цей зріст. Польська влада не дозволяла відновляти старі й засновувати нові читальні та взагалі ставляла різні перешкоди діяльності „Просвіти", її філій і читалень. Проте, не зважаючи на польські переслідування, „Просвіта" скоро надолужила втрати. На початку 1920 року мала вона всього 73 філії й 882 читальні (в 1918 році, перед польсько-українською війною було 2.869 читалень), а перед 2-ою світовою війною вже 83 філії й на 3.600 громад 3.208 читалень, які мали разом 1,600.000 членів, а власних домів 1.301. Головне товариство числило 32.000 членів. При читальнях було тоді 2.997 бібліотек із 1,200.000 книжок, 2.065 театральних гуртків, 1.105 хорів, 845 гуртків приятелів книжки, 533 „Молодих Просвіт", 439 самоосвітніх гуртків, 140 оркестр та 765 різних гуртків: жіночих, шахових, спортових тощо.

„Найбільше були охоплені рамками „Просвіти" оці повіти: Бережани, Дрогобич, Жовква, Перемишль, Сокаль і Стрий. У Жовкві на 62 громади було 65 читалень, в повіті Сокаль 110 читалень.

„По деяких селах членами читальні було буквально все населення від 12-го року життя.

Присяга хорунжого С. Маґаляса на прапор „Просвіти" під час ювілейних святкувань 1938 року. Приймає присягу голова „Просвіти" д-р Іван Брик. Зліва стоять: Посол Зенон Пеленський, секретар Виділу „Просвіти" Микола Дужий, член Виділу Василь Глібовицький й організатор „Просвіти" Володимир Татомир.

„Яку величезну роботу провела централя „Просвіти" за польської вже окупації, показують оці цифри: в роках 1935-1937 влаштувала вона: 1.932 курси для неграмотних, 112 курсів для вишколу секретарів читалень, 92 курси для вишколу читальняних бібліотекарів, 76 курсів для перевишколу членів виділів читалень, 37 курсів для режисерів, 26 курсів для дириґентів хорів, 8 курсів для провідників „Молодої Просвіти", 11 довших загально-освітніх курсів. Разом 2.294 курси.

„В це число не враховано тих курсів, що їх улаштовували філії й читальні. Було їх утричі більше. Вся ця колосальна праця вимагала і від проводу „Просвіти", і від її службовців великої напруги й труду. Адже ж доводилося зробити тисячі поїздок до філій і до читалень, щоб відбути всі ці курси, щоб улаштувати безліч спільних засідань з членами філій і читалень, ілюстрацій, сотні зборів та нарад. Це вимагало від централі великого апарату. Перед 2-ою світовою війною працювало в „Просвіті" у Львові коло 200 осіб. У тому освітніх інспекторів було 5, а люстраторів 9. Всі вони були раз-у-раз у роз'їздах.

„Щоб як слід наладнати цю величезну роботу, при централі існувала ціла низка спеціяльних комісій і підкомісій, члени яких працювали безкорисно. Не рахуючи фонду „Учітеся, брати мої", було 10 комісій: просвітньо-організаційна, освітньо-виховна, для шкільних справ, боротьби з неграмотністю, видавнича, кольпортажна, бібліотечна, театральна, господарсько-адміністраційна й жіноча; підкомісій було три: для Лемківщини, Гуцульщини й Закарпаття. Комісії творилися від року 1906 в міру поширення просвітянської праці".

Маніфестаційним виявом ідейної сили й організованости „Просвіти" було відзначуване урочисто в травні 1938 року у Львові і по селах та міс-

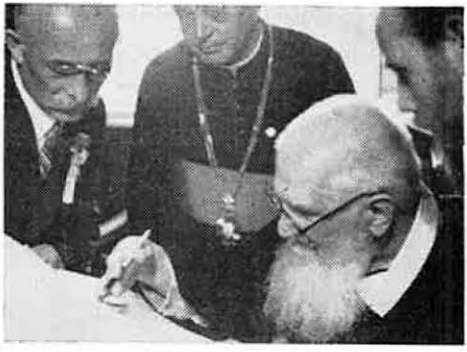

Митрополит Андрей граф Шептицький вписується в ювілейну книгу „Просвіти" під час святкувань 22-го травня 1938 року.

тах Галичини, Волині, Закарпаття та по всіх усюдах української еміґрації 60-річчя її заснування, яке відбилося широким відгомоном серед українства усього світу, в тому й зайнятих в той час сталінським терором земель Центральної і Східньої України.

Святкувати сторіччя свого заснування матірній „Просвіті" не судилося. З окупацією Західньої України в 1939 році большевики знищили не тільки централю „Просвіти", але й поліквідували тисячі її читалень і бібліотек по селах і містах, переорганізовуючи їх тільки частинно в свої політосвітні будинки культури та масові книгозбірні. Тоді ж, під час проводжуваних чисток і переорганізацій знищено бібліотеку й архів львівської централі „Просвіти" і повинищувано бібліотеки її читалень, заповнюючи їх усякою совєтською пропаґандивною макулятурою. Усе, що було видане під фірмою „Просвіти" вилучувано, спалювано або перемелювано на папір, щоб і сліду не залишилося.

Так же само, вже на початку 1920 років, була знищена широка мережа читалень і будинків „Просвіти" на центральних і східніх українських землях і також на Кубані. Розвинувшись із невеликої кількости „Просвіт", що постали в 1905-1907 роках по більших містах Наддніпрянщини ці „Просвіти" охопили своєю мережею тисячі міст і сіл Наддніпрянщини і як згадано вище, їх було 4.322 в червні 1921 року. До найвидатніших осередків просвітнього руху належали до війни і з початком революції 1917 року „Просвіти" в Катеринославі, Одесі, Києві, Кам'янці на Поділлі, Житомирі, Чернігові, Миколаєві над Чорним морем, у Мелітополі, в Катеринодарі на Кубані та по інших містах. Деякі з них розгорнули широку культурно-освітню працю. Заснована 1906 р. київська „Просвіта" видала за короткий час свого існування 34 книжки в 163.760 примірниках тиражу.

На Буковині організацією такого ж самого характеру, як і галицька „Просвіта", було Товариство „Руська Бесіда" в Чернівцях, засноване 26 січня 1869 року, не цілих два місяці після заснування „Просвіти" у Львові. Із товариського початково за характером клюбу „Руська Бесіда" перетворилася 1888 року в культурно-освітнє товариство з метою „ширити просвіту й піднести добробут руського народу на Буковині." Як і львівська „Просвіта", вона займалася видаванням книжок, календарів, часописів. З 1885 до 1918 року у видавництві „Руської Бесіди" появилося 270 книжок, в тому числі 120 назв „Бібліотеки для молодежі,, селян та міщан". В 1894-96 роках ця Бібліотека виходила під назвою „Ластівка", з 1911 року, як популярний місячник для народу п. н. „Читальня". Крім книжок і календарів видавала „Руська Бесіда" з 1885 року свій часопис „Буковина", що його в перші роки редаґував письменник Осип Юрій Федькович. В 1906 році „Руська Бесіда" мала сім філій та 83 читальні, в яких гуртувалося 6.837 членів. В 1914 році кількість філій зросла з дев'яти, читалень до 150 із 13.000 членів.

Як і в Галичині „Руська Бесіда" дала почин для створення багатьох інших освітніх і господарських товариств таких, як „Руська Школа", перейменоване в 1910 р. в т-во „Укра-

Будинок Народного Дому в Ужгороді, що в ньому приміщувалася централя „Просвіти" для Закарпаття

їнська Школа", „Буковинський Боян", „Селянська Каса". Заходами „Руської Бесіди" були організовані перші українські школи, учительська семінарія в Чернівцях, реальна гімназія у Вашківцях. Із румунською окупацією і централя „Руської Бесіди" і її читальні мусіли припинити свою діяльність.

На Закарпатті, в рамцях демократичної Чехословаччини, постала й розвинулася „Просвіта", щойно після першої світової війни. Перші установчі загальні збори „Просвіти" відбулися 29 квітня 1920 року в Ужгороді і першим її головою став адвокат д-р Юлій Бращайко, його заступником пізніший президент Карпатської України о. д-р Августин Волошин і скарбником проф. Августин Штефан. Протеж, першою просвітянською організацією на Закарпатті була заснована ще 1896 р. о. Омел. Штефаном читальня в селі Скотарському, яка була зв'язана своєю діяльністю із „Просвітою" у Львові. За 15 років свого існування й діяльности закарпатська „Просвіта" нараховувала в 1935 році вісім філій, з того одна у Пряшеві, 235 читалень із бібліотеками, 146 театральних гуртків, 98 хорів, 21 оркестру та 48 спортових дружин. Охоплювала „Просвіта" на Закарпатті яких 15 тисяч членів. Величавим виявом просвітянської організованости Закарпаття був відбутий 1937 року Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді. Існували „Просвіти" також поза українськими землями Чехословаччини по більших осередках української еміґрації (Брно). З окупацією Закарпаття й інших земель ЧСР большевиками усі ці „Просвіти" були зліквідовані.

„ПРОСВІТА"

Віки далекі глухо проминали —
І сонних вод німих стояли плеса мертві,
І в темряві ми гинули й конали,
І все добро богам гужим несли ми в жертву . . .

Князі лягли в теремах, у святинях,
Що в попелі руїни заросли травою —
І ждали Сонця довгі покоління,
Прибиті злиднями і горем і журбою.

У панщині тяглись на поле горне,
Дощами й снігом биті ранком без одежі —
Остяк мололи на кремінних жорнах
І з туги в світ тікали поза рідні межі . . .

Аж Ти в годину скрути і терпіння
Післала світло Сонця й Правди поміж діти —
І душі і серця палким горінням
Натхнула й повела у храм Знання й Просвіти!

Ти люд новий на Божий лад створила,
Рабів німих тих підняла із безголов'я —
Вогню цілющого влила у жили,
І сповнила серця всім вірою й любов'ю.

І вже стоять полки на полі яснім
Озарені вогнями й духом Прометея —
І вже ніколи той вогонь не згасне,
Бо в гордих велетнів змінилися пігмеї! . .

До Рідної Землі любов одна безмірна:
Знання і Праця — горді заповіти —
З тим прапором ідуть Твої вже діти
На прю, до світлих перемог одважно й вірно.

Бо хто лиш раз побачив світло Боже
І раз в душі своїй палке погув горіння —
Ніщо в його грудях убити вже не зможе,
Ні з серця вирвати святого Просвітління!

„ПРОСВІТА"
В КРАЇНАХ НОВОГО СВІТУ

ІЗ КНИЖКИ ВОЛОДИМИРА ДОРОШЕНКА: "„ПРОСВІТА — ЇЇ ЗАСНУВАННЯ І ПРАЦЯ"

У ЗДА

В З'єднаних Державах Америки першою народно-просвітньою установою була читальня „Просвіти" заснована в 1887-му році в Шенандоа, що було тоді центром українського життя. Та це було відокремлене явище. Систематична праця на просвітному полі почалася з заснуванням часопису „Свобода" в 1893 році та Українського Народного Союзу, чи то пак „Руського", як він тоді ще звався, в 1894-му році. „Свобода" закликала земляків учитися й задля цього засновувати читальні, й сама багато робила для просвічення широкого загалу тодішньої української еміґрації, що складалася в переважній масі з малограмотних, а то й неграмотних селян. Редакція „Свободи" видавала тоді довший час різні популярні книжечки на зразок львівської „Просвіти", а згодом, у 1904 році, почав виходити при редакції популярно-науковий місячник „Слово", який у 1906 і 1907 рр. виходив під зміненою назвою „Читальня". Виходили вони на кошти, пожертвувані визначним народопросвітнім діячем того часу, о. Антоном Бончевським. Попри ці місячники виходили далі книжечки редакції „Свободи", разом у роках 1896-1907 кількадесят книжечок і календарів. Коло цих видань особливо заслужилися, крім самого о. А. Бончевського, о. Нестор Дмитрів та о. Степан Макар. У 1912-му році засновано на Конвенції (себто Загальних Зборах) Українського Народного Союзу спеціяльний Фонд на заснування шкіл та ширення просвіти, яким мала орудувати окрема „Просвітня Комісія" при управі Союзу. Протягом 1913 і 1914 рр. влаштувала ця Комісія понад сто просвітніх віч, розіслала по громадах низку популярних відчитів та почала видавати популярні місячні книжечки за редакцією Ол. Грановського й місячник для молоді „Цвітка", за редакцією Д. Андрейка. В 1915 році Комісія повідомляла, що видала вже 17 книжечок, які розсилала разом із 28 книжечками „Свободи". При відділах УНСоюзу повстало 85 бібліотечок.

Загалом розійшлося на той час 131 тисяча виданих Комісією книжок. Рівночасно поставали тут і там читальні „Просвіти" та „Народні Доми", які переймали на себе завдання читалень, а часто-густо вже давніше засновані читальні прилучувалися до місцевого Народного Дому. Так було, напр., в Піттсбурґу, в Олифанті, у Філядельфії тощо. Товариство й читальня „Просвіти", засновані у Філядельфії, при товаристві „Любов", у квітні 1905 року, в травні 1910 року злучилися з товариством „Просвіта", заснованим 15 вересня 1909 р. при „Товаристві Українсько-Американських Горожан", яке існує й досі.

Тоді ж таки, 15 вересня 1909 року, відбулося у Філядельфії величаве Всенародне Просвітнє Віче, в якому взяло участь 120 делеґатів від 48 місцевостей. Під впливом запальної патріотичної промови Єпископа Ортинського, що був головою віча, схвалили вічевики резолюцію про заснування окремого просвітнього товариства,

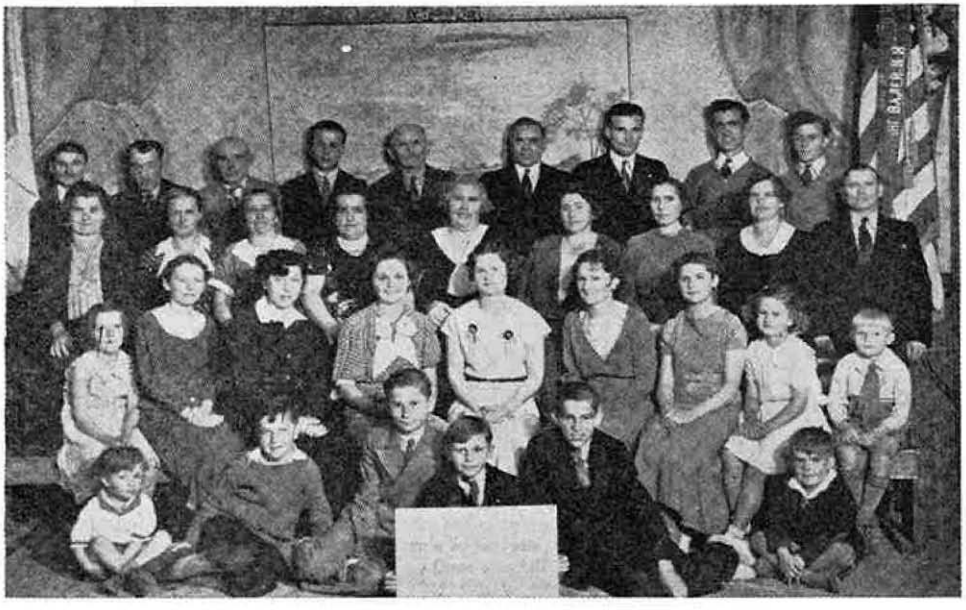

Товариство „Просвіта" — 16-ий Відділ УНСоюзу в Спрінґ Велі, Н.Й. в 1933 році

яке названо „Просвітою". Мало воно дбати, щоб у кожній парафії була читальня, а в кожній читальні був курс для неграмотних, щоб при кожній церкві була школа для дітей. Накладено на це товариство ще й інші важливі завдання. Єпископ зараз же подарував для нього дім у Філядельфії, вартости 6 тисяч долярів. На жаль, із далекосяжних плянів, прив'язуваних до новозаснованого товариства, нічого не вийшло в результаті роздору, який привів до виходу з Українського Народного Союзу значної частини членів, які створили два інші братські союзи: „Провидіння" й „Український Робітничий Союз". За полемікою, яка настала між цими трьома союзами, пішла в забуття й та великоважна просвітньо-шкільна справа, про яку з таким захопленням говорено на вічу.

Крім згаданих вище читалень „Просвіти", існують вони й по інших місцевостях у ЗДА, як от Ню Йорк, Джерзі Сити (Ню Джерзі), Ембридж (Пенсилвенія), Нюарк (Ню Дж.), Рочестер (Ню Йорк), та в інших. Майже скрізь злилися вони з Народними Домами, які поруч своїх чисто клюбових завдань виконували були й ролю просвітніх центрів, мали свої бібліотеки-читальні, провадили школи українознавства, влаштовували аматорські вистави тощо.

„Просвіта" у Ню Йорку, заснована 9 лютого 1908 р., є заразом і запомоговим товариством. З перших днів свого існування воно спішило з пожертвами на різні народні справи у ЗДА і в старому краю, між ін., і на „Просвіту" у Львові. За час свого існування видало воно понад 6 тис. дол. на народні цілі.

Наймолодшою просвітянською організацією у ЗДА є „Молода Просвіта ім. Митрополита А. Шептицького" у Філядельфії, осередок молоді новоприбулих еміґрантів, заснована 21 січня 1953 року з почину інж. Вол. Татомира. Має добре впорядкований архів і бібліотеку, міститься при 23-ій вулиці.

Відкриття Українського Народного Дому — осідку „Просвіти" у Вінніпеґу 24 вересня 1916 року

В Канаді

В Канаді народнопросвітніх організацій на взір галицьких „Просвіт" є значно більше, ніж у ЗДА. Мають вони різні назви: Читальня „Просвіти", чи просто читальня, звичайно імени котрогось українського діяча, а найчастіше — Шевченка, або читальня „Січ" чи що, а то просто „Просвітнє Товариство" чи „Український Народний Дім".

Звичайно, читальня, здобувшися на власний дім, купивши його або збудувавши власними силами й засобами, прибирала назву „Народний Дім". „Історія Просвіти" проф. Ст. Шаха, видана в 1932 р. під псевдонімом Ст. Перський, нараховує в Канаді 182 просвітні установи різного роду й назви. Засновувано їх навіть у малих українських осадах Канади.

Перші „Просвіти", за „Пропам'ятною Книгою" Українського Народного Дому у Вінніпеґу, вид. 1949 р., постали тут у 1903-1907 рр. Найбільше було їх у провінціях Манітоба й Онтеріо. В 1903-му році постала „Читальня Просвіти" у Вінніпеґу, Ман., в 1905 р. там же „Народний Дім", а в м. Вайте, Ман., „Читальня ім М. Павлика"; в 1906 р. „Просвіти" в Райдінґ Мавтенс, Ман., і в Форт Вільямс, Онт.; в 1907 р. в Канорі, Саск.

В просвітніх товариствах скупчується культурно-національне, а згодом і політичне життя переселенців, організуються найперше аматорські гуртки, хори, оркестри, рідна школа, Червоний Хрест, окремі товариства молоді, студентські, дівочі, жіночі тощо.

Вже невдовзі по заснуванні читальні намагалися мати власні будинки, де могли б вільно розгортати свою діяльність.

Найповажнішими просвітніми установами були „Читальня Просвіти" й Народний Дім та „Інститут Просвіти" У Вінніпеґу, читальня „Просвіти" й Народний Дім у Торонті та читальня „Просвіти" у Форт Вільямс . . .

Заснований у 1905 році „Народний Дім" у Вінніпеґу можна назвати свого роду просвітянською централею

на зразок львівської „Просвіти", бо з нього, поза згаданою вище Читальнею вийшли або при ньому зорганізувалися інші просвітні клітини. Жвавішу діяльність почав розгортати Народний Дім від року 1916-го, коли придбав власний будинок. Зараз же після цього засновано при ньому Рідну Школу, через яку за 30 з чимсь років перейшло три тисячі дітей ,за навчання яких товариство доплатило 10 тисяч долярів.

При „Народному Домі" зорганізувалися такі товариства: в 1916-му році, зараз по закупленні власного будинку, постала з ініціятиви й співучасти членів „Народного Дому" „Народна Торговля", „Українське Жіноче Товариство", замість якого в 1926-му році постало „Українське Жіноче Товариство ім Лесі Українки"; в 1922-му році злучилися в „Народному Домі" три драматичні товариства, засновані давніше: Товариство ім. М. Заньковецької (1911 р.), Т-во „Боян" і „Т-во Івана Котляревського (1914); в 1924-му році постала Секція Студентів; в 1929-му році Т-во наукових дослідів; в 1930 р. Т-во Української Молоді; в 1935 р. Т-во Українських Дівчат; в 1936-37 рр. зорганізована Жіноча Рада — спілка 12-ти жіночих товариств, що діяла до року 1944-го, коли при КУК-у (Комітеті Українців Канади) постав окремий жіночий відділ — „Комітет Українок Канади", який перейняв функції Жіночої Ради.

З діяльности „Народного Дому" годиться зазначити передусім два Просвітньо-Господарські Конґреси: перший у днях 12-14 грудня 1923 року, другий напереломі 1929-1930 рр. Ці конґреси значно оживили канадійсько-українське національне життя, підвели підсумки зробленого й намітили пляни на майбутнє. 1939 рр., а потім друга світова війна припинили були розмах діяльности „Народного Дому", але пізніше він знову її відновив.

„Народний Дім" має одну з найкращих у Канаді українських бібліотек.

Третьою культурно-освітньою установою у Вінніпеґу був „Канадійсько-Український Інститут Просвіти", зорганізований у 1919 р. з почину єпископа Никити Будки. Це муло об'єднання членів українських греко-католицьких парафій та організацій при церквах. Інститут купив велику площу в місті і в 1921 році збудував на ній власний дім з великою залею на тисячу осіб, а в ній велику сцену з добірними декораціями. Крім того були в цьому домі кімнати на збори всяких українських комітетів. Зараз по збудуванні дому перенесли до нього свою діяльність засновані давніше драматичні товариства й улаштовували тут свої вистави.

З культурно-просвітніх організацій поза Вінніпеґом треба згадати насамперед Читальню „Просвіти" ім Т. Шевченка в Торонті, засновану 10. VI. 1921 року. Від 1921 до половини 1926 року співпрацювала вона з подібним товариством при греко-католицькій парафії на Вест Торонто. За десять років існування Читальня „Просвіти" влаштувала 57 вистав, 11 концертів, 9 популярно-наукових викладів, чотири політичних віча, не рахуючи численних забав та пікніків.

В 1926 році при Домі було зорганізоване Товариство Молоді, потім товариство „Луг". Дбала управа „Народного Дому" й про рідну школу та опікувалася нею від самого початку заснування товариства і, хоч батьки й платили за навчання, все ж таки товариство мусіло доложити на удержання школи понад 2.200 дол. з власних фондів. Врешті треба ще зазначити, що Народний Дім щороку влаштовував свято української книжки і преси, під час якого відвідувачі могли оглядати не тільки виставку української друкарської продукції, але й вислухати й відповідні доповіді. Такі свята влаштовувала управа в рр. 1930-1935 щороку. Кожне свято тривало чотири дні.

Існує ще „Товариство Просвіта" у Вест Форт Вільям, засноване 26 грудня 1909 року. Воно вже в 1912 році спромоглося на власну домівку й дві-

Товариство „Просвіта" у Вері, провінція Парана в Бразилії

чі будувало нову, щораз більшу — при кінці 1917 р. і в 1940 р. Від самого початку свого існування товариство майже кожного року відзначало день 8 грудня як „День Просвіти" і при цій нагоді збирало жертви для матірного товариства. Підпомагало товариство також „Рідну Школу" в краю, та в 1915 р. заснувало українську школу і в себе для місцевих дітей. Допомагало воно й місцевим українським організаціям. Крім школи, при „Просвіті" існував хор і дута оркестра. Існувало й окреме жіноче товариство ім. Марка Вовчка, яке попри місцеву діяльність, чимало прислужилося поширенню галицько-українських жіночих видавництв.

Слід згадати вкінці ще про одно товариство — „Український Народний Дім", заснований у 1928 р. в Давфині, Манітоба. З самого початку свого існування стало воно осередком різнородної культурно-освітньої праці своєї місцевости. При ньому гуртувалися різні організації, як ось заснований у 1929 р. „Студентський Кружок", що об'єднував учнів Учительської Семінарії й середньої школи, які тут проходили вишкіл з українознавства, слухаючи лекцій з української мови, літератури, історії, географії, а крім того брали участь у хорі й драматичному гурткy; Осередок Спілки Української Молоді Канади, заснований у 1931 р., що існує й до цього часу; Жіноче Т-во ім. Лесі Українки, відділ Союзу Українок Канади, заснований у 1928 р.; Рідна Школа; Драматичний гурток; Хор і Товариство Українців — Самостійників.

В Арґентині

Першою просвітянською організацією в Арґентині була „Читальня Просвіти", заснована о. Яр. Карп'юком в Апостелес коло Буенос Айресу в 1910 році, але вона не довго удержалася й аж по кількадцятьох ро-

ках повстають в Арґентині нові просвітянські організації. В 1923 році оселилася в місцевості Беріссо, коло м. Ля Плята, невеличка група вояків Української Армії, що вже в наступному році створили власну організацію під назвою „Молода Громада", яку невдовзі переіменували на „Просвіта". Того ж таки року, трохи пізніше, в серпні постала „Просвіта" в самому Буенос Айресі, а в 1926 році і на його передмісті — Док Суд. Остання розвинула досить жваву діяльність, між іншим почала видавати власний орган — тижневик „Українське Слово", що виходить і до цього часу. Перше число його вийшло 21 січня 1928 року.

„Просвіта" в Буенос Айресі попала була в руки галицьких москвофілів і комуністів і лише в 1928 р. вдалося усунути їх з товариства, й тоді всі три самостійні „Просвіти" об'єдналися в одне товариство ,а „Українське Слово" стало органом цієї об'єднаної „Просвіти" та її філій, яких на цей час є 19.

І централя й філії мають свої власні домівки, подекуди як от у Беріссо, на Док Суді й у Валентині-Альсіна, дуже гарні, з великими залями і сценами для вистав. При централі існує хор, струнна оркестра й драматично-театральна секція. Крім „Українського Слова" видає „Просвіта" щороку великий календар-альманах. Міститься при ній спеціяльний „Український Видавничий Інститут", який видає кастилійською мовою книжки й інформативний журнал під наголовком „Украніа Лібре". Централя може похвалитися чималою бібліотекою. Філія на Док Суді провадить від 1932 року „Рідну Школу".

Крім „Просвіти", просвітньо-культурну діяльність провадить також товариство „Відродження", засноване в 1939 році. Має воно 9 філій, видає свій орган „Наш Клич". При „Відродженні" існують хор, оркестра, драматично-театральна Секція, яка влаштовує вистави, й „Рідна Школа".

У Бразилії

Перше товариство „Просвіта" постало в Бразилії в 1898 році в Куритибі, а між роками 1900 і 1913 на терені провінцій Парана й Санта Катерина бачимо вже 32 товариства з цією традиційною назвою, або, під назвою Т-во ім Шевченка і т. п. Спроба довести до їх об'єднання і створення однієї централі в Куритибі, піднята з ініціятиви львівської „Просвіти", яка вислала була в цій цілі до Бразилії окремого організатора, не повелася через різниці ідеологічного характеру: консервативна частина імігрції, що становила більшість, була вірна Церкві й релігії та стояла під впливом Отців Василіян, не погоджувалася з ліберально-радикальною частиною, яка становила меншість. З цієї самої причини недовго тривало доконане на конґресі бразилійських українців у липні 1922 року об'єднання під назвою „Український Союз у Бразилії", що мало довести до централізації культурно-просвітньої діяльности. Протягом 1922-1923 рр. провадилася підготовча організаційна праця, що охопила понад 30 місцевих товариств у згаданих вище провінціях, але вже на початку 1934 року проєкт культурно-просвітньої централі провалився. При Українському Союзі, який вибрав на свій осідок містечко Порто Уніон, а від 1934-го року Куритибу, зосталася ледве половина товариств, як його філії. Решта діяли самостійно, маючи за собою підтримку Отців Василіян. Із приходом у 1933 р. диктатури й націоналізаційної політики всяка українська національна праця припинилася й почала відроджуватися вже по другій світовій війні і скасуванні націоналістичного режиму. З початком 1947 р. відновив свою діяльність Український Союз, що прибрав був назву „Хліборобсько-Освітній Союз". Дотепер він зорганізував 15 філій. У липні 1947 р. постала друга культурно-освітня організація — „Товариство Прихильників Української Культури", що за пару років мало 28 філій.

У Сан Павльо, столиці провінції тієї самої назви, перед другою світовою війною діяло „Культурно-Освітнє Товариство", а по війні, з напливом нових іміґрантів засновано в 1949 році товариство „Соборність", що є третьою самостійною організацією в Бразилії.

У Параґваї

Першу „Просвіту" засновано тут у червні 1937 року в м. Енкарнасіон. Має вона тепер десять філій. При кінці грудня 1948 року зорганізувався при ній „Союз Молоді", перезваний у 1950 р. на „Союз Української Молоді" (СУМ). В 1952 р. при „Просвіті", як її відділ, на правах філії, створено „Спілку Визволення України" (СВУ).

За інформаціями інж. А. Кущинського, „Просвіта" до 1955 р. творила живий і активний організм українського громадсько-культурного життя, досягнувши найвищого розквіту своєї діяльности в рр. 1952-1954 за проводу „Просвітою" І. Литвиновича. Але в наслідку внутрішньої боротьби діяльність її занепала, а СУМ був зліквідований. Цьому упадкові сприяв також відплив за кордон майже всього свідомішого елементу та активнішої молоді.

Філії „Просвіти" існують у колоніях Сандова, Урусапукай, Кармен дель Парана, Фрам — ул. 2, Ітангва — вул. Богдана Хмельницького, Фрам — вул. 12 (Івати), Фрам — вул. 4, Альборада — вул. Симона Петлюри, Капітан Міранда — вул. Т. Шевченка та в м. Асунсіон.

Діяльність „Просвіти" в перших роках існування обмежувалася головно святкуванням Шевченківських днів, організуванням аматорських вистав і товариських забав та до будування домівок, яких є аж вісім, з яких три мурованні.

В моменти піднесення українського національного визвольного руху в Европі члени „Просвіти" відгукувалися своїми збірками пожертв на Карпатську Україну, на поміч скитальцям тощо.

Найбільша заслуга „Просвіти" за перших часів її існування і то за часів найтяжчих для самого фізичного існування наших іміґрантів, за невиносно тяжкої праці рубання пралісу, це те, що вона зберегла тоді гурток свідоміших синів далекої батьківщини від винародовлення, втримала їх антикомуністичне й антимосковське наставлення і в найтрудніші для того часи за 2-ої світової війни, коли вся урядова Південна Америка симпатизувала і союзничила з СССР та толерувала чинність її офіційних і нелеґальних аґентів. „Просвіта" також опікувалася першими скитальцями по 2-ій світовій війні, які прибули до Параґваю.

В Ураґваї

В Ураґваї створено „Просвіту" в столиці Монтевідео, в грудні 1934 р. В 1946 р. Товариство збудувало власний дім.

ЛИЦАРЕВІ КРУТ

Панасові Стеценкові

І, щоніг сон — ненаге на покуту.
І ти блідий, горнявий і стрункий;
Зовсім такий, як ми ішли на Крути
У наш славетний нещасливий бій.

А ми з тобою, взявшися за руки,
Несемо в річку нові ятірі.
А ліс в обличчя пахощами хука,
І нам губами граються вітри.

Не раз ми так по ягоди ходили,
Чи по гриби... О, де дитинства гас!..
На все життя зостав лиш образ милий,
Бо у бою ти рано так погас.

Хто міг тоді нам долю угадати,
Що ти поляжеш славно у бою...
Мені ж впаде на долю — поховати
Тебе в бою... і матір ще твою.

І, хоч вона — давно на кладовищі —
Твою могилу я квітчав не раз;
Любов до тебе лютий бій не знищив —
Її не знищить ,навіть, сивий гас.

Тому: щоногі — сон, як на покуту;
В сні — ти блідий, горнявий і стрункий..
Зовсім такий, як ми ішли на Крути
У той славетний наш, нещасний бій...

Київ, 11. 9. 1943 року.

МАТИ ПРОСВІТА ТА БАТЬКО СОЮЗ

ЯРОСЛАВ ПАДОХ

Заснована 8-го грудня 1868 року у Львові товариство „Просвіта" мало рішальну ролю не тільки в піднесенні загальної освіти, але і в політичному освідомленні галицького громадянства, яке рівно п'ятдесят років і п'ять тижнів згодом скристалізувалося у вигляді Західної Української Народної Республіки, а три місяці пізніше об'єдналося з центральною Україною.

Була це, на галицьку міру, могутня організація загальнонародного характеру, якої до того часу не мала галицька Україна. В часі першої світової війни вона гуртувала три тисячі сільських читалень, об'єднаних у 76 повітових відділах. Її членство йшло в десятки тисяч, а членство читалень удесятеро більше. До ґрунту зруйнована в часі війни, ще поки погасли заграви спалених читалень, „Просвіта" спонтанно відродилася й, не зважаючи на постійні й докучливі переслідування польської окупаційної влади, швидко досягла передвоєнного розвитку й далі поширювалася на всі міста та містечка, села й присілки галицької землі. Від читальні „Просвіти" розпочиналася організація поодиноких громад, і на ній спиралися й виростали інші громадські установи й акції. Стихійність розвитку „Просвіти" не спинилася на вузьких межах Галичини: вона проламала збручанський і сокальський кордони й з еміґрантами переплила океан до заморських Україн.

Якщо б міряти вплив „Просвіти" на американському ґрунті кількістю читалень „Просвіти" та числом членів львівської установи, тоді можна сказати, що він не був особливо сильним. Навіть у приблизній мірі організаційний похід „Просвіти" в Америці не нагадував його розмірів на батьківщині, в Галичині. Не зважаючи на всі зусилля виділу „Просвіти" організувати окрему „Американську Просвіту" з читальнями й клюбами виключно освітнього характеру і приєднувати безпосередніх членів матірної установи у Львові з щорічними вкладками, ця акція ніколи не принесла значних успіхів. Українська громада на американській і канадійській землі, прийнявши ідею просвітньої праці, в організаційних формах керувалася своїми окремими законами та шаблонами, які сполучували освітню діяльність з іншими ділянками громадської діяльности, зокрема ж допомогової.

У цім лежить одна з особливостей громадської організованости й активности заморських українців. В цім слід дошукуватися також організаційних, ні в якому разі ідейних невдач львівської „Просвіти" на цьому ґрунті.

А такі невдачі були, хоч заходи „Просвіти" піддержували раніше створені на американському ґрунті установи, передусім Український Народний Союз.

Про освітню працю цього Союзу взагалі, а зокрема про його віддану піддержку заходів „Просвіти" з далекого Львова варто написати окрему студію, бо ця діяльність була такою основною частиною завдань УНС, що

без неї годі з'ясувати його значення й призначення.

Вже у четвертому числі „Свободи" з 1-го листопада 1893 року, у статті п.н. „Нам треба народної організації", яка була тим історичним словом, що народило УНС, накреслено такі цілі УНСоюзу:

„Допомагати хворим та виплачувати посмертне. Закладати читальні і вечірні школи для дорослих. Ширити просвіту між народом при допомозі дешевих книжечок, як це робиться в старому краю. Наставати на те, щоб українці брали американські папери та ставали громадянами тієї землі, на якій живуть. Дальше закладати політичні клюби та брати живу участь у виборах. Хоронити наш нарід перед чужими п'явками нашого народу."

Отож, після забезпечення й допомоги, як перше завдання наміченої установи поставлено просвітянську працю. Просвітянський характер УНСоюзу довів до того, що його порівнювано з „Просвітою". Це підмітив у своїй статті п.н. „Український Народний Союз", поміщеній а ним же зредаґованій „Пропам'ятній книзі", виданій у 40-річчя УНС, покійний д-р Лука Мишуга.

„У численних статтях, — пише він на вступі статті, — що їх написано в цілі спопуляризування ідеї УНСоюзу, пробувано на різні способи віддати коротко й зрозуміло властиву істоту цієї організації. І коли її вияснювано старшій ґенерації, то порівнювано УНСоюз з галицькою „Просвітою", з львівським товариством „Дністер" чи з давніми нашими братствами. Як „Просвіта" вносила в рідній краю між наш нарід освіту і національне освідомлення, як „Дністер" рятував селянина від руїни на випадок пожежі і як давні братства були підпорою Української Церкви як національної інституції — так усе те, разом узяте, сходилося частинно в тій інституції, що постала 1894 р. в Америці під назвою Руский Народний Союз."

„Та треба відразу зазначити, що ця організація є витвором специфічно американським, і її не дасться поправді порівняти з ніякою інституцією в старім краю з тої простої причини, що там таких інституцій не було й нема. Але порівняння щодо галицької „Просвіти" влучне цілком певно щодо того, що як „Просвіту" називають матір'ю всіх українських народних організацій у Галичині, так і УНСоюз можна сміло назвати батьком усіх українських товариств у Злучених Державах Америки."

В дальшому цей компетентний історик УНС й раннього українського життя в Америці підмічує, що від самого зарання існування УНС вже до перших його Відділів ставилось вимогу закладати читальні, яким видавець „Свободи" о. Григорій Грушка, ще поки вона стала органом й власністю УНС, зобов'язався висилати даром свою газету. Ця особлива увага до просвітнього діла та дбайлива піддержка галицьких читалень і їх централі, львівської матірної „Просвіти", продовжувалася без змін. УНС переводив для неї збірки, поширював її видання, збирав членів, а навіть уклав багато старань на утворення окремого товариства „Просвіта" в Америці.

На своїй XII Конвенції, що відбулася 1912 року в Вилкс Бері, в Пенсильвенії, утворено Просвітню Комісію, яка мала зайнятися не лише поширенням культурно-освітньої акції серед членів Українського Народного Союзу, але одержала куди ширше завдання: організувати „Американську Просвіту." Про це виразно згадує вже раніше опублікований звіт тієї Комісії з січня 1914 року. Варто з нього навести два невеликі вийнятки:

„Свого часу вислала Просвітня Комісія УНС свого відпоручника по американських колоніях; та вкоротці виявилося, що один відпоручник не зможе об'їхати всі колонії на час, щоб до нового року зібрати відповідне число членів для „Американської Просвіти". Йшлося нам головно про те, щоб Просвітня Комісія ближче зіткнулась з ширшими масами нашого народу, а з другого боку, щоб зорганізувати

членів для Т-ва „Просвіта" в Америці."

В продовженні звіту Комісії читаємо таке:

„Ми думали, що до нового року збереться в Товариство „Просвіти" бодай п'ять тисяч членів, а тут, не зважаючи на щирі заходи наших відпоручників та Просвітньої Комісії, ми могли зібрати заледве дві тисячі."

Не зважаючи на цю невдачу, Просвітня Комісія не закидає ні освітньої праці, ні навіть заходів для скріплення нового товариства „Просвіта". Вона організує українознавчі школи, театральні вистави, доповіді, концерти, академії й видає ілюстрований журнальчик для молоді, а для старших популярні книжечки. У виконанні ранньої ухвали X Конвенції УНС з 1908 року підготовано буквар і читанки для молоді. Також дано видатну поміч в надрукуванні „Історії Руси - України" Юліяна Бачинського й такої ж історії англійською мовою Рафаловича. Далі, намагаючись збудувати окреме просвітнє товариство, Просвітня Комісія ініціює засновування нових читалень та народних клюбів „Січ". В звіті згадується про дуже активні читальні, чи радше клюби з читальнями в Шикаґо, Ню Йорку, Піттсбурґу, Скрентоні „при Новім Союзі", заходи закласти „клюб з читальнею Просвіти" в Оліфанті та в інших місцевостях. На щирість заходів УНСоюзу для розбудови „Просвіти" вказує також фінансування й заходи Просвітньої Комісії УНСоюзу у виданні з початком 1914 року щомісячних просвітніх книжечок „Просвіта." Ці книжечки виходили під фірмою „Просвіти", подібно, як згаданий журнал для молоді „Цвітка" та книжки зі серії „Світові перлини", хоч заходами і коштом УНС, в будинку якого при 83 Гренд ст. в Джерзі Ситі вони друкувалися й звідти висилалися у світ.

Та всі ці заходи не зуміли утворити великої й тривалої, окремої просвітньої організації, як це було в Галичині, і ледве чи причиною цього була світова війна. Адже інші установи розвивалися, не зважаючи на воєнні події, хоч „Просвіта" в Америці, більше як яка інша організація, була зв'язана з львівською матірньою установою. На це вказують також невдалі заходи тієї центральної установи після війни.

У 20-их роках львівська „Просвіта" повела живу акцію організування на американському й канадійському ґрунті прямого членства, яке платило б постійні річні вкладки по два доляри й за те одержувало б видання „Просвіти". І ця акція не повелася. Хоч видано у Львові окремі книжечки „Американський Просвітянин" й їх розповсюджено по обох краях, хоч видавано спеціяльні заклики до заморських українців за підписом голови „Просвіти" Михайла Галущинського й секретаря Василя Мудрого, хоч проголошувано всі пожертви і точні списки членів, а то й поміщувано знімки заслужених членів „Просвіти" (наприклад, покійного Осипа Кочана), число приєднаних членів щороку маліло. Як дуже турбувалася львівська „Просвіта" цією невдачею можна прослідити на підставі гірких докорів американським українцям за те, що в 1925 році тільки 981 особа з ЗДА стали дво-доляровими членами тієї установи.

Це явище видається доволі дивним. Адже в часі поміж двома війнами допомога американських українців рідному краєві плила широким, ніколи не висихаючим руслом, приймаючи на деякі цілі героїчні розміри. В той час популярність „Просвіти" в Галичині ніяк не зменшала й тісні зв'язки еміґрації з рідним краєм популяризували її в Америці. А втім, фінансова допомога читальням була дуже помітна. Сотні з них будовано чи відбудовано по війні за гроші американських іміґрантів. Часто для справи будови читальні творилися спеціяльні комітети чи товариства, єдиною або головною ціллю яких була саме будова читальні. Отож, не в непопулярності ідеї „Просвіти" чи тим менше

самої установи було джерело тієї дивної здержливости у будові „Просвіти" в Америці. Причина мусіла бути деінде.

Цю причину добачаємо в тому, що американські піонери українського роду закладали й розбудовували своє громадське життя на інших основах, як це було з більш зрізничкованим життям у рідним краю. Вони лучили в одно освітню й допомогову діяльність, щоб одній й другій надати властивості тривалости й фінансової певности. У вже згаданому звіті Просвітньої Комісії УНС, яка наполегливо старалася утворити окрему просвітню організацію з назвою „Просвіта", говориться про те, що „в старім краю „Січі" і „Читальні" мають цілком інші потреби і завдання, ніж тут, в Америці, тому то й ми будемо їх у відповідний спосіб закладати і вести". Заложені на американськім ґрунті читальні й клюби відразу до своїх завдань вставили допомогову акцію, стягаючи окремі вкладки до окремих допомогових фондів, зобов'язуючи своїх членів подбати про роботу для тих членів, які залишилися без праці тощо. Цих завдань не ставила собі галицька „Просвіта", бо для них були окремі установи.

Змішання освітніх й допомогових завдань в одних організаційних рямках швидко виявилося повторенням того, чим займалися уже існуючі братські, забезпеченеві організації, зокрема найстарший й найбільший з них УНС. Ці організації в самому зарані свого існування й праці поставили собі завдання зорганізувати наших земляків, їх національно освідомити й дбати про їх добробут. Основою їх господарської діяльности стало життьове забезпечення й допомога в недузі й безробітті, а основою їх громадської діяльности, бодай в ранніх часах, була просвітня праця, яка ідейно й технічно спиралася на вироблених зразках галицької „Просвіти".

Варто згадати про цікаву рису організованого життя американських українців. Воно організувалося спонтанно, з приватної, індивідуальної ініціятиви осіб і місцевих гуртів. Часто ці гурти походили з одного села, а то й з одного його „кута". Вони організувалися, щоб жити разом, а нерідко для переведення у життя одної місії, наприклад, будови читальні чи церкви в рідним селі. Звичайно ці громадські установи шукали опертя у більших організаціях, і звідси вів їх прямий шлях до Союзів, зокрема ж до УНС. Дослідники минулого УНС знають, наскільки виріс він на цій „федераційній" основі, як „батько" численних менших організацій, які гуртом включалися у нього. Ця тяга до більших громадських об'єднань й спільність завдань, мабуть, також заважила на тому, що на американсько-канадійському ґрунті не виросла окрема, широко розгалужена просвітня організація, аналогічна до галицької „Просвіти". Акція побудови такої організації, хоч здобула повну піддержку львівської „Просвіти" й УНС, не розвинулася. В складі майже п'яти сот Відділів УНС збереглися тільки чотири Відділи з назвою „Просвіта". Мабуть, це залишки просвітської акції, які, щоб не залишитися самотніми, потяглись до гурту.

Здорове громадське життя не визнає порожнечі. Українська заморська громада не могла обійтися без своєї освітньої активности й її організованих форм. На двадцять шість років молодший від матірньої, львівської „Просвіти", Український Народний Союз, коли не повелося заснувати окремої просвітньої установи, повністю перейняв її ідеї, завдання й методи праці й від своїх початків до сьогодні, в міру різних обставин й потреб народу, виконує їх, не ощаджуючи ні праці, ні коштів. Відділи УНС ще й досі часто нагадують галицькі читальні „Просвіти", хоч тутешнє громадське життя впродовж останніх десятиріч також дуже зрізничкувалося, зокрема в культурній ділянці. Культурна діяльність, зокрема ж освітня, незмінно, впродовж трьох четвертин сто-

річчя, становить дуже помітну частину діяльности УНС. Його періодичні видання, зокрема дитячий журнал „Веселка" — далекий родич ранньої просвітянської „Цвітки", книжкові видання в українській та англійській мовах з англомовною Енциклопедією Українознавства на чолі — це далеко не всі вияви культурної, в тім і просвітньої, діяльности Батька Союзу, молодшого, американського брата львівської Матері Просвіти.

Вже від сторіч мірилом вартости наших установ і здобутків була жорстокість, з якою займанці нищили їх. Не дожила свого сторіччя й мати українського відродження та його відновленого організованого життя, львівська „Просвіта". Але свідомість її неоціненних, історичних заслуг для всього українського народу зосталася свіжою в Україні і поза нею. Ще живішою збереглася, в її сторіччя, її незакінчена місія, яку ми, покищо поза межами поневоленої України, продовжуємо й будемо продовжувати.

Микола ЩЕРБАК

ГНІВ

(З поеми „Шлях у вічність")

Шляхи двигтіли підвагою
Німецьких кованих коліс.
Тевтон скаженою рукою
Підніс меча — погибель ніс.

Як за татарщини лихої
Отари браниів — гук, яса . . .
Розбійник в дикому розбої
Палив і землю й небеса . . .

Пали, пали! Нехай тоді я
І сам горітиму вогнем,
Мов недомучена надія,
Гірким пропахла полинем.

Немов надія! . . Вітер віяв.
Тремтіло у руках перо.
Дивився в ніч. Пожежі, Київ.
У крові клекотить Дніпро.

О, Дніпре мій! Бурхливі води!
Ви штормом стрінули біду!
Вставай, возтерзаний народе,
І на тевтона й на орду! . .

І вже здригалися долини,
І захлинався скоростріл.
Вставали месники Волині,
Підводився Кармелюцький Діл.

— Хвилюйте, береги безмір'я!
— До нас, знедолені сини!
Гримімо зворами Підгір'я
І ярий гнів Галичини! . .

КНИГА

Вона в житті повірниця єдина,
В змаганні й боротьбі товаришка одна:
І в радости й у нещасть тяжку годину
Вона і сонця світ, і морська глибина!

Вона жива у фоліянтах мертвих,
Начало мудрости і духа гострий меч —
Пролита кров віків у щирій жертві
І голос чарівний пророків і предтеч.

І як судно є мертве без вітрила,
І як без узд, стремен коня не повести,
Як мертва є без думки людська сила —
Отак без книг знання до правд нам не дійти!..

Бо книга зберегла святі завіти
І мудрість прадідну для гордих поколінь:
Як сонце здобувати, битись, жити —
І як іти на шлях у вічну далечінь...

В манастирі чернець молився з неї,
І вчений муж складав про світ у ній думки —
І поринав поет у ній душею
І пив красу в жажді з Господньої руки.

Для всіх була спасенням, щастям книга,
Хто вічних правд шукав, боровся у житті,
Кого облуда, мов льодова крига,
Морозила, хто пив отруту в самоті.

У врем'я люте лихоліть жахливих
Вона вогонь життя несла в хати сумні,
І повість горду про віки щасливі
Творила і про світлі панування дні...

І мертвих з гробу чудом воскрешала,
Невіж справляла на правдиву путь,
Жаждущих рідним словом напувала,
Закованих з залізних визволяла пут.

Сліпцям про сонце говорила ясне,
Про бій орлів, про сталеву блакить —
Про той Хорив, що все пала, не гасне
І вічно зве на прю, надією горить..

І вічно житиме, хто прагне слова
Із книг, що краще золота й цінних перлин —
В його очах горить вогонь терновий,
І дух його сповитий тайною глибин!..

Століття творчого шляху Української Кооперації

Ілля Витанович

Разом з 50-літтям революції й відродження Української державности збігається й 100-ліття українського кооперативного руху, який тісно сплетений з нашими визвольними змаганнями. Бо ж це також один із тих головних засобів, які підготовляли ці змагання, мобілізували і єднали в спільне русло національних змагань широкі маси українських людей.

Призначенням української кооперації було в умовах бездержавного життя унапрямлювати свою власну економічну політику, протидіяти колоніяльній політиці окупаційних імперій, яка поступово призводила нарід до соціяльної однородности, до найнижчих обіднілих верств. В економічній самообороні й самодіяльності зростала самосвідомість принижених, вони пізнавали взаємозалежність власних, громадських і національних інтересів. У школі самоуправних господарських організацій нарід набирався певности себе, реально пізнавав вагу власних, об'єднаних сил. Самоорганізацією дрібних, але найближчих йому справ українці пізнавали значення ладу, порядку й соціяльної справедливости. Низовими клітинами своїх громадсько-економічних організацій добровільно утворювалися щораз вищі їх об'єднання і так поступнево виходили українці поза виключні інтереси власні, власної родини, свого села, парафії, до усвідомлення й правильної оцінки у власному інтересі також потреб вищих суспільних організацій, власного державного ладу, та всебічних передумов дозрівання модерної нації. Не зменшуючи ваги інших суспільних змагань, які розвивалися поряд у тому самому визвольному напрямі, український кооперативизм по довгих, не раз і дорогих та болючих, досвідах вчився щораз краще пізнавати свій особливий соціяльно-економічний шлях — служити високим ідеям, але справною організацією „малих діл", щоденних потреб людини, пов'язувати їх з вищими цілями, складати їх і вмуровувати як цеглини великого храму в основи самостійного життя нашого народу...

1. Початки економічної самооборони й кооперативних організацій

Статутові кооперативні об'єднання на українських землях в обох займанщинах — російській і австро-угорській попередили відокремлені спроби добродійного характеру — рятувати з біди й незарадности українське селянство після упадку панщини-кріпацтва та шукати теж засобів проти злиднів міського населення зокрема дрібного ремісництва, яке не знало як пристосувати своє життя і працю до вимог нової, промислової доби, тимбільше, що колоніяльні обставини на українських землях ще більше утруднювали ситуацію. Знаємо про

деякі спроби — сільських священиків, частіше на західньо-українських землях, чи „бажаючих щастя народові" ліберальних українських панів звичайніше на східньо-українських землях — основувати громадські, чи церковні каси, шпихлірі, чи навіть крамниці. Це подібні в нас прояви до таких же спроб, які попереджували кооперативний рух на Заході на початках промислової революції.

З вдячністю треба згадувати шляхетні інтенції тих доброчинців-предвісників кооперативного руху, хоч їх почини були не надто успішними. На їх невдачах вчилися їх послідовники.

Історію початків української кооперації звичайно починаємо від основин споживчих товариств на Україні — першого в Харкові 1866-67 і другого в Києві 1868 років. В Галичині ці початки пов'язані з оснуванням Т-ва „Просвіта" 1868 р., — матері багатьох українських товариств, також і кооперативних організацій, бо Т-во „Просвіта" від початку намітило собі „спомагати народну просвіту в напрямах моральнім, матеріяльнім і політичнім..." освідомлювати також нарід, „як боротися проти лихви, як закладати громадські шпіхлірі, позичкові каси, крамниці"...

В Австрії від 1837 р. існував закон про кооперативні спілки усіх видів, трудніше було в російській займанщині, де дозвіл на оснування будь-якого кооперативного товариства міг здобути тільки хтось впливовий з міністерства внутрішніх справ у Петербурзі.

Ініціятива до засновин споживчих Т-в в Харкові й Києві, а за ними й по інших містах: в Полтаві, Єлисаветі, Ізюмі, Балті, Севастополі, Симферополі, Херсоні, Катеринославі, Чернігові, Лебедині, виходила від таємних громад української інтеліґенції, — професорів, студентів, урядовців. Здебільша їх погляди спрямовані були на універсальні соціяльні ідеали, тільки помалу й рідко в свідомість деяких громадівців просочувалися національні моменти. Душею харківського товариства в перших роках був мало відомий з історії громадівець Брилянтів. Докладніші відомості збережені про діяльність М. Баліна й В. Козлова, головна заслуга яких в тому, що вони українські кооперативні початки старалися впровадити в економічно-обмінний контакт з західно-европейською кооперацією. Між членами Київського Споживчого Товариства бачимо поряд з головним його ідеологом М. Зібером між іншими також професорів — В. Антоновича, М. Яснопольського, М. Драгоманова і ін. На Полтавське Споживче Т-во мав вплив старий Кирило-Методієвець, проф. Данило Пильчиків, який найвиразніше обстоював національний ідеал в економічній організації. Близьким до полтавських громадівців був багатий пан — нащадок давнього козацько-старшинського роду Г. Галаган, найбільше успішний піонір кредитової кооперації на Україні. Він 1871 р. оснував у своєму селі Сокиринцях Ощадно-Позичкове Т-во, яке своєю діяльністю охопило три сусідні волості й корисно працювало аж до ліквідації його большевиками на початку колективізації в 30-ох роках.

Важливою перешкодою в кооперативній праці стала заборона друкованого українського слова царським указом з 1876 р. До 1890-их років кооперація на Україні розвивалася слабо. Причинами того були: слаба підготова кооперативного освідомлення серед населення й самих проводів перших кооперативних товариств, негативне ставлення адміністрації, зокрема, якщо йшло про творення кооперативних Союзів, та брак відповідної правної підстави організації й ведення кооператив. Тому поодинокі кооперативи були кволі, часто ліквідувалися. До 1880 р. усіх українських кооперативних товариств в російській займанщині було ледве 130, 1895 було їх 290. Були це головно ощадно-позичкові т-ва, рідше споживчі (цих було 1895 р. біля 50).

Сільська інтеліґенція в російській займанщині мала дуже зв'язані руки в громадській діяльності. (М. ін. в історичній літературі збереглося тільки кілька імен священиків причасних до кооперативної діяльности, напр., о. Морачевського на Поділлі, о. І. Константинова в Олександрівському повіті на Херсонщині, о. Т. Добрянського на Київщині, — пізніше в проводі верховної організації С-Г. кооперації „Центрах" у Києві, о. Матвія Полонського в Козельському повіті на Чернігівщині).

Більшу допомогу в організації кооператив дали пізніше діячі земств-земці, зокрема земські агрономи, статистики, які довгий час були головними пропагаторами й інструкторами кооператив, а після 1904 р. державні інспектори кооперативного кредиту та земські інструктори кас дрібного кредиту.

В 90-их роках центральною постаттю-подвижником кооперативного руху на Україні виступає „артільний батько" М. Левитський, промотор хліборобських спілок і виробничих об'єднань праці. Голосні були його дискусії з російськими марксистами, активний був М. Левитський на кооперативних з'їздах в Росії і на міжнародних конґресах. Не були й його спілки ще надто успішні, але найважніше, що він свій запал і відданість кооперативним ідеям та потребі громадсько-економічної організації в допомогу українській визвольній справі передав ширшим колам тогочасної української студентської молоді. Чимало з її рядів спрямувало свої студії, і згодом практичну громадську діяльність на поле економічної самодопомоги. Пожвавлення кооперативного розвою прийшло теж із деякими поступками уряду. Позитивне значення мали закони — з 1895 р. про організацію дрібного кредиту (доповнені потім 1904 і 1910 рр.) та видання нормального статуту для споживчих товариств з 1897 р., полегші в затверджуванні засновин кооператив вже в місцевого губернатора й інші.

В Галичині також до 80-их років слабо розвивалися перші (основувані на законі з 1873 р.), переважно кредитові кооперативи. Частіші були дрібні каси, крамниці, шпіхлірі при церкві, читальні „Просвіти" творені за почином сільської інтелігенції (згадати б найбільше прикладних із того періоду просвітян-народовців, священиків о. С. Качалу, о. Д. Танячкевича, молодого вчителя І. Петришина — його літературний псевдонім Любомир Селянський).

Важливою подією на тому етапі було заснування 1883 р. у Львові споживчої кооперативи „Народна Торговля", яка стала розбудовувати свої філіяльні крамниці і склади по більших містах, вишколювати для них і для інших українських крамниць торговельний доріст. Її основниками й довголітніми директорами були інж. В. Нагірний і А. Ничай, гімназійний учитель.

В молодечих напів-таємних громадах галицьких народовців доходить на початку 80 рр. також до перенастанови в напрямі на „органічну працю", в якій об'єднуються змагання за рятування рідної мови, культури, просвіту народу, боротьба за власне ім'я, конституційні права разом зі змаганнями й за економічне піднесення народу — бо „з бідними годі було робити політику", — як це часто повторював реальний народовець, хоч і великий ентузіяст діла, пізніше один з передових економічних діячів Євген Олесницький.

Цікава постать того періоду „органічної праці" В. Нагірний, селянська дитина з-під Стрия, 10 літ перебував у Швайцарії, насамперед на студіях архітектури, потім на фаховій праці, придивлявся до життя й праці швайцарських верховинців, які завдяки кооперативній організації дійшли до високого добробуту. Методи їх кооперативної організації він старався перещепити в своїй батьківщині.

Наперелomі XIX і XX ст. пожвавлює громадську-економічну організацію ціла група молодої української інтеліґенції, яка вийшла з шкільних народовецьких громад, — найбільше між ними було молодих адвокатів, які стаючи на зміну в проводі українського життя в Галичині. Одні з них у більших повітових містах краю разом з довколишньою сільською інтелігенцією, з вихованими в „Просвітах", освідомленими селянами й міщанами творять тривкі основи під низові (первинні) кооперативні організації, другі завершують їх у крайові централі й так шукають способів добувати втрачене місто. Д-р Т. Кормош організує з приятелями Перемишль і Перемищину. Його головний твір кредитова кооператива „Віра" осн. 1897 р., стала наслідуваним прикладом для розбудови того типу міських кредитових кас, які обслуговують й околицю адміністративного повіту, чи судової округи. Д-р Євген Олесницький насамперед випробував свої сили при організації Стрийщини зі своїми місцевими співробітниками (о. О. Ніжанківський, о. Горалевич і ін.), потім став головним організатором і провідником станової організації українського селянства в Галичині — Т-ва „Сільський Господар". На його підбудові, густій мережі місцевих кружків „С. Г." почав Олесницький перед першою світовою війною запляновану організацію сільсько-господарської кооперації — її повітових філій і централь.

Найбільше розвинений сектор кредитової кооперації в Галичині до першої війни оформив 1898 р. свою централю Крайовий Союз Кредитовий у Львові, який з початку був і головним не лише фінансовим, а й організаційним центром для всієї кооперації, доки 1904 р. не почав діяти окремий верховний організаційно - ідейний центр української галицької кооперації — Крайовий Союз Ревізийний (між двома світовими війнами Ревізійний Союз Українських Кооператив — РСУК). У проводі центральних установ довгі роки були діяльні д-р Кость Левицький, інж. Кость Паньківський, д-р Степан Федак. Кооперативна організація вже під кінець 90-их рр. 19 ст. майже цілковито прогнала зі сіл і міст лихву, вишколила поважні ряди свідомих просвітян-кооператорів з-посеред селян і міщан. Біля головного органу галицько-української кооперації „Економіст" від 1904 р. під ідейним проводом Костя Паньківського зібрався соборний гурт передових співробітників-кооператорів, ідеологів і практичних діячів з обох займанщин. Опріч вже згадуваних — К. Левицького, Є. Олесницького, В. Нагірного, І. Петрушевича (короткий час, директора „Народної Торговлі", промотора рочдельських принципів споживчої кооперації на нашому ґрунті, пізніше він був членом української дипломатичної служби, організатором українського громадського і кооперативного життя в Канаді, помер у Каліфорнії 1950 р.); до цього гурту належали: о. Т. Войнаровський (економіст широкого розмаху), С. Кузик, Я. Литвинович, о. Й. Раковський, д-р М. Коцюба — Ортоскоп, о. Степан Онишкевич, о. А. Ґлодзінський, д-р О. Олеськів, М. Заячківський (пізн. дир. „Народної Торговлі"), о. А. Пеленський. З наддніпрянських кооператорів: Василь Доманицький, М. Левитський, А. Жук (тепер 87-літній, один з двох найстарших діячів українського кооперативного руху — його ідеолог, живе в Відні), Л. Божко, Л. Падалка, М. Гехтер (сл. п. співробітник українського кооперативного руху, жидівського роду); з буковинських кооператорів — проф. С. Смаль-Стоцький, д-р Л. Когут, А. Курилас і ін.

На наддніпрянській Україні від 1905 р. першої революції, — став також вільніше розвиватися кооперативний рух, хоч і в системі російської кооперації, але від того часу починає щораз виразніше й сміливіше виявляти свої національні тенденції, зокрема в вимогах власних кооперативних со-

юзів. Передові українські кооператори Наддніпрянщини гуртувалися перед 1914 р. головно в Т-ві „Наша Кооперація" й при органі того ж імені. В тому пожвавленому періоді 1905-1914 виступив свіжий передовий актив українського кооперативного руху м. ін. Василь Доманицький, лікар Осип Юркевич, Борис Мартос (нині між нами заслужений перший сеніор українських кооперативних і державних змагань), Христофор Барański, талановитий організатор фінансів і союзного будівництва української кооперації, М. Стасюк, П. Пожарський і ін. Деякі з них небаром відіграли також важливу ролю в українській революції й будівництві Української Держави.

Напередодні „Великої Пори" відбулися два знаменні в історії українського кооперативного руху конґреси: „Просвітно-Економічний Конґрес" у Львові 1909 р. і „Другий Всеросійський Кооперативний З'зд" у Києві 1913 р. На перший з'їхалися передові просвітні й кооперативні діячі з центральних і західно-українських земель, провідні преставники української культури, політики, господарники. Усно й писемно вітали Конґрес делеґати українських громадських установ й організацій з усіх кінців імперій, по яких розбрелися були свідомі українські старші діячі, студентська молодь. У конґресі взяв участь і благословив його сл. п. Митрополит Андрій, який від свого духовенства вимагав діяльної участи в громадській праці і зокрема також і суспільно-економічних організаціях.

Кооперативний З'їзд у Києві 1913 р., на якому українські кооператори були господарями, виглядав за свідоцтвом одного з чужинних учасників наче „хвилююче море всіх станів, віровизнань та всіх національностей, що їх вміщала в своїх межах імперія російських царів... Дійшло до бурхливих сцен, яким не бракувало й драматичних моментів... Питання про творення союзів, а з тим питання федералізму й централізму в союзному будівництві перенеслося в національну площину й сильно загострило справу... З того приводу була загальна думка, що це ведеться боротьба москвичів із свободолюбним Півднем.*) На виставці з'їзду були цифрові діяграми про розвиток української кооперації в Галичині. Не зважаючи на кордони, український кооперативний рух крокував разом, з настроїв обох конґресів, взаємних відвідин і перекликів у кооперативній пресі потужнів соборницький дух українського кооператизму. 1900 р. на наддніпрянській Україні кооператив усіх типів було 450, 1905 р. — 820, 1910 р. — 2 100, 1914 — 6 510, в тому числі 3 022 споживчих (порівну на селі і в місті).

В Галичині 1914 р. було об'єднаних в своїм Крайовім Ревізійнім Союзі 609 кооператив, з них 60,9% кредитових, крім того у Староруському Союзі 106 кооператив і біля 400 сільських кредитових типу Райфайзена під патронатом Крайового Виділу.

На Буковині в той час 150 райфайзенських кас об'єдналися 1903 р. в свій Союз „Селянська Каса". Кооперативний рух на Закарпатті через брак в ті часи політичного гурта свідомої власної інтеліґенції, був слабий. Розпочата організація кредитових кооператив ірляндцем Е. Еґаном, якого вбили лихварі, входила до загально-угорської системи.

2. Українська кооперація в основах народного господарства відроджуваної Держави 1917-20 рр.

Короткий це період в історії будівництва української кооперації серед революційної руїни. Замало міряти самими цифрами тогочасну матеріяльну розбудову української кооперативної організації, хоч і в фізичній дина-

*) Цитата з поданої літератури в моїй недавно опублікованій **„Історії Українського Кооперативного Руху"**, вид. Т-ва Української Кооперації — ТУК, Ню Йорк 1964, відки і беру цифри, там же докладніше про події й постаті, про які тут згадуємо.

міці кооперативного будівництва тих часів позначились імпонуючий розмах і досягнення — свідоцтва організаційних здібностей тих людей, які керували кооперативною розбудовою.

Вироблена система організації тогочасного кооперативного будівництва, — це великої ваги історична спадщина. Та ще більшої ваги досвід і факт, що ця система постала в той короткий неспокійний період силою високої ідейної напруги праці й віри в кооперативні ідеали і керівників, і широких мас кооперативного членства. Ці буревійні роки створили важливий вклад у традиції українського кооперативного руху, незнищимий приклад ідейности, ділової посвяти, громадської самодопомоги й самодисципліни.

Провідні діячі українського кооперативного руху намагалися вбудувати кооперативну організацію в основи народного господарства відродженої держави, яка не могла спиратися на інші економічні національні надбання.

Вже в часі першої світової війни українські провідні кооператори старалися використати обставину, що переобтяження російської адміністрації воєнними справами послабили її догляд і обмеження, які сковували українську кооперацію. Накладані на кооперацію зобов'язання обслуги потреб воєнного часу, давали їй також можливість використати цю нагоду на власну пекучу здавна потребу союзної розбудови. До війни ледве вдалося оснувати кредитові союзи в Бердянську, Мелітополі, в Києві з обмеженим засягом і функціями. Два споживчі союзи — в Києві й Вінниці проіснували недовго й мусіли ліквідуватися під тиском Московського Споживчого Союзу. Його заходами постав 1912 р. в Харкові Південний Споживчий Союз „ПОЮР", який був призначений московським центром грати ролю Центрального Споживчого Союзу України. Так само Московський Народний Банк творив свої філії й агентури на Україні. Українські кооператори на своїх з'їздах у Києві, Катеринославі, Ростові в роках 1915-16 виявили чимало ініціятиви у плянуванні й реалізації власного союзного будівництва. Але щойно з вибухом революції 1917 р. Українська кооперація відразу почала відокремлюватися від російських кооперативних центрів і творити свої власні. Цей процес розвивався разом із процесом політичного унезалежнювання України. Основні організаційні постанови вирішили три всеукраїнські кооперативні з'їзди.

Найбільше значення мав Третій Всеукраїнський Кооперативний З'їзд у Києві, в травні 1918 р. З'їзд цей приняв основну схему організації українського Союзного кооперативного будівництва, що її виробив і представив З'їздові голова правління перед тим утвореного Українського Центрального Кооперативного Комітету (скорочено „Коопцентру") Б. Мартос. З'їзд цей цікавий також незабутньою дискусією-боєм, який звели українські кооператори, головно предсідник З'їзду, голова Ради Українського Центрального Кооперативного Комітету проф. М. Туган-Барановський і голова правління Б. Мартос з російськими кооператорами та тими своїми землячками-малоросами, які вважали, що й у ті часи не слід Україні творити власні українські центральні кооперативні організації, та що вистачать московські експоненти — Споживча Централя „ПОЮР" і філії Московського Народного Банку.

Верховна ідейно - організаційна установа українського союзного кооперативного будівництва „Коопцентр" поряд із працями загального керування організацією кооперативної розбудови, згуртував у своїх ділових установах і відділах найкращі сили економічної науки й правничого досвіду. Деякі з них мали вже славне ім'я не лише в довоєнній царській Росії, але й у світовій науці, — як напр. проф. М. Туган-Барановський, Л. М. Яснопольський, К. Воблий, С.

Остапенко, Г. Кривченко, чи молодші дослідники, деякі пізніші професори Української Господарської Академії на еміґрації, як проф. К. Мацієвич, В. Тимошенко (в другій світовій війні належав до „треста мозків" президента ЗДА, недавно помер у Стенфорді, в Каліфорнії), В. Садовський, славний металюрґ І. Фещенко-Чопівський та багато ін. Були це люди різних політичних орієнтацій, але солідарні на спільній службі великим тоді справам. З ініціятиви „Коопцентру" вже тоді, 1918-20 рр. почалося вивчання місткости внутрішнього українського господарського ринку, природних багатств України, економічних можливостей і кон'юнктур на світових ринках, з доручення Коопцентру виїздили спеціяльні делеґати і комісії для дослідів можливостей економічних взаємин з закордоном, для конкретних ділових переговорів, у бюрах Коопцентру вже тоді пляновалося шлюзування Дніпра для використання електричної енергії, розбудова транспорту України й багато інших основних справ розбудови народного господарства України. Назбиралося тоді чимало важливого статистичного матеріялу, що його пізніше використано в працях Всеукраїнської Академії Наук 20-их років.

В союзній схемі українська кооперація розбудувала окремі господарські сектори в три ступені — низові, місцеві кооперативи поодиноких господарських потреб об'єднувалися в свої повітові чи обласні союзи другого, середнього ступеня й завершувалися своїми всеукраїнськими центральними організаціями найвищого ступеня.

Споживчу кооперацію завершував „Дніпросоюз" (найбільше заслужений у його розбудові Дмитро Коліух), кредитову „Українбанк", який був рівночасно загальним фінансовим центром і в своїх філіях по великих містах обслуговував фінансові справи усіх видів кооператив. (В його розбудові великі заслуги поклав, як і в цілому союзному будівництві, Христофор Барановський). Сільськогосподарська кооперація мала свою верховну організацію „Централ" (керівники: К. Мацієвич і В. Коваль); виробничі кооперативи „Трудсоюз", видавничі об'єднувала „Книгоспілка", кооперативна забезпечень „Страхсоюз". Крім тих головних постали також деякі менші, які мали тенденції стати всеукраїнськими кооперативними центрами, як напр. будівельна кооператива „Оселя", „Українфільма" і ін.

На початку 1920 р. число різних кооператив дійшло до 22 000, об'єднаних у 270 союзах середнього ступеня. Всі вони об'єднували біля 6 міл. членів і не було в Україні майже ніодної місцевости, в якій не було б хоча одної кооперативи. Споживча кооперація об'єднала біля 60% усього тодішнього населення України. В часі революції й дикої демобілізації нищилося чимало добра, пустів ринок, — кооперація відбудовувала, за допомогою своїх підприємств, контролювала й реґулювала ринок та пов'язувала його з потребами населення й трудовими індивідуальними господарствами, змагалася за лад у народному господарстві й за свої основні принципи „справедливої ціни". Кооперативні централі, союзи другого ступеня, деколи й низові кооперативи, — споживчі, кредитові, сільсько-господарські організували розстроєне виробництво, ремонтні майстерні, підтримували своїми фондами шкільництво нижче, середнє й високе, особливо в таких ситуаціях і місцевостях, в яких нікому було тим журитися. Українська кооперація, крім численної своєї фахової преси й видань, допомагала загальним виданням, українським театрам, музеям. На кооперативних основах взагалі мали організуватися за принятою схемою освітно-культурні установи. Чимало тоді допомогла українська кооперація своїми людьми й фондами українським визвольним змаганням і державному будівництву, його закордонним місіям, дипломатичним представництвам і т. п.,

„Дніпросоюз" організував школи, численні курси, видання, власну друкарню, розбудував свою пристань на Дніпрі зі складовими влаштуваннями, закуповував і відбудовував промислові підприємства (напр. металевої посуди, текстильне підприємство і ін.). „Централ" сільсько-господарське об'єднання закупило велику фабрику с.-г. машин і знадіб'я в Одесі, де працювали тисячі робітників, великий тартак „Наталку" над Дніпром коло Києва і т. д.

Головні верховні кооп. організації утворили були під проводом правника Ф. Крижановського „Фінансовий Комітет" для практичного плянування й вирішування важливих спільних економічних справ, розподілу кредитів, допомоги в фінансуванню культурних цілей тощо. Для репрезентації та ведення операцій закордоном з ініціятиви фінансового комітету постала спеціяльна установа — „Об' єднання Центральних Українських Кооперативних Союзів — ОЦУКС".

3. Проба сил української кооперації в добі „НЕПУ" 1921-30 рр.

„Воєнний комунізм" припинив розвиток кооперації на зайнятих большевиками українських землях. Була тенденція в деяких провідників большевизму вже тоді цілковито зліквідувати кооперацію, як незгідну з їх доктриною форму суспільно-економічного життя. З наказу большевицької влади всі види тогочасної кооперативної організації мала влитися в єдиний споживчий сектор, — у „споживчі комуни" підпорядковані Народному Комісаріятові Харчування. Через ці „комуни" з примусовим членством мав головно відбуватися розподіл споживчих товарів. Але заки большевики вспіли взятися до тієї реорганізації на Україні, Ленін на 10-му З'їзді КП в березні 1921-го року проголосив нову економічну політику („НЕП"). В травні того ж року вийшов декрет про віднову кредитової кооперації, а в жовтні про нову організацію сільсько-господарської. Кооперація на Україні знову пожвавила свою діяльність на свій дотогочасний лад, з виборними органами, з добровільним членством та, найважніше зі здобутим раніше досвідом численних своїх ідейних кооперативних кадрів. Взагальному розвиток кооперації за „Непу" можна б вияснювати обставиною, що тільки через кооперацію можна було отримати державні кредити на відбудову господарств, також переважно через кооперацію селянство могло зв'язуватися з ринком, — збувати свою продукцію й закуповувати все необхідне для господарства від націоналізованих промислових підприємств.

Нова організація сільсько-господарської кооперації густіше розбудувала мережу своїх низових універсальних кооператив та їх союзних об'єднань, а на місце давнішого „Централу" постала нова верховна організація сіл.-госп. кооперації „Сільський Господар". Постали теж численні спеціяльні с.-г. спілки зі своїми окремими союзними централями, як напр. „Добробут", централя скотарсько-молочарської кооперації, „Плодоспілка", „Укрбурякспілка", Укркоптах" і ін. Під кінець 20-их років нараховувалося 24 450 всіх сільсько-господарських кооператив, в тому 8 606 спеціяльних, як машино-тракторних, скотарсько-молочарських, бурякових, меліораційних, садівничих, городницьких, виноградних, хмелевих, рибальських, птахівничих і ін. До цієї системи входили також 3 роди с.-г. виробничих спілок — найбільше товариств для спільного обробітку землі (ТСОЗ), с.-г. артілів, невелике число с.-г. комун. Уся сільсько-господарська кооперація об'єднала тоді в Україні біля 2 849 600 селянських господарств. „Вукоспілка" утворена на місце „Дніпросоюзу" обмежувала свою діяльність до об'єднування сільських споживчих кооператив, — усіх коло 8 507 зі 41 районовими союзами. Окремо відділена була споживча кооперація по містах і робітничих цен-

трах, зорганізована в великі багатокрамничні споживчі товариства. Виробничі спілки, — кустарні рибальські, інвалідів і под. об'єднувала централя „Вукопромкредитспілка". Новим видом появилася житлобудівельна кооперація з власною централею. Відновила була свою діяльність кооперація забезпечень з переміненою назвою „Коопстрах". Жваву діяльність виявили в тому часі центральні видавничі кооперативи — „Книгоспілка", „Рух", „Сяйво". Кредитова кооперація була найбільше залежна і переплетена з державною кредитовою системою. Всі майже види кооперації вели свої посередницько-кредитові відділи. „Українбанк" оснований наново 1922 р., як акційно міжкооперативна установа з 25% акційною участю держави. Його діяльність щораз більше звужувалася до фінансування експортно-імпортних операцій й до фінансування капітального будівництва. Всіх кооператив на Україні в добі „Непу" було біля 42 тисяч. В роках 1928-29 участь кооперації в роздрібній торгівлі доходила до 74% (приватної 18%, державної 8%).

Кооперація в тому періоді була на Україні місцем зосередження національно-свідомого елементу, вона виповнена була українськими фаховими кадрами й українським національним змістом. Діяльність її спрямована була на скріплення українського народного господарства та на змагання визволити його з-під підлеглости Росії. У процесі свого розвитку ставала також поважним опертям у послідовній боротьбі за національно-політичні позиції України. Досягнення економічного та культурного розвитку України й участь у тому кооперації не були „наслідком доброї волі, чи недогляду большевиків", а наслідком наполегливої праці й зміцненої солідарности українського громадянства, розбуджених у визвольних змаганнях його національних і сопіяльних змагань та творчих амбіцій.

Для большевиків кооперація стала „камуфляжем", за яким вони скривали підготову планів своєї політики. Вже від 1927 р. почалися обмеження діяльности кооперації й щораз більше підпорядкування її директивам партії, вимогам при виборах керівних кооперативних органів приймати щораз підвищуваний процент (40%) комуністів. Діяльність кооперації старалися большевики використати для відбудови поруйнованого за війни й революції господарства, підготовити на посадах у кооперації свої „командні" господарські партійні кадри. Через кооперацію вони нав'язали свої початкові міжнародні господарські контакти.

На початку 30-их років у насильній колективізації пропали сконфісковані надбання сільсько-господарської і кредитової кооперації. 1935 р. майно споживчої і дещо раніше робітничої кооперації перебрала державна торгівля. Залишилася тільки під назвою сільська споживча кооперація в системі „Вукоспілки" (пізніше „Укоопспілка"), підлеглої московському „Центрсоюзові" й директивам партійно-державних органів. Зліквідована була промислова кооперація за винятком дрібних її останків — кооперації інвалідів і кооперації мистецьких виробів. Всі ці останки разом з колгоспами творять у совєтській економічній системі т. зв. другий (нижчий і перехідний) сектор соціялістичного господарства.

Деяких провідних кооператорів судили большевики в процесі Спілки Визволення України 1930 р. Багатьох провідних і рядових арештували й без суду знищили. Частина творців і співучасників українського кооперативного будівництва років Визвольних Змагань вийшла на еміґрацію. Найбільше їх згуртувалося в Чехословацькій Республіці при утворених українських високих школах, зокрема при Українській Господарській Академії (пізн. УТГІ), де вони продовжували розвивати загально-економічні й кооперативні дисципліни з теорії й практики. Вони й допомагали

в кооперативному будівництві на західно-українських землях.

4. Відбудова руїн і творчий змаг кооперації на західно-українських землях 1921-1939 рр.

Західно-українські землі потерпіли від воєнних знищень 1914-20 років не менше, ніж за 4 роки Франція, чи Бельгія, яким тоді світ помагав при відбудові. Учасники визвольних змагань тих частин Української Землі верталися на рідні землі до своїх пригнічених родин. Самі з глибокими душевними ранами взялися за моральну й матеріяльну відбудову національного життя. Принесли вони з собою пізнання власних недоліків і науку з досвідів щасливих і багатших країн, в яких доводилося їм побувати. Та найважніше, — вони зберегли віру у власні сили, хоч які вони були малі та ще й прислаблені. Старші пам'ятали, як перед війною вони збиралися й кріпли в самодопомозі. Деякі з тих, що вели колись перед у організації економічного подвигнення народу, перші стали в роках 1914 - 15 царськими в'язнями, коли російські війська зайняли Галичину. Арештовані й вивезені Кость Паньківський, Степан Федак, Михайло Коцюба, Микола Заячківський, звільнені на початку революції 1917 р., були свідками великого здвигу українського кооперативного будівництва в Києві, коротко й самі приймали участь в ньому. Чимало молодших проміряли в боях широкі простори Наддніпрянщини й деколи також мали нагоду придивитися до тамошньої кооперативної організації. Повернулим з війни нова окупаційна влада закрила доступ до високих шкіл, вони не могли рахувати на працю в урядах, чи чужих — зрештою економічно слабих, підприємствах.

1921 р. зійшлися представники центральних довоєнних економічних організацій і вирішили відновити їх діяльність. Вони приняли плян молодого економіста Юліяна Павликовського господарської відбудови за допомогою кооперативної організації. Створений для реалізації пляну „Крайовий Комітет Організації Кооператив" гаслом „об'єднання власних сил до добра і краси" підняв широкі кола свідомого населення та вказав реальні можливості продовжувати визвольну справу. 1922 р. фахове керівництво й ідейний провід перебрав відновлений довоєнний Крайовий Ревізійний Союз, перемінивши назву на Ревізійний Союз Українських Кооператив (скорочено РСУК). По повітах стали утворюватися місцеві Комітети Організації Кооператив. З їх ініціятиви скоро поставали економічні кооперативні підприємства Повітові Союзи Кооператив (деякі з них згодом приняли назву Окружних — ОСК). Вони мали допомагати в оснуванні і об'єднати довколишні місцеві, зразу універсального типу, кооперативи. Пізніша організаційна практика приняла спеціялізацію. Основним, первинним типом на селі й підбудовою ПСК і ОСК стали кооперативи для загального закупу й збуту. В 1924 р. на базі довоєнного Крайового Союзу Господарсько-Торговельних Спілок у порозумінні і у тісній співпраці з відновленним Товариством „Сільський Господар" постала централя того сектору — верховне об'єднання ПСК — „Центрсоюз" у Львові (довголітні його керманичі голова Ради Д. Коренець, директори Ю. Шепарович, І. Мартюк, М. Творидло).

По стабілізації валюти 1924 р. почалася відбудова цілковито знищеного війною колись найсильнішого кооперативно-кредитового сектору в Галичині. По селах поставали каси райфайзенського типу, по містах більші „Українбанки". Їх завершувала відновлена в столиці краю довоєнна централя під скороченою назвою „Центробанк" (під проводом довголітнього кооперативного і політичного діяча д-ра К. Левицького, від 1936 д-ра С. Кузика).

Найжвавіший організаційний розмах виявив відновлений „Маслосо-

юз", централя молочарської кооперації, започаткована колись сл. п. о. О. Нижанківським в Стрию. Під проводом колишної співробітниці економічних організаторів Стрийщини, Ольги Бачинської й двох її молодих товаришів, енергійних директорів, вишколених закордоном — А. Палія й А. Мудрика, цей кооперативний сектор став передовиком у модернізації кооперативно-виробничої й торговельної праці. Чимало причинився теж Маслосоюз допоміжною аґрономічно-ветеринарною обслугою об'єднаних у Районові Молочарні своїх членів — сільських господарств до піднесення господарської культури західнього українського села.

„Народна Торговля" продовжувала свою працю розбудовою власних філій і свою союзну підбудову доповнювала розбудовою міських споживчих кооператив рочдельського типу.

Треба було мати глибоку віру в справу й почуття обов'язку служби народові, засвоєне ідейними молодими комбантантами в часі воєнних походів, щоб при тогочасних консервативних поглядах свого громадянства на соціяльний „статус" інтеліґента ставати за прилавок сільської крамнички, бідно обладнаної каси, за скрині, міхи кооперативного магазину чи молочарської кружлівки. Чи мало з тих молодих побратимів, привиклих до дисципліни, приїздили по поважних зусиллях своїх і незаможних батьків з дипломами добрих високих шкіл Праги, Подєбрад, Відня, Берліну, Познаня, Кракова, Львова, але їх не можна було використати в дома. Кожне село, кожна місцевість мала амбіцію оснувати свою крамницю, касу, молочарню. Нарід захопився завданням „творити історію" з малих діл своєї щоденної праці, об'єднаної в солідарній громадсько-економічній організації, яка мала підсилити його змагання за право бути господарем на своїй землі.

Країна скоро вкрилася густою мережою організацій самодопомоги, — амбіції й гордости населення. Щорічні збори верховного об'єднання кооперації РСУК були свого роду парляментом власної господарської самоуправи краю. Поряд з Ю. Павликовським головою Ради став у проводі РСУК незабутній ідейний натхненник кооп. руху Остап Луцький. Обидва доповнювали й достойно репрезентували український кооперативний рух перед владою і на міжнародних кооперативних конґресах.

За допомогою об'єднаних в кооперації сил дрібне, малоземельне селянство, міське ремісництво, робітництво виходять без несовісного посередника на внутрішній і закордонний ринок. Плоди їх праці й свого інтеліґента, який не мав змоги деінде доцільно застосувати свою освіту, талант, за посередництвом власних союзних підприємств виходять у світ, — до Німеччини, Англії, Еспанії, Італії, Данії, Палестини, Арґентини й ін. Малописьменні селяни, вишколені в кооперативах, самі починають у них і у власних господарствах бюджетувати, складати балянси і т. д. На західноукраїнських землях проходить тиха революція в господарюванні й культурі села й починає зникати його відчуженість від міста, що його здобуває об'єднана праця. Рух поширюється й на північно-західні українські землі, які опинилися під Польщею та на Засяння й Лемківщину, як також на Закарпаття, прилучене до Чехословаччини, де в свобідніших як до війни умовах стають до праці поряд з місцевими провідниками абсольвенти УГА-УТГІ.

Були в початках недоліки, бували й шкоди від браку досвіду в неодного з ентузіястів тимбільше, що до керівництва щораз складнішими господарськими справами приходили з доброї волі, безкорисно люди з різних професій.

Великою загрозою для руху й розбудови ще не закінченого першого десятиліття була нагла в світі економічна криза 1929 р., яка докотилася й до некріпкої ще української кооперативної організації. На добавок не-

прихильна адміністрація окупаційного уряду й шовіністичні кола панівної національности вирішили використати нагоду й повели напади та репресії на українську кооперацію, які повторювалися від 1928 р. і розвинулися в посилену нищівну акцію ганебної пацифікації 1930 р.

Західньо-український кооперативний рух переміг ці і пізніші підривні заходи, м. ін. також закони 1934/35 років, які обмежували діяльність західньо-української кооперативної організації тільки до 3-ох галицьких воєвідств і відривали велику частину північно-західніх і західніх українських територій.

Велике значення для перемоги над тими ворожими силами мав VII Конґрес Української Кооперації у Львові 1932 р., який своїми постановами закріпив організаційну структуру західньо-української кооперації, членську кооперативну вірність та накреслив основні пляни співпраці для реалізації поодиноким секторам союзної організації, що й дало новий стимул для поновлених зусиль і загального розвитку.

Поза головними 4-ма секторами почали поставати й приєднуватися нові кооперативні підприємства, які ще не мали власної союзової будови, — кооперативи здоров'я, жіночої праці й народного мистецтва — пізніше завершені власною союзною надбудовою „Народне Мистецтво", виробничі кооперативи — „Мануфактура", „Шовк", „Будучність" „Суспільний Промисел". Свої власні виробництва-фабрики організує „Центросоюз" і деякі ПСК і ОСК. Перед самою другою світовою війною на центральній частині західньо-українських земель працювало об'єднаних 2 360 кооператив для загального закупу й збуту по селах, 233 виробничих і торговельних кооп. підприємств по містах, 143 молочарських кооператив районового типу, 688 кредитових кооператив усіх видів, 32 Повітові Союзи Кооператив 4 фахові централі. У всіх було об'єднаних 700 тисяч членів. Давали вони платну працю біля 15 тисячам осіб, тисячі співробітників почесно працювали в управах і Надзірних Радах. Велику допомогу давала кооперація людьми й фондами іншим громадським організаціям, — науковим, культурно-освітнім, приватному українському шкільництву. Кооперація мала добрий вплив на порядкування українських громадських відносин. Вона була важливою школою громадського життя, протидіяла нищівним процесам асиміляції й знищення збоку окупаційної влади. Кооперація скріпила здоровий патріотизм населення, збагатила його реальним змістом, зберегла, ще й побільшила ряди нової провідної групи української інтеліґенції з господарським і громадським досвідом.

Друга світова війна завдала нищівного удару матеріяльним надбанням виплеканої у важких і несприятливих обставинах народом кооперативної організації.

5. Ідейна спадщина української кооперації на батьківщині й серед українських спільнот поза її межами

В важкі роки другої світової війни українське населення пройняте інстинктом самозбереження і призвичаєне до кооперативних форм самодопомоги намагалася рятувати себе „доконаними фактами" — відновою самодіяльних форм кооперативних організацій.

Совєтський уряд вже перед самою війною, в часі війни й у перші роки повоєнної відбудови вимагав від кооперативного сектору більше місцевої ініціятиви, поступався деколи йому у власному інтересі. Новий німецький окупант не встигав скоро зорієнтуватися в ситуації й хоч виявив основну тенденцію зберегти під наглядом своєї воєнної адміністрації такий стан, який утворили большевики, також мусів часто поступатися „доконаним фактом" населення. Відбудову кооперативних підприємств і організацію кооперативного апарату німецькі оку-

панти намагалися використати для цілей воєнної господарки. Для кооперативних проводів були це роки важкої проби. Часто дорогою ціною й жертвами доводилося охоронити інтереси й потреби власного членства й цілого українського громадянства. Великих зусиль і складних заходів коштувала оборона від втрат у людях і майні, а при тому чуйної уваги й посвяти, щоб кооперативну організацію встерегти від численних зовнішніх і власних внутрішніх загроз.

По другій світовій війні, як і по першій, знову чимало працівників й свідомого членства української кооперації опинилося на еміґрації. В ненормальних умовах скитання винесені з рідного краю добрі традиції організованої самодопомоги допомогли чимало „переміщеним" перебути лиху годину. Утворювані в мандрівці, по переселених таборах, організації самодопомоги підтримували моральну рівновагу, протидіяли спекуляції, допомагали установам харитативної й культурної обслуги скитальців, школам, організаціям молоді; допомогу кооперативних організацій того часу пам'ятає теж м. і. почин доброго діла — видання Енциклопедії Українознавства.

В різних формах самодопомоги виявилася збережена ідейна спадщина в нових країнах поселення, зокрема в трудних початках. В найбільше чисельній спільноті української еміграції в ЗДА нова хвиля прибулих застала братські організації взаємозабезпечень — Український Народний Союз, „Провидіння", Український Робітничий Союз, „Народну Поміч", з їх ініціятиви утворений „Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет".

Усе це струмки, які виплили колись з того самого джерела, що український кооперативний рух у рідному краю й з тим самим ідейним спрямуванням. В основних їх принципах і цілях близькі соціяльно-економічні і громадсько національні аналогії. Давніші тут форми самодопомоги скріпилися новими, переважно кредитовими кооперативами й об'єднанням їх у Товаристві Української Кооперації (ТУК).

В Канаді на кооперативній організації спирається хліборобський поступ давніх українських переселенців. В часі другої світової війни й по війні з припливом нової хвилі української еміґрації пожвавився також розвиток кредитової кооперації, зі спробами координації кооперативного руху та його організаційних і ідейних надбань у головних осередках — в Торонті, Вінніпеґу, Монтреалі, Едмонтоні, Саскачевані.

Давніші спроби й нові почини кооперативної організації виявили українські іміґранти в країнах Південної Америки, — в Бразилії, Арґентині також в Австралії, Бельгії, Англії.

На рідних землях важко й неможливо плекати та розвивати ідейну спадщину українського кооперативного руху, бо й навіть совєтський кооперативний сектор, що його намагається режим використати для своїх цілей, присуджений на постепенну ліквідацію та злиття з системою комуністично-державного господарства. Хоча там в офіційних інструкціях і говориться деколи й про „дотримування демократії" в організації підприємств кооперативного сектору, хоч і московський „Центрсоюз" репрезентує в Міжнароднім Кооперативнім Союзі всю підсовєтську „Союзну кооперацію", немає там ні добровільного об'єднання, ні добровільної ініціятиви, ні погодження загального добра з потребами примусового членства, його праці та справедливої винагороди за неї. Рахувати там лише можна на здоровий, природний інстинкт української людини, який м. ін. цікаво виявився в часі повоєнної відбудови в ініціятиві т. зв. міжколгоспного будівництва.

Тимбільший обов'язок збереження ідейної спадщини вільної кооперативної системи, виплеканої століттям, — громадсько-економічної самодопомоги й солідарної співпраці, — мають ті,

які живуть у кращих умовинах поза межами Батьківщини. Вони й можуть ще й збагачувати її цінними прикладами нових, цікавих форм у вільних країнах свого поселення. До тих прикладів треба бачніше придивлятися. Для того необхідний спільний центр ідейного об'єднання кооперативних починів і співпраці українських спільнот усіх країн.

Хай ця пригадка з історії українського кооперативного руху буде виявом нашої пошани й пам'яті про Тих, які були його подвижниками, хай заступить наш братній привіт у столітню річницю Рідній Землі, де він народився й розвивався та привіт Українській Спільноті й кооперативному членству, які трудяться для загального добра поцейбіч.

М И

Наснажені завзятим риском
Назустріч йдем хоробрим дням.
Не нас зігнути ката тиском,
Коли Вітчизна у вогнях.

Окрилені любови шалом
З тираном стали ми на прю.
Хто там сказав, що нас замало? --
Я сам мільйоном скарг горю!
14. 11 1949 р.

14. X. 1942
Присвячую Головному
Командирові УПА, ген.
Т. Чупринці.

Був наказ: — До походу!
До зброї —
Україна розп'ята в вогнях!

Кожна хата родина героїв,
Месник руку могутню підняв.

Був наказ, як гаряче залізо —
І слова стали гином живим!
Боротьба — стала гести
девізом —
Месть горіла завзяттям грізним!

Залунав у просторах так гордо
Вищий гомін хоробрих боїв —
Рознеслися стогромним акордом
По світах ідеали Твої!

Ще момент і Твій голос владарно,
Загримить на руїнах Кремля,
І напише колонам ударним
Пісню слави розкута земля!

Марко БОЄСЛАВ
(Поет-упівець)

ЧОТИРИ ПЕРЛИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ КОРОНІ

Леонід Полтава

ПРО ЖИТТЯ Й ДОЛЮ ДОЧОК КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Українські науковці у вільному світі, на жаль, ще не звернули належної уваги на ґрунтовне вивчення закордонних історичних джерел про дочок великого князя Київського Ярослава Мудрого, зокрема Анни — королеви Франції, і Єлисавети — королеви Норвеґії (як і на дослідження кровного спорідиення між княжою київською династією і королівським родом в Англії). Вивчення життя й долі двох інших дочок Ярослава Мудрого та його дружини Інґіґерди-Ірини — поза нашим засягом: Анастасія була королевою Угорщини, доступ до архівів якої тепер дуже обмежений, а про четверту князівну не збереглось ніде (?) відомостей, не знаємо покищо навіть її імени, хоча вона зображена, поруч із своїми сестрами, на великій фресці, на південній стороні св. Софіївського храму в Києві (на північній стіні — зображено п'ятьох синів Ярослава Мудрого, який, до речі, як недавно було відкрито, мав титул цісаря, себто державця-володаря).

Совєтські історики всіляко оминали цю тему, або ж „підтягали" в деяких московських виданнях поняття „Русь" до поняття... „Росія", якої в ті часи не існувало і ще після XI сторіччя. Однак, після відвідин президента Франції де Ґолля в Совєтському Союзі, коли він у Києві нагадав про спорідненість та давні зв'язки княжої України з королівською Францією — через одруження Генріха I з князівною київською Анною, — в підсовєтській пресі тут і там почали просочуватись відомості про ті далекі події. Далекі й важливі, адже

Князь Ярослав Мудрий — батько Анни

мова про закордонні зв'язки княжої України-Руси в добу, коли взагалі ще не існувало Московського князівства.

Комуністична псевдонаука вдається до словесного трюкацтва: всіляко виминає назви речей власними іменами, і тому про часи Ярослава Мудрого, повторює: „древнєруський період", „староруський", навіть „староросійський" чи й просто „київський": слова Україна вжити не можна, бо це був би відхід від офіційної історичної „схеми", в якій Росія мусить всюди відігравати першу ролю. А все таки, правду як не топи, вона випливе нагору. Так і з історією закордонних зв'язків княжої України-Руси XI віку, коли на королівських престолах Угорщини, Франції і Норвегії сиділи українки — дочки кн. Ярослава Мудрого, та й англійський королівський рід був безпосередньо споріднений з українським княжим родом.

Як дотепер, то найбільш детально, хоча не без історичних помилок, про ті події поінформував читачів в УССР журнал „Україна", ч. 25, з червня 1967 р. (наклад в 235 000 примірників). У журналі зазначено, що на одній із стін Собору недавно було відреставровано, точніше — знято пізніші малювання так, що нині видко первісний малюнок з зображенням дочок князя Ярослава Мудрого.

У статті „Дочки Ярослава", між ін., сказано (передруковуємо, додаючи заборонену в УССР літеру „ґ"):

„У груповому портреті зображено старшу дочку Єлисавету, яка згодом стала королевою Норвегії. Ось як про це розповідає історія. Після загибелі у битві при Стикклестаді норвезького короля Олафа, який хотів відновити втрачену владу, його брат славнозвісний вікінґ Гаральд Гардрода (Жорстокий) 1031 року разом з варязькою дружиною прибув до Києва, де став на службу в Ярослава і брав участь у його війнах проти кочових орд. У битвах він зажив такої слави і поваги, що міг осмілитися просити в князя руки його дочки Єлисавети. Проте Ярослав відмовив, і Гаральд покинув Русь. 1033 року він поїхав до Константинополя, став на службу до візантійського імператора. І тут Гаральд відзначився сміливими військовими подвигами та хитрощами. Є відомості, з яких видно, що він здобув одне місто в Сицілії саме так, як свого часу княгиня Ольга покарала древлянський Іскоростъ. Гаральд замість викупу зажадав голубів, а потім випустив їх на місто з прив'язаними запаленими стрічками. 1040 року брав участь у здобутті Пірея і на честь перемоги записав своє ім'я норманськими рунами на мармуровому леві, 1687 року перевезеному до Венеції, де він зберігається й досі. Та в Константинополі імператриця Зоя розпочала проти Гаральда інтриґи, і його кинули до темниці. Хоробрий вікінґ змовився зі своєю варязькою

дружиною і втік, захопивши на пристані два кораблі, і з товаришами повернувся до Києва".

„Скандинавські саґи розповідають, що всі блискучі військові подвиги він здійснив лише для того, щоб „дівчина з Гардаріки" (руської країни) перестала його зневажати і погодилась стати дружиною. Історики свідчать, що Гаральд був не лише сміливим завойовником, але й славним у свої часи „скальдом" (поетом). Він склав на честь Єлисавети пісню (її переклав на українську мову І. Франко) під назвою „Пісня про дівчину з руської країни". Сміливий вікінґ, оспівуючи свої подвиги, розповідає, що його кораблі, мов птахи, літали бурхливими морями, жорстоко билися його війська, підкоряючи Гаральдові і суходіл і море. Але кожний з шістнадцяти рядків пісні має такий рефрен: „А проте дівчина з руської країни, що в короні сяє, мене не приймає". Можливо, і ця поетична пісня і, звичайно, велика бойова слава Гаральда справили враження не тільки на князівну, а й здобули прихильність її батька, і він нарешті віддав Гаральдові свою дочку. Гаральд з Єлисаветою поїхав на північ і 1047 року посів норвезький престіл. Так Єлисавета стала королевою Норвеґії. Про дальшу долю старшої дочки Ярослава збереглися лише деякі відомості. Королева Єлізиф, так її називали на півночі, мала двох дочок: Марію та Інґіґерд. Від другої жінки Гаральд мав двох синів: Маґнуса і Олафа. Тяжкі передчуття гнітили Гаральда, коли він спорядив велику фльоту (300 кораблів) для нападу на Англію. Перед відпливом він передав владу старшому синові — Маґнусові. Єлисавета з дочками поїхала разом з ним. Короля супроваджував також його молодший син Олаф. Цікаво, що в знаменитій битві при Гастінґсі 1066 року брали участь два Гаральди, зв'язані з київським домом. Один з них — король Англії Гаральд Ґодвінссон, дочка якого Ґіта була дружиною онука Ярослава Мудрого — Володимира Мономаха, та Гаральд Гардрода — чоловік Єлисавети Ярославни. Серед великої кількости забитих на полі бою зостався і сам конунґ Гаральд, останній вікінґ на престолі Норвеґії, і Гаральд Ґодвінссон, останній король англо-саксів. Єлисавету спіткало ще одне горе: тут, у Англії, померла її дочка Марія, до речі того самого дня і часу, коли загинув її батько. Разом з Олафом Єлисавета повернулася до Норвеґії. Про дальшу долю королеви джерел немає. Відомо тільки, що молодша дочка Єлисавети — Інґіґерд... вийшла заміж за датського королевича Олафа Свендсона, згодом короля Данії".

Анна Ярославна, королева Франції

Далі автор статті „Дочки Ярослава", О. Радченко, розповідає на сторінках „України" про французьку королеву Анну Ярославну, або Анну Київську, ніде, на жаль, не зазначаючи, що у Франції в більшості видань її звуть „Ан де Рюсі" та вважають...

росіянкою. Цю частину розповіді доведеться подекуди коментувати. Перш за все, треба зазначити, що Собор св. Софії був збудований 930 років тому, що він є одним із кращих у світовій архітектурі пам'ятником будівельного мистецтва з того сторіччя що із св. Софії — колиски українського християнства — за большевиків зроблено антирелігійний музей із платним вступом. А тепер — до статті в „Україні":

„У фресковій композиції XI сторіччя зображено й другу дочку Ярослава — Анну, майбутню королеву Франції. 1048 року у розкішно прибраному Софійському соборі Ярослав прийняв послів Франції, направлених французьким королем Генріхом I Капетінґом просити у великого князя Київського руки його доньки Анни. Послів вразив внутрішній вигляд собору, пишність монументальної декорації Софії, багатство й різноманітність храмового інвентаря. А невдовзі парижани стали свідками вінчання Генріха I з руською княжною Анною у Реймському катедральному соборі. Якщо більшість французів, очевидно, на той час не знали про існування Київської Руси, то державні діячі добре розуміли, яке значення має те, що король породнився з однією із наймогутніших династій Европи. Цим шлюбом Генріх і хотів поправити діла своєї держави, яка через февдальну роздрібненість дуже підупала".

Зазначимо, в ім'я історичної правди, що шлюб Генріха I-го з Капетингів та нашої славної Анни Ярославни дійсно відбувся в м. Реймсі, але не в чудовому Соборі, де згодом коронувались усі французькі королі, а в звичайній церкві. Чудовий реймський Собор був збудований приблизно через 10 років після вінчання Генріха I й Анни.

„Серед коштовностей, привезених князівною в посаг, було розкішно видане євангеліє слов'янською мовою. Його під час шлюбу Анна поклала на вівтар Реймського собору. Відтоді усі королі протягом багатьох століть (від Генріха і до Людовіка XV і Карла X), вступаючи на престол, присягалися над ним. Євангеліє і нині зберігається як скарб у національній бібліотеці . . . „Генріх I, людина набагато старша від неї (Анна його друга дружина), був слабий, гоноровитий. Довгий час Анна не мала дітей. І лише 1053 року в неї знайшовся первісток, майбутній король Франції Філіпп I. Згодом вона народила ще двох синів — Роберта, що рано помер, і Гуґо, який став з часом графом де Крепі і родоначальником королівської вітки родини Вермандуа. 1060 року Генріх I помер. Престол посів семирічний Філіпп I. Його правління було номінальним, а діла вершила регентша Франції Анна. Від цього часу її ім'я фіґурує в усіх документах. У Франції зберігся надзвичайно цікавий документ, датований 1063 роком. На хартії Філіппа I Суассанському абатству поряд фіґурного хреста (грифа) Філіппа є два хрести — підписи офіцерів корони, а нижче — підпис Анни: „Анна реїна". Очевидно, вона не вміла писати латиною, бо її підпис стоїть скрізь слов'янськими буквами (кирилицею) і звучить „Анна реїна", тобто „Анна королева".

Ніяк не можна погодитися з твердженням автора, що королева Анна не вміла писати латинкою . . . Бути вихованкою першого Митрополита-українця в Києві Іларіона, керувати Францією, приймати звіти міністрів, зустрічатися з достойниками всемогутньої тоді Римської Церкви, підписувати державні закони . . . і не вміти підписатись латинкою? Пояснення цього унікального явища, здається, інше: дочка великого володаря Ярослава, держава якого сягала від Північного до Чорного моря, Анна Ярославна свідомо не підписувалась латинкою, щоб надати своєму підписові ще більшої гідности й величі (не забудьмо, що розшарпана тоді васалами та війнами з Німеччиною Франція була територіяльно невеликою країною, а Париж відігравав радше ролю номінальної, а не реальної столиці для всієї Франції).

Довгий час бездітна (а перед тим одружений король не мав наслідника на престіл), Анна королева пообіцяла Богові, що спорудить церкву, як тільки буде мати сина. І дійсно, недалеко від Парижу, в містечку Санліс, розташованому тоді серед чудових лугів та лісів, стараннням Анни була збудована в 1060-му р. в романському стилі церква-собор, яка частково збереглась і до наших часів. Та історична церква мала б давно стати місцем постійного українського паломництва, а не випадкових відвідин, як дотепер.

Повдовівши, Анна деякий час жила з дітьми в Санлісі, аж сталась пригода, що дуже заважила на її майбутній долі. Анна любила полювати і стріляла з лука, як вправний мисливець. Під час одного полювання до неї підлетів на коні могутній васал, красень-мужчина, непокірний і багатий граф Рауль III, Валюа де Крепі. Він схопив Анну на коня, і коли на її крик прибула сторожа — застала тільки лук королеви та розкидані в траві стріли. Ця романтична пригода не була б загрозливою для Анни, коли б граф не мав дружини, яку прогнав ще раніше з дому. Про ці факти з біографії Анни Ярославни не розповідає журнал „Україна", як і про те, що в новій родині де Крепі, проти якої, можливо, спершу й була Анна, спочатку царювало саме щастя, аж доки справа не дійшла до церковної влади. Навіть син-король, Філіпп I (відтоді у Франції почали давати ім'я Филип), коли Анна повернулась по смерті де Крепі в Париж, вже не погодився на її підпис „Анна королева", лише на „Анна — мати короля". Інакше про той, другий період життя Анни Ярославни у Франції, розповідає — всупереч історії — автор статті в „Україні". Він обмежується до такої зауваги:

„Історичні хроніки в подальшому пов'язують ім'я Анни з одним із найблискучіших васалів французького короля Раулем III, графом Крепі-Валуа. 1060 року відбулося їхнє офіційне одруження. Анна була щаслива одинадцять років, аж до смерті Рауля, що сталася 1074 року. Філіпп негайно відкликає матір із графства Валуа до Санліса, що є доказом його синівської любови та відданости. Однак тепер вона вже підписується: „мати короля". Останній документ, підписаний Анною разом із сином, датовано 1075 роком. Більше нічого не чути про Анну і не відомо, як і де скінчилося її життя. Філіпп I помер 1108 року. Королем Франції став його син і наслідник престолу, внук Анни Ярославни Людовік VI Товстий (1108-1137 рр.)".

Стиль розповіді дечим тут нагадує опис того періоду життя королеви Анни Київської у брошурі М. Небелюка „Анна Ярославна", що вийшла де-

Підпис Анни Ярославни: „Анна Реїна" (Королева)

кілька років тому в Парижі, у видавництві „Українського Слова". Принагідно зазначимо, що найбільше в дослідженні життя Анни Ярославни у Франції зробив покійний проф. Ілько Борщак, і частина його дослідів була опублікована в редаґованому ним же журналі в Парижі „Україна" (не сплутувати з сучасною київською „Україною"). Можливо в цьому й полягає причина того, що київський автор не називає, які саме „історичні хроніки" він читав, та ще французькі. Не згадує він і про велику й довгу історію розшуків у Франції могили Анни Ярославни, про знахідку одним із французьких монахів наприкінці минулого сторіччя надмогильної плити біля Санлісу, з написом, на якому виразно вибито ім'я „Анєс". З приводу тієї знахідки зав'язалась у наукових колах у Франції велика полеміка: одні заперечували історичність тієї плити, інші підтверджували і, здається, ще й досі це питання не вирішене. Зазначу лише, що під час

Великої Французької Революції в Санлісі було зруйновано багато дорогоцінних пам'яток з давніх королівських часів.

Справді новою вісткою в названій статті в київській „Україні" є відомості про розшуки надмогильної плити королеви угорської — Анастасії Ярославни".

„Про третю дочку Ярослава — Анастасію, зображену на фресковій композиції Софійського собору, історики мають короткі відомості. Вона була кролевою Угорщини, дружиною угорського короля Андрія І.

В Угорщині, поблизу озера Балатон, на мальовничому півострові Тихань зберігся невеликий храм XI століття (підвальна його частина), а в ньому — надмогильна плита Андрія І. Угорські археологи шукають у цьому храмі і надмогильну плиту Анастасії Ярославни, бо, як відомо з хронік, її поховано разом з Андрієм І. Пошуки покищо не дали результатів".

Як часто з прикрістю доводиться констатувати, що ми не знаємо самі про себе, але постійно висуваємо домагання, щоб чужинці... знали про нас. До такого висновку приходим і в кінці цієї статті.

Для майбутніх науковців-дослідників згадаю коротко, що ще в 1957-8 роках у Санлісі священики і ченці-католики готувались до урочистого відзначення 900-ліття Церкви Анни Київської (так у кращому випадку називають українку Анну Ярославну французькі джерела, звичайно ж звуть її „Анною з Росії"!..) Церква свято зберігає заведені ще будівницею деякі звичаї, зокрема, раз на рік вона — тепер символічно — дає обіди для, здається, тринадцяти убогих жінок. Лише уявити собі, такі обіди-дарунки давали з наказу королівни Анни французькі ченці, або черниці 9 сторіч тому! У 1960 році, в Санлісі з незвичайною пишністю відзначили 900-річчя Церкви і аббатства. Крім урочистої Служби Божої та святкового засідання, в якому взяли участь і декілька українців з Парижу й сусідніх міст, вперше було виконано спеціяльний концерт на честь Анн де Кієф — Анни Київської. Молодий український науковець і перекладач української поезії на французьку, п-а Ольга Репетило (яка, між ін., прибула на нові студії до Америки) має примірник платівки з тими творами. Автор статті писав до аббатства в Санліс, прохаючи прислати хоч одну таку платівку, але їх давно розкупили...

Немає ніякого сумніву, що постать, діяльність, життьова доля Анни Ярославни ще чекають наших дослідників-істориків. Частину матеріялів зібрав уже п. Мирослав Небелюк у згадуваній брошурі „Анна Ярославна". Композитор Антін Рудницький закінчив у 1967 році свою нову оперу „Анна Ярославна". Є відомості, що УВАН розпочала збирати матеріяли про цю незвичайну, видатну українку з наших княжих часів. Ці хоч і важливі, але тільки перші кроки... вивели з летаргії й Київ. Хоча там доводиться розглядати не лише Анну Ярославну, а й усю княжу добу України, через призму московського накиненого „триєдинства" народів українського, білоруського та російського (останнього в ті часи не існувало), все ж деякі зрушення вже є. Там українським ученим, письменникам, композиторам, образотворчим мистцям далеко не все можна, від правди вони відділені указами ЦК КПСС, а від Англії, Франції, Норвеґії і навіть Угорщини — візами, які треба одержувати в Москві... Кожна еміґрація покликана на свободі робити те, що забороняє окупант на Батьківщині, українська — також.

А покищо — не тільки нам усім на радість, але й на докір — біля Церкви славної Анни Ярославни, в затишному французькому містечку Санліс, перед входом до Церкви мовчки височить прегарна скульптура (ми не знаємо навіть прізвища скульптора!) українки, французької королеви Анни, з таким написом на постаменті:

„Анна російська, королева французька, яка заснувала Собор у 1060 році". Правда, „Ан де Рюсі" можна перекладати і як „Анна руська", що є тотожним із нашим національним українським іменем.

Щоб заохотити молодих українських істориків і дослідників до вивчення теми „Родина князя Ярослава Мудрого і посвоячення Київської княжої династії з королівськими родами світу", наведу уривок з однієї з грамот королеви Анни Ярославни, написаної квітчастою латинською мовою раннього середньовіччя. Грамота стосується якраз збудування церкви в Санлісі:

„Сини Церкви знають, що Творець, Господь і Отець сотворив усе, щоб приготуватись і прикрасити з'єднання Свого Сина із Святою Церквою. Бог-Отець, Бог-Син і Святий Дух взяли її за жону, про що й свідчать слова з „Пісні Пісень": „Ходи, ти будеш коронованою". Так ось я, Анна, була дуже чутлива до її краси і слави. Я роздумувала над словами: „Щасливі ті, що запрошені на весілля Агнця". „Ті, які покажуть мене світлові, дістануть життя вічне". І я запитувала сама себе, як зможу взяти участь у цьому бенкеті, в цьому щасті й вічному житті? І так я вирішила збудувати Христову церкву, щоб стати задушевно втіленою і ще тісніше пов'язаною з Його Церквою"...

Українки під час відвідин у Санліс (Франція) 1966 р. — біля скульптурного портрету Анни Ярославни.

Уфундована понад 900 років тому Анною Ярославною церква під Парижем, збережена в одній частині між добудовами, як і створений нею там монастир св. Вінкентія (тепер абатство з коледжом св. Вікентія, в якому вчиться до 300 юнаків) — живуть повнокровним життям у наші часи вивчення міжпланетних просторів.

Бо в житті є вартості, значення яких непроминальне, і без яких людське життя не становило б, мабуть, справжньої вартости.

Подані в заголовку слова зустрічаємо часто в пресі ,яка переповнена звідомленнями про випуски нових ,,сателітів" та ,,космічних ракет" про будову ,,космодромів", про вишкіл або смерть ,,космонавтів", які намагаються опанувати ,,космос",плянуючи полети не тільки на місяць а також на плянети Венеру та Марс, які тепер є під постійним дослідом різних ,,Експлорерів" чи ,,Венусів" та ,,Сурвейорів", що кружляють довкола тих плянет, виконуючи різні поміри, досліди та фотографії.

Всі ці заходи в більшості випадках тримаються в тайні, — але щоб хоч частинно поінформувати наших читачів про осяги в ,,космонавтиці" наводжу деякі дати та числа, що вдалося мені зібрати з різних публікацій, бо ,,космонавтика" відіграє головну ролю в будуччині всього людства, для якого наша плянета-земля стає затісною і воно змагається за здобуття ,,космосу" та його міжплянетарних полос!

„Сателіти" та „космічні ракети"

В змаганнях за здобуття міжплянетарних просторів, заходами світових потуг пущено в обіг довкола нашої плянети а також довкола плянет Венери та Марса цілий ряд ,,штучних сателітів" чи ,,спутніків", які при допомозі різних інструментів виконують важливі досліди, а знову деякі з них як ,,Тельстар", ,,Трансіт" уживаються, як станції для радіо-телевізійних передач.

Статистика вияснює, що довкола нашої плянети і взагалі в нашій плянетарній системі кружляє тепер около 500 різної величини та конструкції ,,штучних сателітів" та понад 1.000 різних ракет, відламків чи решток спалених штучних сателітів, які блукають в міжплянетарних просторах.

Перший ,,сателіт" пущено в обіг довкола землі з датою 4-го жовтня 1957 року. Він важив всього 166 фунтів, осягаючи 227 кілометрів висоти, і спалився дня 4-го січня 1958 року. Вага штучних сателітів постійно збільшується і найбільший з них мав 5.333 кілограмів ваги, а найбільшу висоту 765 клм. осягнув американський сателіт ,,Джіміні 10". Деякі штучні сателіти вже попалилися, але знавці заповідають. що деякі з них зможуть кружляти в ,,орбіті" від 50 до 300 років, а такі як ,,Тельстар" (сателіти для комунікації) зможуть бути чинними понад 100 тисяч років.

Ракети та ,,космічні ракети" це також дуже коштовні та скомбіновані апарати, які відіграють головну ролю в космонавтиці, бо їх вживається для висадження ,,сателітів" в так

звану „орбіту", що вимагає великої вибухової сили та прецизности. Для орієнтації треба навести, що ракета „Атляс" має вигляд видовженого валка, якого висота виносить 300 метрів а його вага разом зі запасами вибухових речовин виносить понад 100 тон ваги. В таких ракетах є мотори, що мають силу сім і півмільйона коней, і ракета може осягнути скорість 24 тисячі клм. на годину, а спорудження таких ракет коштує яких тисячу мільйонів долярів за кожну. „Космічні ракети" вживається до полету на Місяць, Венеру чи Марс і їх система ще більш скомпліковані, бо вони складаються з кількох окремих частин, які вибухають етапами, щоб осягнути „орбіту" кругом планети, а потім поробити відповідні поміри чи досліди, а також забезпечити поворот назад.

„Космонавти" та їх осяги

„Космонавти" або астронавти — це відповідно вишколені фахівці-летуни, які провадять ракети та сателіти в їх повітряних полетах. Перший полет людини в „космосі" зроблено 12-го квітня 1961 року, а дотепер зроблено вже 22 полети, з яких 13 зробили ЗДАмерики а 9 Совєти, не зважаючи на те, що вони перші пустили в „орбіту" штучний сателіт. В СССР були тнакож невдалі полети, які покінчилися катастрофою і загибіллю „космонавтів".

В ділянці „космонавтики" світові потуги ведуть постійні змагання за першенство, шукаючи різних удосконалень та винаходів і в цій ділянці осягнено слідуючі рекорди:

Найвищий політ в „орбіту" (вгору) виконали американські астронавти Стеффорд і Колінс в днях 18-21 липня 1966 року, сателітом „Джеміні-10", осягаючи 675 кілометрів висоти. Лет їх тривав 72 години і 21 мінуту.

Найдовше перебували в „орбіті" також американські астронавти Борман і Ловель в днях 4 до 18 грудня 1965 року. Сателітом „Джеміні 7" кружляли вони довкола нашої плянети на протязі 330 годин і 35 мінут, на висоті від 200 до 297 кілометрів.

„Космодроми" та металі „тітаній" і „цікроній"

„Космодроми" — це станції, звідки буде можливість не лише випускати в „орбіту" „штучні сателіти" та „космічні ракети"; на них зможуть причалювати навіть евентуальні „сателіти" та ін. „невідомі літаючі об'єкти."

Перший „космодром" побудовано в місцевості Кокоа Біч недалеко Маямі в ЗДА, його довжина виносить 300 метрів, а ширина 90 метрів, де споруджено також відповідну комунікаційну вежу, на якій мають приміщення різні апарати для сиґналів та телевізійної комунікації, що не подається до загального відома.

Для „космонавтики" потрібні також відповідні та відпорні на гаряч металі ,бо скорість їх полету витворює таку гаряч, що алюміній чи сталь топляться і з тих причин вони бувають непридатні. Отже і в цій ділянці робляться відповідні заходи, в яких на увагу заслуговують металі, що їх названо „тітаній" та „цікроній", бо вони можуть витримати гаряч на 2.900 ступнів Цельзія, що забезпечує тривалість ракет.

На закінчення треба сказати, що відносно „космонавтики" ведуться постійні заходи для удосконалень та нових винаходів.

НА ЧУЖИНІ

Остання ще сльоза на рідному кордоні,
Останнє „Прощавай!" — і я пішов у путь...
В широкий світ розбіглися шляхи червоні.
Шляхи, що маком крови рідної цвітуть.

Над ними згук апокаліпс, що пролунали,
І відгомін пройшлих тудою караван...
Холодна чужина, холодні люди й скали
І скорбна самота сплива є кров'ю ран.

Байдужі хвилі каламутного Дунаю,
Байдужий шум баварських соняшних рівнин,
Ліси й верхи Тиролю вік не заспівають
Вільної пісні рідних піль і полонин.

А все ж крізь гір туман, крізь сонце Форальберґу,
Крізь дальні простори, крізь шум чужинних вод
Ввижається Дніпро і Київ злотоверхий
І Львів горючий в сонці й рідний Ужгород.

А в серці покрик туги: ой, ще раз до дому,
Ще раз свобідно дихнуть на землі батьків,
Займитись бурею, смертельним впасти громом
І знятись піснею звитяжних прапорів!

Та ось, з одчаєм схилиш голову в долоні,
Останнє „Прощавай!" — і ти пішов у путь...
В широкий світ розбіглися шляхи червоні,
Шляхи, що маком крови рідної цвітуть.

Інсбрук 1948.

К А Л Е Н Д А Р

П о д я к а : Календарні місяці від січня до грудня репродуковано фотографічним способом з календаря О.О. Василіян „Світло", Торонто, на 1968-ий рік.

Січень – January

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	19	П	Боніфатія, мч.	**Обр. Г.Н.І.Х. Вас. В. Н. Р.**
2	20	В	Ігнатія, свщмч.	Сильвестра, папи
3	21	С	Юліяни, мч.	Малахії, прор.
4	22	Ч	Анастасії, мч.	Собор 70 Апостолів
5	23	П	10 мч. у Криті	Навеч. Богоявлення
6	24	С	Навеч. Різдва	**Богоявлення Господнє**
7	**25**	**Н**	**Різдво Г. Н. І. Х.**	**п. Богоявл.** Собор. Ів. Хр.
8	**26**	**П**	**Собор Пр. Богор. Йосипа**	Юрія й Еміліяна, мч.
9	**27**	**В**	**Степана, Архид. і првмч.**	Полієвкта, прп.
10	28	С	20 тис. мч. у Никомидії	Григорія Нісс.
11	29	Ч	Дітей убит. у Вифлеємі	† Теодосія, прп.
12	30	П	Анисії, мч.	Татіяни, мч.
13	31	С	Меланії, прп.	Єрмила і Стратон., мч.
14	**1**	**Н**	**Обріз. Госп. Вас. Вел. Н. Рік**	**30 п. С.** Отців у Силнаї
15	2	П	Сильвестра, папи	Павла Т. й Івана
16	3	В	Малахії, прор.	Покл. оков. св. Петра
17	4	С	Собор 70 Апостолів	† Антонія В., прп.
18	5	Ч	Навеч. Богоявленія	Атанасія й Кирила, св.
19	**6**	**П**	**Богоявлення Господнє**	Макарія, прп.
20	7	С	Собор Івана Хрестителя	† Євтимія В., прп.
21	**8**	**Н**	**по Богоявленні.** Юрія	**31 п. С.** Максима, Неоф.
22	9	П	Полієвкта, прп.	Тимотея, ап.
23	10	В	Григорія Нісс.	Климента Анк. свщмч.
24	11	С	† Теодосія, прп.	Ксенії, прп.
25	12	Ч	Татіяни, мч.	† Григорія Богосл.
26	13	П	Єрмила і Стратоніка, мч.	Ксенофонта й і. мч.
27	14	С	Отців уб. у Синаї	† Перен. мощ. Ів. Зол.
28	**15**	**Н**	**31 по Сош.** Павла	**32 п. С.** Єфрема, прп.
29	16	П	Покл. оков. св. Петра	Перен. мощ. Іги. Богон.
30	17	В	† Антонія В., прп.	**Трьох Святителів**
31	18	С	Атанасія і Кирила, св.	Кира й Івана, безср.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

1. січня: Новий Рік (New Year's Day)

Лютий – February

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1	19 Ч	Макарія, прп.	Трифона, мч.
2	20 П	†Євтимія, прп.	**Стрітення Господнє**
3	21 С	Максима іспов., Неофіта мч.	Симеона й Анни, прав.
4	**22 Н**	**Закхея. 32 по Сош.** Тим. ап.	**Митаря й Фарисея.** Ісид.
5	23 П	Климента, свщмч.	Агафії, прп.
6	24 В	Ксенії, прп.	Вукола, прп.
7	25 С	† Григорія Богосл.	Партенія й Луки, прп.
8	26 Ч	Ксенофонта й ін. прп.	Теодора Страт., влмч.
9	27 П	† Пер. мощ. Івана Зол.	Никифора, мч.
10	28 С	Єфрема Сир., прп.	Харлампія, мч.
11	**29 Н**	**Митаря й Фарисея.** П. м. Іг.	**Блудного Сина.** Власія
12	**30 П**	**Трьох Святителів**	Мелетія, св.
13	31 В	Кира й Івана, безсребр.	Мартиніяна, прп.
14	1 С	Трифона, мч.	† Пам. смерти св. Кирила
15	**2 Ч**	**Стрітення Господнє**	Онисима, ап.
16	3 П	Симеона й Анни, прав.	Памфила, мч.
17	4 С	Ісидора, прп.	Теодора Тир., влмч.
18	**5 Н**	**Блудного Сина.** Агафії, мч.	**М'ясопусна.** Льва, папи
19	6 П	Вукола, прп.	Архипа, ап.
20	7 В	Партенія й Луки, прп.	Льва, єп. катанського
21	8 С	Теодора Стр., млмч.	Тимотея прп., Євстахія
22	9 Ч	Никифора, мч.	Найд. мощ. мч. у Євгенії
23	10 П	Харлампія, мч.	Полікарпа, свщмч.
24	11 С	Власія, свщмч.	† 1 і 2 найд. гол. Ів. Хр.
25	**12 Н**	**М'ясопусна.** Мелетія, св.	**Сиропусна.** Тарасія, св.
26	13 П	Мартиніяна, прп.	Порфирія, св.
27	14 В	† Пам. смерти св. Кирила	Прокопія, прп. іспов.
28	15 С	Онисима, ап.	Василія, прп. іспов.
29	16 Ч	Памфила, мч.	Касіяна, прп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. лютого: Уродини Лінкольна (Lincoln's Birthday)
22. лютого: Уродини Вашинґтона (Washington's Birthday)

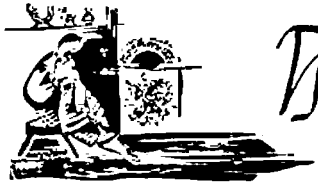

Березень — March

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	17	П	Теодора Тир. влмч.	Євдокії, прпмч.
2	18	С	Льва, папи	Теодота, свщмч.
3	**19**	**Н**	**Сиропусна.** Архипа, ап.	**1 П.** Євтропія, свщмч.
4	20	П	Льва, єп. катан.	Гарасима, прп.
5	21	В	Тимотея, прп. Євстатія, св.	Конона, мч.
6	22	С	Найд. мощ. мч. у Єгенії	42 мч. ув Аморії
7	23	Ч	Полікарпа, свщмч.	Василія й і. свщмч.
8	24	П	1 і 2 відн. гол. Івана Хр.	Теофілакта, ісп.
9	25	С	Тарасія, св.	† 40 мч. у Севастії
10	**26**	**Н**	**1 Посту.** Порфірія, св.	**2 П.** Кондрата й і. мч.
11	27	П	Прокопія, прп.	Софронія, патр. єрус.
12	28	В	Василія, прп. ісп.	Теофана, і.
13	29	С	Касіяна, прп.	Пер. мощ. Никифора
14	1	Ч	Євдокії, прмч.	Венедикта, прп.
15	2	П	Теодота, свщмч.	Агапія й інш. мч.
16	3	С	Євтропія, свщмч.	Сазина, папи
17	**4**	**Н**	**2 Посту.** Гарасима, прп.	**3 П. Хрестопоклінна**
18	5	П	Конона, мч.	Кирила, єп.
19	6	В	42 мч. ув Аморії	Хризанта й Дарії, мч.
20	7	С	Василія й інш. свщмч.	Отців убит. в об. Сави
21	8	Ч	Теофілакта, ісп.	Якова, ісп.
22	9	П	† 40 муч. у Севастії	Василія, свщмч.
23	10	С	Кондрата й інш. мч.	Никона, прпмч.
24	**11**	**Н**	**3 Посту. Хрестопоклінна**	**4 П.** Захарії і Якова
25	12	П	Теофана, ісп.	**Благовіщення Пр. Богор.**
26	13	В	Перен. мощ. Никифора	Собор. Трх. Гавриїла
27	14	С	Венедикта, прп.	Матрони з Сол. **(Покл.)**
28	15	Ч	Агапія й інш. мч.	Іларіона й Степана, прп.
29	16	П	Савина, папи	Марка й Кирила, мч.
30	17	С	Олексія, прп.	Івана Ліств., прп.
31	**18**	**Н**	**4 Посту.** Кирила, єп.	**5 П.** Іпатія, прп.

Квітень-Апрíл

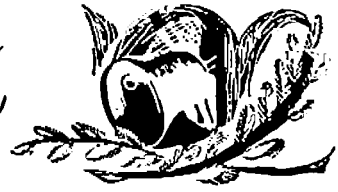

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1	19 П	Хризанта й Дарії ,мч.	Марії Єгипет., прп
2	20 В	Отців убит. в об. Сави	Тита, прп.
3	21 С	Якова, ісп. **Поклони**	Никити, прп.
4	22 Ч	Василія, свщмч.	Йосипа й Георгія, прп.
5	23 П	Никона, прп.	Теодула й і. мч.
6	24 С	Захарії і Якова, прп.	† Предс. Методія, ап. Сл.
7	**25 Н**	**5 Посту. Благовіщення**	**Квітна.** Георгія Мел., пр.
8	26 П	Собор Арх. Гавриїла	Іродіона й і. ап.
9	27 В	Матрони з Солуня	Євпсихія, мч.
10	28 С	Іларіона і Степана, прп.	Тарентія й Помпія, мч.
11	29 Ч	Марка й Кирила, м.	Вел. Четв. Антипи, єп.
12	30 П	Івана Ліств., прп.	**Велика П'ятниця**
13	31 С	Лазарева суб. Іпатія, прп.	Вел. Суб. Артемона, свщ.
14	**1 Н**	**Квітна.** Марії, єгипт.	**Воскресіння Г.Н.І.Х.**
15	2 П	Тита, прп.	**Світлий Понеділок**
16	3 В	Никити, прп.	**Світлий Вівторок**
17	4 С	Йосипа й Георгія, прп.	Симеона й Акакія, прп.
18	5 Ч	Вел. Четв. Теодула й і. мч.	Івана, прп.
19	**6 П**	**Велика П'ятниця**	Івана старопеч.
20	7 С	Вел. Субота. Георгія Мел.	Теодора Тріх.
21	**8 Н**	**Воскресіння Г. Н. І. Х.**	**Томина.** Януарія
22	**9 П**	**Світлий Понеділок**	Теодора Сик.
23	**10 В**	**Світлий Вівторок**	† Юрія, влмч.
24	11 С	Антипи, єп.	Сави Стр., мч.
25	12 Ч	Василія, ісп.	† Марка, ап. і єв.
26	13 П	Артемона, свщмч.	Василія, свщмч.
27	14 С	Мартина, папи	Симеона, свщмч.
28	**15 Н**	**Томина.** Аристарха, мч.	**Миронос.** Ясона й Сосип.
29	16 П	Агапії, мч.	9 Мч. у Кизиці
30	17 В	Симеоиа й Акакія, прп.	† Якова, ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. квітня: Велика П'ятниця (Good Friday)

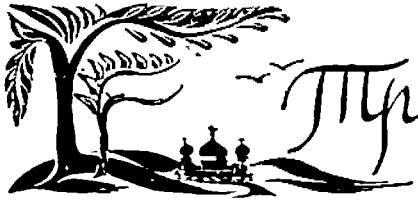

Травень — Май

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	18	С	Івана, прп.	Єремії, прор.
2	19	Ч	Івана Стапеч., прп.	Атанасія Вел., патр.
3	20	П	Теодора Тр.	† Теодосія Печ., прп.
4	21	С	Януарія, свщмч.	Пелагії, прпмч.
5	**22**	**Н**	**Мироносиць.** Теодора Сик.	**Розсл.** Ірини Многострад.
6	23	П	† Юрія, влмч.	Йова Многострад.
7	24	В	Сави Страт., мч.	Явлення Ч. Хреста
8	25	С	† Марка, ап.	† Івана Богосл. **(Препол.)**
9	26	Ч	Василія, свщмч.	† Перен. мощ. Миколая
10	27	П	Симеона, свщмч.	† Симона Зилота, ап.
11	28	С	Ясона й Сосипатра	† Кирила й Меод., оп. Сл.
12	**29**	**Н**	**Розслабл.** 9 мч. в Киз.	**Самаріянки.** Єпіф. й Гер.
13	30	П	† Якова, ап.	Глікерія, мч.
14	1	В	Єремії, прор.	Ісидора, мч.
15	2	С	Атанасія В., патр. **(Препол.)**	Пахомія, прп.
16	3	Ч	† Теодосія Печ.	Теодора Освящ.
17	4	П	Пелагії, прп.	Андроника, ап.
18	5	С	Ириии, мч.	Теодота, мч.
19	**6**	**Н**	**Самаріянки.** Йова Мнстр.	**Сліпородж.** Патрикія
20	7	П	Явлення Ч. Хр.	Талалея, мч.
21	8	В	† Івана Богосл.	† Констянт. і Єлени, р-ап.
22	9	С	† Перен. мощ. св. Миколая	Василиска, мч. (від. П.)
23	10	Ч	† Симеона Зилоти, ап.	**Вознесіння Господнє**
24	11	П	† Кирила й Методія, ап. Сл.	Симеона, прп.
25	12	С	Єпіфанія й Германа, св.	† З найд. гол. Ів. Хрест.
26	**13**	**Н**	**Сліпородженого.** Глікерії м.	**Святих Отців**
27	14	П	Ісидора, мч.	Терапонта, мч.
28	15	В	Пахомія, прп.	Никити, прп.
29	16	С	Теодора Осв. (від Пасхи)	Теодосії, прп.
30	**17**	**Ч**	**Вознесіння Господнє**	Ісаакія, прп.
31	18	П	Теодота, мч.	Єрмія, ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

30. травня: Поминковий День (Memorial - Decoration Day)

Червень - липень

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	19	С	Патрикія, свщмч.	Юстина, мч.
2	20	Н	**Святих Отців**	**Сшестя Св. Духа**
3	21	П	Талалея, мч.	**Пресвятої Трійці**
4	22	В	† Констянтина і Єлени, р-ап.	Лукиліяна, мч.
5	23	С	Василиска, мч.	Митрофана, св.
6	24	Ч	Михайла, ісп. Євфросинії	Доротея, свщмч.
7	25	П	Симеона, прп.	Висаріона, прп.
8	26	С	† З Віди. гол. Івана Хр.	Теодота Анк., свщмч.
9	27	Н	**Сошестя Св. Духа**	**Всіх Святих**
10	28	П	**Пресвятої Трійці**	Кирила Олекс.
11	29	В	Теодосії, прпмч.	Тимотея, свщмч.
12	30	С	Ісаакія, прп.	† Вартоломея й Варнави
13	31	Ч	Єрмія, ап.	**Пресв. Євхар.** Акилини
14	1	П	Юстина, мч.	Єлисея прп., Методія пат.
15	2	С	Никифора, патр.	Амоса прор., Єроніма
16	3	Н	**Всіх Святих**	**2 п. Сош.** Тихона, мч.
17	4	П	Митрофана, св.	Мануїла й і. мч.
18	5	В	Доротея, свщмч.	Леонтія, мч.
19	6	С	Висаріона, прп.	† Юди Тадея, ап.
20	7	Ч	**Пресв. Євхар.** Теодота	Методія, свщмч.
21	8	П	Теодора Стр., мч.	**Пр. Іс. Серця.** Юліяна Т.
22	9	С	Кирила Олекс., патр.	† **Состр. Пр. Бог.** Євсевія
23	10	Н	**2 по Сош.** Тимотея, свщмч.	**3 п. С.** Агрипіни, мч.
24	11	П	†Вартоломея й Варнави, ап.	**Різдво Ів. Хрестителя**
25	12	В	Онуфрія й Петра, прп.	Февронії, прпмч.
26	13	С	Акилини, мч.	Давида, прп.
27	14	Ч	Єлисея, прп. Методія, патр.	Самсона, прп.
28	15	П	**Пр. Іс. Серця.** Амоса, прор.	Перен. мощ. Кира й Ів.
29	16	С	† **Сострад. Пр. Богор.** Тих.	**Петра й Павла, ап.**
30	17	Н	**3 по Сош.** Мануїла, мч.	**4 п. С.** Соб. св. Апостолів

Липень — July

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1	18 П	Леонтія, мч.	Косми й Дам'яна, безср.
2	19 В	† Юди Тадея, ап.	† Полож. Ризи Пр. Богор.
3	20 С	Методія, свщмч.	Якинта, мч.
4	21 Ч	Юліяна Тарс., мч.	Андрея Крит., св.
5	22 П	Євсевія, свщмч.	† Атанасія Атонського
6	23 С	Агрипіни, мч.	Сисоя Вел.
7	**24 Н**	**4 по Сош. Різдво Ів. Хрест.**	**5 п. С.** Томи й Акакія
8	25 П	Февронії, преп.	Прокопія великомч.
9	26 В	Да'вида, прп.	Панкратія, свщмч.
10	27 С	Самсона, прп.	† Антонія Печ., прп.
11	28 Ч	Перен. мощ. Кира й Івана	Євфимії й Ольги, кн. ук.
12	**29 П**	**Петра й Павла, ап.**	Прокла й Іларія, мч.
13	30 С	Собор 12 Апостолів	Собор Арханг. Гавриїла
14	**1 Н**	**5 по Сош.** Косми й Дам'яна	**6 п. С.** Акили, ап.
15	2 П	† Полож. Ризи Пр. Бог.	† Володимира, кн. укр.
16	3 В	Якинта, мч.	Антиногена, свщмч.
17	4 С	Андрея Крит.	Марини, влмч.
18	5 Ч	† Атанасія Атон.	Якинта й Еміліяна, мч.
19	6 П	Сисоя, прп.	Макрини й Дія, прп.
20	7 С	Томи й Акакія, прп.	† Іллі, прор.
21	**8 Н**	**6 по Сош.** Прокопія, влмч.	**7 п. С.** Симеона й Ів., пр.
22	9 П	Панкратія, свщмч.	Марії Магд., Фоки свщм.
23	10 В	† Антонія Печ.	Трофима й і. мч.
24	11 С	Євфимії й Ольги, кн. укр.	† Бориса й Гліба, мч.
25	12 Ч	Прокла й Іларія, мч.	Успення св. Анни
26	13 П	Собор Архистр. Гавриїла	Єрмолая й і. свщмч.
27	14 С	Акили, ап.	† Пантелеймона, влмч.
28	**15 Н**	**7 по Сош.** † Володимира	**8 п. С.** Прохора й і. ап.
29	16 П	Антиногена, свщмч.	Калиника, мч.
30	17 В	Марини, мч.	Сили й і. мч.
31	18 С	Якинта й Еміліяна, мч.	Євдокима, прп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

4. липня: День Незалежности (Independence Day)

Серпень — Липень

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1	19 Ч	Макрини, прп.	Проісх. Ч. Хр. і 7 Бр. М.
2	20 П	† Іллі, прор.	Перен. мощ. св. Степана
3	21 С	Симеона й Івана, прп.	Ісаакія й і. мч.
4	**22 Н**	**8 по Сош.** Магд. Марії	**9 п. С.** 7 молод. у Єфезі
5	23 П	Трофима й і. мч.	Євсигнія, сп.
6	24 В	† Бориса й Гліба, мч.	**Преображения Господнє**
7	25 С	† Успення св. Анни	Дометія прп., Пасива мч.
8	26 Ч	Єрмолая й і. мч.	Еміліяна, ісп.
9	27 П	† Пантелеймона, влмч.	† Матія, ап.
10	28 С	Прохора й і. ап.	Лаврентія, мч.
11	**29 Н**	**9 по Сош.** Калиника, мч.	**10 п. С.** Євпла, мч.
12	30 П	Сили й і. ап.	Фотія й Аникити, мч.
13	31 В	Євдокима, прп.	Максима, ісп.
14	1 С	Проісх. Ч. Хр. 7 Брат. Мак.	† Перен. мощ. св. Теод.
15	2 Ч	Перен. мощ. св. Степана	**Успения Пр. Богородиці**
16	3 П	Ісаакія й і. мч.	Перен. Нерукотв. Образа
17	4 С	7 Молод. у Єфесі	Мирона, мч.
18	**5 Н**	**10 по Сош.** Євсигнія, ісп.	**11 п. С.** Флора й Лавра
19	**6 П**	**Преображения Господнє**	Андрея Страт., мч.
20	7 В	Дометія, прп.	Самуїла, прор.
21	8 С	Еміліяна, ісп.	Тадея ап., Васси мч.
22	9 Ч	† Матія, ап.	Агатоника, мч.
23	10 П	Лаврентія, мч.	Іринея свщмч., Лупа мч.
24	11 С	Євпла, мч.	Євтиха, свщмч.
25	**12 Н**	**11 по Сош.** Фотія, Аникити	**12 п. С.** Возвр. м. Вартол.
26	13 П	Максима, ісп.	Адріяна й Наталії, мч.
27	14 В	† Теодосія Печ. пер. мщ.	Пимена, прп.
28	**15 С**	**Успіния Пр. Богородиці**	Мойсея Мур., Август. св.
29	16 Ч	Перен. Нерук. Образа	† Усікнов. гол. Івана Хр.
30	17 П	Мирона, мч.	Олександра й і. патр.
31	18 С	Флора й Лавра, мч.	† Пол. Пояса Пр. Богор.

Вересень — September

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1	**19 Н**	**12 по Сош.** Андрія Страт.	**13 п. С.** † Поч. Ц. Р. Сим.
2	20 П	Самуїла, прор.	Маманта, мч.
3	21 В	Тадея, ап. Васси	Антима, свщмч.
4	22 С	Агатоніка, мч.	Вавили свщмч., Мойсея
5	23 Ч	Іринея свщмч., Лупа ап.	Захарії і Єлисавети, пр.
6	24 П	Євтиха, свщмч.	Чудо Арх. Михаяла
7	25 С	Возвр. мощ. Вартоломея	Созонта, мч.
8	**26 Н**	**13 по Сош.** Адріяна й Нат.	**14 п. С. Різдво Пр. Богор.**
9	27 П	Пимена, прп.	Йоакима й Анни, прав.
10	28 В	Мойсея Мур. Августина	Минодори й і. мч.
11	29 С	† Усік. гол. Івана Хр.	Теодори, прп.
12	30 Ч	Олександра й і. патр.	Автонома, свщмч.
13	31 П	† Пол. Пояса Пр. Богор.	Відн. Храму, Корнилія
14	1 С	† Поч. Ц. Року. Симона, пр.	**Воздвиження Ч. Хреста**
15	**2 Н**	**14 по Сош.** Маманта, мч.	**15 п. С.** Никити, влмч.
16	3 П	Антима, свщмч.	Євфимії, влмч.
17	4 В	Вавили, свщмч.	Софії, Віри, Надії, Люб.
18	5 С	Захарії і Єлисавети, прав.	Євменія, мч.
19	6 Ч	Чудо Арх. Михаїла	Трифона й і. мч.
20	7 П	Созонта, мч.	Євстахія, мч.
21	**8 С**	**Різдво Пр. Богородиці**	Кондрата, ап.
22	**9 Н**	**15 по Сош.** Йоакима й Анни	**16 п. С.** Фоки, свщмч.
23	10 П	Минодори й і. мч.	Зач. Івана Хрестителя
24	11 В	Теодори, прп.	Теклі, прпмч.
25	12 С	Автонома, свщмч.	Євфросини, прп.
26	13 Ч	Відн. Храму, Корнилія	† Предст. Ів. Богосл.
27	**14 П**	**Воздвиження Чесн. Хреста**	Калистрата, мч.
28	15 С	Никити, влмч.	Харитона, прп.
29	**16 Н**	**16 по Сош.** Євфимії, мч.	**17 п. С.** Киріяка, отш.
30	17 П	Софії, Віри, Надії, Любови	Григорія, свщмч.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

5. вересня: День Праці (Labor Day)

Жовтень — Октябрь

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні		Старого Стилю	Нового Стилю
1	18	В	Євменія, прп.	Покров Пр. Богородиці
2	19	С	Трофима й і. мч.	Киприяна, свщмч.
3	20	Ч	Євстахія, влмч.	Дионисія Ареоп., свщмч.
4	21	П	Кондрата, ап.	Єротея, свщмч.
5	22	С	Фоки, свщмч.	Харитини, мч.
6	**23**	**Н**	**17 по Сош.** Зач. Івана Хр.	**18 п. С.** † Томи, ап.
7	24	П	Теклі, первмч.	Сергія й Вакха, мч.
8	25	В	Євфросини, прп.	Пелагії й Таїсії, прп.
9	26	С	† Предст. Ів. Бог. (на нед.)	† Якова, ап.
10	27	Ч	Калистрата, мч.	Євлампія і Євлампії, мч.
11	28	П	† Харитона, прп.	Филипа, ап.
12	29	С	Киріяка, прп.	Прова і і. мч.
13	**30**	**Н**	**18 по Сош.** Григорія свщмч.	**19 п. С.** Карпа й н. мч.
14	1	П	Покрова Пр. Богородиці	Параскевії, прп.
15	2	В	Киприяна, свщмч.	Євтимія прп., Лукиліяна
16	3	С	Дионисія, свщмч.	Лонгина сотн., мч.
17	4	Ч	Єротея, свщмч.	Осії прп., Андр. Крит.
18	5	П	Харитини, мч.	† Луки, ап. ев.
19	6	С	† Томи, ап.	Йоіла, прор.
20	**7**	**Н**	**19 по Сош.** Серг. Вакха	**20 п. С.** Артемія, влмч.
21	8	П	Пелагії й Таїсії	Іларіона В., прп.
22	9	В	† Якова, ап.	Аверкія, св.
23	10	С	Євлампія і Євлампії, мч.	Якова, ап.
24	11	Ч	Филипа, ап.	Арети, мч.
25	12	П	Прова й і. мч.	Маркіяна й Мартирія, мч.
26	13	С	Карпа й і. мч.	**Димитрія, влмч.**
27	**14**	**Н**	**20 по Сош.**	**21 п. С. Христа Царя**
28	15	П	Євтимія й Лукіяна, прп.	Параскеви, мч.
29	16	В	Лонгина, сотн.	Анастасія прпмч., Аврам,
30	17	С	Осія, прор.	Зиновія й Зиновії, мч.
31	18	Ч	† Луки, ап.	Стахія й і. ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

12. жовтня: День Колюмба (Columbus Day)

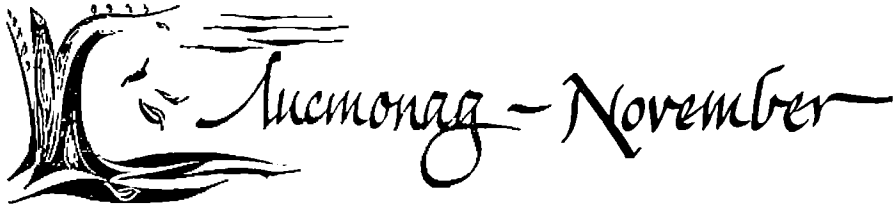

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

и. ст.	Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1	19 П	Йоїла, прор.	Космы й Дам'яна, безср.
2	20 С	Артемія, влмч.	Акиндина й і. мч.
3	**21 Н**	**21 по Сош.** Іларіона, влмч.	**22 п. С.** Акепсима й і. мч.
4	22 П	Аверкія, св.	Йоаникія В., прп.
5	23 В	Якова, ап.	Галактіона, мч.
6	24 С	Арети, мч.	Павла, св.
7	25 Ч	Маркіяна й Мартирія, мч.	Єрона й і. мч.
8	**26 П**	**Димитрія, влмч.**	**Собор Св. Михаїла, арх.**
9	27 С	Нестора, мч.	Онисифора, мч.
10	**28 Н**	**22 по Сош.** Параскеви, мч.	**23 п. С.** Ераста, мч.
11	29 П	Анастасії, прпмч.	Мини, Віктора, Вінкентія
12	30 В	Зиновія й Зиновії, мч.	† Йосафата, свщм. (н. н.)
13	31 С	Стахія й і. ап.	† Івана Золотоустого, св.
14	1 Ч	Космы й Дам'яна, безср.	† Филипа, ап.
15	2 П	Акиндина мч.	Гурія й і. мч.
16	3 С	Акепсими й і. мч.	† Матея, ап. єв.
17	**4 Н**	**23 по Сош.** Йоанікія, прп.	**24 п. С.** Григор. св.
18	5 П	Галактіона, мч.	Платона й Романа, мч.
19	6 В	Павла, св.	Аздія, прор.
20	7 С	Єрона й і. мч.	Григорія прп., Прокла св.
21	**8 Ч**	**Собор Михаїла Арх.**	**Введения в Храм Пр. Б.**
22	9 П	Онисифора, мч.	Филимона й і. ап.
23	10 С	Ераста, ап.	Амфілохія і Хригор. св.
24	**11 Н**	**24 по Сош.** Мини, мч.	**25 п. С.** Катерини, влмч.
25	12 П	† Йосафата, свщмч.	Климента, папи
26	13 В	† Івана Золотоуст.	Алипія, прп.
27	14 С	† Филипа, ап.	Якова перс. мч.
28	15 Ч	Гурія й і. мч.	Степана, прпмч.
29	16 П	† Матея, ап.	Парамона, мч.
30	17 С	Григорія Чудотвор.	† Андрія, ап.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

28. листопада: День Подяки (Thanksgiving Day)

Грудень – Десетвєт

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

и.	ст.	Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1	**18**	**Н**	**25 по Сош.** Платона й Ром.	**26 п. С.** Наума, прор.
2	19	П	Авдія, прор.	Авакума, прор.
3	20	В	Григорія, прп.	Софонія, прор.
4	**21**	**С**	**Введення в храм Пр. Бог.**	Варвари влмч., Дамаск.
5	22	Ч	Филимона й і. ап.	† Сави Осв., прп.
6	23	П	Амфілохія і Григор., св.	**Миколая Чудотворця**
7	24	С	Катерини, влмч.	Амвросія, св.
8	**25**	**Н**	**26 по Сош.** Климента, папи	**27 п. С.** Патапія, прп.
9	26	П	Алимпія, прп.	**Непорочне Зачаття Пр. Д.**
10	27	В	Якова Перс. влмч.	Мини й і. мч.
11	28	С	Степана, мч.	Даниїла Стовп.
12	29	Ч	Парамона, мч.	Спиридона, прп.
13	30	П	† Андрія, ап.	† Євстратія й і. мч.
14	1	С	Наума, прор.	Тирса й Левкія, мч.
15	**2**	**Н**	**27 по Сош.** Авакума, прор.	**Праотців.** Єлезтерія, св.
16	3	П	Софонія, прор.	Аггея, прор.
17	4	В	Варвари вмч., Ів. Дамаскина	Даниїла, прор.
18	5	С	† Сави Освящ., прп.	Севастіяна й і. мч.
19	**6**	**Ч**	**Миколая Чудотворця**	Боніфатія, мч.
20	7	П	Амвросія, св.	Ігнатія Богонос. св.
21	8	С	Патапія, прп.	Юліяни, мч.
22	**9**	**Н**	**28 по Сош. Непорочне Зач.**	**Отців. п. Різд.** Анастасії
23	10	П	Мини й і. мч.	10 мч. у Криті
24	11	В	Даниїла Стовп.	Навеч. Різдва. Євгенії
25	12	С	Спиридона, прп.	**Різдво Г. Н. Іс. Христа**
26	13	Ч	† Євстратія й і. мч.	**Собор Пр. Бог. і Йосипа**
27	14	П	Тирса й Левкія, мч.	**Степана Архид., первом.**
28	15	С	Єлевтерія, свщмч.	20 тис. мч. у Никомидії
29	**16**	**Н**	**Праотців.** Аггея, прор.	**П. Різдва.** Дітей уб. у В.
30	17	П	Даниїла, прор.	Анисії, мч.
31	18	В	Севастіяна, мч.	Меланії, прп.

УРЯДОВІ СВЯТА В АМЕРИЦІ:

25. грудня: Різдво Христове (Christmas)

Урядові свята в Канаді

Новий Рік, Велика П'ятниця, Великодній Понеділок, День Вікторії — 24 травня, День Народження Королеви — дату проголошується, День Домінії (Держави) 1-го липня, День Праці — 1-ий понеділок у вересні, День Подяки — назначується, День Замирення — 11-го листопада, Різдво — 24-го грудня.

У римо-католицькій провінції Квебек святкують ще й ці свята: Богоявлення, Попелева Середа, Вознесення, св. Івана Хрестителя, Всіх Святих, Непорочне Зачаття.

Державні свята в інших країнах

Австралія — 26 січня — День Австралії.

Англія — 7 червня — День уродин королеви Єлисавети II.

Арґентина — 25 травня — Травнева Революція, 1910. — 9 червня — Декларація Незалежности, 1816.

Бельгія — 21 липня — День Незалежности, 1831.

Бразилія — 7 вересня — День Незалежности, 1822.

Голляндія — 30 квітня — День уродин королеви Юліяни. 5 травня — День Визволення, 1945.

Греція — 25 березня — День Незалежности, 1821.

Домініканська Республіка — 27 лютого — День Незалежности, 1844.

Індія — 26 січня — День Республіки, 1950.

Ірляндія — 17 березня — День св. Патрика.

Італія — 4 листопада — День Перемоги, 1918.

Китай — 17 лютого — Новий Рік. — 10 жовтня — День Республіки, 1911.

Куба — 20 травня — День Незалежности, 1902.

Мехіко — 16 вересня — День Незалежности, 1810.

Нова Зеляндія — 26 вересня — День Домінії, 1907.

Норвеґія — 17 травня — День Конституції, 1814.

Пакістан — 14 серпня — День Пакістану, 1947.

Перу — 28 липня — День Незалежности, 1821.

Південна Африка — 31 травня — День Унії, 1910.

Польща — 3 травня — Конституція 3-го травня, 1791. — 11 листопада — День Визволення, 1918.

СССР — 7 листопада — Жовтнева Революція, 1917.

Туреччина — 29 жовтня — День Республіки, 1923.

Франція — 14 липня — Збурення Бастилії, 1789.

Чехо-Словаччина — 28 жовтня — День Незалежности, 1918.

Швайцарія — 1 серпня — Національне Свято.

Швеція — 6 червня — День Конституції, 1809.

Виказ слов'янських святих

Богодар 9. листопада.
Богомир 13. січня.
Богуслав 29. квітня.
Богухвал 18. березня.
Богдан 19. березня.
Богданна 6. лютого.
Богдар 27. травня.
Бойомир 6. січня.
Божена 14. березня.
Божеслава 1. травня.
Болеслав 22. липня і 19. серпня.
Борис і Гліб 9. серпня.
Боян 28. березня.
Бронислав 16. жовтня.
Будислав 1. березня.
Ванда 23. червня.
Вивлав 7. червня і 9. грудня.
Витослав 22. січня.
Вірослав 27. лютого.
Властимир 23. жовтня.
Войтіх 23. квітня.
Володимир 16. I., 9. IV. і 28. VII.
Володимира 9. січня і 11. серпня.
Володислав 3. квітня.
Володислава 13. грудня.
Всеволод 6. листопада.
Вячеслав 15. квітня і 28. вересня.
Гліб 2. травня, 24. липня, 5. вересня.
Годислав 22. березня.
Годимир 31. Жовтня.
Горислав 28. листопада.
Гнівомир 8. лютого.
Гримислав 12. жовтня.
Дам'ян 27. вересня.
Держислав 16. липня.
Добриня 20. лютого, 2. березня.
Добромир 4. січня і 5. червня.
Доброслав 10. січня.
Довгослав 18. червня.
Домослав 15. січня.
Збігнєв 17. березня і 1. квітня.
Збоїслав 28. червня.
Здислав 29. січня.
Здобислав 30. липня.
Земислав 13. жовтня.
Зимовит 19. жовтня.
Ізяслав 6. липня.
Казимир 4. березня.
Казимира 21. серпня.
Красислав 17. квітня.
Любомир 1. травня.
Любомира 21. III., 24. III. і 24. VII.
Любослав 12. квітня.
Любомир 10. листопада.
Людослав 30. листопада.
Лютослав 26. жовтня.
Мечислав 1. січня.
Милослав 3. липня.
Милош 25. січня.
Мирон 17. серпня.
Мирослав 26. лютого.
Мирослава 26. липня.
Мстислав 8. січня.
Мстислава 9. березня.
Олег 7. сірпня.
Ольга 24. липня.
Остромир 4. серпня.
Пребислав 22. жовтня.
Предислав 2. лютого.
Перемислав 13. квітня і 30. жоввтня.
Прибислав 27. січня.
Радивой 10. липня.
Радомир 28. січня і 16. листопада.
Радослав 15. липня.
Ратимир 19. січня.
Ратислав 2. червня.
Радослав 2. березня і 8. квітня.
Ростислав 17. січня і 4. вересня.
Світлана 20. лютого.
Слабовій 25. лютого.
Славомир 17. травня і 5. листопада.
Славомира 23. грудня.
Станислав 5. II., 8. V. і 18. XI.
Станомир 2. жовтня.
Судомир 2. квітня.
Святополк 1. червня і 25. вересня.
Святослав 7. січня і 3. травня.
Святош 12. березня.
Томир 27. листопада.
Томира 24. травня.
Томислав 21. грудня.
Щастибіг 14. грудня.
Щастислава 1. лютого.
Яромир 11. квітня і 28. травня.
Ярополк 18. січня.
Ярослав 21. січня і 25. квітня.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

— вітає —

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ
найстаршу центральну організацію американських українців, його Керівні Органи та все його Членство.

■

Рівночасно складає подяку за всебічну моральну і матеріяльну піддержку від 1940 року.

UKRAINIAN CONGRESS COMMITTEE OF AMERICA

302 West 13th Street New York, N.Y. 10014

Тел.: WA 4-5617

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

найстарша українська Академія Наук, що продовжує світлі традиції

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО і ІВАНА ФРАНКА

та буде обходити, через кілька років, сторіччя своєї діяльности — (основане 1873 року у Львові), веде у вільному світі свою наукову, видавничу, педагогічну та суспільно-громадську діяльність.

Свою працю, веде воно за допомогою своїх Секцій в централі в Ню Йорку, та через Осередки НТШ у Вашингтоні, Дітройті, Клівленді та у Філядельфії. НШТ видало досі понад 670 томів праць з різних ділянок науки, влаштовує наукові конференції для вшанування визначних наших вчених і письменників, веде в Університеті Українознавства курси для нашої університетської молоді та гуртує у своїх рядах найвизначніших українських і чужих науковців.

Вся діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка спирається виключно на жертвенності нашої спільноти. Тому купуйте видання НТШ для себе та для американських бібліотек і університетів. Допоможіть Вашими щедрими пожертвами сплатити довг, що тяжить ще на домі НТШ в Ню Йорку, та продовжувати діяльність вільної української науки, перед якою стоять сьогодні так важливі для нашого народу завдання.

Адреса НТШ така:

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY, INC.

302-304 West 13th Street New York, N.Y. 10014

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК у США

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES IN THE U.S., INC.

206 West 100th Street **New York, N.Y. 10025**

Українська Вільна Академія Наук заснована в Німеччині в 1945 році, а в Сполучених Штатах Америки — заснована в 1949 році.

Академія має чартер і Tax Exempt Privilege granted by U.S. Treasury Department.

Українська Вільна Академія Наук у США продовжує традиції Української Академії Наук у Києві, заснованої у вільній Українській Державі у 1918 році. В найбільших державних та університетських бібліотеках світу є науковий англомовний журнал "The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S." та інші видання Академії українською і англійською мовами.

За час своєї діяльности Академія знайшла визнання в науковому світі своїми науковими публікаціями, науковими конференціями і засіданнями.

Українська Вільна Академія Наук у США провадить свою наукову та видавничу діяльність тільки на базі пожертв та внесків від українського громадянства.

ПІДТРИМУЙТЕ НАУКОВУ ТА ВИДАВНИЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІЇ

внесками до Фундації Академії (щорічні внески — члени Фундації $25.00, прихильники $10.00);

пожертвами на сплату решти боргу за будинок Академії;

пожертвами на наукову та видавничу діяльність загальну і за спеціяльним призначенням.

ЗАМОВЛЯЙТЕ ТА НАБУВАЙТЕ ВИДАННЯ АКАДЕМІЇ.

ВЕСЕЛКА

журнал для української дітвори.

КОЛЬОРОВІ ІЛЮСТРАЦІЇ

ВИХОДИТЬ КОЖНОГО МІСЯЦЯ У ВИДАВНИЦТВІ „СВОБОДА" ЗАХОДАМИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ.

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ З ЧЛЕНІВ ОБ'ЄДНАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА у ЗДА ---------- $4.00
(У інших країнах — рівновартість тієї суми)
ЦІНА ОКРЕМОГО ЧИСЛА ---------- 40 ЦЕНТІВ

Адреса:

"SVOBODA" — "VESELKA"

P. O. Box 346 **Jersey City, N.J. 07303. U.S.A.**

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ! • ЧИТАЙТЕ! • ПОШИРЮЙТЕ!

СВІТЛО
THE LIGHT

ВИДАЮТЬ ОО. ВАСИЛІЯНИ

ВИХОДИТЬ ЩО МІСЯЦЯ У ВИГІДНІМ ДО ЧИТАННЯ ФОРМАТІ З ГАРНОЮ, МИСТЕЦЬКОЮ ОБГОРТКОЮ.

ПЕРЕДПЛАТА ТІЛЬКИ 3.00 ДОЛ. РІЧНО.

Адреса:

The Basilian Press

286 Lisgar Street • Toronto 3, Ont., Canada • Tel.: LE 5-6483

Ваші знайомі чи рідні будуть Вам вдячні ввесь рік, коли як Різдвяний Дарунок замовите для них „СВІТЛО".

• ■ •

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН

ІЗ ВЛАСНОЮ ПЕРЕПЛЕТНЕЮ

виконує сумлінно й за уміркувані ціни всякі друкарські роботи: ЧАСОПИСИ, ЖУРНАЛИ, КНИЖКИ, ВІДОЗВИ, АФІШІ, ЛЕТЮЧКИ, КАНЦЕЛЯРІЙНІ ДРУКИ, КОВЕРТИ, ВІЗИТІВКИ, ВЕСІЛЬНІ ЗАПРОШЕННЯ, ДРУКИ У ДВОХ АБО Й БІЛЬШЕ БАРВАХ, ТОЩО.

The Basilian Press

286 Lisgar Street • Toronto 3, Ont., Canada • Tel.: LE 5-6483

У ВИДАВНИЦТВІ

„ЧЕРВОНА КАЛИНА"

МОЖНА НАБУТИ ТАКІ КНИЖКИ:

1. **НАШ ЛЬВІВ** — Ювілейний збірник 1252-1952, під редакцією Лева Лепкого ——— $ 3.00
2. **Олекса Кузьма: ЛИСТОПАДОВІ ДНІ 1918**, із шкіцами ——— 5.00
3. **Степан Ріпецький: УКРАЇНСЬКЕ СІЧОВЕ СТРІЛЕЦТВО.** Визвольна ідея і збройний чин ——— 6.00
4. **Степан Ріпецький: ЛИСТОПАД 1918.** Листопадовий зрив. УСС. Полк. Дмитро Вітовський — в кривому дзеркалі споминів Л. Цегельського. Спростування і вияснення невірних тверджень ——— 1.00
5. **Степан Ріпецький: БІБЛІОГРАФІЯ ДО ДЖЕРЕЛ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ** ——— 2.00
6. **Іван Кедрин-Рудницький: ВИКРИВЛЕНА ПРАВДА.** Події в Україні 1918, у кривому дзеркалі споминів Цегельського. Спростування невірних тверджень про участь і ролю УСС в листопадовому перевороті та відповідь на статті Д. Богачевського ——— 0.60
7. **Роман Купчинський: СКОРОПАД** — поема. Обгортка, ілюстрації і оформлення **Едварда Козака.** Поема, її тло і автор — **Іван Кедрин** 5.00
8. **ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ.** Історичний збірник з нагоди 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців ——— 12.00
9. **Д-р Лука Луців: СЛІДАМИ СТРІЛЕЦЬКОЇ СЛАВИ** ——— 1.00
10. **Мирон Заклинський: ДМИТРО ВІТОВСЬКИЙ.** Громадський діяч — стрілецький ідеолог — вождь Листопадового Зриву — секретар військових справ ЗОУНР ——— 1.50
11. **Валентин Сім'янців: СПОГАДИ БОГДАНІВЦЯ** ——— 1.50
12. **Ген. Хор. Роман Дашкевич: АРТИЛЕРІЯ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ В БОРОТЬБІ ЗА ЗОЛОТІ КИЇВСЬКІ ВОРОТА** ——— 3.00
13. **Софія Тобілевич: РІДНІ ГОСТІ.** Спогади з часів побуту УСС в році 1918 на Україні ——— .50
14. **Едвард Козак: АЛЬБОМ 12 КАРТОК** з нагоди 50-ліття УСС. Усі картини створені на мотиви стрілецьких пісень ——— 2.00

В ПРИГОТУВАННІ ДО ДРУКУ:

Степан Ріпецький, д-р: КРУТИ — Світла ідея і геройський чин українського юнацтва.

Володимир Ґалан, д-р: БАТЕРІЯ СМЕРТИ — Щоденник командира зі шкіцами і ілюстраціями.

Михайло Гузар: ОБРИВКИ БУДНІВ. Образки, нариси із стрілецьких буднів на фронті і поза ним в час першої світової війни.

НАЛЕЖНІСТЬ ЗА КНИЖКИ і ЗАМОВЛЕННЯ СЛАТИ НА АДРЕСУ:

"CHERVONA KALYNA"

UKRAINIAN PUBLICATIONS COOPERATIVE, INC.

P.O. Box 507, Church Street Station **New York, N.Y. 10008**

38 РОКІВ ІСНУВАННЯ!!!

НОВИЙ ШЛЯХ

ТИЖНЕВИК

НОВИЙ ШЛЯХ

є вірним і щирим приятелем кожного свідомого українця і українки.

НОВИЙ ШЛЯХ

непохитно, від часу свойого заснування стоїть на службі українського народу по цей і по той бік океанів.

НОВИЙ ШЛЯХ

несе в маси освіту, ширить свідомість і правду, викриває облуду і зло, яке приносить шкоду українському народові.

НОВИЙ ШЛЯХ

поміщує вісті з цілого світу, надсилані постійними дописувачами з різних країв, пропаґує єдність, любов і пошану українця до українця.

НОВИЙ ШЛЯХ

містить постійно наукові статті, статті на економічні і політичні теми.

НОВИЙ ШЛЯХ

подає відомості про українське життя в Україні, Канаді, Америці і країв Південної Америки де живуть українці.

Річна передплата: $7.00 в Канаді, ЗДА і інші краї $7.50

Жадайте оказових чисел безплатно.

ДРУКАРНЯ ВИДАВНИЦТВА „НОВИЙ ШЛЯХ"
ВИКОНУЄ ВСЯКІ ДРУКАРСЬКІ РОБОТИ

THE NEW PATHWAY

184 ALEXANDER AVENUE P. O. BOX 785

WINNIPEG, MAN. CANADA

ВІСІМ ПРИЧИН ЧОМУ ПОДАРОГІФТС ПРИТЯГАЄ ТИСЯЧІ НОВИХ КЛІЄНТІВ, ЯКІ ПОСИЛАЮТЬ

ДАРУНОК ДО СССР

1. *ВОНИ* не потребують тратити часу на купівлю і на перевоження пакунків до висилкового бюра.
2. *ВОНИ* не потребують вгадувати розміру і кольору.
3. *ВОНИ* заощаджують мито, пакування і оплату висилки.
4. ВОНИ можуть вибрати спеціяльний дарунок: *автомобіль, мотоцикль, телевізор, радіо, холодільник,* або
5. *ВОНИ* можуть купити *купний ордер на товар,* за який їх рідний може дістати товар, який він сам собі вибере в спеціяльному магазині Внєшпосилторгу — *ДОЛЯР-КРАМНИЦІ.*
6. *ЇХ РІДНІ* можуть набути також харчі, текстилі, убрання і черевики, убрання до вподоби, а черевики до ноги.
7. *ВОНИ* заощадять час, бо це не є Транс-Атлянтична висилка.
8. *ВОНИ* заощадять гроші, бо ціни в ДОЛЯР-КРАМНИЦЯХ є *дуже низькі.*

ВІДІВІДАЙТЕ НАШУ ПОКАЗОВУ КРАМНИЦЮ В МІСТІ НЮ ЙОРКУ.

Посилайте Ваші замовлення або запитання на адресу:

PODAROGIFTS, INC.

(Sole Representatives for Gifts in the U.S.A.)

220 PARK AVENUE SOUTH **NEW YORK, N.Y. 10003**

Tel.: 212 — 228-9547

ШЛІТЬ ГРОШІ в УКРАЇНУ

Гроші, вислані безпосередньо через

GRAMERCY

виплачує готівкою Банк Зовнішньої Торгівлі.
Достава впродовж двох тижнів без жадних потручень. Той, хто дістане гроші, може вжити їх, на кожну ціль.
Вам може забезпечити успіх тільки ліцензійована фірма. Жадних посередників — жадних скритих платежів. Наш понад 20-літній досвід ґарантує Вам задоволення. Всі грошові перекази повністю ґарантовані й забезпечені.
Ліцензія Департаменту Банків і Забезпечення.
Фірма ґарантована заставою в сумі 20.000 долярів.
Офіційна посвідка з України з підписом відборця.

Курс: 9 рублів — $10.00
Оплата послуг:
До $30.00 — $2.75
Понад $30.00 — 10%

GRAMERCY SHIPPING, INC.
744 Broad St. Newark, N.J.

Або шліть американський доляровий подарунок-сертифікат для закупу в нових спеціяльних доляровых крамницях.

Жадної додаткової оплати за обслугу.
Пишіть за нашими даровими каталогами текстильних товарів, харчових продуктів та приладдя.

GRAMERCY

118 East 28th Street
NEW YORK, N.Y. 10016
Tel.: MU 9-0598

Основана в 1945 році.

Відкрито в суботи від 9-12 A.M.

Д-р Лука Луців:
ТАРАС ШЕВЧЕНКО: співець української слави. Стор. 192 ——— $2.50

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ. Біографія і характеристика творчости з додатком усіх ориґінальних творів поета. Стор. 118 ——— 2.00

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА. (В 100-річчя її народин). Стор. 72 ——— 1.00

ІВАН ФРАНКО. Життя і творчість. Стор. 64. ——— 1.50

Федір Дудко:
МОЯ МОЛОДІСТЬ, Стор. 88 ——— 1.50

Володимир Кедровський:
ОБРИСИ МИНУЛОГО, Стор. 136 ——— 2.50

ШЕВЧЕНКОВІ ДУМИ І ПІСНІ. (У сторіччя смерти Поета). Стор. 112. ——— 1.00

Василь Барка:
РАЙ — роман. Стор. 309. 3.00

Антін Драґан:
УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ У МИНУЛОМУ І СУЧАСНОМУ (1894-1964) ——— 1.00

A. Dragan:
UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION. Its Past and Present (1894-1964) — 2.00

THEIR LAND: An Antology of Ukrainian Short Stories. Edited by Michael Luchkovich. Preface by Clarence A. Manning. Introduction by Luke Luciw. Biographical Sketches by Bohdan Krawciw ——— 5.00

John Panchuk:

SHEVCHENKO'S TESTAMENT. Annotated Commentaries. Тверда оправа ——— 5.00
М'яка оправа 3.00

Замовлення і належність за книжки слати:

"SVOBODA"
P.O. Box. 346
JERSEY CITY, N.J. 07303. USA

В Ювілейному році можна всі ті книжки набути за 18.50 долярів.

Українська Православна Катедра

СВ. ВОЛОДИМИРА

в Філядельфії, Па.

Адреса:

6729 North 5th Street, Philadelphia, Pa. 19126 **Tel.: WA 7-2287**

Митрат о. СТЕПАН БІЛЯК — Парох
ЙОСИП ПОДГУРСЬКИЙ — Голова Церковного К-ту
МИРОН КАРБІВНИК — Заступник
ПЕТРО МИЛОРАДОВИЧ,
ІВАН ПАВЛЮК — Секретарі
ІЛАЙ ҐАРСІЯ — Скарбник
ВОЛОДИМИР СЕНИШИН — Фінансовий секретар

Compliments of

WEST END DAIRY, INC.

Serving the Hotel Industry

with

FROZEN & FRESH FRUITS & VEGETABLES
DAIRY PRODUCTS — GROCERIES

Route 52

Tel.: Ellenville 647-4600

Alvin Lubliner **Abe Lubliner**

За об'єднання усіх українських етнографічних земель у Вільній Українській Державі!

„ЛЕМКІВСЬКІ ВІСТІ"

одинокий український щиролемківський часопис

ПИШЕ ПРАВДУ про зруйновану українську землю Лемківщину,
вчить пізнавати рідну землю, рідну історію та українське життя на княжій українській Лемківщині,
закликає до взаємної пошани, згоди й співпраці всіх уродженців скривавленої сьогодні Лемківщини,
бореться за права рідних Сестер і Братів на рідних землях і на виселенні.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ТА ПОШИРЮЙТЕ
тільки свій щиролемківський часопис „Лемківські Вісті".

Видає:
Головна Управа Організації Оборони Лемківщини
РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА — $3.00, ПІВРІЧНО — $1.75
В усіх справах просимо писати:

LEMKO NEWS
240 Hope Avenue
PASSAIC, N.J. 07055, U.S.A.

LEMKO NEWS
P. O. Box No. 964
Toronto Adelaide St. P.O.
TORONTO 1, Ont., Canada

НАЙСТАРШЕ В НЬЮ ЙОРКУ УКРАЇНСЬКЕ БЮРО ВИСИЛКИ ПАЧОК НА УКРАЇНУ З ОДЯГОМ І ХАРЧАМИ

ROMAN PARCELS SERVICE

141 Second Avenue — New York, N.Y. 10003 — Tel.: GR 5-7430
(Між 8-ою і 9-ою вулицями)

Відчинене щоденно від 8:30 рано до 7:00 вечером • в суботи від 8:30 до 6:00 вечером • а в неділі від 10:00 рано до 3:00 по полудні.

- Посилки опаковуємо і висилаємо прямо з нашого бюра.
- Висилаємо також харчеві пачки прямо з Европи, по дуже низьких цінах.
- Приймаємо замовлення на автомобілі, машини до прання, холодільники, телевізії, ровери і машини до шиття виробу СССР.
- Рівнож приймаємо поштові замовлення з-поза Ню Йорку та інших стейтів.
- Всі посилки обезпечені повністю.
- На складі маємо великий вибір товарів для висилки по приступних цінах.

ПРОСИМО ЗАГЛЯНУТИ ДО НАС, А МИ ОБСЛУЖИМО ВАС СКОРО І СОЛІДНО.

Властителі висилкового бюра:
С. Секрета, З. Корчинський, Я. Ганкевич

УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК

ПЕТРО ЯРЕМА

ЗАЙМАЄТЬСЯ ПОХОРОНАМИ

в

BRONX — BROOKLYN — NEW YORK
і ОКОЛИЦЯХ.

КОНТРОЛЬОВАНА ТЕМПЕРАТУРА.
МОДЕРНА КАПЛИЦЯ ДО УЖИТКУ — ДАРОМ

Peter Jarema

129 EAST 7th STREET **NEW YORK, N. Y.**

Tel.: ORchard 4-2568

50 YEARS OF SERVICE **50-ЛІТНЯ ОБСЛУГА**

1919 - 1968

Now providing two locations for better serving the needs of families throughout the Delaware Valley.

NASEVICH FUNERAL HOME

CONSCIENTIOUS SERVICE

CENTER CITY

Franklin and Brown Streets
Philadelphia 23, Penna.
MA 7-1320

NORTH PHILA.

109 E. Tabor Road
(5400 N. Front Street)
Philadelphia 20, Penna.
DA 9-1844

MICHAEL and ANNE NASEVICH

ALgonquin 4-8779 or 8717
Area Code: 212

Established 1920

KOWBASNIUK AGENCY

286 EAST 10th STREET NEW YORK, N. Y. 10009

AIRLINE and STEAMSHIP TICKETS
TOURS • CRUISES • HOTELS
IMMIGRATION
UKRAINE and POLAND TOUR SPECIALISTS

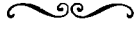

FOREIGN REMITTANCES TO ALL PARTS OF THE WORLD

Authorized agents for:
TUZEX, PEKAO, HASKOVA, AMERICAN EXPRESS

NOTARY PUBLIC • GENERAL INSURANCE

Vera Kowbasniuk Shumeyko *Anthony Shumeyko*

24 HOURS SERVICE Phone: 372-6812; 371-0979

Одинока Українська Фірма в Нюарку і околиці

Smook And Son Oil Co.

П. СМУК, СИН і Є. ЛОЗОВИЙ, власники

HEATING OIL • SALES • SERVICE
OIL BURNERS, REPAIRS, INSTALLATIONS

26-28 Leslie St., and 77 Schofield St. Newark, N.J. 07108

LYTWYN & LYTWYN

UKRAINIAN FUNERAL DIRECTORS

801 Springfield Avenue • IRVINGTON, N.J. 07111 • ESsex 5-5555

BEST WISHES

St. Vladimir, Branch 463

UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION

2000 TECUMSEH ROAD EAST WINDSOR, ONTARIO, CANADA

MICHAEL A. NIMCHUK, Secretary

J. G. YAWORSKY, President H. KRAWETZ, Treasurer

Привіт у 50-річчя Української Національної Революції та Української Народної Республіки — шле:

18-ий Відділ УНСоюзу ім. ген. І. Мазепи

в КОЛЮМБУС, Огайо.

Цей Відділ був заснований в червні 1967 р., як перше суспільно-громадське товариство в Колюмбус; до його перших керівних органів були обрані: Ю. Федечко — голова, В. Сидоренко — м. голова, М. Маґора — касир, І. Шимків — імпрез. реф., В. Копелців та Юлія Федечко — опіка хворих, Д. Шимків — контр., та К. Мельник — секретар і культ.-освітній референт.

Compliments of

St. John Society, Branch 96 (South Side)

PITTSBURGH, PA.

Officers:

Mr. WALTER HUMENYCKY — President
Mr. NICHOLAS DRAPALA — Secretary
Mr. JOSEPH POLATAJKO — Recording Secretary
Mrs. ANNA HAWRYLAK — Treasurer
Miss MILDRED DUKRYN,
Mr. WASYL WANAT — Auditing Committee

Best Wishes and Greetings to the Ukrainian National Association and "Svoboda"

Branch 132, Zaporoska Sich

Mc KEESPORT, Pennsylvania

HARRY PARTYKA — President
JOSEPH NESTEROWICZ — Treasurer
DONALD SMEREKA — Secretary
STEPHEN WOZNIAK,
MICHAEL USYK — Controllers

Compliments of

Ukrainian American Veterans
NATIONAL HEADQUARTERS
237 Hope Avenue, Passaic, N.J. 07481 (201) 779-9581

The organization for Americans of Ukrainian descent who have served in the Armed Forces of the United States of America, united by a spirit of comradeship, fidelity and patriotism, to better ourselves and our country.

„Самопоміч"
ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА
2351 W. Chicago Avenue, Chicago, Ill. 60622 Tel.: HU 9-0520

Established 1869

Wm. H. Deyo & Co., Inc.
LUMBER MASONS MATERIALS HARDWARE
INSULATION COAL FURNACE OIL
216 Canal Street
Ellenville, N.Y.
Telephone Area Code 914
647-4510

JOHN MOLCHANOW
PLUMBING **J. M. Service** HEATING
1645 Germantown Avenue • Philadelphia, Pa. 19122
POplar 9-2879

Телефон: GL 5-1400

Іван Гасин

НАЙСТАРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК
У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ Й ОКОЛИЦЯХ

"AIR CONDITIONED PARLORS"
HASYN FUNERAL HOME

4244-48 Old York Rd. **Philadelphia, Pa.**

Compliments of

Richard H. Burnadz

Ukrainian Funeral Director — Українське Похоронне Заведення

McNERNEY-BURNADZ MEMORIAL HOME

371 Lakeview Avenue **Tel.: 772-1880** **Clifton, N.J.**

(Area 914) 292-6660

Baker Sales Co.

Serving Sullivan County since 1930

10-14 Chestnut Street **Liberty, N.Y. (Zip 12754)**

HEADQUARTERS FOR: Syracuse China, Champion Dish Washing Machines, Hand Dryers. Nationally advertised brands of supplies and equipment for: Hotels, Camps, Restaurants, Hospitals, Schools, Bars: China, Glass, Silver, Kitchen Utensils, Paper Goods, Chemicals, Detergents, Flags and Banners. Specialists in Complete Kitchen Layouts and Installations.

Compliments of

Daniel J. Carlin and Associates

178 Broadway, New York, New York. 10038

LOngacre 5-2768 UNion 7-3281

BELL
PHOTOENGRAVING CO.
QUALITY & SERVICE
2814 Jeannette Street
Union City, N.J.

Compliments of

GLOBE PRINTERS
SUPPLY, INC.
407 Mulberry St. Newark, N.J. 07102
579 Broadway New York, N.Y. 10012

Phone: 434-5131

KOWALCHYK
FUNERAL HOME
129 Grand Street
Jersey City, N.J.
William F. Raslowsky, Mgr.

Tel.: 228-2266
ПЕЧАТКИ
в різних мовах, друкованими
і писаними черенками
з ЕМБЛЕМАМИ
— виробляє —
ROMAN IWANYCKYJ
304 East 9th Street
New York, N.Y. 10009
Печатки на три лінії в двох інчах
з пересилкою 3 дол.

Compliments of

PHILADELPHIA DRY WALL
CONSTRUCTION COMPANY
1175 Windrin Avenue
Philadelphia, Pa. 19141
OWNERS:
Wolodymyr Bilajiw,
Semen Krywusha — UNA Members

Compliments of
LEWIS
PAPER & SUPPLY CO.
45 Davey Street
Bloomfield, N.J. 07003 Tel. 743-2283

Українська переплетня

BIBLOS, Co.

107½ ST. MARK'S PLACE — NEW YORK, N.Y. 10009
Tel.: ORegon 7-0370

Warmest Greetings
to the Readers of the
1968 SVOBODA ALMANAC

from

INK & CHEMICAL CO. INC.
Clifton, N.J. 07011

Compliments of

RYBRYNA HARDWARE
W. J. DAVIDUK, Prop.
Paints, Appliances,
Sporting Goods, Watch Repair

Telephones 35 and 88

Hafford, Sask. Canada

Compliments of

FRESKEETO FROZEN FOODS, INC.

P.O. Box 207 — Rt. 209
Ellenville, New York 12428
Phone (914) 647-5111

Compliments of

NU-WAY STORE

JOHN H. HERMAN, Prop.

The Best Buy in Town

Phone 69
Hafford, Sask. Canada

Якщо бажаєте собі мати приємні
вакації над озером
Lake George, N.Y.,
то їдьте до:

TWIN BAY VILLAGE
Bolton Landing, N.Y. 12814
Tel.: Area Code (518) 644-9777
Жадайте кольорових проспектів
і цінників.
СТЕФАН і ЛЕОНІЯ ХОМЯК
Власники.

Compliments of

PIONEER WINDOW CLEANING CO.

Complete Building Maintenance

P.O. Box. 7162
Jersey City, N.J. 07307
(201) 795-3600

BYKOWSKI BROS.

Compliments of

L. MIGDOLL CO.

219 Monticello Avenue
(Corner Fairview Avenue)
Jersey City, N.J. 07304 DE 3-8973

Gift Shop — Lighting Fixtures
Complete Lamps — Separate
Lamp Shades

ЦЕ Є ЧУДО — ВИ МОЖЕТЕ
УСУНУТИ СИВЕ ВОЛОССЯ
уживаючи розчин-плин
N U V I D A
Ціна за дві пляшки лише $6.95.
Якщо невдоволені — поверніть
незужиту пляшку і одержите
повний зворот.

Замовлення посилайте на адресу:
TRYSAN CO., Box 226, Dept. C
Peekskill, N.Y. 10566

Compliments

UKRAINIAN SAVINGS AND LOAN ASSOCIATION

1321 West Lindley Avenue
Philadelphia, Pa. 19141

DA 9-7080-81-82-83

American standard plumbing fixtures. — Lightolier lighting fixtures. — Yorktowne kitchen cabinets. — Kitchenaid dishwashers.

SULLIVAN COUNTY PLUMBING & HEATING SUPPLY CO., INC.

Liberty, N.Y. 12754 914 292-6100

William Cohen Pres. **Rubin Cohen** Vice Pres.

COHEN'S QUALITY BAKERY INC.
Bakers of Fine
Specialty Baked Products

89 Center St. Ellenville, N.Y.
Tel.: Ell. 647-7620

OR 3-4949 Est. since 1916

ROBERT I. MORRIS
Optometrist
Contact Lens Specialist

60 Ave. "B" New York, N.Y. 10009
Bet. 4th & 5th Sts.

Hours: 10 a.m. to 7 p.m.
Friday to 6 p.m. Closed Sunday

GL 7-0300 **GL 7-0300**

KARBINYK REAL ESTATE

153 W. Wyoming Avenue
Philadelphia, Pa. 19140

CE 6-5260 **CE 6-4262**

BENSON FUEL OIL CO.
Immediate Delivery Service

Кличте негайно нашу компанію,
а ми фахово обслужимо Вас.
BINCAROUSKY

512 W. Montgomery Avenue
Philadelphia, Pa. 19122

COMPLIMENTS OF A FRIEND

KINGSTON OIL SUPPLY CORP.

(914) 331-0770

"Your Comfort Is Our Concern"

ЗМІСТ:

Гимни ---- 5
Ювілейний Рік ---- 7
Богдан Вістовий: 22 Січня 1918 (вірш) ---- 8
Четвертий Універсал ---- 9
Проклямації Української Національної Ради ---- 14
Антін Драган: Історія 1918 року у „Свободі" ---- 17
Велика Подія — Світовий Конґрес Вільних Українців ---- 35
Д-р Матвій Стахів: Державно-правний розвиток УНР ---- 60
Леонід Полтава: Моя Україно (вірш) ---- 84
Іван Кедрин: Четвертий Універсал і Берестейський мир ---- 85
Кость Туркало: Головний Отаман Симон Петлюра ---- 99
Леонід Полтава: Вождь (вірш) ---- 104
Корнель Ніщеменко: Спогади про початок Визвольних Змагань ---- 105
Іван Кедрин: Київ 1918 ---- 122
Лука Луців: 1918 рік очима Українського Січового Отрільця ---- 129
Ген. Петро Самутін: Українські збройні сили в році 1920 ---- 139
Марко Боеслав: Посмертне (вірш) ---- 150
Ф. Мелешко: Півсторіччя та чвертьсторіччя тому ---- 151
С. Орлюк: До мети (вірш) ---- 155
Полк. Андрій Мельник: Остання устріч з полк. Коновальцем ---- 157
В. С-ко: 25 років тому ---- 163
Михайло Маморський: Слово про вірний ліс (вірш) ---- 172
Степан Куропась: „Свобода" і визвольна справа ---- 173
Богдан Кравців: 100-річчя Матері-Просвіти ---- 175
Микола Матїв-Мельник: „Просвіта" (вірш) ---- 184
Володимир Дорошенко: Просвіта в країнах Нового Світу ---- 185
Мих. Лавренко: Лицареві Крут (вір) ---- 192
Ярослав Падох: Мати Просвіта та Батько Союз ---- 193
Микола Щербак: Гнів (вірш) ---- 197
Богдан Вістовий: Книга (вірш) ---- 198
Ілля Витанович: Століття творчого шляху української кооперації ---- 199
Марко Боеслав: Ми (вірш) ---- 212
Леонід Полтава: Чотири перлини в українській короні ---- 213
М. Данилишин: Дещо про „сателіти", „космонавти" і „космодроми" ---- 220
Зореслав: На чужині (вірш) ---- 222
Календар ---- 223
Урядові свята ---- 236
Виказ слов'янських святих ---- 237
Оголошення ---- 238

Керівник друкарні: *Анатоль Домарацький.* Складачі: *Е. Гарасимчук, Ст. Кулик, С. Сапрун, Яр. Сидоряк, Ст. Чума.* Верстальник: *Вол. Калиновський.* Наклад: 20 000 прим. Друковано в друкарні „Свобода", 81 Гренд вул., Джерзі Ситі, Н. Дж., 07303, 1967 р.